

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HARALD JØRGENSEN

C. N. DAVID

EN BIOGRAFI

II

GYLDENDAL

C. N. DAVID

HARALD JØRGENSEN

C. N. DAVID

II

København 1950

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG

**COPYRIGHT 1950 BY GYLDENDALSKE
BOGHANDEL NORDISK FORLAG - COPENHAGEN**

—
OPLAG: 750 EKSEMPLARER

—
**PRINTED IN DENMARK
KROHNS BOGTRYKKERI
KØBENHAVN**

XIII

FOLKETINGSMAND 1850-52

I sammenligning med den kraftige agitation, der gik forud for valget til den grundlovgivende rigsforsamling, blev den kamp, der dannede baggrunden for det første ordinære folketingsvalg i efteråret 1849, mærkværdig mat.¹⁾ Ved det historiske valg i oktober 1848 havde spørgsmålet om den almindelige valgret skilt vandene. Nu, da grundloven var bragt vel i hus, havde man løst tidens største indrepolitiske spørgsmål, og man savnede under den næste valgkamp et centralt politisk strids-spørgsmål, der rigtigt kunne sætte sindene i bevægelse. En række vigtige økonomiske og sociale spørgsmåls løsning trængte sig ganske vist på, men de forskellige grupper tog yderst forsigtigt på dem.

Om fast organiserede politiske partier kunne man endnu ikke tale. Grænserne var flydende, og der fandtes mange nuancer. Den bedst organiserede gruppe var bondevennerne, der gjorde sig stærkt gældende i østifterne, mindre i Jylland. Denne gruppe udfoldede en livlig virksomhed forud for valget og appellerede kraftigt til bondestanden om kun at vælge politikere, der ville arbejde for denne befolkningsgruppes økonomiske og sociale frigørelse. Man var dog ret forsigtig i sin agitation og undgik med flid at virke udfordrende på købstadvælgerne.

I byerne var stemningen noget opskræmt. Man frygtede en rigsdag sammensat hovedsagelig af landborepræsentanter. Al tale om et kommende »Bonderegimente« virkede som en rød klud. Byerne håbede, at den nye rigsdag ville gennemføre en reform af næringslovgivningen og laugsvæsenet, og ved den

forestående reform af skattelovgivningen håbede man, at rigsdagen ville tage hensyn til berettigede købstadsinteresser.

Det nationalliberale parti eller centrum fandt sine vælgere, dels i købstæderne, dels på landet. De mange fine navne, partiet talte, var et godt aktiv. Da grænserne mellem de politiske programmer endnu ikke var trukket skarpt op, kunne partiet håbe på tilgang af vælgere, om hvem man ellers kunne vente, at de ville lægge deres stemmer andetsteds. I byerne måtte de nationalliberale dog være forberedt på at dele vælgernes gunst med de konservative.

Valgkampens alt dominerende spørgsmål var i landdistrikterne fæstesagen og i byerne næringslovgivningen. Storpolitiske spørgsmål som forholdet mellem monarkiets forskellige provinser kom i anden række. Forud for de fleste valg gik møder med de opstillede kandidater, og disse måtte svare på spørgsmål fra de fremmødte vælgere. »Fædrelandet«s valgagitation bestod denne gang hovedsagelig i referat af forhandlingerne på disse møder.

Valgdeltagelsen var gennemgående ret ringe. Størst var iveren i landdistrikterne på Sjælland og i hovedstaden, medens jyderne i vid udstrækning holdt sig hjemme. Valgprocenten over hele landet nåede ikke højere end 32 pct.. I København gjorde hippodrombevægelsen sig slet ikke gældende ved dette valg. Der valgtes kun en enkelt venstreorienteret rigsdagsmand, nemlig jernstøber Lunde. Centrum fik 4 mand valgt, medens de konservative besatte de 3 resterende pladser. Ved de kort efter følgende landstingsvalg i København var de konservative absolut dominerende.

Efter mange opfordringer stillede David sig som kandidat i Københavns 5. kreds. Som modkandidat havde han sadelmagermester C. A. Christensen, et politisk ubeskrevet blad. På et valg-møde 30. november 1849 havde kredsens vælgere lejlighed til at tage mål af de to kandidater. Begge havde ordet flere gange, og der stilledes en række spørgsmål fra vælgerne. »Fædrelandet« bragte et udførligt referat af mødet. Uden at tage direkte

parti støttede man nærmest David.²⁾ I sin valgtale proklamerede David, at tiden nu var inde til at benytte de friheder, som grundloven havde givet. Efter hans opfattelse fandtes der ingen ubetingede friheder, og man måtte tilstræbe »en rolig og sindig Fremskriden paa Frihedens Vei«. Derfor burde man ikke tilråde nogen ubetinget næringsfrihed eller kuldkaste hele laugsindretningen. Der ville være meget at rette i laugsvæsenet, men når man befriede det for de misbrug og onder, som havde indsnegget sig i tidens løb, ville laugsindretningen kunne slå fornyet rod. Ved de forestående valg måtte København efter Davids mening vælge »Mænd med flersidige Kundskaber, Mænd, hvis Blik har været heftet paa flere Sider af Livet, Mænd, som i den Kamp, der forestaaer — og Kampen udebliver ikke — mellem Byernes og Landets Interesser, . . . kunne optræde med en vis Fasthed og Grundighed, kunne paatale, hvad der er i Byernes, hvad der er i Næringslivets Interesse ligeoverfor Landet«. Fra forsamlingen blev kandidaterne opfordret til at udtale deres mening om det slesvigske spørgsmål. Medens sadelmager Christensen åbent bekendte sig til ejderprogrammet, foretrak David at udtale sig mere forsigtigt. I en lang tale udviklede han, at Slesvig siden 1720 var en virkelig del af den danske kronens ejendom, og at det var en ulykke, at fremmede magter ikke ville anerkende Danmarks soleklare ret til det hele slesvigske område. Allerede forlængst havde han talt om nødvendigheden af at ophæve toldgrænsen ved Kongeåen og at indføre ensartet møntvæsen i Slesvig og Jylland, »thi man maa tale om det aandelige Baand, om Sproget saameget man vil, De kunne være overbeviste om, at jeg ikke slaer Vrag paa de aandelige Baand, men hvad der binder Folkene fast til hinanden, det er den daglige Interesses Baand«. David nærede ingen tvivl om, at alle danske varmt ønskede, at hele Sønderjylland kunne forenes under samme grundlov med kongeriget. Dersom retten sejrede over magten, ville striden blive afgjort således. »Men dersom Forviklingernes Følge skulde være den, at man forelagde Rigsforsamlingen det Spørgsmaal: Skulle vi for at ende Forviklin-

gerne hugge Slesvig over, skulle vi dele det, være sig ved en Linie fra Husum til Slien eller ved en anden Linie nogle Mil sydligere eller nordligere, som Delingsprojecterne gaae ud paa; skulle vi vinde en Forening paa denne Maade, eller skulde vi vinde den ved at tilstaae Slesvig en vis Grad af Selvstændighed, saaledes som Fredspræliminairerne antyde?«, ville David svare: Ingen deling. En deling vil kun være en à conto betaling på Slesvigholstenernes krav. Man burde i stedet for tilstræbe en virkelig selvstændighed for Slesvig med hensyn til de indre spørgsmål, medens Slesvig skulle have finanser, hær, flåde, udenrigsrepræsentation og konge fælles til evig tid. En deling vil berøve Danmark det retsgrundlag fra 1720-21, som man bygger sine krav på, og delingen strider desuden med den slesvigske befolknings ønsker.

Davids udtalelser om det slesvigske spørgsmål vidner højt om hans politiske realitetssans. Allerede i efteråret 1849 var han klar over, at ejderpolitikken var uigennemførlig, fordi den ikke kunne gennemtvinges mod de tyske stormagters vilje. Man havde derefter to veje at gå, enten at dele det omstridte land efter nationale synspunkter eller at tilstræbe en ordning, hvorved landsdelens selvstændighed med hensyn til de lokale forhold blev sikret, samtidig med at alle fællesanliggender blev henlagt under en fælles myndighed. Da en deling var umulig, fordi både slesvigholstenerne, støttet af tyskerne, og den slesvigske befolkning ville modsætte sig denne løsning, var kun den anden vej farbar. Det er endvidere ganske karakteristisk, at David stadig holdt fast ved den overbevisning, at fælles økonomiske interesser ville kunne slå bro over det svælg, der havde åbnet sig. Han tillagde åbenbart ikke de nationale modsætninger nogen varig betydning. Hvorledes David tænkte sig forholdet ordnet i enkeltheder, blev ikke berørt. Han kom heller ikke ind på spørgsmålet om forholdet til de rent tyske provinser, Holsten og Lauenborg.

Med Davids erklæring om det slesvigske spørgsmål sluttede forhandlingerne. Fra forsamlingen forfægtede snedkersvend

Iversen det standpunkt, at man som kredsens kandidat burde foretrække en af »Folkets Midte« og ikke en af »de Høilærde«, men forsamlingen havde en modsat opfattelse. Ved valget i begyndelsen af december måned sejrede David stort, idet han fik 425 stemmer, medens modkandidaten kun fik 129.³⁾ Decembervalget i 1849 gav David en vis oprejsning for de bitre nederlag i december 1846 og i oktober 1848.

Når David sejrede ved valget, må det skyldes et omslag i den politiske opfattelse blandt hovedstadens vælgere. David havde ikke ændret sine politiske anskuelser, og på valg mødet havde han ikke været bange for udførligt at redegøre for sin holdning på den grundlovgivende rigsforsamling. Han havde heller ikke skjult sin frygt for følgerne af den almindelige valgret. Den tilslutning, han fik, kunne tyde på, at man i større kredse var begyndt at dele den samme frygt. Der er heller ingen tvivl om, at udsigten til at få en rigsdag, behersket af bondestandens repræsentanter, virkede stærkt opskræmmende. Et vidnesbyrd om den københavnske vælgerbefolknings tillid til David som politisk personlighed er den kendsgerning, at han nogle uger senere også blev udpeget til valgmand ved det forestående københavnske landstingsvalg. Inden for sin valgkreds nåede han frem på andenpladsen med hensyn til antallet af stemmer.⁴⁾

30. januar 1850 åbnedes den første ordinære rigsdags møder på Christiansborg slot efter en afholdt gudstjeneste i Slotskirken.⁵⁾ Åbningsmødet var henlagt til den samme sal, hvori den grundlovgivende rigsforsamling havde holdt sine plenarmøder, og Frederik VII oplæste personlig en kort tale fra tronstolen. Derefter forlod kongen og landstingets medlemmer salen, og folketinget, der havde fået den store sal overladt til daglig mødelokale, konstituerede sig. Som første folketingsformand valgtes rigsdagsmand C. G. Andræ.

I rigsdagens 100-årige historie vil den første ordinære rigsdagssession altid bevare en særlig interesse. Ved grundloven var rammerne lagt for det nye statsstyre. Den første rigsdag

fik til opgave at udfylde disse rammer og skabe grundlaget for de nye parlamentariske traditioner. I mange henseender kunne man dog bygge videre på det fundament, som stænderforsamlingerne havde bygget, og mange personlige og saglige tråde forbinder rigdagsgerningen med de stænderdeputeredes mere begrænsede opgaver.

Det er karakteristisk for det første folketing, at embedsstanden spillede en overvældende rolle. Henved halvdelen af tingets medlemmer var embedsmænd. Desuden fandtes der adskillige videnskabeligt uddannede personer. Venstre udgjorde det største parti, og under ledelse af Tscherning og Balthazar Christensen gjorde det sig stærkt gældende ved valg af tingets embedsmænd og udvalgsmedlemmer. I den første samling lykkedes det venstreførerne at skare henved halvdelen af tingets medlemmer omkring sig. Snart begyndte partiet dog at smuldre, og det opløste sig efterhånden i flere grupper, således at der dannedes en jævn overgang til centrum. Dette parti var den næststørste gruppe i tinget, og i kraft af sine mange betydelige medlemmer udøvede det en stærk indflydelse på forhandlingernes gang. Partiets fornemste medlem var D. G. Monrad, der indtog en central stilling både i kraft af sin betagende veltalenhed, sine fremragende taktiske evner og sin omfattende saglige indsigt. Ved siden af Monrad stod mænd som A. F. Krieger, C. C. Hall og fra 1851 Orla Lehmann. Den sidste formidlede overgangen mellem centrum og venstre. Han havde stadig en betydelig indflydelse inden for de gamle bondevenners kreds, og ved flere lejligheder drog han venstres tilhængere over på centrums parti.

I fællesskab beherskede venstre og centrum tinget, og gik de sammen, havde det lille højreparti, der kun talte 7-8 medlemmer og knap nok kunne kaldes et organiseret parti, ingen chancer for at gøre sig gældende. Gruppen var udelukkende henvist til ved rent saglige argumenter at prøve på at overbevise flertallet om rigtigheden af sine synspunkter.

Inden for højregruppen indtog David en fremtrædende plads, navnlig på grund af sin viden om de forskellige samfunds-

spørgsmål. Hans foredrag i tinget var docerende og ofte ret vidtløftige. Den saglige tone, der lå over hans indlæg, krydrede af og til med sarkastiske og ironiske bemærkninger. David havde sine meningers mod og veg ikke tilbage for at udtale dem skarpt og præcist, selv om han var klar over, at forsamlingen misbilligede dem. Alligevel lyttede man til, hvad han havde at sige, og han indvalgte ikke sjældent i udvalg, ligesom man betroede ham vigtige ordførerskaber.

Blandt de talrige saglige spørgsmål, han kom til at tage stilling til, indtager de økonomiske en fremtrædende plads. Den rette udformning af finansloven optog ham levende, og alle problemer vedrørende skatter og offentlige lån var genstand for hans sagkyndige granskning. I nær forbindelse hermed stod lovene om embedsmændenes lønning og pension. I diskussionen om landboreformerne, der optog den første session i høj grad, deltog han med iver. Det samme var tilfældet med de indledende forhandlinger om en videre udvikling af det kommunale selvstyre. Han kritiserede skarpt statsmagtens vedvarende formynderskab, idet han dog på den anden side tog absolut afstand fra Balthazar Christensens forslag, der ville have til følge, at staten gik under i kommunerne. Som ordfører for udvalget, der havde til opgave at udtale sig om forslaget om statens rentegaranti ved forlængelsen af jernbanen fra Roskilde til Korsør, gjorde han en energisk indsats for at rydde gamle fordomme af vejen og skabe forståelse for nytten af dette nye middel til at bringe de adskilte landsdele i forbindelse med hinanden og lette afsætningen af landbrugsprodukterne. Ved forskellige lejligheder kom vestindiske problemer under behandling. David, der fra gammel tid havde interesse for de danske tropekolonier og slavespørgsmålet, lod også her sin røst høre. Bestemt frarådede han, at man afhændede øerne, da Danmark havde betydelige handelsfordele af besiddelsen. Da et forslag om erstatning til slaveejerne ved slavernes frigivelse kom under forhandling, udtalte han sin absolutte uvilje herimod og krævede sagen nøje undersøgt, inden tinget traf nogen endelig beslutning.

På novemberministeriets vegne forelagde finansminister Sponneck udkast til finansloven for året 1850-51.⁶⁾ I sammenligning med senere lovudkast gjorde Sponnecks forslag et meget ufuldkomment indtryk. Store vanskeligheder havde måttet overvindes, inden udkastet havde taget form. Overgangen fra det gamle finansstyre med dets stive normalreglementer, dets mange separate fonds og ufuldkomne bogholderi til den moderne finanslov var ikke let, og resultatet blev derefter. Lovens forelæggelse rejste nye problemer.

I henhold til grundloven skulle finansloven behandles først i folketinget, men den nærmere fremgangsmåde var det overladt til tinget selv at fastsætte. Det lykkedes Tscherning i spidsen for bondevennerne at få fastslået som princip, at finansloven skulle underkastes en første behandling i salen, inden den blev sendt i udvalg. Formålet var at få en politisk forhandling igang straks om finansloven. Fra forskellig side opponeredes der mod dette forslag, bl. a. fra David. Tscherning bar dog sejren hjem, og hermed var skabt et varigt politisk præcedens. De forsøg, som David i de to følgende sessioner gjorde for at få denne praksis ændret, strandede. Hverken hans argument om, at folketinget spildte sin tid ved at benytte 1. behandlingen til at fremsætte »fromme Ønsker« i stedet for straks at sende forslaget i udvalg eller hans henvisning til, at den langsomme behandling af finansloven i folketinget kun levede det andet ting »en saa kort tid, at det ikke kan gjøre sin constitutionelle Ret gjældende i dens fulde Betydning«, var egnet til at gøre indtryk på flertallet. Med 49 stemmer mod 32 og 49 stemmer mod 28 vedtog flertallet den af Tscherning og Balthazar Christensen så kraftigt forsvarede første politiske behandling af finansloven.⁷⁾ Ved denne afvisende holdning over for landstinget tilbagecrobrede folketingets venstre en del af det terrain, man havde mistet på rigsforsamlingen, da man måtte gå ind på de to kamres ligeberettigelse.

Under den ret langvarige første finanslovdebat gjorde David sig stærkt gjældende, og hans omfattende kundskaber om lan-

dets finansstyre gav hans ord vægt. Finansministeren blev ved flere lejligheder trængt op i en krog og havde vanskeligt ved at forsvare sig. Davids første anke gik ud på, at finansministeren havde undladt at give folketinget en samlet udsigt over statens finansielle status som indledning til tingets drøftelser. David påtog sig derefter denne opgave, da en sådan forklarende indledning var nødvendig som baggrund for arbejdet med den nye finanslov. Mod budgettets opstilling havde David adskillige indvendinger. Finansministeren havde således som første indtægt optaget en kontant kassebeholdning på 1,8 mill. rbd., og han sluttede budgettet med en noget mindre, nemlig 1.056.932 rbd. 22 sk. Med overbevisende klarhed fremstillede David, hvorledes denne opstilling kun bidrog til at forvirre begreberne om landets finansielle status, idet man først ville være istand til at fastslå kassebeholdningen ved finansårets udgang eller et halvt år, efter at finansloven skulle være forelagt! Noget spydigt betegnede David denne fremgangsmåde som »usædvanlig«. ⁸⁾ Sponneck søgte at væрге for sig ved at hævde, at det havde været nødvendigt af politiske grunde at optage kassebeholdningen på 1,8 mill., da der ellers ikke havde været balance på budgettet, hvilket ville skade landet under eventuelle forhandlinger om statslån. David svarede temmelig maliciøst, at denne begrundelse forekom ham overraskende, da enhver forhandler, der var kyndig i subtraktion, let kunne erfare den rette tilstand, når beholdningen begyndte med 1,8 mill. og endte med 1.056.932 rbd. 22 sk. Forsamlingen følte sig overbevist om berettigelsen af Davids kritik, og kassebeholdningen forsvandt på den endelige finanslov.

Et andet punkt, som David med held opponerede imod, var forslaget om omfattende bevillinger til ekstraordinære udgifter. Disse var optaget under de enkelte ministeriers budgetter, men der kunne kun disponeres over dem med finansministerens særlige tilladelse. Denne ville herigennem få en betydelig indflydelse på de enkelte fagministres administration. Efter Davids opfattelse var det et farligt princip at komme ind på. Derimod

ville han foreslå, at rigsdagen forlangte, at de enkelte ministre påtog sig ansvaret for afholdelse af uforudsete udgifter og bag efter søgte rigsdagen om bevilling.

Ved sin store tale under finanslovdebatten 19. februar 1850 havde David kvalificeret sig til at indtræde i folketingets finansudvalg, og han valgtes af forsamlingen med det næsthøjeste stemmetal. De principielle indvendinger, som han havde fremført mod budgettets opstilling, blev godkendt af forsamlingen, og under forslagets videre gang gennem folketinget tog han kun ordet i detailspørgsmål.⁹⁾ Af disse er der grund til at fremhæve, at han frarådede at forringe de ministerielle kontorcheferes gageforhold. Under det ministerielle system måtte man vente, at ministeriernes chefer ofte skiftede. Det var derfor af den største betydning, at der som ledere af de enkelte kontorer sad mænd, der var vel inde i forretningernes detaljer.¹⁰⁾ Også pensionsvæsenet interesserede ham. Med bekymring betragtede han den svære pensionsbyrde, der hvilede på statskassen. Denne var opstået, ikke så meget ved de enkelte pensioners størrelse som ved antallet af pensionister. Ville man nedbringe denne udgift, måtte man først og fremmest drage bestemte grænser for, hvilke stillinger der skulle henregnes til statstjenesten, og hvilke der måtte medføre pension.¹¹⁾

Også i rigsdagssamlingen 1850-51 deltog David med iver i forhandlingerne om finansloven.¹²⁾ Han fik denne gang ikke sæde i finansudvalget, men han tog ofte ordet i salen.¹³⁾ Af spørgsmål af mere principiel natur må fremhæves hans opposition mod de forslag, der blev stillet af udvalgets flertal, og som havde til formål på finansloven at skitsere rammerne for den fremtidige ordning af marinens forhold. Ved flere lejligheder hævdede han skarpt, at finansloven blot burde indeholde indtægter og udgifter for det løbende år. Man ville lægge hindringer i vejen for en rationel løsning af mange forhold, hvis man gik ud herover. David kunne dog ikke trænge igennem med sin opposition. En lang række detailproblemer optog ham levende. Med liv og sjæl kastede han sig ind i debatten om sta-

tens tilskud til det kgl. teater. Som gammel ven af teatrets kunst forsvarede han, at staten ydede sit bidrag. Den sceniske kunst var den af alle kunstarter, der især virkede »til Oplivelsen af Kunstsands i det Hele og til Oplivelsen af den fædrelandske Aand og Begeistring, hvis Betydning for Stat og Folk Ingen længere kan oversee.«¹⁴⁾ Naturligvis havde rigsdagen pligt til ved spørgsmålets afgørelse at tage hensyn til statens økonomi. Man måtte dog ikke stille større krav til besparelser, end det var muligt at gennemføre. Under behandlingen af kultusministeriets budget fik David ligeledes lejlighed til at slå et slag for offentlige hædersgaver til fremtrædende digtere som Christian Winther, Paludan-Müller og Henrik Hertz. Det er nationens pligt, udviklede David, at erkende fortjenstligheden overalt og at vise, »at man agter Kunst og Videnskab for dens dybe og indgribende Indflydelse paa Nationens hele Liv. Det har været mig dobbelt kjært, at man i dette Øieblik netop viser denne Aerkjendelse mod Digtere; thi, ligesom jeg er overbeviist om, at de danske Kriegeres Mod evigt vil leve i Digternes Sange, saaledes føler jeg mig forvisset om, at det er de danske Digteres Sange, der have bidraget til at vække den Aand i de danske Krieger, som vi have deres udødelige Bedrifter at takke for.«¹⁵⁾

Medens David ofte gjorde sine synspunkter gældende under forhandlingen om finansloven for året 1851-52, er det kende- ligt, at han under diskussionen om finansloven for året 1852-53 holdt sig meget i baggrunden. Nye fremragende finanseksperter havde også tiltrukket sig tingets fulde opmærksomhed som f. eks. lægen C. E. Fenger. Som påvist ovenfor forsøgte han endnu en gang at ændre formerne for udkastets behandling i folketinget. Da det mislykkedes, syntes han helt at have tabt interessen for lovens videre behandling. Kun i en ganske bestemt anledning tog han ordet et par gange, nemlig da man diskuterede Usserød klædefabriks fremtid. Problemet interesserede ham i hans egenskab af overinspektør for fængselsvæsenet, idet fængslerne og Usserød klædefabrik konkurrerede om leverancen af uldne stoffer til hæren.

Med megen interesse tog David del i alle forhandlinger om en ordning af skattevæsenet. Alle forslag, der tilsigtede at forenkle den overleverede skattelovgivning, havde i David en varm forsvarer, og han var ivrig for indførelse af formue- og indkomstskat.

I den første rigsdagssamling forelagde finansminister Sponneck et lovforslag om udstedelse af kreditbeviser til et beløb af 4 mill rbd., der skulle dækkes ved en ekstraordinær krigsskat og udredes i løbet af 1850. Principperne stemte overens med loven om krigsskat for 1848 og 1849, der ligeledes var udarbejdet af Sponneck. David indvalgte med betydeligt stemmetal (82 stemmer) i udvalget og udpegedes senere til ordfører. Han lagde et betydeligt arbejde i denne sag. 2. behandlingen blev meget omfattende og lagde beslag på ikke mindre end 8 dage. I denne periode var David ustandselig i ilden. Under den indledende behandling holdt han ikke mindre end 5-6 større taler og afleverede desuden et betydeligt antal mindre indlæg, der alle vidner om hans intime kendskab til alle grene af dansk næringsliv. Forslaget gav flere rigsdagsmænd anledning til at fremsætte følelsesbetonede udtalelser, der havde til formål at vise, at visse næringsgrupper særlig følte tidens tryk og følgelig burde forskånes for den skrappe skatteudskrivning. David fejede med hård hånd alle den slags argumenter af bordet. Hans indlæg var vel funderet med klare statistiske oplysninger, og det var ham en udsøgt fornøjelse at korrigere sine kolleger, når de enten havde misforstået tallenes tale eller lagde mere ind i dem, end forholdene tillod. Det lykkedes i det væsentlige David at gennemføre de ændringer i lovudkastet, som han og udvalgets flertal tog til orde for.

Når David under denne sags behandling blev det samlende midtpunkt, skyldtes det ikke blot hans saglige viden, men også, at han formåede at stille sig over partierne og betragte spørgsmålet fra et mere alment synspunkt.¹⁰⁾ Det kunne ikke undgås, at adskillige rigsdagsmænd gjorde sig til talsmænd for specielle gruppers interesser, og navnlig klagede visse købstads-

repræsentanter sig ynkeligt. David, der ellers altid var en varm forsvarer af bybeboernes interesser, kunne i dette tilfælde ikke indrømme, at man gik købstæderne for nær. Med styrke fremhævede han rigsdagsmændenes forpligtelse til i sager af denne art ikke at vise en ensidig interesse for bestemte vælgere.¹⁷⁾

Under forhandlingerne tog David ved flere lejligheder til orde for, at regeringen burde forberede en omlægning af det danske skattevæsen og arbejde i retning af formue- og indkomstskat. Dette ville være en naturlig følge af det konstitutionelle system, »thi skal den hele constitutionelle Udvikling have nogen sand Betydning, saa skal det væsentlig føre dertil, at Indtægterne af Capitalen og Arbeidet ligesaavel ere ligeligt beskyttede i deres Bestaaen som alle Rettigheder og alle Tilstande i Staten; men det kunne de ikke være, saalænge Beskatningen overalt famler i Blinde, og snart tager for Meget og snart for Lidet. Og skal den constitutionelle Udvikling føre til noget sandt Gavn, saa maa den ogsaa føre dertil, at det Forhold mellem Borger og Borger, at den Ene søger at befrie sig fra Skattebyrden paa den Andens Bekostning, mere og mere forsvinder, og at det Liv, der betegnes som den nye Tids Endemaal, ogsaa mere og mere realiserer sig, saa at Borgeren ikke længere vil være sky for, for Borgernes Udvalgte at gjøre Rede for sin Skatteangivelses Rigtighed, og for hvorledes Skatten virkelig trykker ham. Thi hvad man især har indvendt mod Formues- og Indkomstskatten, det er jo, at den medfører inquisitoriske Forholdsregler, og en høist ubehagelig Indblanding i alle Enkeltes Forhold; men ville vi, at Statens Forhold skulle være, hvad jeg ville kalde, gjennemsigtige, og at det offentlige Liv skal træde klart frem og ikke længere skal være en Gaade og en Hemmelighed, saa maa det private Liv ogsaa finde sig i, at det kan blive behandlet paa selvsamme Maade (Hør!); thi det skulle vi aldrig glemme, at den Reform, som vi ville udføre oventil, maa ogsaa gennemføres nedentil, og at det kun nytter lidet at tale om, at Statsstyrelsen skal vise Aabenhed, og at alle Dyder skulle gjøre sig gjældende i Regjeringen, naar

Folket ikke selv vil lægge Vægt paa hiin og disse, og naar man gaaer ud fra den Forudsætning, at hvad man forlanger hos og af Regjeringen ikke behøver at afspeile sig i Borgernes Liv«. ¹⁸⁾ Det er interessant at se, at David på dette tidlige stadium af den konstitutionelle udvikling proklamerede et skatteprogram, som det først skulle blive en fjern fremtids opgave at gennemføre.

I det Sponneckske forslag var man gået ud fra, at hele den nye krigsskat skulle betales i løbet af 1850. Udvalget og dets ordfører, David, fandt dog ikke dette nødvendigt. Man foreslog i stedet for, at blot halvdelen af det beløb, der skulle indkræves som sikkerhed for de 4 mill. rbd. rentebærende kreditbeviser, skulle opkræves i 1850. Under forsvaret for dette forslag gjorde David gældende, at landet heldigvis var stærkt nok til straks at bære den fulde byrde, og med forsamlingens fulde tilslutning vendte han sig med kraft mod alle udtalelser fra hertugdømmerne om det modsatte. ¹⁹⁾ På den anden side burde man ikke udskrive mere end nødvendigt. Det lykkedes udvalget at gennemføre denne vigtige ændring i udkastet, foruden en række mindre forslag, der alle havde til formål at gøre skattetrykket mere ligeligt. I de følgende samlinger forelagde finansministeren et fornyet forslag om bevilling af en krigsskat, udarbejdet efter de samme linier som loven af 1850. David valgtes atter til ordfører. Det nye forslag gav ikke anledning til større debat. ²⁰⁾

Større interesse har den diskussion, der udviklede sig i samlingen 1850-51 i anledning af finansministerens forslag om indførelse af en indkomstskat. Baggrunden for dette forslag var statskassens krav om øgede indtægter, og efter finansministerens opfattelse kunne man ikke forøge de bestående skatter. En helt ny skat var derfor nødvendig. Efter forslaget skulle de ganske små indtægter være fritaget for skat, og der skulle opkræves en højere skat af indtægter, der stammede fra kapitaler end af næring eller tjeneste.

Under forhandlingerne i salen støttede David ivrigt finans-

ministeren, hvilket ikke var mærkeligt, da han selv havde deltaget i udkastets udarbejdelse. Forslaget fik en noget blandet modtagelse, idet reglerne om skatteansættelse og det offentliges kontrol med selvangivelserne vakte uro. På den anden side var der grupper, der ikke fandt forslaget vidtgående nok, og som ønskede, at de mindre indtægter fik endnu større fritagelser, og at man til gengæld indførte en progressiv skala for de større indtægter. Det var navnlig Tscherning, der forfægtede dette princip, hvilket medførte et kraftigt sammenstød med David, som karakteriserede Tschernings forslag som »Plyndring«. Han fandt i det hele taget ikke ord stærke nok til at udtrykke sin uvilje mod den »Vilkaarlighed«, der ville blive følgen af dette principps godkendelse.²¹⁾ David valgtes til ordfører, men udvalgsbetænkningen nåede ikke frem til behandling i salen. I udvalget brødes de to anskuelser, men den af David forfægtede mening vandt flertallets tilslutning. I den følgende samling forelagde finansministeren påny forslaget. Sagen blev atter henvist til behandling i et udvalg, i hvilket David fik sæde. Diskussionerne drejede sig denne gang om en række tekniske detaljer, men nåede heller ikke nu frem til behandling i salen.²²⁾

Et andet spørgsmål, der optog David meget, var ministeriets forslag til en ny pensionslov. Udkastet forelagdes af Sponneck i 1850 og betegnede en videre udvikling af den ordning, der havde været gældende under enevælden. Dog havde man taget et vist hensyn til stænderforsamlingernes bemærkninger i 1846. Forslaget tilsikrede alle embedsmænd pension, medens det hidtil var blevet betragtet som en nådessag. Også enkernes stilling blev forbedret. Dog fastholdt man kravet om, at embedsmændene skulle tegne en overlevelserente af deres gager. David fik ikke sæde i udvalget. Alligevel fordybede han sig i de forskellige problemer, og hans lange indlæg vidnede om hans nøje kendskab til danske og udenlandske pensionssystemer.²³⁾ På afgørende punkter støttede han finansminister Sponneck og tog afstand fra udvalgets indstillinger. Navnlig kritiserede han

det spinkle statistiske materiale, som man byggede på. Det lykkedes ham dog ikke at vinde tilslutning fra forsamlingen, og i sidste øjeblik afstod han fra at stille ændringsforslag.

Efter Davids opfattelse var det tvingende nødvendigt at begrænse statens pensionsudgifter. Dette burde ske ved at gennemføre strengere regler for, hvem der skulle have pension. Under enevælden havde et betydeligt antal personer modtaget pension, og selv om den enkelte pension var beskednen, var pensionsbyrden betydelig. Loven burde derfor først og fremmest indeholde regler for, hvem der var pensionsberettiget. Efter Davids mening burde kongelig udnævnelse være grundlaget for pensionsberettigelse. Endvidere hævdede David, at pensionen måtte være afhængig af tjenestetidens længde. Et vist åremål (5 år) burde som regel hengå, inden en embedsmand blev pensionsberettiget, da de første år måtte betragtes som uddannelsesår. Derefter burde pensionsretten begynde, og pensionen skulle stige gradvis efter antallet af tjenesteår. David var bestemt modstander af udvalgets forslag om en periodisk stigning, og han opponerede ligeledes mod en tendens til at gøre det muligt for en embedsmand at træde tilbage med en relativ stor pension efter en kortere årrækkes tjenestetid. Der burde gives en virkelig præmie for en lang tjenestetid. Enkerne burde tilsikres en vis del af mandens pension. Derimod ville han ikke indrømme, at staten var forpligtet til at forsørge børnene. I adskillige indlæg fik David lejlighed til at understrege, at embedsmændene havde krav på sikkerhed for en sorgfri alderdom. Lønningsniveauet var ikke højt i sammenligning med andre befolkningsgrupper. Det er meget sjældent, hævdede David, at nogen inden for embedsstanden hævdede sig over det tarvelige, hvad formue angik; »man seer langt hyppigere i andre Carrierer, at Lykken begunstiger og skaber en heldig Tilværelse efter kun faa Aars Anstrengelse, end det er Tilfældet i Embedscarrieren, og derfor maa Embedsstanden frem for Alt gives Sikkerhed.

Det er det, som jeg vil bede Thinget at tage i Overveielse, forinden det gaaer hen og giver sin Stemme til et Forslag, som

efter min Anskuelse gaaer ud fra en urigtig Opfatning af Stats-tjenesten og det hele Statsliv.«²⁴⁾

Også i de følgende samlinger så David det som sin opgave at drage en lanse for embedsmændenes økonomiske interesser. I samlingen 1850-51 deltog han ivrigt i behandlingen af lovforslaget om amtsforvalternes løn, og i samme samling gjorde han et betydeligt arbejde med udkastet til lov om toldembedsmænds lønning. Han valgtes til ordfører for fællesudvalget og førte et kraftigt forsvar for embedsstanden. »Det maa være Staten af højeste Vigtighed,« udtalte han, »at de høiere Embeder i enhver Retning lønnes paa en saadan Maade, at man baade kan være vis paa at finde duelige Concurrenter til disse, og at også de Mænd, til hvem disse Embeder betroes, kunne leve paa den Maade, som de, hvem Lykken har begunstiget i andre Livsstillinger, leve paa. Dette anser jeg at være af Vigtighed, ikke blot for Embedsmændenes Skyld, men for den moralske Indflydelses Skyld, som Embedsstanden bør kunne udøve i Samfundet: ogsaa med Hensyn til dens Sikkerhed, og til Embedernes Røgt, maa det være af Vigtighed, at Embedsmanden ikke tvinges til at leve paa en anden Maade, end der er almindelig blandt de Mænd af de forskjellige Livsstillinger, med hvem Embedsmanden færdes og skal leve.«²⁵⁾

I samlingen 1851-52 forelagde regeringen udkast til lov om det kgl. teater, og David valgtes til ordfører for udvalget. Forslaget gav anledning til en vidtløftig debat, idet flertallets indstillinger fremkaldte skarp kritik fra den tidligere kultusminister Madvig. Det lykkedes David at føre udvalgets vigtigste indstillinger frelst gennem stormen, men forslaget nåede ikke frem til 3. behandling. Som allerede omtalt var David en principiel tilhænger af statstilskud til teatrets drift. På den anden side havde rigsdagen pligt til at våge over, at dette tilskud blev holdt inden for det rimelige grænser. Udvalgets flertal under Davids ledelse rettede derfor sin hovedopmærksomhed mod at give teatret en sådan organisation, at dette formål kunne opnås. De største udgiftsposter var lønnings- og pensionsbyrden,

og det var disse, udvalget navnlig helligede sig sin opmærksomhed. Efter Davids mening var det skuespilkunsten, det offentlige måtte understøtte, medens opera og ballet kom i anden række. Han indrømmede gerne, at balletten under Bournonvilles ledelse havde taget et betydeligt opsving, men han nærede en vis skepsis over for ballettens fremtid. Da balletpersonalet kun kunne virke en kortere årrække, var der ingen grund til at ansætte det i pensionsgivende stilling. Det samme var tilfældet med kapelletts medlemmer. Derimod ønskede David, at fremtrædende skuespilpræstationer skulle lønnes ordentligt, og han stillede forslag om, at der skulle gives specielle løntillæg til særlig fremragende kunstnere. Endvidere ville han have oprettet et rådgivende teateråd, hvorigennem teatrets kunstnere fik lejlighed til at gøre deres synspunkter gældende i alle kunstneriske spørgsmål.

På de første rigsdage indtog forhandlingerne om landbo-spørgsmålet en fremtrædende plads. Allerede under den grundlovgivende rigsforsamling havde indenrigsminister P. G. Bang nedsat en stor landbokommission, der havde til mål at genoptage det 18. århundredes reformlovgivning. Som resultat af kommissionens forhandlinger fremkom lovforslag om udjævning af forskellen mellem privilegeret og uprivilegeret hartkorn, om hoveriafløsning og afløsning af jagtretten. Alle sager gik gennem begge ting, og ved bondevennernes mådehold undgik man større konflikter. David tog ikke del i forhandlingerne om de to sidste love, men stemte dog sammen med den mådeholdne fløj af bondevennerne for udkastenes ophøjelse til lov. Under forhandlingerne om den første lov støttede han bestræbelserne for at forhøje de erstatninger, som staten skulle udrede til de tidligere privilegerede. I et langt indlæg udviklede han, at staten altid stod sig ved nøje at overholde sine forpligtelser. »Den maa mod dem, som den har givet et Løfte, langt hellere gjøre formeget end for lidt. Jeg har endnu aldrig hørt, at der i nogen Stat er opstaaet Ulykke deraf, at Staten har anseet de Forpligtelser, som den har indgaaet, alt for forplig-

tende og for kostbare at afløse, naar den først fik Villie til og Indsigt i at de skulle afløses, thi den Svækkelse, som derved kunde afstedkommes for Finantserne, den kan let gjenvindes og gjenvindes i saare kort Tid, men den Svækkelse, som afstedkommes, naar Staten rækker ved Rettens Grundvold, naar det ophører at være vist, hvad vi skulle holde os til, naar Tillidens stærke Støtte raver, og naar den Jordbund, hvorpaa vi troe at staae fast, synker bort under vore Fødder — den Ulykke er uoprettelig (Hør! Hør!), og den viser sig ikke, idetmindste ikke altid, hverken idag eller imorgen, men den aagrer langsomt i Tidens Skjød og bærer Fordærvsens Frugter (Hør! Hør!) «.²⁰) Flertallet gik dog imod forslaget om forhøjet erstatning, hvilket ikke hindrede David i at stemme for loven ved den endelige afstemning.

En særlig interesse viste han det vigtige fæstespørgsmål. Dette vanskelige politiske stridsspørgsmål var ligeledes blevet taget under overvejelse i den store landbokommission, men indenrigsminister Rosenørn kunne ikke bekvemme sig til at forelægge et lovudkast om tvungen fæsteafløsning på det private gods, således som det var bondevennernes og en del af de national-liberales ønske. Medens man ventede på et regeringsinitiativ, indgav Balthazar Christensen privat et forslag om selvejendoms indførelse på statens bøndergods. David blev medlem af det nedsatte udvalg, og sammen med D. G. Monrad afgav han en mindretalsindstilling. Hele udvalget var enig om betydningen af forslaget, men hvorledes staten burde fremme selvejendom, kunne man ikke blive enige om. Flertallet holdt på, at den købesum. for hvilken stederne burde overdrages brugerne til ejendom, burde bestemmes efter den indtægt, som staten med billighed kunne tage af godset, hvis det nu skulle bortfæstes eller bortlejes. David og Monrad mente, at købesummen burde beregnes efter ejendommenes værdi i handel og vandel. For at vise kronens fæstere en særlig begunstigelse burde man desuden kvittere dem $\frac{1}{3}$ af købesummen. Endvidere ønskede man, at købesummen skulle amortiseres med en årlig

mindre sum af hensyn til statskassens tarv. Ingen af disse forslag blev godkendt. David besluttede derfor at stemme imod udkastet, da han frygtede, at afgørelsen i denne specielle sag ville danne præcedens, når det langt større spørgsmål om fæstegodset på de private ejendomme kom til behandling. I konsekvens hermed stemte han i samlingen 1851-52 imod forslaget om at indrømme fæsterne på Sorø Akademis gods selvejendom på de af flertallet godkendte meget fordelagtige vilkår. Også i denne sag arbejdede han sammen med Monrad.

I samlingen 1851-52 stillede Monrad forslag om tvungen afløsning af fæsteforholdet på de private godser. Forslaget gav anledning til en lidenskabelig første behandling, hvor flertallet af de national-liberale gik imod. Sagen nåede ikke videre i denne samling, men de forskellige synspunkter om dette betydningsfulde spørgsmål fik en første lejlighed til at brydes. Også David tog til orde og udviklede, at man hidtil var nået vidt ved hjælp af den frivillige afløsning. Meget kunne sikkert endnu nås ad denne vej. Han måtte betragte det som et stort gode, om man ikke behøvede at ty til nogen tvang. »Jeg tror, at det ogsaa her er Friheden, der skal bane sig selv Vej,« udtalte David, »og at Intet snarere kunde bringe en varig Tilfredshed tilveie i alle Statens Classer, end naar disse Forhold kunde ordnes ad Frivillighedens Vei. Imidlertid erkjender jeg tilfulde Vægten af de Grunde, som den ærede Forslagsstiller har anført, for at gribe ind med en Lov; han har viist, hvorledes dette Forholds snarlige Ordning er bleven til paatrængende Nødvendighed, og, da jeg nødig vil gaae ind paa at udtale mig om alle disse Grundes Beskaffenhed og Oprindelse, skal jeg indskrænke mig til at sige, at ogsaa jeg maa antage, at dette Forholds Ordning i en kort Tid er bleven til en politisk Nødvendighed, for at vi maatte komme til en saadan Tilstand, at den ene Classe ikke altid med Misundelse og den anden Classe ikke med Mistillid skal see paa den anden«. ²⁷⁾ Skulle forholdet ordnes ved en tvangslov, burde loven gives en bestemt varighed, da gods-ejerne ogsaa har krav på at behandles med billighed. Det frem-

går klart af dette citat, at David ingenlunde var nogen begejstret tilhænger af den tvungne fæsteafløsning. Man tør ligeledes formode, at han ville have stemt for fuld erstatning til gods-ejerne. Sagen nåede imidlertid ikke længere i denne samling. Med 72 stemmer, hvortil hørte David, mod 4 vedtog tinget at lade forslaget gå til direkte 2. behandling. Da sessionen var omtrent udløbet, kom spørgsmålet ikke mere for. Heller ikke senere fik David lejlighed til at udtale sig om dette vigtige spørgsmål.

Til landboreformerne kan endvidere henregnes det i den første rigsdagssamling forelagte udkast til lov om oprettelse af kreditforeninger. David fik sæde i det nedsatte udvalg, og man betroede ham ordførerskabet. Forslaget fik en forholdsvis let gang gennem folketinget, og det lykkedes David i det væsentlige at gennemføre de ændringsforslag, som udvalget endes om at stille. Fra en vis side øvedes der kritik mod bestemmelserne om, at umyndiges midler skulle kunne udlånes til de nye finansinstituter, men David afviste den fremførte kritik. Sagens behandling viser, at David med overlegenhed beherskede det saglige stof, og at hans kendskab til beslægtede udenlandske forhold befrugtede folketingets forhandlinger. På udvalgets vegne foreslog David en række ændringer i det forelagte regeringsudkast. Kreditforeningerne skulle ikke sortere under finansministeren, men under hans kollega, indenrigsministeren. For at gøre de nye institutioner så solide som muligt, burde ingen låntager kunne opnå større lån end $\frac{3}{5}$ af pantets værdi. Ved faste regler om amortisation skulle man begrænse følgerne af en eventuel fejlvrurdering eller forringelse af pantet. David forsvarede ligeledes den solidariske hæftelse, og han nærede ingen betænkelighed ved at anbringe umyndiges midler i kreditforeningspapirer, når disse forskellige ændringsforslag blev vedtaget. Forsamlingen modtog de nye forslag med sympati, og de blev alle vedtaget. Det samme gjaldt et forslag om en udvidelse af loven. Foruden de store kreditforeninger ønskede udvalget, at man — for at fremme bøndergodsets overgang

til selveje — burde oprette mindre lånekasser på samme basis.

De første rigsdagssamlinger var i det væsentlige optaget af drøftelsen af en lang række saglige lovforslag. Man bestræbte sig for at gøre hverdagens gerning, og denne bestod først og fremmest i at drage de nødvendige konsekvenser af junigrundloven og gennemføre sådanne praktiske reformer på samfundslivets forskellige områder, som måtte være en naturlig følge af det politiske tyngdepunkts flytning. Først i anden række kom de storpolitiske spørgsmål om ordningen af monarkiets forfatningsforhold. Når disse problemer i de første rigsdagssamlinger ikke lagde særlig beslag på folketingets tid, skyldtes det ikke mangel på interesse. Man anså imidlertid, at disse vanskelige spørgsmål i første omgang måtte behandles af regeringen. Selv om man forbeholdt sig ret til til sin tid at udtale en mening om den førte politik, forstod man, at en utidig indgriben fra rigsdagens side kun kunne virke skadelig. Denne opfattelse havde været almindelig på den grundlovgivende rigsforsamling, og den første rigsdag tog den i arv. Da rigsdagen for tredje gang trådte sammen i efteråret 1851, var øjeblikket inde, da den folkevalgte forsamling måtte tage stilling til disse spørgsmål. Der førtes i folketinget i samlingen 1851-52 både langvarige og stormfulde debatter om denne vigtige sag.²⁸⁾

Treårskrigen var endt med en dansk militær sejr. Alligevel lykkedes det ikke at gennemføre kampens mål, nemlig Danmark til Ejderen. De tyske stormagter og Rusland var bestemte modstandere af denne politik, og de nærrede den største mistillid til de national-liberale. Jo mere reaktionen i Europa sejrede, jo stærkere blev denne uvilje. De national-liberale holdt imidlertid fast ved ejderprogrammet, medens bondevennerne splittedes i en gruppe under Tscherning, der frem for alt ville redde juni-grundloven for kongeriget og derfor var villig til at opgive den snævre forfatningsforbindelse mellem kongeriget og Slesvig, og en anden gruppe under Gleerups ledelse, der holdt fast ved ejderpolitikken. Denne partiudvikling begunstigede den hel-

statsvenlige fløj inden for novemberministeriet, og i juli 1851 fandt en rekonstruktion sted. H. N. Clausen og C. F. Hansen udtrådte, og den gamle holstenske politiker, Carl Moltke, trådte ind. Det national-liberale element inden for ministeriet var hermed yderligere svækket, og helstatsretningen styrket.

Kort efter at det nye ministerium havde overtaget magten, afgav en nedsat notabelforsamling betænkning over et af den tidligere regering udarbejdet forslag til en ordning af forholdet mellem monarkiets forskellige provinser. Forslaget var blevet ændret i udpræget ejerdansk retning, og det medførte en ny ministerkrise. Udenrigsminister Reedtz og minister Carl Moltke trådte tilbage, overbeviste om, at stormagterne ikke ville tillade forslagens gennemførelse, medens ministeriets flertal holdt fast ved det. Som afløser for Reedtz udnævntes i november 1851 C. A. Bluhme, en absolut tilhænger af en løsning i helstatsvenlig retning.

Hele denne udvikling vakte ikke så lidt uro inden for det national-liberale parti og de grupper af rigsdagen, der fulgte det, og denne uro gav sig forskellig udslag. Således formulerede rigsdagsmanden fra Viborg amt, birkedommer H. Kampmann, 25. november 1851 en forespørgsel til premierminister A. W. Moltke om, hvornår ministeriet kunne fremsætte en udtalelse om sin forfatningspolitik. Da der under debatten fra forskellig side fremførtes kritik mod regeringen, fandt David det nødvendigt at advare mod følgerne heraf. »Lad det staae den Majoritet, der vil bringe det til en saadan Udtalelse, klart for Øie, at det da er dens Pligt at kunne danne et nyt Ministerium, naar Rigsdagen tvinger det gamle til at gaae af.«²⁹⁾ David udviklede videre, at rigsdagen burde gå frem med den højeste grad af besindighed og mådehold i denne sag. Hertil hørte, at man »ikke ubesindigt gaaer hen og udtaler Noget, som kan ansees for Mistillid til Regjeringen, før Rigsdagen, i fuld Anerkjendelse af, at det er dens Pligt at udtale en saa haard Dom, ogsaa gjør det paa en klar Maade og saaledes, at det kun kan forstaaes paa een Maade.«³⁰⁾

Nogle få dage efter at debatten om Kampmanns forespørgsel havde fundet sted, indbragte Orla Lehmann forslag til en adresse til Kongen, hvori tinget skulle udtale, at ingen ændring af monarkiets forfatningsforhold skulle finde sted, uden at rigsdagen blev hørt. Adressen var et tydeligt forsøg på at binde ministeriets hænder og gav anledning til en langtrukken debat, hvori David frarådede at stemme for forslaget, da det ville se ud, som om tinget udtalte sin mistillid til regeringen. Med 49 stemmer mod 35 vedtoges det at fremme sagen. Under den videre behandling stillede C. C. Hall, der repræsenterede den mådeholdne fløj af det national-liberale parti, forslag til en dagsorden, hvori tinget udtalte, at det gik ud fra, at nyordningen for monarkiet ikke ville medføre en genoplivelse af stænderforfatningen for Slesvig af 15. maj 1834, at der ikke blev etableret enten administrativ eller juridisk forbindelse mellem Holsten og Slesvig, og at man ikke opgav den lovede konstitutionelle forbindelse mellem Slesvig og kongeriget. Dagsordenen blev vedtaget med 87 stemmer mod 2. Også David stemte for den, da udenrigsminister Bluhme på ministeriets vegne udtalte, at han med glæde havde bemærket, at forslagsstilleren udtrykkelig havde udtalt, at han ikke havde til hensigt at berede regeringen vanskeligheder.

Den faktiske stilling i folketinget var altså den, at de national-liberale havde den største mistillid til regeringen og mest lyst til at styrte den, men man vovede alligevel ikke at gøre det. Omvendt var en betydelig fløj inden for venstre i forbindelse med de konservative i hjertet tilhængere af helstatspolitikken og derfor ivrige efter at modarbejde alle angreb på regeringen. Samtiden var forundret vidne til en tilsyneladende politisk alliance mellem tingets to yderste fløje vendt mod centrum.

Den politiske stilling på rigsdagen styrkede den helstatsvenlige fløj inden for regeringen, og i slutningen af året indledte Bluhme forhandlinger med de tyske stormagter, der resulterede i aftalerne af 1851-52. Ifølge disse forpligtede regeringen sig til ikke at indlemme Slesvig i kongeriget, og intet at foretage, der

havde en sådan indlemmelse til formål. Monarkiet skulle organiseres som en tredelt enhed, hvor ingen af de tre dele måtte knyttes nærmere til en enkelt af de andre. Endvidere lovede man, at hertugdømmernes stænder og den danske rigsdag skulle medvirke ved den fremtidige fællesforfatnings udarbejdelse. Da Bluhme forelagde disse aftaler i ministeriet og forlangte dem lagt til grund for den fremtidige politik, sprængtes ministeriet. A. W. Moltke trådte tilbage og afløstes af Bluhme som premier- og udenrigsminister. Samtidig indtrådte påny Carl Moltke. Dette fandt sted i begyndelsen af januar 1852. Under 28. januar 1852 meddelte en kgl. kundgørelse, at junigrundloven for fremtiden skulle være gældende alene for kongerigets indre anliggender, at Slesvig og Holsten skulle have nye forfatninger med beslutende myndighed i de lokale sager, og at monarkiets fællesanliggender (udenrigs-, finans- og forsvarsvæsen) skulle underlægges fælles styre og siden en fælles forfatning. Ejderpolitikken var hermed definitivt skrinlagt, og helstatspolitikken kundgjort. De tyske tropper forlod kort efter Holsten. Hele monarkiet var atter underlagt kongens scepter.

Den nye politik måtte i høj grad oprøre det national-liberale parti og de grupper inden for venstre, der fulgte det i storpolitikken. Alligevel vovede man ikke at styrte regeringen. En defensiv politik var derfor nødvendig, hvor man ikke veg tilbage fra at udtale sin mistillid til regeringen, men samtidig nøje vogtede sig for at foretage sådanne skridt, at ministeriet blev tvunget til at kaste tøjlerne. Endvidere måtte man forsøge at fremtvinge en klar indrømmelse fra regeringen om, at den ved den fremtidige ordning af forholdet mellem monarkiets forskellige provinser ikke ville gå uden om rigsdagen. Det blev overladt Monrad at gennemføre denne politik, der dels var et kamoufleret tilbageskridt, dels havde til hensigt at skabe gode udgangsstillinger for partiets fremtidige politik. Monrad gennemførte den betroede opgave til partiets fulde tilfredshed, og Bluhme, der på mange måder var Monrad en jævnbyrdig parlamentarisk modstander, blev aftvunget den ønskede erklæring.

En fløj af partiet ville dog ikke gaa med til denne defensive politik, og på denne gruppes vegne stillede Otterstrøm forslag om en adresse til kongen om at finde mænd, der kunne genoprette »det fornødne Tillidsforhold mellem Regjeringen og Folkets Repræsentation«. ³¹⁾ Med kraft vendte bl. a. David sig mod denne adresse. Efter et personligt sammenstød med Grundtvig, der ivrigt tilrådede skarpe forholdsregler mod den siddende regering, anbefalede David på det indstændigste, at man stemte imod forslaget. Et flertal var dog for, at sagen skulle behandles videre, og atter begyndte en drøftelse, hvor alle tingets store navne var i ilden. Også David tog påny ordet og søgte at vise, at den politik, som januarkundgørelsen var udtryk for, blot var en konsekvent følge af de skridt, som tidligere ministerier havde gjort. »Jeg anklager eller dømmer Ingen,« udtalte David, »jeg antager, at, hvad der tidligere er skeet, er skeet, fordi det var nødvendigt, fordi det har været uundgaeligt for det lille Danmark at gjøre disse Indrømmelser for at kunne bestaa i den Kamp, hvor det tilsyneladende kun stod lige over for Oprørerne, men bag hvis Ryg det mægtige Tyskland stod, ikke blot med Sympathie, men med sine Tropper«. ³²⁾ Det var derfor meningsløst at vedtage mistillidsvotum til de ministre, der havde gjort de sidste skridt, der blot var en nødvendighed af de første. Ved afstemningen, om forslaget skulle gå til 2. behandling, stemte 64 for og 21 imod. Blandt nej-stemmerne var foruden David mænd som Blixen Finecke, Tscherning og Balthazar Christensen. 13. marts kom forslaget til fornyet behandling. Mødet indledtes med, at fhv. indenrigsminister Tillisch stillede en dagsorden, hvori tinget udtalte sin bekymring over januarkundgørelsen, men iøvrigt erkendte indgivelse af en adresse for utilrådelig under de vanskelige forhold. Påny bølgede debatten frem og tilbage. Da regeringen på grund af dagsordenens beskedne indhold og Tillisch' meget mådeholdne fortolkning af begrebet »Bekymring« mente at kunne modtage den, ebbede forhandlingerne ud. Dagsordenen vedtoges med 69

stemmer mod 19. David, der ikke fik ordet, forinden afslutning blev krævet, stemte for dagsordenen.

Kort efter at denne vigtige afstemning havde fundet sted, afsluttede rigsdagen sine forhandlinger. Hermed var folketingets mandat udløbet. Nye valg blev udskrevet til sommeren 1852. David besluttede ikke at søge genvalg, og han trådte hermed for en tid tilbage fra den politiske scene. Om grunden hertil findes der ingen direkte udtalelser fra hans side, men han handlede på samme måde som en lang række andre politikere. Ikke mindre end 41 af folketingets medlemmer og heriblandt så fremtrædende mænd som Andræ, Bardenfleth, Fenger og Mourier nægtede at lade sig genopstille, og J. E. Larsen og Monrad lod sig først bevæge, efter at der var rettet kraftige henstillinger til dem. Om årsagerne til denne pludselig opkommende »parlamentslede« kan man kun gisne. Det er dog overvejende sandsynligt, at mange har haft på fornemmelsen, at den kommende rigsdag kun ville få ringe indflydelse på udformningen af den fremtidige fællesforfatning. Et rigdagsmandat var derfor ikke meget tillokkende.³³⁾

Om dette synspunkt også har været afgørende for David, lader sig ikke fastslå. Måske er det mindre sandsynligt, da David med glæde måtte se, hvorledes helstatspolitikken triumferede over den national-liberale ejderstat. I stedet for at fortabe sig i spekulationer over årsagerne til Davids politiske tilbagetræden har det større interesse at konstatere følgerne. Fra sin tidligste ungdom og indtil nu havde David været levende optaget af alle mulige samfundsspørgsmål. Først gennem sin pen og siden gennem sin parlamentariske virksomhed i stænderne og på rigsdagen havde han virket for sine ideers udførelse i praksis. Uden at indtage nogen stilling i forreste række og uden at tilhøre nogen talstærk gruppe havde han alene i kraft af sin saglige viden påtrykt vidt forskellige love sit mærke. Denne virksomhed ophørte i 1852, og han kom således ikke til at tage del i det saglige lovgivningsarbejde i de kommende år, hverken som

skribent eller som parlamentariker. Dette kunne ikke andet end svække hans almindelige politiske position, og hans navn trådte tilbage i den offentlige bevidsthed. Efter frivilligt at have opgivet sin parlamentariske virksomhed i foråret 1852 samlede David sig i de kommende år om sin gerning som embedsmand. Fængselsvæsenet nød atter gavn af hans fulde interesse.

C. N. David.
Maleri af Constantin Hansen. Ca. 1860.
Privateje.

XIV

OVERINSPEKTØR FOR FÆNGSELSVÆSENET 1849-58

Blandt de mange praktiske spørgsmål, som det i 1848 nyoprettede justitsministerium måtte tage stilling til, var den påbegyndte fængselsreform. Som leder af justitsministeriet virkede fra 24. marts 1848 C. E. Bardenfleth, fra ungdommen en nær ven af Frederik VII og desuden en korrekt embedsmand af den gamle skole. I politisk henseende var han nærmest konservativ. Når han fra slutningen af 1847 havde udfoldet store anstrengelser for at vinde den daværende kronprins Frederik for tanken om en konstitutionel forfatning, var det mere for at redde det danske Slesvig end af egentlig kærlighed til en fri forfatning. Fra 1843-47 havde han været stiftamtmand på Fyen. I denne egenskab må han have beskæftiget sig med arrest- og fængsels-spørgsmål. Der er dog intet, der tyder på, at han tidligere har haft nogen særlig interesse for disse specielle problemer. Alligevel faldt det i hans lod som justitsminister at træffe vidtgående dispositioner på dette område.

I forsommeren 1848 henvendte David sig personlig til Bardenfleth for om muligt at interessere ham for oprettelsen af en stilling som overinspektør for fængselsvæsenet.¹⁾ Dels mundtligt, dels skriftligt udviklede David de fordele, der ville være forbundet med en sådan stillings oprettelse. Hans argumenter gjorde indtryk på justitsministeren, som 13. juni 1848 henvendte sig til finansministeren for at få hans billigelse. Allerede på dette tidspunkt havde Bardenfleth besluttet at bringe David i forslag til det nye embede. Når planen strandede i første omgang, skyldtes det finansministeriets økonomiske betænkelig-

heder. Bardenfleth havde foreslået, at den nye overinspektør skulle have en årlig gage af 2500 rdl. For at få sagen til at glide gav David afkald på de 1000 rdl., så længe krigen varede. Finansministeriet mente dog ikke foreløbig at kunne love de 2500 rdl.

Der gik nu atter nogle måneder. Ud på efteråret rejste David på ny sagen. I mellemtiden havde kultusminister Monrad tilbudt ham, at han kunne genindtræde i sin gamle plads på universitetet (se s. 220). David tog heraf anledning til en ny henvendelse til Bardenfleth, i hvilken han gjorde gældende, at en genindsættelse ved universitetet måtte bevirke, at han opgav sit arbejde med fængselsreformen. »Dette gjør jeg imidlertid høist nødig; den Reform i hvilken jeg hidtil har havt en ikke ringe Andeel, har faaet saa megen Interesse for mig, at det skulde gjøre mig ondt, ifald jeg ikke længer skulde arbeide for denne Sag, som ogsaa vilde, jeg tillader mig at troe det, tabe ved min Fjernelse fra den«. Da Monrad havde lovet ham, at han skulle beholde sin pension som professor mod ved lejlighed at holde et par forelæsninger, foreslog han justitsministeren, at han som overinspektør skulle nøjes med 1800 rdl. Bardenfleth greb med iver dette nye forslag. Det lykkedes nu at opnå finansministeriets tilslutning til, at der på justitsministeriets budget for 1849 blev opført en gage på 1800 rdl. til lønning af en overinspektør for fængselsvæsenet. Umiddelbart derefter indgik Bardenfleth med en forestilling til kongen, hvori han udviklede, at den forskellige måde, hvorpå de enkelte straffeanstalter blev administreret, medførte mange ulemper. Disse øgedes på et tidspunkt, hvor man var i færd med at indføre helt nye principper. En post som overinspektør var derfor påkrævet. »Til at overtage det omhandlede Hverv,« hed det videre i forestillingen, »vilde det ikke være let at finde nogen mere kvalificeret Mand end Professor David, der ved theoretiske Studier af de til Fængselsvæsenet henhørende Materier, ved egne Iagttagelser i fremmede Lande og ved de practiske Erfaringer, han som Medlem af Fængselskommissionen saavel som af Bestyrelsen for Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset samt af Tugt- og Forbedringshuset paa Møen

har havt Leilighed til at erhverve, er bleven fortrolig med de paagjeldende Gjenstande«. Indstillingen gik ud på, at fængselskommissionen af 1840 skulle ophæves fra 1. januar 1849, at embedet som overinspektør for fængselsvæsenet skulle oprettes fra nævnte dato, og at David skulle udnævnes til at beklæde dette embede med bevarelse af de 800 rdl. i pension fra universitetet og desuden med 1800 rdl. i årlig gage samt 3 rdl. daglig på rejser eller 200 rdl. ialt årlig foruden fri rejse. Ved resolution 27. november 1848 billigedes indstillingen. David havde omsider nået det mål, som han havde stilet imod gennem adskillige år.

I de første år var justitsminister C. E. Bardenfleth hans overordnede. Han efterfulgtes af A. W. Scheel, der virkede som justitsminister i årene 1851-54. Han var først og fremmest retslærd og juridisk skribent. Af helbredshensyn trak han sig tilbage i maj 1854 og efterfulgtes en kort tid af A. S. Ørsted. Derefter beklædte Carl Simony justitsministerposten i perioden fra januar 1855 til december 1859, altså resten af den tid, hvor David fungerede som overinspektør. Simony var en dygtig og ihærdig fagminister, men ingen fremtrædende politiker. Han gennemførte dog en række betydningsfulde love. Det var således i hans funktionstid, at man for alvor tog fat på opførelsen af straffeanstalten i Vridsløselille. De vigtige love af 1857 og 1858 om nærmere bestemmelse af forbedringshusstraffen og om ophævelse af Københavns stokhus gennemførtes endvidere under ham. Det ser ud til, at der til enhver tid har været det bedste samarbejde mellem den nye overinspektør for fængselsvæsenet og de skiftende justitsministre.

Stillingen som overinspektør for fængselsvæsenet, som David tiltrådte fra nytår 1849, var en helt ny post inden for centraladministrationen. Da der ikke til udnævnelsen var knyttet nærmere bestemmelser om det nye embedes myndighed eller blev udfærdiget nogen instruks, måtte David selv bygge stillingen op og sørge for, at den fik tildelt den fornødne myndighed. Det lille kongerige, som David kom til at herske over, bestod af fire

straffeanstalter. Den vigtigste af disse var tugt-, rasp- og forbedringshuset på Christianshavn, hvortil var knyttet tugt- og forbedringshuset på Møen. Denne anstalt lededes af en direktion på tre mand, hvoraf David var den ene og vicepolitidirektør v. Osten den anden. Anstalten på Christianshavn var landets største straffeanstalt, og den talte ved nytår 1849 445 mandsfanger og 207 kvindelige fanger. I anstalten på Møen fandtes kun 53 mandsfanger. Siden David var indtrådt i bestyrelsen, havde denne bestræbt sig for at gennemføre sådanne ændringer i fængselsindretningen, at anstalten lidt efter lidt kunne opfylde de krav, som den kgl. resolution 25. juni 1842 havde bebudet for det nye fængselsssystem (se s. 169 f.). Herved kunne man spare oprettelsen af et helt nyt tugthus. Anstalten på Møen var det hensigten at nedlægge snarest muligt. I anstalten på Christianshavn havde man endvidere i Davids tid indført betydelige ændringer i fangernes forplejning. Man var kommet bort fra licitationssystemet, og anstalten havde selv overtaget forplejningen. For at gennemføre denne reform havde man anlagt et dampkogereri. Det var også lykkedes David at få de gamle dobbeltsenge afløst af enkeltsege og at få de eksisterende celler moderniseret, navnlig i kvindeafdelingen i Søkvæsthuset. Endelig var der i de seneste år blevet opført en ny portnerbolig, der væsentlig øgede sikkerheden ved tugthuset.

I sommeren 1849 foretog David rejser til straffeanstalterne i Odense og Viborg for på stedet at sætte sig ind i de lokale forhold og træde i personlig kontakt med de ledende fængselsmyndigheder. 10. juli 1849 afgav han rapport til justitsministeriet om sit besøg i Odense og 15. august s. å. om sin inspektion af straffeanstalten i Viborg.²⁾

Da David besøgte Odense tugt- og forbedringshus, havde anstalten 54 mandsfanger og 32 kvindelige fanger. Af disse var kun 16 idømt tugthus, medens resten var forbedringshusfanger. Anstalten blev ledet af en kollegial bestyrelse med politimesteren som den drivende kraft. På grund af de lokale forhold var det vanskeligt at foretage en adskillelse mellem de forskellige

grupper af fanger, og det var ligeledes umuligt at udsondre de ganske unge, hvoraf der var temmelig mange. »Disse to Omstændigheder tillader jeg mig foreløbigen at udhæve,« udtalte David, »da det deraf formeentligen yderligere vil fremgaae, hvor nødvendigt det er, at Straffeanstalterne her i Landet ophøre at være provindsielle, det vil nemlig aldrig være muligt i alle Anstalter at have passende Indretninger for de unge Forbrydere, og det vil heller ikke være let overalt at tilveiebringe særskilte Afdelinger for et lidet Antal Tugthuusfanger«. Det var endvidere Davids ønske, at bestyrelsen i Odense måtte blive lagt i en enkelt mands hånd, og at dobbeltsengene måtte blive afskaffet. Han gjorde endvidere opmærksom på, at pl. 21. september 1840, der tilsikrede anstalten bidrag fra visse jyske amter, udløb pr. 1. januar 1850. Man måtte da være betænkt på at træffe en nyordning.

En måneds tid senere besøgte David tugt- og forbedringshuset i Viborg, landets næststørste straffeanstalt, der ligesom de øvrige var henlagt under kollegial bestyrelse. Ved Davids besøg rummede anstalten 176 mandsfanger og 106 kvindelige fanger. Af disse var 65 idømt tugthus og 217 forbedringshus. Også i Viborg lod både bygninger og fængselsindretning meget tilbage at ønske. Således medførte de ret brøstfældige bygninger, at en fuldkommen adskillelse mellem de to køn ikke kunne gennemføres. Der var ganske vist specielle sove- og arbejdsale, men alligevel fandt et vist samkvem sted. Om natten var fangerne på grund af de lave, mørke sovesale overladt til sig selv. Dette var yderst uheldigt, da 12 pct. af mandsfangerne var unge mennesker under 20 år. Der fandtes ialt 163 enkeltsejge i anstalten og ellers dobbeltsenge. I de eksisterende bygninger var der ikke plads til flere enkeltsejge.

David var en bestemt modstander af, at man i Viborg beskæftigede en del af fangerne uden for anstalten. Denne havde købt et mindre tørveskær i byens omegn. Flere fanger var om sommeren beskæftiget her med at skære tørv til anstalten under en opsynsbetjents ledelse. Endvidere havde kommunen lejet en del

fanger til plantningsarbejder. De daglige spadsereture til og fra arbejdet gav anledning til flere uordener, og disciplinen i anstalten var i det hele ikke god. Derimod arbejdedes der flittigt. David havde indtryk af, at de industrielle hensyn dominerede på de kriminalistiske interessers bekostning. David var endvidere imod, at fangerne hver uge fik udbetalt deres overarbejdspenge i rede penge. Dette medførte, at man straks omsatte en del af pengene i ekstra fødemidler, medens resten blev spillet op. Bispisningen havde hidtil været bortliciteret. Den var nu på Davids opfordring overtaget af selve anstalten, og man havde til hensigt at opstille en lignende dampkogeindretning som i anstalten på Christianshavn. Endelig gjorde David opmærksom på, at man i Viborg savnede de fornødne straffeceller, og at det var nødvendigt at udvide tilsynet.

Da David kom hjem fra rejsen til Odense og Viborg, stod det ham klart, at der behøvedes vidtgående ændringer i de gamle straffeanstalters bestyrelse og hele indretning. Målet måtte være at skabe så vidt muligt ensartede regler for hele landet, således at den idømte straf blev nogenlunde den samme, uanset i hvilken anstalt fangen blev anbragt. Hidtil havde anstalterne været betragtet som provinsanstalter. De offentlige tilskud, der tilflød dem, blev lignet på de amter, hvis fanger blev anbragt i anstalten, og hver anstalt havde pligt til at modtage samtlige arter af fanger. De love, der nærmere regulerede den lokale »Fængsels-skat«, udløb alle pr. 1. januar 1850. Tidspunktet måtte da være inde til at foretage en ændring, således at de tidligere lokale anstalter blev rigsanstalter. For fremtiden skulle de offentlige tilskud til fængselsvæsenet opføres på finansloven. Samtidig måtte anstalternes bestyrelse omdannes, og ensartede regler indføres for deres forhold til overinspektøren.

I løbet af efteråret 1849 var David optaget af at planlægge de forskellige reformer, men man nåede ikke inden nytår 1850 at få gennemført de forskellige love. Det første, der måtte ske, var opstilling af det fremtidige budget. 27. august 1849 indsendte David sin første budgetskrivelse. Forslaget blev optaget på

finansloven for finansåret 1850-51. For det samlede fængselsvæsen regnedes der med en udgift på 104.282 rdl. Da man mente at kunne budgettere en indtægt ved straffeanstalterne på ialt 57.422 rdl., ville det offentlige tilskud kunne fastsættes til 46.860 rdl., heri indbefattet overinspektørens lønning.

Finansloven blev først vedtaget 26. juni 1850. Da dette var sket, indstillede David, at samtlige hidtidige fængselsdirektioner skulle ophæves, og at der i stedet for udnævntes en enkelt ansvarlig direktør for hver anstalt. Ved kgl. resolution 14. juli 1850 udnævntes derefter vicepolitidirektør J. D. v. Osten til direktør for straffeanstalten på Christianshavn og på Møen, generalkrigskommissær L. C. Undall til direktør for straffeanstalten i Viborg og politimester G. N. Klaumann til direktør for straffeanstalten i Odense. Samtidig blev cand.theol. Frederik Bruun inspektør og kasserer i Viborg, C. N. Keller inspektør på Christianshavn og Eilskou inspektør i Odense. Hermed var det første afgørende skridt mod den nye tid taget. Det næste måtte være at få udarbejdet ensartede regler for de nye direktørers virksomhed og for forholdet mellem de enkelte direktører og overinspektøren. Allerede 4. juli 1850 havde David indsendt udkast til sådanne bestemmelser til justitsministeriets overvejelse, og ved skrivelse af 3. august 1850 godkendtes dette udkast, der kan betragtes som overinspektoratets grundlov.³⁾ Ved disse bestemmelser havde David fået gennemført den organisatoriske nyordning af det danske fængselsvæsen, som han anså for den rette.

Justitsministeriets skrivelse af 3. august 1850 fastslog til indledning, at da det var direktøren, der havde bestyrelsen over straffeanstalten, påhvilede det ham at våge over disciplin og orden i anstalten og navnlig at påse, at den dagsorden, der var gældende for anstalten, blev overholdt. Hver straffeanstalt skulle have en dagsorden, der skulle godkendes af overinspektøren. Endvidere var det direktørens pligt at kontrollere alle ved anstalten ansatte embedsmænd samt at ansætte og afskedige underbetjente, mestre, opsynsmænd og portnere. Også med

deres arbejde skulle han føre nøje tilsyn og navnlig våge over, at de fulgte de opstillede reglementer og instrukser. Også disse reglementariske bestemmelser skulle godkendes af overinspektionen. Med hensyn til direktørens straffemyndighed gjaldt reglerne i foreløbig lov af 29. juli 1850 (hvorom mere neden for). I samtlige anstalter skulle der for fremtiden føres en straffeprotokol efter et skema, som overinspektøren ville fastsætte. Det var endvidere direktørens opgave at forestå hele arbejdsdriften i anstalten og den dermed forbundne handel og omsætning. Samtidig med at direktøren indsendte den årlige budgetskrivelse, skulle han udarbejde en plan for arbejdsdriften. Indgribende ændringer i arbejdsplanen måtte ikke foretages, uden at sagen havde været forelagt overinspektøren. Det var endvidere direktørens opgave at påse fangernes tarv og at besørge alle indkøb til deres forplejning og beklædning. Disse indkøb burde foretages på den mest hensigtsmæssige måde og så vidt muligt også på den billigste måde. Alle licitationstilbud skulle godkendes af overinspektøren. Det påhvilede direktøren hvert kvartal at indsende en beretning til overinspektøren om straffeanstaltens tilstand, og hvad der var passeret. En årsberetning skulle indsendes inden januar måneds udløb, og en budgetskrivelse inden 1. juli. I løbet af juli måned skulle der foreligge en indberetning om de fanger, som direktøren ønskede benådet. Det indskærpedes, at alle andragender til justitsministeriet eller til kongen skulle fremsendes gennem overinspektøren. Endelig påhvilede det direktøren at indrette bogholderiet i overensstemmelse med de anvisninger, der blev givet af overinspektionen, og at drage omsorg for, at kassen til enhver tid var ført à jour. Det var ligeledes hans pligt at påse, at budgettet blev nøje overholdt.

Den ved enhver straffeanstalt ansatte inspektør var i alle forhold direktøren undergivet, og han havde at udføre alt arbejde, som denne anviste ham. Virkede han samtidig som kasserer, var det hans pligt altid at sørge for, at kassebogen var ført à jour, og at alle indtægter og udgifter passerede kassen. Kas-

sereren ved anstalten i Viborg måtte ikke have mere end 1000 rdl. i sin kasse.

Ved justitsministeriets skrivelse af 3. august 1850 var overinspektoratet for fængselsvæsenet først blevet fuldt organiseret. For fremtiden måtte alle direktører ved landets straffeanstalter henvende sig til overinspektøren, og der var tilsikret denne en betydelig indflydelse. Ved regelmæssige indberetninger blev overinspektøren sat istand til stadig at følge med i de enkelte anstalters daglige tilværelse, og alle instrukser og dagsordener skulle forelægges ham til godkendelse. Herved var der åbnet mulighed for en ensartet organisation. Også på det økonomiske område gik overinspektørens fuldmagter ret vidt. Det samlede fængselsbudget udarbejdedes af ham, og han skulle godkende licitationerne ved indkøb af varerne til fangernes forplejning. Større selvstændighed havde direktøren med hensyn til arbejdsdriften, ligesom det også var hans opgave at ansætte det underordnede fængselspersonale uden indgreb fra overinspektørens side. Alt ialt må det dog siges, at der ved reformen af 3. august 1850 gennemførtes et meget centraliseret styre inden for dansk fængselsvæsen. Den lokale selvstændighed, der havde blomstret siden anstalternes oprettelse, var for stedse forbi.

Endnu en betydningsfuld organisatorisk foranstaltning lykkedes det David at få gennemført i 1850, nemlig en nøje fastlæggelse af direktørens disciplinære straffemyndighed. Allerede 9. januar 1850 havde David i en skrivelse til justitsministeren henvist til nødvendigheden af faste regler på dette vigtige område. »Naar Ordenen og Disciplinen i en Straffeanstalt skal opretholdes, maa Directeuren selv kunne belægge de Brud paa samme, som jevnlig og almindeligen forefalde, med passende Straffe, og summarisk kunne entledige disse Sager, hvorfor en ikke ubetydelig Straffemyndighed maa tillægges ham. Dette følger af Forholdenes Natur i en Straffeanstalt, derimod forlanger Retfærdigheden ikke at nedlægge en større Straffemyndighed i en enkelt Mands Hænder, og ikke at tilstede flere Afvigelser fra de sædvanlige Retsformer end som disse Forholds

Natur gjør absolut nødvendigt.⁴⁾ I overensstemmelse med dette grundsynspunkt udarbejdede David et udkast til fremtidige bestemmelser om dette forhold, der i det væsentlige blev optaget i en foreløbig lov af 29. juli 1850. Denne blev derefter forelagt den først indkommende rigsdag, og under 3. december 1850 udkom loven angående den bestyrelserne over de civile straffeanstalter tilkommende straffemyndighed. Ifølge denne lov tilkom det direktøren for en straffeanstalt at bestemme straffen for ringere forseelser, som fangerne begik, når forseelsen kunne afsones med følgende straffe: 1) straffearbejdets forholdsmæssige skærpelse i indtil 8 uger, 2) legemlig revselse bestående af indtil 27 slag kat, tamp eller rotting for mandspersoner over 18 år og indtil 18 slag rotting for kvinder over 15 år og mandspersoner mellem 15 og 18 år og indtil 18 slag ris for børn under 15 år, 3) vand og brøds- straf i indtil 3 gange 5 dage, der afsones i ensomt fængsel, samt 4) hensættelse i indtil 6 måneder i enkeltcelle, hvor sådanne var indrettet. I forbindelse med denne straf kunne man berøve fangen tilladelse til at anvende overarbejdspenge til indkøb af ekstraforplejning eller fratage ham arbejdet i en periode af højst 4 uger. Legemlig revselse måtte alene finde sted efter indhentet lægeerklæring, og afstraffelsen måtte kun i særlige tilfælde finde sted i de andre fangers påsyn. Derimod skulle inspektøren altid være til stede. Det var efter Davids udtrykkelige ønske, at der også blev indført legemlig revselse for ældre kvinder. Dette fandt han absolut nødvendigt. På den anden side var han imod, at fangerne normalt overværede denne straf. Det forråede dem i almindelighed og forhærdede den skyldige. Hvis det en gang imellem fandt sted, kunne det have en vis betydning. Såfremt direktøren fandt, at en fanges forseelse ikke kunne straffes på ovennævnte måde, måtte sagen henskydes til normal rettergang. Endelig indeholdt loven — på Davids forslag — en bestemmelse om, at der ved hver anstalt skulle føres en af overinspektøren godkendt straffeprotokol.

Et af de spørgsmål, der optog David allerede i den første

periode af hans virksomhed som overinspektør, var slaveri-
straffens ophævelse. David havde altid været en modstander af
denne gammeldags form for straf, som han fandt lidet effektiv.
Da han tiltrådte sit embede, fandtes der endnu 560 fæstnings-
slaver i Danmark, fordelt med 476 fanger i Københavns fæst-
ning, 42 fanger på Kronborg fæstning og et lignende antal på
Nyborg fæstning.⁵⁾ I en skrivelse til justitsministeriet af 30. ok-
tober 1849 opfordrede han dette til at ophæve slaveristraffen i
1850, idet tilgangen af nye slaver var så ringe, at der måtte kunne
skaffes plads til dem i de almindelige straffeanstalter. Først ved
lov af 29. december 1850 gennemførtes den bestemmelse, at de
forbrydere, der efter 1. april 1851 efter de gældende regler blev
hensat til arbejde i rasphuset eller fæstningen, for fremtiden
skulle idømmes tugthus. Samtidig indførte man, at en forbryder
ikke længere skulle idømmes til hensættelse i en bestemt straffe-
anstalt, selv om han indtil videre skulle afleveres til samme
straffeanstalt som tidligere. Endvidere bemyndigedes justits-
ministeriet til at bestemme, i hvilken anstalt allerede dømte
forbrydere skulle afsone deres straf. Hermed blev de danske
straffeanstalters indretning som rigsanstalter påny fastslået.

Blandt overinspektørens vigtigste opgaver stod arbejdet med
tilvejebringelsen af nye straffeanstalter. Som omtalt i det fore-
gående (s. 171), var det ved kgl. resolution 30. juli 1846 vedtaget
at opføre et moderne tugthus ved Horsens. David havde fået
sæde i den snævrere bygningskommission. Som overinspektør
faldt det i hans lod at fuldføre dette store bygningsarbejde. Af
forskellige årsager trak arbejdet ud. Først kom treårskrigen,
og siden viste der sig stor mangel på arbejdskraft. I 1850 måtte
man endog midlertidigt helt afbryde arbejdet. I foråret 1851
kunne man tage fat på opførelsen af den ene cellefløj.⁶⁾ Derefter
gik man igang med sygehuset og ringmuren. Også i 1852 arbej-
dedes der på bygningen, men stadig i langsom takt på grund af
mangel på arbejdskraft. David havde oprindeligt håbet, at an-
stalten delvis kunne være taget i brug fra 1. oktober 1852, men

også denne plan måtte opgives. Først 20. maj 1853 var det store anlæg så vidt fremskredent, at de første fanger kunne rykke ind.⁷⁾ Nævnte dag ankom der fra Viborg 40 fanger under militærekskorte. Ekspeditionen var startet i vogne fra Viborg om morgenen kl. 4. Man havde haft forplejning med. David havde på det bestemteste forbudt udskænkning af brændevin. Der var ligeledes givet de ledsagende infanteri- og kavaleridetachementer strenge ordrer om at afholde sig fra enhver form for fraterisering med fangerne.⁸⁾ Nogle dage senere indtraf med direkte skib fra København — ligeledes under militær bevogtning — 55 fanger fra Christianshavn og 8 fanger fra Odense straffeanstalt. Samtlige fanger blev straks sat igang med håndlangerarbejde ved den endnu ikke opførte østre cellefløj samt med forarbejdning af inventar.

Under 18. maj 1853 udstedtes et cirkulære fra justitsministeriet, om at alle fremtidige forbrydere, der idømtes tugthus inden for det jydsk-fyenske område, skulle afleveres til Horsens, medens de sjællandske tugthusfanger indtil videre skulle sendes til Christianshavn. Fra tid til anden overførtes dog nye kontingenter af fanger fra København til Horsens, således under koleraepidemien. Straffeanstalten blev i det væsentlige fuldført i løbet af finansåret 1854-55, og belægningen var rask stigende. Allerede i august 1856 var fangetallet steget til 358, og i løbet af de kommende måneder steg tallet yderligere, således at Horsens straffeanstalt omkring Nytår 1857 måtte anses for fuldt belagt. 4. maj 1858 indberettede David til justitsministeriet, at Horsens ikke foreløbig kunne modtage flere fanger, og at nye fanger måtte henvises til Christianshavn.

Som direktør for det første moderne danske tugthus udnævntes ved anstaltens åbning borgmester Ræder i Horsens, der fra 1. juli 1857 på Davids forslag efterfulgtes af herredsfoged C. M. Jespersen, ligeledes fra Horsens. Den daglige leder blev den tidligere inspektør ved straffeanstalten i Viborg, Frederik Bruun. Han havde taget teologisk embedseksamen og var 29 år gammel trådt i fængselsvæsenets tjeneste som assistent i Viborg.

David havde tidligt fattet stor interesse for ham og satte ham nu på den meget betydningsfulde og krævende post i Horsens.⁹⁾

Kort efter at Horsens tugthus var taget i brug, gik David igang med at forberede næste punkt på fængselsvæsenets byggeprogram, nemlig et forbedringshus efter philadelfisk mønster.¹⁰⁾ I og for sig kunne der være noget, der talte for, at man efter Horsens gik igang med et andet tugthus på den afbrændte tomt på Christianshavn, således at problemet tugthusstraf var definitivt løst. Efter Davids mening var der dog flere grunde, der talte herimod, bl. a. den, at trangen til et moderne forbedringshus var overmåde stor. De gamle straffeanstalter egnede sig slet ikke til forbedringshuse. Skulle resolutionen af 1842 føres ud i livet, måtte der bygges helt nye anstalter. Efter Davids mening måtte man derfor nu forberede forslag til et forbedringshus. Dette burde ligge nær København, da hovedstammen af forbedringshusfangerne var københavnsk og netop derfor burde prøve det nye isoleringsprincip. David stillede forslag om en bevilling på 75.000 rdl. på finansloven 1854-55 til påbegyndelse af byggearbejdet. Hele anlægget ville komme til at koste henved 400.000 rdl., og byggetiden ville blive ca. 5 år.¹¹⁾ Fra sommeren 1853 optog tanken om det nye forbedringshus ham i stigende grad, og han ofrede denne opgave en betydelig del af sin arbejdskraft. For at modvirke de eventuelle ugunstige reaktioner hos offentligheden i anledning af meddelelser fra Frankrig om, at dette land havde afskaffet cellesystemet, udsendte David i oktober 1853 et lille skrift med titlen: Nogle Oplysninger om Cellesystemet, navnlig om dets Anvendelse i Frankrig. Så snart han havde fået justitsministeriets billigelse, gik han igang med forarbejderne. Det synes, som om han selv har været ivrig efter at finde en velbeliggende grund til den nye anstalt. Efter nogen søgen blev han opmærksom på en passende jordlod i Vridsløselille by i Herstedvester sogn, beliggende mellem landevejen og den nyanlagte jernbane fra København til Roskilde. Hovedparcellen blev erhvervet i 1854 og bestod af ca. 10 tdr. land. Samtidig indkøbtes en strimmel jord af en

naboejendom, der skilte hovedparcellen fra jernbanen. Købesummen var 4600 rdl. Senere blev det dog nødvendigt yderligere at købe nogle parceller.¹²⁾ En offentlig konkurrence om selve bygningsanlægget blev derefter udskrevet, og der indkom forskellige projekter. Til at tage dem under overvejelse nedsattes en særlig kommission, bestående af David, bygningsinspektør, professor Friis og borgmester Crone fra Helsingør. Kommissionen blev enig om at indstille, at ingen af de indsendte udkast kunne belønnes med den udsatte præmie. Dog afkøbte man en af deltagerne hans projekt og lod professor Friis omarbejde det. Det blev derefter indsendt til justitsministeriet og godkendt ved kgl. resolution 17. marts 1856.¹³⁾

Det vidtløftige projekt bestod af en række forskellige bygninger. Der var først port- og vagtbygningen og dernæst den store centralhal, hvorfra der udgik i stjerneform 4 cellefløje i tre etager. Desuden var der den såkaldte mellembygning samt to med denne forbundne forbygninger. Endelig var der to bygninger, der indeholdt arbejdssale for de fanger, der ikke tålte den fuldkomne isolering. Til fængselet hørte endelig 3 helrunde og 2 halvrunde spadseregårde for de almindelige fanger og en speciel halvrund spadseregård for rekonvalescenter. Ialt fandtes der 381 fangeceller, indrettet til stadigt ophold for fanger, et passende antal sygeceller og i en af bygningerne et kirkerum gennem to etager med afsondrede stole for 240 fanger. Alle disse bygninger var omgivet af en ringmur, og uden for denne var både fortil og bagtil anbragt en række boliger for tjenestemænd ved anstalten. Hele projektet blev nu kalkuleret til at koste 550.000 rdl.

Til at lede byggearbejdet nedsattes en særlig bygningskommission, bestående af David og Friis.¹⁴⁾ Da denne sidste ikke ønskede at stå som bygmester, udpegedes stadsbygmester N. S. Nebelong som den daglige leder fra 1. april 1856, og i sommeren 1856 blev det første spadestik gjort. For at kunne udnytte de mest moderne ventilations- og opvarmningssystemer drog Da-

vid omsorg for, at arkitekt Nebelong blev sendt til Belgien for hos den europæisk bekendte fængselsarkitekt Dumont at få del i hans erfaringer. Samtidig besøgte Nebelong en række nyere fængselsbygninger i Antwerpen, Brügge og Liège, alle opførte af Dumont. David fulgte stadig godt med i alt, hvad der foregik af interesse inden for fængselsvidenskaben ude i verden, og han forstod til fulde nødvendigheden af, at et lille land udnyttede de erfaringer, som andre havde gjort.¹⁵⁾ Selv deltog han i internationale fængselskongresser i Bryssel og i Frankfurt i 1856 og 1857.

Det var Davids tanke, at bygningsarbejdet skulle fremskynedes, således at anstalten delvis kunne tages i brug 1. april 1859. Man begyndte derfor straks med at opføre centralhallen, en af cellefløjene, kirkerummet, funktionærboligerne og ringmuren. Det var derefter Davids tanke at åbne anstalten og drage nytte af fangernes arbejdskraft ved det fortsatte byggearbejde.¹⁶⁾ Da det viste sig vanskeligt at få den fornødne arbejdskraft, måtte fristen for bygningens aflevering udskydes, og først efter Davids afgang som overinspektør kunne de første fanger rykke ind, nemlig i foråret 1860.¹⁷⁾ Fra 1. april 1860 nedlagdes derefter Københavns stokhus. Den samlede udgift til det nye forbedringshus beløb sig til 715.088 rdl.

Til leder af det nye forbedringshus udså David allerede i sommeren 1858 inspektør Bruun i Horsens, der således fik en ny krævende opgave betroet inden for dansk fængselsvæsen. Efter i årene 1854-58 at have indarbejdet det auburnske straffesystem i dansk fængselsvæsen, fik han nu til opgave at indføre det philadelfiske. For at dygtiggøre ham til dette vigtige hverv satte David igennem, at Bruun i efteråret 1858 med offentlig støtte kunne foretage nogle måneders rejse til mønsteranstalten Brücksal i Baden og til de nye anstalter i Belgien.¹⁸⁾ Da ministeriet havde godkendt denne ordning, konstitueredes fra 1. september 1858 inspektør Rosenfalck fra Viborg som leder af Horsens tugthus, medens økonomiskriver Fischer fra Christianshavn overtog den ledige plads i Viborg. I en særlig skri-

velse til Rosenfalck pålagde David ham i sin nye stilling i Horsens at opretholde den gode disciplin med »ubøjelig Fasthed og Consequents«. ¹⁰⁾

Forinden det nye forbedringshus kunne tages i brug, måtte man have afgjort det spørgsmål, hvem der kunne idømmes forbedringshusarbejde, og i hvor lang tid en fange kunne holdes i fuldstændig isolation. Som påvist ovenfor (s. 169 og 172 f.) havde man hidtil undladt at tage stilling hertil. En afgørelse måtte nu træffes. I en udførlig betænkning af 23. maj 1857 udviklede David sit syn på sagen. Efter hans overbevisning var meningen med indførelsen af det philadelfiske system, at alle — undtagen de groveste forbrydere — een gang skulle prøve dette system. Derfor burde alle, der for fremtiden idømtes indtil 6 års straffearbejde, afsone denne i den nye anstalt. Men da straffen i denne var mere intensiv end i de gamle anstalter, måtte straffetiden nedsættes. Alle Europas førende kriminalister var enige herom, udtalte David, men ikke enige om, hvor stor nedsættelsen skulle være. »Det er imidlertid her«, udviklede David, »ligesaa lidt som ved Bestemmelserne af Straffequantiteten overhovedet, ikke muligt at føre Beviis for, at det, der vælges, er det absolut Rigtige eller det med Retfærdigheden meest overensstemmende. Man kan her, som i saa mange andre Tilfælde, kun lade sig lede af en vis af Betragtningen af alle herhenhørende Omstændigheder udsprungen Følelse og af Erfaringens Vidnesbyrd om Virkningen af den valgte Bestemmelse«. Under henvisning hertil foreslog David, at straffetiden blev nedsat med $\frac{1}{3}$. Dog burde 8 måneders forbedringshus kun nedsættes til 6 måneder, »da det overalt har viist sig, at denne Straffemaade, for at opnaae sin tilsigtede Hensigt, maa anvendes i et ikke ganske kort Tidsrum, og der i den danske Nationalcharacter turde ligge en vægtig Grund til ikke at anvende Isoleringssystemet i kortere Tid end 6 Maaneder«. Endelig gjorde David opmærksom på, at de gældende love om straf for løsgænger og betleri i høj grad trængte til forandring, og at de personer, der idømtes forbedringshus for disse forseelser, ikke måtte inddømmes i de nye

strengt forbedringshuse. En udtrykkelig bestemmelse herom måtte optages i loven.

I en senere betænkning til justitsministeriet af 26. maj 1857 udviklede David nødvendigheden af, at unge forbrydere, der gjorde sig skyldige i meget grove forseelser, altid skulle afsone den første tid af deres straf i forbedringshus og ikke i tugthus. Et tidsrum af 4 år måtte anses for passende, og man kunne derefter altid træffe nærmere bestemmelse om resten af straffetiden. I samme forbindelse udviklede David ligeledes sit syn på afstraffelsen af mindreårige. I praksis havde han altid sørget for, at sådanne personer blev sendt til Christianshavns straffeanstalt, hvor deres behandling var genstand for en særlig omsorg. Principielt var han modstander af, at mindreårige blev idømt straffearbejde, især når isolationssystemet blev indført. Det rette sted for mindreårige forbrydere var særlige opdragelsesanstalter. Opførelsen af disse måtte dog vente, indtil fængselsreformen var gennemført.²⁰⁾

Det lovforslag, som justitsministeriet derefter forelagde rigsdagen, kom ud for nogen kritik, og David fik påny lejlighed til at udtale sig.²¹⁾ I det væsentlige kom loven af 30. november 1857 ang. nærmere bestemmelse med hensyn til straf af forbedringshusarbejde til at svare til Davids opfattelse. Dog med den modifikation, at en straffetid på mellem 3 og 6 år blev nedsat til halvdelen.

Opførelsen af de to straffeanstalter i Horsens og Vridsløselille er i det væsentlige Davids værk. Når de komplicerede byggearbejder — trods mange ydre vanskeligheder — blev trukket i land, skyldtes det i høj grad hans ihærdighed og hans evne til at få vanskelige sager til at glide. Naturligvis hjalp også tidsomstændighederne med. Alle interesserede parter var klare over, at en fængselsreform var absolut påkrævet, og såvel i vore nærmeste nabolande som omkring i de førende kulturstater i Europa var man travlt optaget af at opføre nye og tidssvarende straffeanstalter. Endnu den dag i dag står de to straffeanstalter i det væsentlige i den skikkelse, som de fik, da David var over-

20. C. N. David.

inspektør, og de udfylder stadig deres centrale plads i dansk fængselsvæsen. Når dette er tilfældet, må det siges, at de store byggearbejder blev planlagt med fremsyn og vel udført.

I sammenligning med byggearbejderne i Horsens og Vridsløselille tager de ombygninger, der samtidig blev foretaget i landets øvrige straffeanstalter, sig meget uanselige ud. Alle steder trængtes der i høj grad til ombygninger og restaurering, men de årlige bevillinger var beskedne. Størst var ændringerne i Viborg og på Christianshavn. Formålet med ombygningerne var her et dobbelt, nemlig at sikre mod udbrud fra fangernes side og hindre samkvem inden for anstalten mellem de to køn. Medens bygningerne på Christianshavn var nogenlunde anvendelige, lod forholdene i anstalterne i Viborg og Odense meget tilbage at ønske. Værst var tilstanden dog i straffeanstalten på Møen, hvortil fra gammel tid var knyttet en dårekiste.²²⁾ Efter en i 1851 foretagen inspektion karakteriserede David de lokale forhold som »høist uheldige«. ²³⁾ Med hans fulde tilslutning overførtes derfor også senere på året de 54 mandsfanger, der forvaredes i anstalten på Møen, til Christianshavn. Den gamle tugthusbygning overgik derefter fra 1. oktober 1851 til Præstø amt. Dog skulle den nye bruger forpligte sig til at tilbagelevere bygningen i samme stand, hvori den forefandtes ved overleveringen, såfremt fængselsmyndighederne senere fik brug for den.²⁴⁾

Opførelsen af moderne fængselsbygninger var en absolut forudsætning for den fængselsreform, som David ønskede gennemført. Mangelen af egnede bygninger kunne imidlertid kun afhjælpes over en længere årrække, og opmærksomheden måtte derfor først og fremmest rettes mod at gennemføre rent midlertidige foranstaltninger. Fra gammel tid havde livet formet sig højst forskelligt i de enkelte anstalter. David så det derfor som sin hovedopgave at tilstræbe den størst mulige ensartethed. Det var ikke altid lige let for ham at trænge igennem med sine forslag. Således synes han at have haft visse kvaler med den

selvrådige direktør i Viborg, der ikke hurtigt nok efterkom overinspektionens befalinger og klamrede sig til de gamle Viborg-traditioner.²⁵⁾ Også ved senere lejligheder syntes general-kommissær Undall tilbøjelig til at gå sine egne veje uden hensyntagen til Davids henstillinger.²⁶⁾

De områder, hvor David straks satte ind, gjaldt i første række forplejning og beklædning, arbejdsydelsen samt formerne for overarbejdspenges udbetaling og beregning. Tilstandene i Christianshavns straffeanstalt kom i høj grad til at danne forbillede, hvilket kun var naturligt, da David fra sin virksomhed som direktør for denne anstalt havde haft lejlighed til i praksis at prøve sine ideer. Et andet forhold, som David ligeledes nærede stor interesse for, var indretning i alle anstalter af det fornødne antal straffeceller for afsoning af disciplinære forseelser. Sådanne indrettedes både i Viborg og i Odense i Davids første funktionsår.²⁷⁾

Med hensyn til fangernes forplejning fik David gennemført, at madlavningen overtoges af anstalterne selv. Dette gav både mulighed for sysselsættelse af en del fanger og var en betydelig besparelse. Med Christianshavn som forbillede installeredes der et dampkøgeri i Viborg, og bortlicitering af forplejningen til udenforstående blev ophævet. Der indførtes ligeledes lidt efter lidt et ensartet kostreglement ved alle anstalter. Efter Davids opfattelse måtte forplejningen på ingen måde være bedre end den, som den fattige daglejer plejede at få. Da man i Odense fra gammel tid serverede fersk kød og flæsk flere gange om ugen, skred han ind, og kostsedlen blev ændret.²⁸⁾ De fornødne levnedsmidler skaffedes ved offentlig licitation, og David forbeholdt sig altid ret til at godkende de indsendte tilbud. Han viste stor påpasselighed i dette arbejde og gav ofte sin harme luft, når de handlende efter hans mening tog ubillige priser af det offentlige.²⁹⁾

Et spørgsmål, som optog ham levende, var en bedre indretning af de gamle sovesale oppe under lofterne. Der kom efterhånden mere lys og større opsyn. David søgte endvidere at få

afskaffet dobbeltsengene. Det var ofte vanskeligt at gennemføre disse reformer uden betydelige bygningsarbejder, som f. eks. på kvindesovesalen i Odense.³⁰⁾ Også fangerens ensartede forsyning med klæder og sengetøj interesserede David sig for, og han førte streng kontrol med, at fangerne blev afleveret til anstalterne med det minimum af klædningsstykker, der var nødvendigt.³¹⁾

Da koleraepidemien i 1853 nærmede sig, kom den af David og hans medarbejdere skabte fængselsorden på en hård prøve. Så snart sygdommen truede, beordrede David større udluftning af lokalerne og mere omhyggelig rengøring end sædvanlig. Fangerne fik desuden en varm drik om morgenen, kål og hestekød erstattedes midlertidigt med oksekød, og der indrettedes i alle anstalter de fornødne sygestuer. Endvidere sendtes en del af fangerne fra den godt fyldte anstalt på Christianshavn til Horsens. Til trods for at sygdommen især rasede i det kvarter, hvor straffeanstalten på Christianshavn var beliggende, døde ikke een af fangerne. En enkelt fange fik asiatisk kolera, 11 andre kolera og 21 diarrhoe. Også blandt vogterne var der enkelte tilfælde af diarrhoe, men alle blev kureret.³²⁾ Forløbet af kolerasommeren 1853 er et tydeligt bevis på, at der må have hersket god orden og renlighed i straffeanstalterne.

En særlig omhu viste David det vigtige spørgsmål om fangerens beskæftigelse. Gennem opholdet i straffeanstalten skulle fangen vænnes til regelmæssigt arbejde. Ingen fange måtte være uden beskæftigelse, og der skulle føres nøje kontrol med, at det fastsatte kvantum pligtarbejde blev udført. David sørgede for, at der på samtlige anstalter blev krævet den samme arbejdspræstation og ydet overarbejdspenge efter bestemte regler. Der gik et betydeligt arbejde forud, inden denne vigtige reform kunne gennemføres, og de nye regler kunne først træde i kraft i løbet af året 1854.³³⁾ Med Christianshavn som forbillede indførtes desuden i 1850 den regel, at en fange ved løsladelsen fik tilkendegivet, at man i tilfælde af, at han kom igen, ville afkræve ham $\frac{1}{4}$ mere pligtarbejde eller yde ham $\frac{1}{4}$ mindre for-

tjeneste for overarbejde.³⁴⁾ I slutningen af sin funktionsperiode rejste David krav om en almindelig reduktion af overarbejdspengenes beløb. Det gik ikke an, at en straffefange kunne lægge mere op end den frie arbejder.³⁵⁾

David var meget interesseret i fangernes religiøse påvirkning, og denne interesse gav sig forskellige udslag. Kort efter sin tiltræden fik han fængselskirken i Viborg restaureret. Han var endvidere meget lydhør over for alle ønsker om udvidet kirkelig betjening, og han benyttede embedsledigheder til at få gennemført forbedringer.³⁶⁾ Søndagsskoler for yngre fanger havde hans fulde bevågenhed, og han gav i 1858 tilladelse til, at fangerne i Horsens søndag eftermiddag blev øvet i salmesang.³⁷⁾ Men også fængselspræsterne måtte indordne sig under de særlige forhold, der herskede i en straffeanstalt. Han blev meget fortørnet, da en præst i 1850 vægrede sig ved at meddele direktionen, hvorfor han havde nægtet en fange adgang til Herrens bord. David ville på ingen måde bestride gejstlighedens ret til alene at træffe bestemmelse i disse sager, men han krævede, at direktionen fik underretning om motiverne.³⁸⁾ Han rejste ligeledes modstand mod, at fanger skiftede religion under fængselsopholdet. I straffeanstalten på Christianshavn holdtes der en speciel katolsk gudstjeneste, men katolsk propaganda mellem fangerne måtte ikke tåles.

I 1854 opstod der besværligheder med en fange i Viborg, der propaganderede for mormonismen blandt sine medfanger. David tilskrev i den anledning direktionen i Viborg, at et sådant proselytmageri ikke måtte finde sted. »Ulydighed af en Fange i denne Henseende ligesaavel som i enhver anden bør ikke taales og kan straffes«. David var i almindelighed modstander af at anvende straffemidler, når talen var om religiøse overbevisninger, »og at Man snarere ved aandelige Midler maa søge at modarbejde de Bestræbelser, der kunne gjøres for at udbrede falske og fordærlige Anskuelseer iblandt raae og uvidende Mennecker. Faren af at gjøre en Person, der paadrager sig Straf tilsyneladende for sin Tro, til en Martyr, er vistnok ikke at

oversee, men paa den anden Side maa det heller ikke tabes af Sigte, at hele Disciplinen i en Straffeanstalt finder sin Støtte i en ubøielig Overholdelse af de givne Befalinger, og at det paa ingen Maade gaae an at lade en Person, om hvem Fangerne vide, at det er ham forbudt at tale med dem om sin Tro, gjøre denne til Gjenstand for sin Samtale. Lukker man Øjnene i herfor, gjør Man ham let i Fangernes Øjne til en Apostel, og det er nok saa farligt som at gjøre ham til en Martyr.³⁹⁾

Bevogtningsproblemet blev ligeledes et spørgsmål, som David måtte tage stilling til. Fra gammel tid have anstalterne både været under civil og militær bevogtning, men militærmyndighederne havde længe været kede af denne ordning. I 1855 afgaves det første varselskud, og året efter meddelte krigsministeriet, at vagtstyrken i Viborg og i Horsens skulle nedsættes til det halve. Da der ikke i forvejen lå garnisoner i de to byer, er det meget forståeligt, at militæret ønskede at slippe for denne byrde. I største hast måtte David improvisere en stærkere civil bevogtning. Det lykkedes ham at overtale de militære myndigheder til at fortsætte med bevogtningen, indtil visse sikkerhedsforanstaltninger var blevet gennemført. Fra 1. Juli 1856 ophævedes enhver militær bevogtning af straffeanstalterne i Viborg og i Horsens. Til gengæld blev det civile opsyn udrustet med geværer og sabler.⁴⁰⁾

De betydelige reformer, der under Davids ledelse blev gennemført i perioden 1849-58, krævede omfattende bevillinger. I det store og hele fik David, hvad han ønskede, og man kan ingenlunde sige, at han stillede urimelige krav. Selve overinspektoratet kostede ikke mange penge. Foruden Davids eget vederlag på 1800 rdl. årlig beløb kontorudgifterne sig til ca. 50 rdl. årlig. Ofte måtte David selv føre både kopibog og journal, ligesom han naturligvis selv har konciperet overinspektoratets omfangsrige korrespondance. I de senere år benyttede han som assistent den person, der blev ansat ved byggearbejdet i Vridsløselille.

I flere år klarede David sig med de bevillinger, der blev optaget på de årlige finanslove, selv om det ofte var vanskeligt at lægge et budget for fængselsvæsenet adskillige måneder førend den periode, for hvilken finansloven var gældende. De stigende og faldende priser på levnedsmidler og usikkerheden med hensyn til afsætningsforholdene for de i anstalten fabrikerede produkter spillede afgørende ind. Fra 1856 blev det nødvendigt — af grunde, som der neden for vil blive redegjort for — at ansøge om betydelige tilskud på de årlige tillægsbevillingslove. For finansåret 1856/57 søgtes således 1702 rdl., for 1857/58 15.000 rdl. og for 1858/59 20.000 rdl., og dette forhold gav anledning til nogen kritik på rigsdagen. For at give et indtryk af fængselsvæsenets økonomi i Davids funktionsperiode hensættes følgende oversigt over bevillinger på finansloven til fængselsvæsenet i finansårene 1851/52-58/59:

	1851-52	1852-53	1853-54	1854-55	1855-56	1856-57	1857-58	1858-59
Overinspektøren ...	1800	1800	1800	1800	1800	1800	1800	1800
St. A. Christianshavn	64412	63406	61636	65032	68772	71452	81316	83430
St. A. Horsens.....	—	8175	21520	26883	30794	34728	48287	50879
St. A. Viborg.....	30990	29970	28410	29810	31300	32520	36785	36245
St. A. Odense.....	7080	7700	7927	7211	7571	7931	9481	9304
Ialt udgift ...	104282	111051	121293	130736	140237	148431	177669	179858
Indtægt af fangernes arbejde	57422	57201	31993	31166	37997	41471	53869	55161
Ialt tilskud...	46860	53850	89300	99570	102240	106960	123800	124697

Det vil af denne oversigt fremgå, at udgifterne til fængselsvæsenet var jævnt stigende gennem 1850'erne. Årsagerne hertil var flere.

For det første øgedes tilgangen til fængslerne efter krigens ophør. Ved udgangen af 1849 hensad der ialt 928 fanger i de civile straffeanstalter. I løbet af 1850 faldt tallet, således at der ca. 1. januar 1851 fandtes 866 fanger. Derefter steg det langsomt år for år, således at der ved udgangen af 1857 fandtes 1160 mandfanger og 333 kvindefanger i samtlige anstalter.⁴¹⁾ En væsentlig grund til den betydelige stigning var ophævelsen

af slaveristraffen ved lov af 29. december 1850. Ved lov af 6. november 1858 ophævedes Københavns stokhus, og de tilbageblivende fanger afleveredes til de eksisterende tugthuse. Dog skulle ordningen først træde i kraft, når straffeanstalten i Vridsløselille var taget i brug, og der derefter var skaffet plads i den Christianshavnske anstalt. Man regnede med, at der fra 1. januar 1859 endnu ville være ca. 80 fanger i Stokhuset.⁴²⁾

Den forøgede belægning medførte, at udgifterne til fangernes forplejning viste stærkt opadgående tendens. Hertil bidrog yderligere de stærke prisstigninger på de almindeligste levnedsmidler. Medens David i sin budgetskrivelse af 27. juli 1850 beregnede, at den årlige forplejning af en straffefange ville koste 28 rdl., måtte han i slutningen af sin funktionstid ansætte udgiften til 40 rdl. Også lønningskontoen var stigende. Alligevel var det ofte besværligt for fængselsmyndighederne at få kvalificeret arbejdskraft til opsynet og til arbejdsdriften for den lave betaling, som man fra gammel tid var vant til at yde. Da den militære bevogtning faldt bort, måtte vagtmandskabet desuden talmæssigt stærkt forøges.

Alene disse forhold medførte ofte fare for det opstillede budget. Hertil kom, at økonomien i ikke ringe udstrækning stod og faldt med de priser, som kunne opnås for de i anstalterne forarbejdede varer. Under treårskrigen havde straffeanstalterne en højkonjunktur, idet militæretaterne aftog alle de uldne varer, som disse på nogen måde kunne fremstille. Efter krigen standsede de militære bestillinger, og straffeanstalterne kom i en vanskelig situation. I 1852 rettede David alvorlige henstillinger til justitsministeriet om at drage omsorg for, at militæret for fremtiden forpligtede sig til at aftage straffeanstaltens produkter. »Jeg skal tilbageholde enhver Yttring«, hed det i en skrivelse af 31. januar 1852, »om det for mig personlig Nedslaaende i under saadanne Forhold at see Frugterne af mine Bestræbelser til at bidrage til en Reform af Straffeanstalterne tilintetgjorte, men tør dog ikke undlade at henpege paa de fjernere Følger, som det vil have, naar Mangel paa Beskjæftigelse

af en passende Art for Fangerne har demoraliseret Straffeanstalternes Tilstand, hvad der ikke kan udeblive ifald det ikke lykkes at bevirke en Forandring af de nu stedfindende Arbejdsforhold«. Det var Davids håb, at militæret ville nedlægge Usserød klædefabrik og i stedet for aftage straffeanstalternes varer. Ihærdigt arbejdede han for denne sag, men uden resultat. Den militære modstand var for stærk.⁴³⁾ Der kom derfor et par år, der var anspændte for anstalternes økonomi, og hvor afsætningen på de grovere uldne produkter, som fremstillede af de civile straffefanger, hobede sig op på lagrene. Af mangel på ordentlig beskæftigelse måtte man derfor sætte fangerne til at pille væk og tovværk, men dette var ikke arbejde for arbejdsføre fanger. Den stærkt voksende ledighed mærkedes ligeledes på disciplinen i anstalterne. Både i 1851 og 1852 blev der idømt et betydeligt antal disciplinære straffe.⁴⁴⁾

Fra fængselsmyndighedernes side måtte man der for igangsætte forskelligt nødarbejde. Om sommeren beskæftigedes en del fanger med småreparationer på bygninger og i arbejdslokaler. Andre blev sat til at fabrikere inventar til straffeanstalten i Horsens. Man begyndte ligeledes en speciel tæppefabrikation i Christianshavn-anstalten, der slog ret godt an. I løbet af nogle år fik man aftaler med flere fabrikanter, der lod opstille linned- og bomuldsvæve i straffeanstalterne, og som aftog betydelige kvanta vævede stoffer.⁴⁵⁾ Navnlig i anstalten på Christianshavn lykkedes det at få økonomien på ret køl; også i Viborg og Odense gik det nogenlunde. For at holde på kunderne gik David ind på at anbefale, at der ydedes aftagere billige lån mod sikkerhed i maskiner og forarbejdede varer.

Et smertensbarn var den store nye straffeanstalt i Horsens, der havde betydelige vanskeligheder med at få en lønnet produktion igang.⁴⁶⁾ De andre anstalter havde gamle forretningsforbindelser, som de kunne støtte sig til, medens Horsens fra bunden skulle skabe sig en kundekreds. Hertil kom, at Horsens aldrig havde været i besiddelse af en passende driftskapital, og at man havde været tvunget til at bekoste anskaffelsen af det

nødvendige inventar af de løbende bevillinger. Det var utvivlsomt en fejl af David, at han ikke havde sørget for en speciel bevilling til dette formål. Man ser da også, at han, da overslaget over udgifterne til Vridsløselille skulle udarbejdes, sørgede for, at denne fejltagelse ikke blev gentaget. Horsens straffeanstalt kom derfor straks i økonomiske vanskeligheder. Man måtte købe råmaterialer til fabrikationen på kredit, og man måtte afhænde de oparbejdede lagre på uheldige tidspunkter, blot for at skaffe de fornødne likvide midler til driften. For hvert år, der gik, blev underbalancen større og større, og det kom til sidst endog så vidt, at forskellige leverandører søgte rettens assistance for at få sine tilgodehavender ind. Da så tilmed en økonomisk krise satte ind i 1858, der gjorde det vanskeligt for anstalten at trække sine udestående penge hjem og at købe på kredit, blev situationen nærmest prekær. David søgte i første omgang at ride stormen af ved at overføre penge fra de mere velhavende anstalter. Til sidst stod dog ingen anden udvej åben end at anmode om tilskud på tillægsbevillingsloven. Efter at en fra justitsministeriet udsendt revisor havde opgjort underbalancen til 12.462 rdl., ansøgte David om et ekstraordinært tilskud til Horsens på 20.000 rdl., hvilket blev anvist. Det viste sig imidlertid hurtigt, at heller ikke dette formåede at bringe anstaltens økonomi på ret køl. I sommeren 1858 måtte David anmode om et nyt ekstraordinært bidrag. Disse gentagne krav vakte en vis kritik fra de bevilgende myndigheder. I efteråret 1858 besluttede justitsministeriet derfor at nedsætte en kommission, der skulle have til opgave at undersøge straffeanstaltens økonomi i almindelighed og stille forslag om en bedre arbejdsdrift. Muligvis skyldtes denne beslutning, at det ved revisionen i Horsens havde vist sig, at regnskabsordenen ikke var fuldkommen. Hertil kom, at rigsdagen var ret utilbøjelig til at yde yderligere bevillinger, forinden en nøje undersøgelse var foretaget.

Forinden kommissionen blev nedsat, afæskede ministeriet David en erklæring. I denne udtalte han, at han intet havde

at erindre imod en kommission, når blot ikke dens medlemmer mere så på økonomien end på den kriminalistiske side af sagen. Efter Davids formening skyldtes den øjeblikkelige finansielle forlegenhed, at man manglede sikre afsætningsmuligheder, og at anstalten aldrig havde haft en ordentlig driftskapital.⁴⁷⁾ Nogle måneder senere udtalte han igen, at han anså en kommission for uundgåelig nødvendig og også ønskelig. »Men dens Opgave maa da ogsaa efter min Overbevisning blive at undersøge Straffe-Anstaltens hele oeconomicke og finansielle Stilling samt Formen af det i samme bestaaende Kasse- og Regnskabsvæsen, navnlig med Hensyn til hvorvidt de Udgifter og Indtægter, som vedkomme Arbejdskraften kunde afsondres og strengt holdes adskilt fra dem, som vedkomme Fangernes Bevogtning og Forpleining og som angaa Straffe-Anstaltens Økonomi uden for Arbejdsvæsenet og i Forbindelse hermed at undersøge, hvorledes Straffe-Anstalterne bedst kunde sikres en lønnende Anvendelse af deres Arbejdskraft og en af Conjunkturerne uafhængig fast Afsætning af deres Arbejdsproducter. Med Hensyn til Anvendelse af Arbejdskræfterne maatte det opstilles som en nødvendig Betingelse for ethvert Forslag i saa Henseende, at en saadan Anvendelse ikke paa nogen Maade kommer i Strid med Straffe-Anstaltens Hensigt eller den i Straffeanstalterne indførte Orden og Disciplin«. Da David var klar over, at ministeriet ikke ønskede, at han skulle tage sæde i kommissionen, foreslog han, at direktør v. Osten og inspektør Bruun fik sæde i den planlagte kommission. Under 6. December 1858 nedsatte justitsministeriet en kommission med det af David formulerede arbejdsprogram og med oberst Tscherning som formand. Kommissionen foretog en grundig gennemgang af fængselsvæsenets øjeblikkelige stilling og inspicerede de enkelte anstalter. 6. juli 1859 afgav man betænkning til justitsministeriet, hvori man dels foreslog sådanne ændringer i lovgivningen, at tilgangen til straffeanstalterne ville blive formindsket, dels foreslog forskellige foranstaltninger, der tog sigte på at skabe en mere lønnet beskæftigelse for de i anstalterne an-

bragte fanger.⁴⁸⁾ Endelig indeholdt betænkningen et ønske om en fast byggeplan, en række forslag til ændret budgetopstilling og indførelse af dobbelt bogholderi samt månedlige regnskabsoversigter fra de forskellige anstalter. Da kommissionen afgav betænkning, havde David allerede trukket sig tilbage fra posten som overinspektør. Han kom således ikke til at tage stilling til de mange forslag.

Under 17. december 1858 indgav David ansøgning til kongen om afskedigelse som overinspektør fra 1. januar 1859 at regne.⁴⁹⁾ Som motivering henviste han til sin fremrykkede alder, der fik ham til at føle vanskelighederne ved at røgte det ham betroede kald. Hertil kom, at nationalbankens repræsentantskab 16. december havde valgt ham til direktør. Han mente, at han skyldte sin familie og sig selv at modtage valget. 27. december anbefalede justitsminister Simony, at afskedigelsen blev bevilget, selv om han måtte beklage, »at en saa indsigtfuld Mand som David trækker sig tilbage fra en Stilling i hvilken han har virket med udmærket Dygtighed og Held«. Dog kunne han oplyse, at David ville beholde sin plads i den bygningskommission, der overvågede opførelsen af Vridsløselille straffeanstalt. David gik også med glæde ind på dette forslag, idet han dog bestemt erklærede, at han kun ville have med selve bygningen at gøre og ikke med inventaret. I marginen på Davids skrivelse af 11. januar 1859 har en af justitsministerets embedsmænd med blyant tilføjet: »maaske han dog gjør det alligevel«.

Efter Davids afgang konstitueredes inspektør Frederik Bruun som overinspektør samtidig med, at han bevarede sin stilling i Vridsløselille. Det lå i denne konstitution, at justitsministeriet havde til hensigt at omdanne den hidtil meget selvstændige overinspektørstilling. Dette skete også i 1861, idet der ved lov af 19. februar 1861 blev oprettet et særligt kontor for fængselsvæsenet under justitsministeriets første departement.⁵⁰⁾ Til leder af dette kontor udpegedes Bruun med et årligt vederlag af 1000 rdl., medens resten af bevillingen — 1400 rdl. — medgik til lønning af en assistent og almindeligt kontorhold. Den nye

kontorleder blev mere afhængig af ministeriet, end David havde været, og under sine årlige inspektionsrejser skulle han være ledsaget af en dertil af ministeriet særlig bemyndiget embedsmand. Denne ordning stred i høj grad mod de tanker, som David havde forbundet med en overinspektørs stilling.

Når David motiverede sin afskedsansøgning med en henvisning til sin fremrykkede alder, må dette utvivlsomt tages med et vist forbehold. Det ser mærkeligt ud, at han ville forlade den stilling, som han så heftigt havde attrået gennem mange år, i det øjeblik, hvor han stod umiddelbart foran realisationen af sin kongstanke, den philadelfiske straffeanstalt. Forklaringen på afskedsansøgningen er formodentlig også den, at ministeriets ønske om nedsættelse af en stor kommission til undersøgelse af fængselsvæsenets øjeblikkelige vanskeligheder af David er blevet opfattet som en indirekte kritik af hans administration. Ministeriets ønske om, at han ikke skulle tage sæde i kommissionen pegede i samme retning. Da der derpå åbnede sig en mulighed for ham til at blive nationalbankdirektør — en stilling, som han allerede i 1836 forgæves havde bejlet til — har han formodentlig med tilfredshed grebet denne lejlighed til at afslutte sit arbejde som overinspektør.

Endnu en bitter pille med hensyn til hans fængselsadministration stod tilbage for ham at sluge. I folketingets møde 21. marts 1860 fremhævede finansudvalgets ordfører, tømmermester Harald Kayser, at udgifterne til Vridsløselille langt havde overskredet det beløb, som rigsdagen havde bevilget. Der var tilstået 400.000 rdl., fremførte Kayser, men brugt 800.000. Han fremsatte derfor krav om, at sagen måtte blive gjort til genstand for undersøgelse, hvilket justitsministeriet straks gik ind på. Det ser ud til, hævdede Kayser, »som Administrationen her har stillet sig en Opgave, som den ikke var voxen, og at den Sagskundskab, som har staaet til dens Tjeneste, ikke fuldkommen har været at stole paa«. ⁶¹⁾ I et følgende møde vedtog tinget enstemmigt at følge finansudvalgets forslag. Ministeriet nedsatte derefter 31. maj 1860 en 3 mands kommission

under formandsskab af godsejer E. E. Rosenørn, der afgav betænkning 14. oktober 1862. Denne blev trykt som manuskript og omdelt blandt tingets medlemmer, men gav ellers ikke anledning til parlamentarisk debat.⁵²⁾ Det fremgik af undersøgelsen, at ministeriet og rigsdagen på den vidtløftige sags forskellige stadier ikke havde været ganske klare over de økonomiske konsekvenser af de bygningsforslag, som de vedtog. Den samlede udgift havde været 715.090 rdl., medens overslaget havde lydt på 560.075. Om overskridelsen, der rigtig opgjort kun var ca. 50.000 rdl., udtaltes det, at »disse Penge maae erkjendes at være anvendte til virkelige Forbedringer, at Bygningskommissionen, om den ikke kan siges at have havt noget Samtykke til de gjorte Forandringer, dog med Grund kan have antaget, at en særdeles Myndighed var den overdragen med Hensyn til dette Bygningsforetagende, at Foretagendet var af stort Omfang og ifølge sin Beskaffenhed gjorde Forandringer baade ønskelige og nødvendige, at den hele Kontrol, som bør udøves med offentlige Bygningsforetagender, endnu slet ikke har faaet nogen Organisation og Fasthed, og principaliter at Rigsdagen, efterat være bleven bekendt med Størstedelen af de foretagne Forandringer, har bevilget den hele Sum, som dette Bygningsforetagende har kostet udover det oprindelig kalkulerede Beløb — saa troe vi ikke, at der her er Anledning til at gjøre Ansvar gjældende«. ⁵³⁾ Folketinget gjorde denne opfattelse til sin, og sagen blev ikke forfulgt videre.⁵⁴⁾

Da David ved nytårstid 1859 forlod overinspektoratet, betød det et definitivt farvel til en opgave, som havde fyldt en væsentlig del af hans liv. Man kan ganske vist henvise til, at han under sin senere parlamentariske virksomhed fik lejlighed til at berøre problemer, som havde tilknytning til fængselsvæsenet, og at det formodentlig skyldes hans anbefaling, at digteren H. V. Kaalund, med hvem han var trådt i personlig forbindelse, i 1859 blev udnævnt til fængselspræst ved Vridsløselille. Men dette har dog ingen større betydning.

Skal man til afslutning fastslå Davids betydning for dansk

fængselsvæsen, er det uomtvisteligt, at han indtager en central plads i vor nyere fængselshistorie. Davids gerning på dette område er hans betydeligste indsats i dansk offentligt liv. Endnu står fængselsbygningerne i Horsens og Vridsløselille som synlige monumenter over hans arbejde, og den foregående detaljerede udredning af hans virksomhed som overinspektør vil have vist, hvorledes David ikke blot rejste fængselsagen herhjemme og udkæmpede den afgørende strid, der brød modstanden mod de nye fængselsprincipper, men at han også med fast hånd og med de økonomiske midler, der stod til hans rådighed, forestod omdannelsen af de gamle provinsielle straffeanstalter til ensartede moderne rigsanstalter. Den enhed i bestyrelsen af de forskellige anstalter og den ensartethed i behandlingen af fangerne i de enkelte anstalter, der var fængselsreformens formål, var under Davids ledelse rykket et betydeligt skridt nærmere målet. Da David forlod overinspektoratet, var den moderne fængselsreform ingeniunde fuldt gennemført, men udviklingen var kommet i skred, og betydelige resultater var nået. Som en afgørende fortjeneste bør det endelig nævnes, at han som fængselsvæsenets leder havde »opdaget« den mand, der var istand til at føre reformværket videre, nemlig inspektør Frederik Bruun. Hans forventninger blev ingeniunde skuffet. David kunne derfor med sindsro trække sig tilbage fra den ansvarsfulde post som den daglige overordnede leder af dansk fængselsvæsen.

XV

KAMPEN FOR HELSTATEN 1854-63

Gennem vedtagelsen af junigrundloven var det ene af de store folkelige programpunkter fra martsdagene blevet opfyldt. Det danske folk havde fået sit politiske frihedsbrev. Tilbage stod det ulige vanskeligere problem at ordne forholdet mellem monarkiets forskellige dele.

For den almindelige kongerigske vælger havde forbindelsen med de to tyske lande, Holsten og Lauenborg, ingen interesse. Hvad der derimod optog sindene, var forholdet til Sønderjylland. Siden foråret 1848 havde et flertal af det danske folk bekendt sig til ejderprogrammet, d. v. s. Sønderjyllands nære forening med kongeriget. For at realisere dette program havde man udkæmpet treårskrigen. Danmark vandt krigen, men tabte freden, for så vidt som det ikke lykkedes at forene Sønderjylland med kongeriget under en fælles forfatning. Derimod krydsede man de slesvig-holstenske planer om at løsrive Sønderjylland fra den ældgamle forbindelse med Danmark og at lade det sammen med Holsten gå op i det genfødte store Tyskland.

Selv om Danmark med våbenmagt havde slået det slesvig-holstenske oprør ned, var det ikke muligt for regeringen at løse spørgsmålet om det danske monarkis fremtid uden efter forhandling med en række interesserede stormagter. Blandt disse kom de tyske magter og Rusland i forreste række. En svær anstødssten for ejderpolitikken var selve junigrundloven. I Tyskland og i det habsburgske rige var det — med zar Nikolajs hjælp — lykkedes de respektive regeringer med våbenmagt at slå enhver liberal bevægelse til jorden. En liberal erobring, som

f. eks. junigrundloven, stod derfor for disse enevældige fyrster som et uhyggeligt minde om den for nylig overståede krise, og enhver tanke om at udvide området for junigrundloven mødte absolut modstand fra hofferne i Berlin, Wien og St. Petersborg. Hertil kom, at de tyske stormagter — selv om den nationale tyske enhedsbevægelse var brudt — måtte tage et vist hensyn til stemningen hos det tyske folk. Følgelig var man en modstander af det national-liberale partis ejderdanske program og ville på ingen måde tillade, at Sønderjylland knyttedes nøjere til kongeriget. Der stod da ingen anden vej åben for den danske regering end at forsøge at skabe en helstatsordning.

Foruden de tyske stormagter og Rusland havde også vestmagterne interesse i den fremtidige ordning af det danske monarki. De omstridte egne havde en vigtig strategisk betydning, og set fra et europæisk stormagtssynspunkt var det ikke ligegyldigt, hvilken stat der havde besiddelsen af de fortrinlige holstenske havne.

Der knyttede sig således store internationale interesser til spørgsmålet om det danske monarki. Månederne efter krigens ophør var optaget af livlige diplomatiske forhandlinger. I slutningen af året 1851 nåede man til enighed med de tyske stormagter, der derefter rømmede Holsten og Lauenborg. Den danske konge var fra da atter herre i sit eget hus.

Som omtalt foran s. 273 lykkedes det Monrad at aftvinge konseilspræsident Bluhme en erklæring om, at rigsdagen skulle give sit samtykke til junigrundlovens indskrænkning til kun at omfatte kongerigets særlige anliggender. Man håbede herved at sikre rigsdagen en vis indflydelse på fællesforfatningens udarbejdelse. Forinden regeringen gav sig i kast med forfatningsspørgsmålet, måtte imidlertid tronfølgesagen bringes i orden.

Man kunne nu med sikkerhed forudse, at den oldenborgske mandslinie ville uddø med Frederik VII. Man måtte derfor snarest se sig om efter en tronfølger. Den udkårne blev prins Christian af Glyksborg, gift med prinsesse Louise af Hessen. Ved londontraktaten af 1852 godkendte stormagterne samt

Sverige-Norge denne ordning. Den russiske zar gav afkald på sine arvekrav på dele af Holsten til fordel for prins Christian og hans mandlige efterkommere. Londontraktaten var et led i den europæiske konsolidering af helstaten, og efter en hård indrepolitisk kamp godkendtes tronfølgeordenen af 31. juli 1853.

Ministeriet Ørsted, der havde efterfulgt kabinettet Bluhme, gav sig derefter i kast med forfatningssagen. Først udarbejdede man de nye stænderforfatninger for hertugdømmerne. Forslagene blev forelagt de gamle stænderforsamlinger, men man tog intet hensyn til de fremkomne indvendinger. I sammenligning med junigrundloven indrømmede de kun hertugdømmernes beboere indskrænkede politiske rettigheder. Valgretten var udelukkende knyttet til besiddelse af fast ejendom, og dette begunstigede i høj grad den mere velhavende og tyskorienterede del af den slesvigske befolkning.

Efter stænderforfatningerne offentliggjorde regeringen 26. juni 1854 monarkiets fremtidige fællesforfatning. Dette egenmægtige skridt var i sig selv egnet til at opirre stemningen i kongeriget, og indholdet af forfatningen vakte ikke mindre kritik. Kernen i forslaget var oprettelsen af et såkaldt rigsråd, sammensat af et betydeligt antal kongevalgte medlemmer samt repræsentanter, valgt af de respektive landsdeles lovgivende forsamlinger. Rådet skulle have besluttende myndighed med hensyn til skatter og statslån, men kun rådgivende myndighed i lovgivningssager. Budgettet skulle årlig forelægges det til betænkning. En så konservativ forfatning vandt kun varm tilslutning i Holsten. I kongeriget fremkaldte den en storm af uvilje. Støttet af den almindelige liberale vækkelse, der gik over Europa i krigens spor, rykkede oppositionen til angreb. Man krævede en konstitutionel helstatsforfatning, og man indgav en adresse til kongen herom. Ministeriet svarede med en folketingsopløsning. Valget gik regeringen imod, og i december 1854 måtte ministeriet Ørsted vige pladsen for kabinettet Bang-Scheele. Fremtidens politik måtte blive den konstitutionelle helstat.

Inden for det nye kabinet betroede man finansminister C. G. Andræ at udarbejde den nye forfatning. Opgaven var vanskelig. På den ene side måtte forfatningen fremtræde som konstitutionel for at tilfredsstille stemningen i det egentlige Danmark. På den anden side måtte den have et passende konservativt-monarkisk tilsnit for ikke at støde an imod hertugdømmernes og de tyske stormagters politiske anskuelser. Rigsrådet blev udvidet, idet det foruden de 20 kongevalgte medlemmer kom til at bestå af 30 repræsentanter for de forskellige landsdeles lovgivende forsamlinger og 30 valgt af monarkiets befolkning. Valgretten var begrænset af census, hvorved den lavere middelstand blev udelukket, og embedsmænd og godsejere fik en betydelig indflydelse. Rigsrådet fik lovgivende og besluttende myndighed. Et normalbudget skulle udarbejdes af regeringen, og rigsrådet skulle herefter forhandle spørgsmålet om ekstraordinære indtægter og udgifter. Præsidenten var kongevalgt, og forsamlingen havde intet lovinitiativ. Ved valgene bragtes forholdstalsvalg for første gang i anvendelse. Dette var tænkt som en støtte for minoriteterne.

Det Andræske forslag blev ikke direkte forelagt den danske rigsdag, men den skulle give sit samtykke til, at junigrundloven blev indskrænket til kun at omfatte de særlige anliggender. En del af venstregrupperne var meget misfornøjede med forslaget og navnlig med bestemmelserne om census. Man besluttede at stemme imod kravet om junigrundlovens indskrænkning, og man fik følgeskab af det nationalliberale partis venstre fløj. Både Andræ og Hall måtte lægge al deres indflydelse i vægtskålen for at få rigsdagen til at vedtage sin egen indskrænkning. Ved den endelige afstemning opnåedes en majoritet på 7 stemmer for regeringens ønske. Under 2. oktober 1855 udstedtes den nye fællesforfatning for det danske monarki.

Forinden loven så dagens lys, blev udkastet — til »Fædrelandet«s store forargelse — forelagt det i henhold til frd. 26. juli 1854 udnævnte rigsråd.¹⁾ Forhandlingerne fandt sted på Frederik VI's palæ på Amalienborg i dagene 24. juni-26. juli

1855 under forsæde af grev A. W. Moltke. Mødet var hemmeligt, og det tillodes kun rigsrådet at sige enten ja eller nej til hele forslaget. Andræ optrådte på regeringens vegne og viste både fasthed og smidighed. David deltog i denne forhandling som kongevalgt medlem af rigsrådet, og han udnævntes til ordfører for det udvalg, der fik til opgave at afgive betænkning om det forelagte udkast. I det væsentlige var han tilfreds med forslaget, og navnlig fandt han forholdstalsvalgmåden »aldeles fortræffelig«. ²⁾ Også den øvrige forsamling gav tilslutning til kende, og i en af David konciperet betænkning udtaltes det, at selv om man havde forskellige indvendinger at gøre, ville man dog give sit samtykke, da man havde den faste overbevisning, at monarkiet først af alt trængte til ro »ved en fast Ordning af dets Forfatningsforhold«, og at »Monarkiet er priisgivet for store Farer og stor Usikkerhed, saalænge Forholdene mellem Landsdelene indbyrdes ikke er ordnede paa en fast og varig Grundvold«. ³⁾ Kun 2 af 20 rigsrådsmedlemmer stemte imod udkastet.

Efter tre års krig og hened fem års besværlige forhandlinger var man omsider nået så vidt, at en forfatningslov omfattende hele monarkiet var blevet gennemført. Det store spørgsmål var herefter, om loven kunne føres ud i livet, og om der inden for monarkiets grænser herskede en sådan fordragelighedens ånd, at et politisk samarbejde kunne etableres. Udsigterne for et politisk samarbejde var på ingen måde lyse. I vide kredse i kongeriget havde man ingenlunde opgivet håbet om, at det før eller senere skulle blive muligt at vende tilbage til ejderpolitikken. For disse kredse var den helstatspolitik, som nu skulle føres, et midlertidigt onde. Endvidere så mange med fjendtlige blikke på den nye forfatning, der i politisk henseende betød et afgørende tilbageskridt fra junigrundloven. Heller ikke i hertugdømmerne så man frem til det nye politiske fællesskab med glæde. Man havde ikke glemt det store slesvig-holstenske program fra 1848, og håbet om en renaissance for den slesvig-holstenske idé levede i mange hjerter. Desuden sved nederlaget

fra treårskrigen i sindene og vanskeliggjorde i høj grad et korrekt samarbejde med kongerigske politikere. På den anden side fandtes der endnu indflydelsesrige personer, såvel i kongeriget som i hertugdømmerne, der ønskede at gøre et alvorligt forsøg på at konsolidere helstaten. Men ville de være i stand til at styre og berolige de vældige folkelige stemninger, som en kraftig og ensidig politisk agitation havde pisket frem? Det Andræske forfatningsudkast var et sidste forsøg på at bygge bro over det svælg, der havde rejst sig mellem monarkiets forskellige befolkningsgrupper. Kun fremtiden kunne vise, om eksperimentet ville lykkes.

Lørdag den 1. marts 1856 trådte rigsrådet sammen på Christiansborg slot.⁴⁾ Mødet var henlagt til den sal, hvor den grundlovgivende rigsforsamling havde holdt sine møder, og åbningen blev fejret med lignende festivitas. Efter at rådets medlemmer havde samlet sig, indfandt Frederik VII sig personlig i salen, fulgt af arveprinsen, et større følge af hofembedsmænd samt det fuldtallige ministerium, alle i gala. Kongen tog plads på tronen, medens arveprinsen anbragte sig på en taburet ved siden af tronstolen. Følget tog opstilling ved tronens fod. Stående oplæste kongen derefter en kort trontale, hvori udtryktes øjeblikkets håb med hensyn til den fremtidige rigsenhed. »Med Glæde seer Vi om Vor Throne Mænd fra alle Dele af Monarchiet,« udtalte kongen, »denne Forsamling vil være af høi Betydning, thi den vil afgive Vidnesbyrd om den Aand, som besjæler Rigsraadet. I skulle nu lægge den Grund, hvorpaa der i Fremtiden skal bygges.« Efter at kongen havde sluttet oplæsningen af sin tale, forlod han salen. Forsamlingen konstituerede sig derefter under præsidenten, professor Madvigs formandsskab.

For første gang siden den blodige treårskrig trådte befuldmægtigede repræsentanter fra alle dele af monarkiet sammen til drøftelse af fælles interesser. Af rigsrådets 80 medlemmer regnede »Fædrelandet« med, at 53 var dansktalende og 27 tysktalende. Endvidere inddelte bladet forsamlingen i fire partier,

nemlig et ministerielt parti, omfattende 14-16 medlemmer, et dansk konstitutionelt centrum med en mere demokratisk venstre fløj, repræsenterende ca. 32-34 deputerede, en lille dansk bureaukratisk-aristokratisk opposition og endelig et tysk aristokratisk og slesvig-holstensk sindet parti sammensat af 16 medlemmer. Ingen af disse grupper var så talstærk, at den alene kunne beherske rigsrådet. Et samarbejde mellem flere grupper måtte nødvendigvis finde sted.

David indtog sin plads i rigsrådet som kongevalgt medlem for kongeriget. Blandt de øvrige kongevalgte kan nævnes A. W. Moltke, Algreen-Ussing, Tscherning, højesteretsassessor Mourier og C. W. Haagen. Den danske rigsdag havde udpeget et antal af sine mest fremtrædende medlemmer som C. C. Hall, Monrad, Lehmann, J. E. Larsen, H. N. Clausen og Balthazar Christensen. Som umiddelbart valgte af kongerigets befolkning mødte bl. a. C. E. Fenger, C. G. Andræ, Bluhme og Madvig. Fra det danske Sønderjylland mødte bl. a. Laurids Skau, gårdejer H. Krüger og amtmand Heltzen, medens slesvigholstenerne var repræsenteret bl. a. af overpræsident C. Scheel-Plessen, grev Reventlow-Jersbeck og gehejmekonferensråd Blome. Det var således en yderst repræsentativ forsamling fra alle monarkiets egne, som den 1. marts 1856 mødtes i den historiske sal på Christiansborg slot.

De store og næsten uoverstigelige modsætninger, der måtte gøre sig gældende mellem landsdelenes så forskellige repræsentanter, kom omgående og klart for dagen. Fra præsidentskabets side udfoldedes der betydelige anstrengelser for at slå bro over kløften, og flere medlemmer, f. eks. David, ydede deres bidrag til at støtte Madvig i hans kamp for at forlige de nationale modstandere. Men alt var forgæves. Mindet om treårskrigen levede endnu i alles sind. En repræsentant som Orla Lehmann kunne ikke dy sig for under forhandlingerne at foreholde slesvigholstenerne, at de var besejret på valpladsen og fordømt af Europa. Denne optræden fra en fremtrædende dansk repræsentant måtte øge bitterheden hos det slesvigholstenske parti. Ifølge forretningsordenen var forhandlingsproget både dansk og tysk.

Allerede i det andet møde viste de sproglige vanskeligheder sig. »Es ist von dem Gesagten hier nicht ein Wort verstanden«, udtalte Scheel-Plessen, og det blev ikke bedre, efterhånden som forhandlingerne skred frem. På foranledning af Lehmann diskuterede forsamlingen spørgsmålet om forhandlingernes offentlighed. Med enstemmighed udtalte rådet sig til fordel for dette princip. Under forhandlingen kom det ligeledes på tale, om den trykte rigsrådstidende skulle bringe de danske og tyske indlæg på originalsproget, eller om der skulle udkomme en speciel dansk og tysk tidende. »Det er vistnok ikke let for en Dansk at fatte et tydsk Foredrag«, udtalte David, »ligesom det ikke er let for en Tydsk at fatte et dansk Foredrag; men der gives vist nok ikke mange Danske, som naar de have det Tydske trykt for sig, ikke kunne sætte sig nogenlunde ind deri, og ikke mange Tydske, hvormed det samme ikke er Tilfældet med Hensyn til det Danske; i det mindste er det den Forudsætning, hvorpaa den hele Idee om Rigsraadets Sammenkaldelse af Mænd fra forskellige Landsdele, hvor forskellige Tungemaal ere gængse, grunder sig«. ⁵⁾ David havde naturligvis ret heri, men forhandlingerne viste, at det i praksis kneb med den sproglige tålsomhed. Fra slesvigholstensk side lagde man ikke skjul på sin utålmodighed, og den irriterede stemning fandt et klart udtryk i Reventlow-Jersbecks kendte udbrud: »Tror De virkelig, det er til at holde ud at sidde her 2-3 Timer og ikke forstaa et Ord af Forhandlingerne. Jeg ved sandelig ikke, om det er bedst at vælge Folk med Hoved til dette her, eller om det ikke var bedre at vælge Folk, som slet ingen Hoved har. Jeg for mit Vedkommende kan forsikre, at *mit* Hoved ikke er stærkt nok til ret længe at holde dette ud; man bliver jo til sidst fuldkommen stupid.« ⁶⁾ Den sproglige utålsomhed var imidlertid kun det ydre udtryk for langt dybere liggende og større modsætninger. Det skulle ikke vare længe, førend denne modsætning kom til fuldt udbrud.

9. april 1856 indbragte Scheel-Plessen som leder af den slesvigholstenske gruppe forslag til en henvendelse til kongen, hvis blotte vedtagelse ville have sprængt helstatsforfatningen i luf-

ten, og som ved sin fremkomst uddybede den eksisterende kløft mellem monarkiets befolkninger. Fra Scheel-Plessens store tale i rigsrådet den 9. april 1856 fører en lige linie ned til katastrofen i 1864 og de tyske stormagters okkupation af gammelt dansk land. Indholdet af Scheel-Plessens andragende var følgende: Da det ved kundgørelsen af 28. januar 1852 var lovet monarkiets indbyggere, at den kommende fællesforfatning skulle forelægges samtlige monarkiets lovgivende forsamlinger, og da dette ikke var sket, anmodede han kongen om snarest at indhente det forsømte, og når det var gjort, at forelægge rigsrådet en ny forfatningslov for de fælles anliggender samt en ny valglov. Der lå i dette andragende en direkte undsigelse af forfatningen af 2. oktober 1855. Blev andragendet vedtaget, kunne man forudse en fornyet bitter strid om monarkiets organisation, hvorved de nationale lidenskaber ville få ny næring. Mulighederne for et fremtidigt roligt samarbejde ville blive formindsket og muligvis helt tilintetgjort. Utvivlsomt var det dette mål, den slesvigholstenske gruppe sigtede imod med Scheel-Plessens andragende. Mod dette pludselige angreb mod den med så stor møje tilvejebragte fællesforfatning rykkede samtlige danske rigsrådsmedlemmer frem i sluttet falanks. Debatten blev lang og bitter. Den åbnedes 9. april og sluttede først 25. april om aftenen. Ialt lagde den beslag på ikke mindre end 8 fulde møder. Debatten afsluttedes med, at andragendet blev forkastet med 49 stemmer imod 14.

Fra dansk side var alle mere fremtrædende medlemmer i ilden, og også flere loyale embedsmænd fra Sydslesvig og Holsten gik til angreb. Når debatten blev så bitter, skyldtes det i høj grad ministeren for Holsten, L. N. Scheele. Fra dansk side anvendtes både formelle juridiske betragtninger og realpolitiske synspunkter. Både Mourier og Hall gjorde med styrke gældende, at den fremgangsmåde, som Scheel-Plessen anviste, blot ville føre til kaos, og at ingen bæredygtig helstatsforfatning kunne gennemføres ad denne vej. Monrad og Lehmann viste, at den fremgangsmåde, der var blevet fulgt ved udarbejdelsen

af forfatningen af 2. oktober 1855, havde været i hertugdømmernes interesse. Fulgte man Scheel-Plessens anvisning, ville ikke alene stænderforsamlingerne i hertugdømmerne få indflydelse på forfatningens tilblivelse, men også den danske rigsdag, og kunne man tvivle på, at den ville have det i sin magt at gennemføre sine anskuelser. Det var ligeledes en kendsgerning, at forfatningen af 2. oktober 1855 ingenlunde havde fået det indhold, som flertallet af det danske folk ønskede.

Fra Tschernings og Monrads side gjordes der forskellige forsøg på at få en realitetsdrøftelse i gang. Man stillede forslag, der åbnede mulighed for en diskussion om fællesforfatningens omdannelse efter en forhandling i rigsrådet, men disse mæglingsforsøg mislykkedes. Navnlig lagde det slesvig-holstenske parti absolut uvilje for dagen mod at medvirke. Forhandlingen viste, at denne gruppe sigtede direkte mod monarkiets sprængning, og den fløj inden for de danske rækker, der i deres hjerter stadig havde bevaret håbet om ejderstaten, var sikkert ikke utilfredse med denne udvikling. I debattens hede fremkom der fra begge sider meget sårende angreb på modparten, og kløften mellem de to nationaliteter, som fra gammel tid havde været undersåtter under den danske konge, lå klart for dagen.

David's indlæg i diskussionen bar tydeligt præg af hans ønske om at hindre, at en uoverstigelig kløft skulle åbne sig mellem rigsrådets to nationale fløje.⁷⁾ Med stor forsigtighed berørte han historiske kendsgerninger, der var egnet til at vække »bitte Erindringer« og forstærke »de Tvedragtens Følelser, som destoværre i Tidens Løb ere opstaaede«. Dog kunne man ikke helt fortie visse anskuelser, der ville føles ubehagelige. Efter David's opfattelse led det slesvigholstenske andragende af stor uklarhed med hensyn til mål og udgangspunkt. Ingen, og heller ikke David, ville nægte, at den historiske ret burde respekteres, fordi den under staternes normale udvikling var statslivets grundvold. Men over for den historiske ret stod »Historiens Ret«, og denne ret kom ofte i strid med de historiske retigheder. Efter David's opfattelse indeholdt hverken januarkund-

gørelsen eller de særlige forfatningslove for hertugdømmerne noget løfte om, at den planlagte fællesforfatning skulle forelægges disse institutioner til udtalelse, og det havde også vist sig, at ingen i hertugdømmerne havde protesteret mod gyldigheden af forfatningen af 26. juli 1854. De danske repræsentanter og med dem David havde ret i, at januarkundgørelsen intet indeholdt, om at den kommende fællesforfatning skulle forelægges de respektive lovgivende myndigheder, men man lukkede øjnene for den kendsgerning, at der i den diplomatiske korrespondance, der gik forud for kundgørelsen, var givet et tilsagn herom. Dette tilsagn havde ministeriet Bluhme ikke gentaget i januarkundgørelsen, der iøvrigt var blevet hilst hjertelig velkommen af stormagterne. Dette var det svage punkt i den danske argumentation, og det var her, at Scheel-Plessen satte sit slutangreb ind.

I sit første indlæg udviklede David, hvorledes man i kongeriget fordømte fællesforfatningen af 26. juli 1854, fordi man ikke anså den for at være i overensstemmelse med tidens krav. Efter Davids opfattelse miskendte forfatningen historiens ret, idet den ikke anerkendte de fordringer, som det danske folk efter junigrundlovens givelse måtte stille med hensyn til befolkningens ret til at øve indflydelse på ordningen af de fælles anliggender. Det var derfor naturligt, at den nye regering udarbejdede en ny forfatningslov, der mere var i overensstemmelse med historiens ret. Denne forfatning måtte i henhold til loven af 26. juli 1854 forelægges rigsrådet, men dette fik kun lov til at sige enten ja eller nej. Det var derfor forkert, når man hævdede, at den blev forelagt den danske rigsdag til godkendelse. Rigsdagen havde ganske vist indirekte øvet pres på regeringen, da den konciperede forslaget, men dette gjorde den med historiens ret. Det var imidlertid lige så uomtvisteligt, at hensynet til hertugdømmerne havde øvet sin indflydelse på regeringens handlinger, og at visse bestemmelser i loven var formet efter hertugdømmernes tarv. Med klart blik for de politiske realiteter fremhævede David videre, at selv om hertugdømmerne ikke havde

noget retligt krav på, at forfatningen blev forelagt hertugdømmernes stænderforsamlinger, kunne der måske fremføres fornuftige grunde for alligevel at gøre dette. Man kunne måske indrømme muligheden heraf, men hvad ville resultatet af et sådant skridt blive. Under denne forudsætning ville den danske rigsdag også gøre krav gældende om at komme til at udtale sig og desuden det gamle rigsråd. Tror man virkelig, spurgte David, at det ville være let eller muligt at bringe noget istand, som alle ville være tilfredse med eller enige om? I denne forbindelse beklagede David, at forslagsstillerne ikke havde fremført, hvilke ændringer man ønskede gennemført.

Under den videre forhandling tog David atter ordet for, dels at præcisere, hvad han allerede havde sagt, dels at berigtige visse misforståelser. Han rettede herunder sit svære skyts mod det svage punkt i modpartens indlæg, at man ikke havde protesteret og ikke protesterede mod tilblivelsen af forfatningsloven af 26. juli 1854. Den var dog blevet til på akkurat samme måde som den nu gældende forfatning. Når modparten spurgte, hvad kan det skade, at stænderforsamlingerne bliver hørt, svarede David med at spørge, hvad kan det gavne? »Troer man virkelig, at man, ved at høre et Raad, som ikke vilde kunne blive fulgt, vilde berolige eller formilde den Tankeretning, som for Hertugdømmerne finder en Tilsidesættelse i den Tingenes Gang, som har været en nødvendig Følge af Begivenhedernes Magt og Historiens Ret? Noget saadant vil saameget mindre kunne tænkes, som Kongen ikke kunde raadspørge Provindsialstænderne uden at forlange Rigsdagens Samtykke. Vil man sige, at det er haardt, at den ene Landsdel har været i Besiddelse af en saa stor Indflydelse og den anden af en saa ringe Indflydelse paa Ordningen af det Fælles, saa svarer jeg dertil: muligviis havde det været bedre, at Indflydelsen havde været mere ligelig fordelt fra Begyndelsen af, men, at den ikke har været det, er Resultatet af Begivenheder, som Vi alle have haft mere eller mindre Andeel i at fremkalde, men hvori de ærede Herrer, som nu maaskee meest beklage sig over disse Begivenheders Resultat, idet-

mindste have havt en ikke aldeles ringe Andeel«. ⁸⁾ Davids lange indlæg mundede ud i håbet om, at den førte forhandling måtte have bidraget til at fjerne eksisterende misforståelser, og han sluttede med en kraftig opfordring til modparten om i hjemstavnen at virke for at adspredte herskende falske anskuelser. »Naar de Herrer ville gjøre dette, naar de komme hjem, Enhver i sin Kreds, saa troer jeg, at de i høi Grad ville gavne deres egen Landsdeel og den Fællesstat, hvoraf de ere en Deel, og da vil den Erkjendelse, at de have bidraget til Fællesstatens Sammenhold, endnu forøge den Agtelse, som deres personlige Talenter have givet dem Krav paa«. ⁹⁾

Davids indtrængende appel til national tålsomhed havde kun ringe virkning. Den skarpe nationale modstand, som Scheel-Plessens andragende havde fremkaldt, øgedes under behandlingen af et regeringsforslag om bortsalg af nogle små domænejordområder i hertugdømmerne. Fra slesvig-holstensk side hævdedes med skarphed, at dette spørgsmål lå uden for rigsrådets kompetence, medens den danske fløj gjorde gældende, at domænesagerne var et kongeligt regale, og at kongen var i sin fulde ret, når han henskød spørgsmålet under rigsrådet. Ved afstemningen sejrede det danske synspunkt, der navnlig blev forsvaret af Bluhme.

Skuffelsen var stor inden for den slesvig-holstenske lejr. For at formindske den besluttede en lille gruppe danske rigsrådsmedlemmer, blandt hvilke fandtes Tscherning og David, at række minoriteten en hjælpende hånd under forhandlingen om bortsalget af den lauenborgske domæne Hollenbech. Da en del slesvig-holstenske medlemmer var rejst hjem, inden spørgsmålet var endelig afgjort, erklærede både Tscherning og David, at de ville afholde sig fra at stemme. Rigsrådet blev herved gjort beslutningsudygtigt. Denne fremgangsmåde blev voldsomt angrebet af den national-liberale gruppe og af »Fædrelandet«, men hverken Tscherning eller David var bange for at gå imod strømmen, og begge hævdede deres parlamentariske ret til ikke at afgive nogen stemme. ¹⁰⁾

Foruden af de storpolitiske drøftelser optoges rigsrådets tid af behandlingen af en række lovforslag, der tog sigte på at ordne spørgsmål af fælles interesse for monarkiet. Trods modsætningerne holdtes forhandlingerne om disse sager i en ret saglig tone. Som sædvanlig deltog David aktivt i disse forhandlinger, og ligesom tidligere nød forsamlingen gavn af hans omfattende finansielle viden og grundige kendskab til tilsvarende udenlandske forhold. Både i salen og i udvalgene trak David troligt sin del af læsset. Han var medlem af finansudvalget og af det udvalg, der behandlede lovforslagene om fordelingen af fællesmonarkiets forskellige kassebeholdninger, om udmøntning af nye 16-skillingsstykker og om ophævelsen af mølletvangen. Også de lovforslag, der fastsatte lønning og pension for de embedsmænd, der skulle arbejde i de fælles ministerier, interesserede ham. Med varme talte han deres sag og drog en lanse for en lønforbedring, der svarede til de sidste 30 års stærke prisstigning. Det var ikke blot de lavest lønnede, der havde krav på forbedring, men i tilsvarende grad de højere embedsmænd. Med hensyn til pensionen burde man ikke gå videre, end hvad der var fastsat for de specielt kongerigske embedsmænd. Efter Davids mening var der slet ingen grund til at begunstige de militære embedsmænd eller diplomaterne.

Under de langvarige diskussioner om tillæggene til normalbudgettet forsvarede David med iver udvalgets forslag om, at man, selv om man vedtog et to-årigt budget, dog opførte hvert års indtægt og udgift for sig. Over for Hage fremhævede han nødvendigheden af, at der bevilgedes en relativt stor sum til ekstraordinære udgifter. Forhandlingen om de militære budgetter blev meget livlige og vidtløftige. I god konsekvens af sin tidligere holdning talte David for nødvendigheden af en nedskæring af de høje militærudgifter. Disse var en nødvendig assurancepræmie, som staten måtte betale for sin sikkerheds skyld, men det eksisterende militære system oversteg statens økonomiske bæreevne. Spørgsmålet, om en stat skulle være en land- eller sømagt eller begge dele, var ikke blot et militært

spørgsmål. »Jeg indrømmer, at den geographiske Beliggenhed og de militaire Hensyn maae faae deres Indflydelse paa dette Spørgsmaals Afgjørelse; men Spørgsmaalet er tillige et politisk Spørgsmaal, paa hvis Besvarelse Hensynet til Landets Udvikling og Kræfter og alle øvrige Forhold maa indrømmes en ligesaa stor Indflydelse, som der tilkommer det militaire Standpunkt, hvorpaa man kan stille sig.«¹¹⁾

Et andet spørgsmål, som David følte sig kaldet til at tage stilling til, var finansministerens forslag om udmøntning af skillemønt med mindre sølvindhold end hovedmønten. Efter Davids mening ville dette forslag have farlige konsekvenser for handelen med udlandet og muligvis medføre, at de gode mønter forsvandt fra omsætningen. Man burde endvidere tage hensyn til stemningen i hertugdømmerne, der var en absolut modstander af de nye mønter. Flertallet fulgte dog finansministeren.

Også under forhandlingen om mølletvangens ophævelse i Holsten og om fastsættelsen af den erstatning, der skulle gives de tidligere ejere, indtog David en holdning, der viste, at han i alle saglige spørgsmål arbejdede for den løsning, der under hensyntagen til monarkiets fælles interesser ikke gik hertugdømmernes ønsker for nær. Der var lovet Holsten »fuld Skadesløsholdelse«, og det var rimeligt, at de fælles finanser bar denne godtgørelse. »Jeg skal,« udtalte David henvendt til de slesvigske repræsentanter, der havde kritiseret, at Holsten fik mere erstatning end Slesvig, »saavidt det staaer til mig, ved enhver Leilighed, hvor jeg troer, at der fordres noget Ubilligt, Noget som forekommer mig at indeholde en eller anden separatistisk Tendens, modsætte mig det med al den Kraft, jeg formaaer, men jeg skal paa den anden Side med ligesaa megen Varme antage mig enhver Sag, hvorved jeg troer, at der kan skee den særlige Landsdeel den fuldkomneste Ret, saa at der ikke skal kunne blive endog kun en Skygge tilbage, hvormed man kunde besmykke Paastanden om, at der er skeet Nogen Uret. Netop ved saaledes at vise, at man er imod Fordringer, som man efter sin Overbeviisning ikke kan finde at være retligt begrundede eller at

støtte sig til en klar Opfattelse af Statens og Monarchiets Sammenhold, og ved paa den anden Side at vise Imødekommen og fuldkommen Erkjendelse af enhver billig Fordring, der kan reises fra den anden Side, troer jeg, at man vil befæste det Sammenhold og den Enighed, som i Tidens Længde er aldeles nødvendig, for at dette Monarchie i Fremtiden skal kunne bestaae ligesaa lykkeligt, som det har bestaaet i de forløbne Aarhundreder paa enkelte beklagelige Undtagelser nær«. ¹²⁾ Til »Fædrelandet«s usigelige harme fandt denne imødekommenhed over for Holstens ønsker tilslutning fra rigsrådets flertal. ¹³⁾

Det vil af det foregående klart være fremgået, at David ved flere lejligheder lagde hele sin indflydelse i vægtskålen for at støtte regeringen i dens bestræbelser for at føre en ærlig helstatspolitik. Han arbejdede her på linie med sin gamle politiske fælle Algreen-Ussing og med så vidt forskellige mænd som A. F. Tscherning og C. A. Bluhme. I hvor høj grad han selv har troet på muligheden af at nå sit mål — trods de eksisterende nationale modsætninger — lader sig ikke efterforske. Han gjorde i hvert fald et ærligt forsøg og fortsatte en kurs, som han havde udstukket under forhandlingerne i Roskilde stændersal i 1840'erne. Under forsvaret for denne politik kom han atter og atter i konflikt med rigsrådsmedlemmer som Lehmann og Hage, og hans holdning vakte »Fædrelandet«s levende antipati. ¹⁴⁾ Hans helstatsvenlige holdning fortolkedes af dette blad som kun værende udsprunget af et ønske om at blive medlem af kabinettet. Uanfægtet af denne kritik fastholdt David sin politiske linie og understøttede regeringen i dens bestræbelser for at føre helstatspolitikken forbi de hindringer, som oppositionen ikke blev træt af at lægge på dens vej. »Naar jeg forsvarer Ministeriets Stilling i Forfatningsloven,« hævdede David, »saa er det, fordi jeg derved troer at forsvare det, for hvis Skyld jeg pligtskyldigst har modtaget det Kald, som jeg herved har den Ære at opfylde, fordi jeg troer, at Monarchiets Sammenhold og Befæstelse vel er en alvorlig Prøve værd igjennem en Fællesforfatning, efter hvilken Regjeringen maa have en mere end almin-

delig stærk Magt; men jeg troer ogsaa, at denne Fællesforfatning kun kan bestaae, naar man lader den rolig virke i nogen Tid, og naar man hverken directe ved Forandringer i selve Grundloven eller indirecte gennem Forretningsordenen søger at pille den ene Steen efter den anden ud af den, thi da maa den vist falde sammen. «¹⁵⁾

For David og de andre rigsrådsmedlemmer, der håbede, at helstatspolitikken skulle undgå de farlige skær, der lurede på dens vej, var rigsrådets første samling ikke lovende. De slesvigholstenske medlemmer tonede klart flag og lagde ikke skjul på, at de sigtede mod helstatens sprængning. Den holdning, som en række kendte national-liberale politikere havde indtaget, varslede heller ikke godt. I juni 1856 hjemsendtes rigsrådet, og man kan trygt sige, at trontalens håb om enigt samarbejde mellem monarkiets provinser ikke var gået i opfyldelse. Splittelsen og uenigheden var voksende, også inden for ministeriet. En alvorlig ministerkrise blev følgen, der først løstes ved Andræs overtagelse af konseilspræsidiets i oktober 1856.

De stærke brydninger inden for rigsrådet fulgtes med den største interesse af den offentlige mening i Danmark og af de interesserede udenlandske stormagter.¹⁶⁾ I Danmark vandt de ejderdanske sympatier på ny frem, og den atter opblussende skandinaviske bevægelse, støttet såvel af Frederik VII som af det svenske kongehus, gav den ny næring. I udlandet så man med stigende bekymring på hele denne udvikling. Efter krigens ophør fik man atter tid til at beskæftige sig med det danske monarkis forhold. Den omgruppering af magterne, der fandt sted, var ikke i Danmarks favør. Rusland nærmede sig af storpolitiske grunde Preussen og opgav samtidig sin tidligere venlige holdning over for Danmark. I Tyskland greb man med begejstring den holstenske konflikt, der egnede sig til løftestang for egne interesser, og der opstod en ædel kappestrid om at ligge i spidsen som den ivrigste forsvarer af tyske interesser. Allerede i juni 1856 henvendte Preussens og Østrigs ministre i København sig til regeringen med en note, hvori man besværede

sig over, at fællesforfatningen af 2. oktober 1855 ikke var i overensstemmelse med aftalerne af 1851-52 og januarkundgørelsen. Forfatningen var ikke blevet udarbejdet i samråd med de holstenske stænder, og tilsagnet om, at den ene landsdel ikke skulle blive underordnet den anden, var ikke blevet overholdt. Endelig fandt man ikke forfatningen monarkisk nok. Ved denne note indvarsledes et diplomatisk felttog, der i sine videre følger blev skæbnesvangert for det danske monarki. Måske kan det ikke bebrejdes den danske regering og dens udenrigsminister Scheele, at den ikke straks var klar over de dystre perspektiver, som denne noteveksling åbnede. På den anden side er det mærkeligt at iagttage den nonchalance, hvormed noten blev modtaget af Scheele. Hans personlige optræden over for de to tyske stormagtsrepræsentanter bidrog i høj grad til at skærpe den farlige situation.

Foreløbig søgte man fra dansk side at trække sagen i langdrag. Denne politik var i længden uholdbar, idet man fra tysk side truede med at indanke sagen for forbundsdagen. Konflikten gav anledning til stærk splid inden for ministeriet. Uviljen mod Scheele var hastigt voksende, og den fik ny næring ved hans egenmægtige optræden under forhandlingerne om et skandinavisk forsvarsforbund. Til sidst måtte Scheele forlade sin post, og i maj 1857 dannede Hall sit første ministerium. Foreløbig blev O. W. Michelsen udenrigsminister, men den virkelige magt lå hos triumviratet Hall, Andræ og Krieger. Man forsøgte nu at komme til en overenskomst med de tyske stormagter. I en note af maj 1857 udtalte man sin beredvillighed til at indkalde en ekstraordinær samling af de holstenske stænder og forelægge den forslag til en revision af stænderforfatningen. I forbindelse hermed skulle det nærmere fastslås, hvilke anliggender der var særlig holstenske, og hvilke der var fælles. Noter blev gunstigt modtaget. Alle videre skridt over for Danmark blev afblæst.

I sommeren 1857 trådte den holstenske stænderforsamling sammen. Det viste sig hurtigt, at det var umuligt at opnå enig-

hed. Stænderforsamlingen fastslog, at fællesforfatningen var ulovlig, at kongeriget dominerede inden for monarkiet, og at det øvede størst indflydelse på ministeriets sammensætning. Endvidere hævdede man den gamle påstand, at Holsten ydede et altfor stort bidrag til helstatens udgifter.

Hvorledes stillede de tyske stormagter sig hertil? Preussen og Østrig valgte den for Danmark uheldigste fremgangsmåde, idet de indankede sagen for forbundsforsamlingen. Den holstenske konflikt blev herved et almen-tysk anliggende. Mange tyske småstater kastede sig ivrigt over spørgsmålet for at demonstrere deres regerings nationaltyske sindelag og aflede opmærksomheden fra eventuelle indre tyske ubehagelige problemer. Heller ikke den almindelige internationale situation udviklede sig til Danmarks fordel. Østrig, der inderst inde var tilbøjelig til en mere tilbageholdende politik, turde ikke andet end følge trop med de andre tyske stater, og Frankrig var interesseret i et godt forhold til Rusland og Preussen. Danmark kunne således ikke forvente nogen støtte fra denne kant, og det samme var tilfældet med England. Det vanskeliggjorde desuden situationen, at kejser Napoleon III. mødtes med den russiske kejser i et fælles had til alle konstitutionelle forfatninger, herunder også junigrundloven.

På denne mørke internationale baggrund trådte rigsrådet påny sammen i januar 1858.¹⁷⁾ I april 1857 havde der været en kortvarig session på et par uger for at ratificere traktaten om øresundstoldens ophævelse, men denne samling havde ikke givet anledning til større politiske uoverensstemmelser. Langt anderledes skulle det komme til at gå med den anden ordinære samling i januar 1858.

Den forhåbningsfulde stemning, der trods alt havde hvilet over åbningsmødet i 1856, var nu ganske forsvundet. Frederik VII indfandt sig atter personlig for at erklære rigsrådet for åbnet. I trontalen udtaltes bekymring for udviklingen i Holsten og håb om, at en mindelig udjævning af stridighederne trods alt ville finde sted. Den dystre stemning i salen understregedes ved

den kendsgerning, at adskillige af de holstenske pladser stod tomme. 18 holstenske repræsentanter var ikke mødt, og selv om der straks blev udskrevet nye valg, ønskede heller ikke de nyvalgte at møde i rigsrådssalen på Christiansborg. Holsten havde påny rejst oprørsfanen.

Regeringen lagde en lang række lovforslag på rigsrådets bord, hvoraf de vigtigste vedrørte fællesbudgettet, rigets forsvar og toldreformen. Regeringen ønskede altså — til trods for den holstenske demonstration — at fortsætte forretningernes gang, som om intet var sket. Fra dansk side var der også enighed om at fastholde rigsrådets berettigelse til at give love for hele monarkiet, selv om Holsten ikke deltog. Der var dog i denne samling nogen uenighed om, i hvor høj grad man burde benytte sig af denne rettighed.

Som sædvanlig deltog David med stor ihærdighed i det praktiske lovgivningsarbejde og gav sine anskuelser til kende om de finansielle love, møntloven og de forskellige forslag til forbedring af embedsmændenes lønninger. Under forhandlingerne om Københavns søbefæstning kom han i skarp polemik med Hall og fik her lejlighed til at udtale: »Den sande Patriotisme skriver sig ikke fra Aaret 1848 og den sande Erkjendelse af Danmarks Stilling og den Politik, vi skulle følge, har heller ikke et saa ungt Datum som 1848 . . . Jo mindre klog Politik vi have fulgt, desto mere have vi følt Savnet af en stærk Befæstning, hvoraf jeg troer, at man ogsaa kan uddrage den Lære, at jo mere klog Politik vi ville befølge, desto mindre ville vi komme til at savne den stærke Befæstning«. ¹⁸⁾ Efter Davids mening ville forslaget belaste fællesmonarkiets budget på et tidspunkt, hvor dele af monarkiet ikke deltog i forhandlingerne. Regeringens militærpolitik ville i det hele taget blive vrangt opfattet i udlandet og vække endnu større uvilje.

Medens David sammen med Bluhme stemte imod loven om søbefæstningen, var han at finde på linie med rigsrådets danske flertal, da det gjaldt om at forsvare rigsrådets lovgivningsmyndighed over for de holstenske angreb.

I mødet den 25. januar 1858 stillede den for Holsten kongevalgte borgmester, I. N. A. Kirchhoff, et andragende gående ud på, at rigsrådet skulle anmode kongen om »mit Rücksicht auf die in der Kgl. Thronrede angedeuteten Verfassungsverhältnisse, Allerhöchst verfügen zu geruhen, dass die Verhandlungen des gegenwärtig versammelten Reichsraths, unter Zurückstellung aller übrigen Vorlagen, auf diejenigen Gegenstände zu beschränken seien, welche in der Aufrechthaltung des Staatshaushalts und Fortführung der laufenden Verwaltung begründet sind«. ¹⁰⁾ Kirchhoffs andragende, der støttedes af fem andre holstenske rigsrådsmedlemmer, gav anledning til en langstrakt og lidenskabelig debat. En vedtagelse af forslaget ville i første række betyde et klart mistillidsvotum til regeringen, der var mødt frem i rigsrådet med ikke mindre end 48 lovforslag, som man alle ønskede vedtaget. Desuden måtte en antagelse betyde en opgivelse af enhver modstand mod den holstenske forfatningsobstruktion. Resultatet blev da også, at andragendet forkastedes med 41 stemmer mod 6. Under den forudgående forhandling fremkom David med et indlæg, der både kaster lys over hans holdning over for helstaten og den politik, der efter hans mening var den rette i den vanskelige situation, hvori monarkiet for øjeblikket befandt sig. Endnu en gang forsøgte han at slå bro over den kløft, der havde åbnet sig. Hans tone over for forslagsstilleren var rolig og imødekommende, og han undlod ikke at understrege de loyale bevæggrunde, der havde ledet til forslagets fremsættelse. David gik endog så vidt i sin imødekommenhed, at han indrømmede holstenerne, at det havde været bedst, om regeringen havde vist større tilbageholdenhed med lovforslag, »ingenlunde fordi jeg mener, at man skal ansee Rigsraadets Bestaaen for sat i Tvivl, og ingenlunde fordi jeg indrømmer, at den Retsgrund, hvorpaa vi staae, er mindre fast og sikker, indtil den lovligt er blevet afløst af en anden, end da den blev proclameret, men fordi det forekommer mig, at der i Staternes som i Individernes Liv gives Øieblikke, hvor Klogskab byder, at man skal holde sig saa meget som mulig tilbage fra Handlinger, hvor man, naar man staaer iso-

leret — det være sig Individier eller Stater — ikke skal gjøre mere, end hvad man absolut ikke tør undlade, fordi Situationen og den herskende Stemning gjør det tilraadeligt at undgaae. Alt, hvad der kan fremkalde skæve Domme og vrang Fortolkninger.«²⁰⁾ Længere kunne man efter Davids opfattelse ikke gå i indrømmelser, og han måtte indstændigt anbefale, at holsterne tog deres forslag tilbage. Man gav da ikke næring til den falske fordom, at alle forslag fra den holstenske lejr var dødsdømt, når de kom for i rigsrådet. Regeringen kunne ikke trække sine forslag tilbage, da der siden rigsrådets sammentræden ikke var indtrådt nogen begivenhed, der retfærdiggjorde dette. David beklagede endvidere, at der ikke var fremsat positive forslag, som rigsrådet kunne tage under behandling for om muligt at fjerne den opståede konflikt. Man hævdede, at de enkelte provinsers interesser var så forskellige, at monarkiets enhed blev bragt i fare. Hvilke var disse interesser, og hvorfor blev de ikke klart fremstillet. »Fremkom, mine Herrer,« sluttede David sit indlæg, »med et Forslag, der har Liv og Blod, der tyder hen paa, hvad de egentlig ville, saa skulle vi med Glæde, i det mindste jeg for mit Vedkommende, understøtte det og bestræbe os for, at et saadant Forslag lages tilfølg; men saalænge De fremkomme med Forslag, som enten ikke hvile paa nogen Retsgrund eller svæve i Luften, fordi de tilsigte et Maal, som ikke tydelig kan betegnes, og hvorunder den Ene forstaaer Eet og den Anden et Andet, saalænge kan Deres Forslag ikke vente at faae Majoritetens Billigelse her i Rigsraadet.«²¹⁾

Davids forsonende holdning i den Kirchhoffske sag betegner den yderste grad af indrømmelse, der fra dansk side blev vist de genstridige holstenere. David lagde ikke skjul på, at det efter hans mening ikke blot var ønskeligt, men også muligt at komme til en forståelse med hinanden, således at tidligere tiders fredelige nationale samliv kunne vende tilbage. Skulle dette mål nås, var en fællesforfatning imidlertid en nødvendighed. I modsat fald ville båndet mellem monarkiets forskellige dele slappes, og landsdelene glide fra hinanden.

Medens rigsrådet fortsatte sine forhandlinger, som om intet var sket — samlingen sluttedes først 31. marts 1858 — debatterede forbundsdagen det danske monarkis forfatningsforhold. 11. februar 1858 enedes man om en udtalelse, der betød en åben krigserklæring mod fællesforfatningen af 2. oktober 1855. Forbundsdagen kunne ikke anerkende gyldigheden af den holstenske stænderforfatning, da den tidligere forsamling ikke havde godkendt den. Endvidere protesterede man mod den foretagne deling af de særlige holstenske anliggender og fællessagerne, og endelig kunne man ikke anerkende gyldigheden af fællesforfatningen, for så vidt Holsten og Lauenborg angik. Forfatningen var ikke i overensstemmelse med aftalerne af 1851-52 og januarkundgørelsen. Spørgsmålene måtte tages op til ny behandling, og forbundsdagen forbeholdt sig ret til at godkende nyordningen.

Erklæringen af 11 februar 1858 stillede den danske regering i en overmåde vanskelig situation. Hvilken vej skulle man følge? Inden for ministeriet gjorde der sig forskellige anskuelser gældende. Andræ mente, at man skulle holde fast ved helstatsforfatningen af 1855 og eventuelt tage en krig, om det blev nødvendigt. Hall ønskede, at man skulle give efter. Resultatet blev et kompromis. Man tilbød forbundsdagen at forelægge den holstenske stænderforsamling loven om en stænderforfatning. Med hensyn til fællesforfatningen hævdede man, at denne kun kunne ændres af konge og rigsråd, og man bestred forbundsdagens ret til ensidigt at pådømme disse forhold. Om Holstens og Lauenborgs deltagelse i fællesforfatningen erklærede man sig villig til forhandling med forbundsdagen.

Det danske svar tilfredsstillede ikke. Man fandt indrømmelserne for små, og 20. maj 1858 stillede man et formeligt ultimatum. Påny måtte regeringen tage sagen under overvejelse, og Andræ forfægtede atter den anskuelse, at man skulle stå fast på fællesforfatningen. Han så klart følgerne af at opgive det retsgrundlag, man stod på, og hvorledes det ville gå med monarkiet, hvis man gav efter. Det ville være umuligt at nå til en

overenskomst med Tyskland om en ny fællesforfatning uden på betingelse af, at enevoldsmagten blev genindført for de fælles anliggender, eller at de enkelte rigsdele blev stillet lige i rigsrådet. Begge disse løsninger ville vække absolut modstand i kongeriget. Når den nugældende ordning brød sammen, ville følgen blive ejderstaten, og dette ville atter medføre åben konflikt med Tyskland. Da han ikke kunne gennemføre sin opfattelse, tog han sin afsked 10. juli 1858.

Ved de afgørende forhandlinger i ministeriet i sommeren 1858 sejrede den Hallske politik. Man gav efter for Tyskland. Stormagtsrepræsentanterne ved det danske hof tilrådede alle denne politik, og Hall var klar over, at Danmark intetsteds kunne opnå hjælp, hvis det kom til åben konflikt. Hall tog ligeledes hensyn til den offentlige mening i Danmark, der aldrig havde været glad ved fællesforfatningen af 2. oktober 1855, og som ikke var interesseret i en væbnet konflikt til forsvar for denne. Hall håbede at vinde tid ved sin eftergivenhed. Han kunne endvidere henvise til, at hans politik alene muliggjorde opretholdelse af kongens regimenter i Holsten og Lauenborg, medens den modsatte politik ville medføre en fornyet besættelse af forbundstropperne. Endelig — og det var det vigtigste — ville en suspension af fællesforfatningen for Holsten og Lauenborg automatisk medføre, at der opstod et Danmark til Ejderen, og dette forhold ville fremkalde absolut sympati i kongeriget.

6. november 1858 udstedtes en kgl. kundgørelse, hvorefter fællesforfatningen i henhold til § 23 ophævedes for Holstens og Lauenborgs vedkommende, medens den vedblev at være i kraft for det øvrige monarki. Dog forbeholdt man sig at tage skridt til at tilvejebringe en ny ordning. Samtidig ophævedes den holstenske stænderforfatnings bestemmelser om de fælles anliggender for Holsten, og stænderne blev indkaldt for, dels at drøfte Holstens forfatningsmæssige stilling inden for fællesmonarkiet, dels at udtale sig om den holstenske særforfatning. Kundgørelsen blev vel modtaget af stormagterne, og en almindelig afspænding af situationen fandt sted. Eksekutionen blev

afblæst, og der indtrådte en almindelig pause i den internationale drøftelse af det danske monarkis forhold. Hertil bidrog også i høj grad den italienske krig.

På den indre front skærpedes derimod stillingen. I januar 1859 trådte de holstenske stænder sammen, og forhandlingerne i Itzehoe uddybede de eksisterende modsætninger. Under ledelse af Scheel-Plessen gik forsamlingen til heftige angreb mod regeringen, og man begyndte nu at kritisere den danske administration i Slesvig, navnlig på det sproglige område. Den kgl. commissarius nedlagde protest mod, at forsamlingen beskæftigede sig med de slesvigske forhold, men man tog ingen notits af denne protest, sikker på, at man havde det tyske folk i ryggen, når man åbnede et nyt angreb mod arvefjenden imod nord. I henhold til regeringens ønske behandlede man spørgsmålet om den fremtidige fællesforfatning. Man udarbejdede et program, der ved at give det lille Lauenborg ligestillethed med kongeriget med hensyn til indflydelse på de fælles anliggender tydeligt tilkendegav, at man tilsigtede ikke monarkiets konsolidering, men sprængning. Man luftede endvidere udprægede slesvigholstenske synspunkter. Det måtte stå klart for alle, at det var monarkiets spaltning ved kongecåen, der var fremtidsmålet.

Den holstenske stænderforsamlings aggressive holdning havde en stærk virkning i kongeriget og styrkede i høj grad den ejderdanske bevægelse. Dette fremkaldte på sin side en skærpet holdning mellem det ejderdanske parti og tilhængerne af helstatspolitikken. Da rigsrådet påny kom sammen i september 1859, trådte denne modsætning tydeligt frem.²²⁾

Rigsrådet åbnedes af konseilspræsident Hall, der oplæste et kongeligt budskab; hvori han gav meddelelse om fællesforfatningens ophævelse for Holsten og Lauenborg. Dog havde man endnu ikke opgivet håbet om en løsning på striden. Man holdt endnu alle veje åbne. Spørgsmålet var nu, om rigsrådet ville godkende regeringens politik, og hvorledes eventuelle kritikere ville stille sig. Flertallet gav fuld tilslutning, men visse bondevenner og de konservative helstatspolitikere var kritiske. Man

ønskede imidlertid ikke at lade det komme til åben kamp, hvad ministeriet ville have foretrukket. Man stillede sig afventende. Dog undlod man ikke at give ministeriet tydeligt til kende, at man fandt anvendelsen af § 23 ulovlig. Desuden fremtvang man under trusel om at ville gøre rigsrådet beslutningsudygtigt en erklæring om, at man »kun i Henhold til Regjeringens Tilsagn om at ville foretage Skridt for atter at tilveiebringe . . . Holsteens og Lauenborgs forfatningsmæssige Tilslutning til de øvrige Dele af det danske Monarchie have . . . kunnet finde det foreneligt med vort, alene paa Forfatningsloven af 2. Oct. 1855 støttede Hverv, at deeltage i constitutionel Medvirkning til Tilblivelse af de Love, der er uundværlige til Statsstyrelsens uforstyrrede Gang«. ²³⁾ Formålet med denne erklæring var tydeligt nok at nagle ministeriet til at føre helstatspolitik og ikke at slå ind på ejerlinien.

Det var David, der førte ordet på helstatsmændenes vegne, og bag ham stod 8 mand, bl. a. Algreen-Ussing, Haagen, Bluhme, Tillisch og Heltzen. I sin tale udviklede David, at man ikke ønskede at give anledning til en stor og bitter debat om de forfatningspolitiske besværligheder, hvilket ville »bidrage til at forøge Forviklingerne istedetfor, at man bør stræbe efter at undgaae dem«, og han måtte selv betragte sig »som Repræsentant for hele Monarchiet og ikke for enkelte Dele af samme«. ²⁴⁾ Erklæringen gav anledning til et irriteret svar fra Hall. Regeringen stod på januarkundgørelsens grund, og man ville forsøge herpå at grunde en ny forfatningsforbindelse.

I lovgivningsmæssig henseende blev rigsrådets nye samling meget gold. Regeringen var kun mødt med et mindre program end tidligere, og selv dette fandt flere for vidtgående. Således protesterede David mod et forslag om indfødsret, som han ikke fandt i den grad nødvendigt, at det burde fremmes. Som sædvanlig lod han sin røst lyde under behandlingen af forskellige finansielle love, men han holdt sig i denne samling ret passiv og frabad sig valg til finansudvalget.

Under hele samlingen viste der sig en meget trykket stemning, og henimod slutningen hentede regeringen sig et formeligt

politisk nederlag. Årsagen var et forslag fra præsidentens side om udelukkelse af den slesvig-holstensk sindede deputerede Thomsen-Oldensworth, fordi han nægtede at opfylde sine pligter. Madvig havde utvivlsomt både forfatningsloven og forretningsordenen for sig, og ministeriet stillede sig bag ham. Det var dog en politisk unødvendighed at drive sagen på spidsen, og oppositionen ville ikke bøje sig. For at kunne træffe en gyldig beslutning krævedes der 41 stemmer for forslaget, men der opnåedes kun 34, medens 3 stemte imod. Da forslaget påny sættes under afstemning, blev resultatet det samme. Inden for ministeriet var bitterheden stor, og Hall lod en del af sin fortrydelighed gå ud over David, der kraftigt havde opfordret til ikke at afgive stemme. »Jeg vil ikke sige Nei til Præsidentens Forslag,« udtalte David, »fordi jeg selv finder, at den Handling, som den Vedkommende har begaaet, kunde berettige Forsamlingen til at udelukke ham; og jeg vil ikke sige Ja dertil, thi efter min Overbeviisning ere Forholdene saaledes, at man ikke skal give den fjerneste Anledning til den Tro eller idetmindste til at kunne give det Udseende af, at Danmarks Rigsraad, saaledes som det nu er indskrænket, har benyttet enhver Leilighed, der frembød sig, for at vise Bitterhed eller Strengthed mod Enhver, der ikke stod paa samme politiske Standpunkt og havde samme politiske Overbeviisning som Forsamlingens Majoritet.«²⁵⁾ I modsætning til Orla Lehmann kæmpede David stadig mod alle tendenser til at grave kløften mellem monarkiets provinser dybere, end den allerede var.

I årene 1860-61 holdt rigsrådet ingen møder, og i denne periode forværredes Danmarks internationale stilling yderligere.²⁶⁾ Hidtil havde Holstens forfatningsmæssige stilling i monarkiet været hovedstridspunktet. Efterhånden blev også den danske forvaltning i Slesvig hvirvlet ind i striden og genstand for international drøftelse. Anledningen var den slesvigiske stænderforsamlings stormfulde møder i 1860. Flertallet gik her til angreb på dansk administration, og ulykkeligvis var der adskillige forhold, der indbød til kritik. Der var først og frem-

mest den danske sprogpolitik i Mellemslesvig og dernæst de eksisterende indgreb i trykke- og forsamlingsfriheden. Påny rejste slesvig-holstenismen hovedet i den slesvigske stændersal, og det udtaltes rent ud, at landsdelen blot kunne se en lykkelig fremtid imøde i snævert forbund med Holsten. Ulykkeligvis for Danmark blev den tysk-slesvigske opposition grebet med begejstring af den tyske offentlighed, og der sattes en kraftig anti-dansk agitation igang. Sagen kom ligeledes frem i den preussiske lovgivende forsamling, og Preussens udenrigsminister gjorde de tyske slesvigeres ønsker til sine. Hall protesterede, men forgæves.

Begivenhederne tog nu et forløb, der ganske svarede til, hvad der var sket i 1856, da det holstenske spørgsmål rejstes. Preussen gik i spidsen med at stille krav, og Østrig fulgte trop for ikke at blive distanceret i Tyskland. Både Rusland og Frankrig støttede Preussen af storpolitiske grunde og fremsatte energiske forestillinger i København om at ændre den antityske kurs i Slesvig. Også udenrigsminister Russell talte i samme sprog, og det betød kun lidt, at Sverige-Norge ydede diplomatisk støtte. Samtidig voksede den ejderdanske bevægelse i Danmark, og man krævede mere og mere højlydt udskillelse af de tyske hertugdømmer og en nær forbindelse mellem kongeriget og Slesvig. Man begyndte ligeledes at vænne sig til tanken om, at det muligvis ville blive nødvendigt at forsvare denne politik med våbenmagt, og man så hen til Sverige-Norge som de naturlige allierede.

Som situationen havde udviklet sig, så ministeriet Hall ingen anden udvej end at prøve på ved indrømmelser i Slesvig at købe sig en ordning af det holstenske forfatningsspørgsmål. Et tilbud herom blev afgivet i sommeren 1860, men tilfredsstillede ikke de tyske stormagter. Derimod modtog man med glæde den principielle indrømmelse fra dansk side, at man var villig til at ændre signaler i sin slesvigske administration. Det siger sig selv, at begivenhederne herved kom i skred, og at det ville blive meget vanskeligt at gøre holdt. Endnu i foråret 1861 gjorde

regeringen et sidste forsøg på at forhandle sig til rette med Holsten. Man gjorde nye store indrømmelser vedrørende fællesbudgettets behandling, men også dette forsøg glippede. Ministeriet anså det herefter for umuligt at nå til en ordning med Holsten, og man besluttede definitivt at opgive at løse forfatningsspørgsmålet på helstatens grund. En ny ordning måtte søges. Denne fandt man i en udskillelse af Holsten. Herved ville ejderstaten blive resultatet. Det var ministeriets tanke, at man langsomt — under tryk af umuligheden af at opnå en helstatsordning — skulle nærme sig dette mål. Forslaget godkendtes både af England og af Sverige-Norge, men vakte modstand hos de andre magter og navnlig hos Rusland, der frygtede, at det tyske forbund skulle erhverve en krigshavn i Kiel. I Danmark vakte planen om en udskillelse af Holsten derimod glæde. Den danske offentlighed ventede nu, at regeringen ville stå fast og afvise yderligere indrømmelser til Tyskland. Det vakte ligeledes tilfredshed, at Orla Lehmann i Sommeren 1861 optoges i ministeriet. Man så i denne udnævnelse en garanti for en løsning af spørgsmålet i overensstemmelse med martsprogrammet fra 1848. Endnu i slutningen af 1861 og i begyndelsen af 1862 forhandlede man med de tyske stormagter på den gamle linie, men resultatet var lige så resultatløst som tidligere.

I januar 1862 trådte rigsrådet påny sammen. Samlingen åbnedes af Hall, der tilkendegav ministeriets nye politik. Forhandlingerne med Holsten var bristet, og der forelå nu kun een farbar vej fremad, nemlig at udskille Holsten. Forhandlingerne om Holsten måtte gå videre i samråd med de tyske magter, men dette burde ikke forhindre rigsrådet i at styrke fællesforfatningen og udvikle lovgivningen for det dansk-slesvigske område. Målet måtte endvidere være at give Slesvig en mere tidsvarende forfatning. For at gennemføre denne politik forelagde regeringen forslag om en ændring af fællesforfatningens § 37 med det formål at ændre bestemmelsen om, at 41 medlemmers tilstedeværelse var nødvendig for at vedtage gyldige beslutninger. Endvidere forelagde man en række andre forslag til æn-

dringer i fællesforfatningen, der tog sigte på at nærme den mere til junigrundloven, ligesom man stillede forslag om en ny toldlov. Dog skulle den sidste ikke træde i kraft, førend man havde truffet en ordning med Holsten. Endelig stillede man en række økonomiske forslag, der havde til formål at ordne visse forhold alene med tilskud fra kongeriget og Slesvig.

Man måtte på forhånd regne med, at flertallet af det national-liberale parti ville slutte op bag ministeriet. I de store linier var man også enige med ministeriet, men under forhandlingerne viste der sig adskillige meningsforskelle med hensyn til enkeltheder. Også et stort parti inden for bondevennerne bekendte sig til den nye politik, dog ønskede adskillige en mere demokratisk udvikling af fællesforfatningen end foreslået. Tscherning stod derimod stadig fast på helstatens grund, og det samme gjaldt det lille konservative parti. Med hensyn til forslaget om en ændring af § 37 lykkedes det regeringen at gennemføre sin politik. Derimod blev de øvrige ændringer i forfatningen og toldforslaget ikke færdigbehandlet. Rigsrådsforhandlingerne i 1862 indfriede således langt fra de forventninger, som ministeriet havde næret ved samlingens åbning.

Forslaget om en ændring af § 37 kom hurtigt til behandling, og som man kunne vente det, gik David imod forslaget. Fra ministerbænken, udtalte David, havde man tydeligt ladet skinne igennem, at formålet med forslaget var at demonstrere over for omverdenen, at den forfatning, der gjaldt for det indskrænkede monarki, havde den fornødne »Vitalitet« og kunne virke uafhængig af ydre forhold. David måtte imidlertid modsætte sig dette formål, ligesom han måtte protestere imod, at man åbnede døren for grundlovsændringer »under en Tilstand som den nærværende, hvor det vistnok er vanskeligt at sige, om Broen er afkastet eller om den endnu er til for Landsdelenes constitutionelle Genforening«. ²⁷⁾ Det lykkedes imidlertid ikke David at hindre vedtagelsen.

Det næste hovedslag om regeringens politik udkæmpedes i anledning af de foreslåede ændringer til fællesforfatningen. Un-

der forhandlingen om denne sag holdt David en af sine længste taler i rigsrådet, og da den klart belyser Davids syn på det danske monarkis vanskelige politiske stilling, vil det være rimeligt at redegøre for dens indhold.²⁸⁾ Det var om denne tale, at Hall udtalte, at David havde ført ordet »med stor Pathos, Styrke og Varme«. ²⁹⁾

David indledte sin tale d. 19. februar 1862 med at udtale, at han fandt det politisk uklogt for nærværende tid at foretage ændringer i fællesforfatningen og også for tvivlsomt, om man var berettiget dertil. Efter at have sat sig ind i det diplomatiske materiale, der var stillet til rådighed, måtte han som sin opfattelse gøre gældende, at de venligtsindede stormagter så anderledes på grundlaget for fællesforfatningen — nemlig aftalerne af 1851-52 — end ministeriet gjorde det. Efter det oprør, »over hvis hele Skjændighed baade i Forberedelse og i Udførelse den upartiske Historie engang vil afsige en retfærdig Dom,« fulgte krigen. Hvad opnåede vi af den? »For at Landsherrens Rettigheder i de occuperede Landsdele kunde blive gjenoprettede,« måtte vi indgå i forhandlinger. Herigennem opnåede vi et tilsagn om, at man ville afstå fra at fordre en administrativ forbindelse mellem Slesvig og Holsten, medens vi på vor side måtte indgå andre forpligtelser, »hvorom en af de imod os meest venskabeligsindede Magter siger, at vi ere bundne ved vor Ære, bound by honour, til at opfylde dem, medens der fra andre Sider er givet os tydelige Vink om, at vi ikke blot udsætte os for de største, men for uovervindelige Farer, hvis Udgang man ikke under de nærværende Omstændigheder kan beregne, naar vi ikke opfylde disse Forbindtligheder og Tilsagn, men vil drive Sagen paa Spidsen«. Efter Davids opfattelse var det ikke tilrådeligt for en lille stat at bryde indgåede tilsagn, navnlig når de ikke undergravede vor selvstændighed. »Hvad var det, der blev indrømmet paa den ene Side?« spurgte David videre. »Det var Opgivelsen af, hvad man kaldte Slesvigholsternes historiske Rettigheder, og hvad var det, man fandt sig beføiet til at indrømme paa den anden Side? Det var en Erkjen-

delse af Historiens Ret. Jeg har ved en anden Leilighed i denne Sal gjort opmærksom paa den dybe Forskjel, der er mellem historiske Rettigheder og Historiens Ret, og jeg tillader mig at troe, at dengang jeg anførte det imod de tydske Prætensioner, da vandt det et ikke ringe Bifald her i Salen og ligeledes udenfor denne. Jeg skal nu tillade mig at vise Dem den anden Side af Medaillen, hvad Historiens Ret er. Naar to Landsdele i 140 Aar have været nøie forbundet efter en urigtig Politik, ved mange Foranstaltninger, der kunde betragtes som uheldige og ønskes aldrig at være tagne, saa opstaaer der mellem disse to Landsdele saadanne Baand, en saadan Tilnærmelse mellem Individerne, et saadant Fællesskab i Interesserne, at det bliver en vovelig Sag at søge at bryde disse Baand, saa opstaaer der den høist ubehagelige Følge af ethvert feilfuldt System, at man nok kan bryde det, men ikke tilintetgjøre dets Virkninger . . . En politisk Fejl kan ogsaa drage saadanne Følger efter sig, at man maa erkjende, at man ikke uden at slaae dybe, ulægelige Saar, uden at afvende de Sympathier fra sig, som man ellers kunde vinde for sig, kan gjøre dem om i et kort Tidsrum. Det er det, som jeg kalder, at man skal agte paa Historiens Ret. Man skal tage Hensyn til, hvad der er foregaaet i Tidens Løb, og jeg troer, at det var det, man indrømmede i 1851 og 1852, at den uindskrænkede Beføielse, som de historiske Rettigheder, Tractaterne af 1720 og de derhen hørende Garantier, gave Danmark til at behandle Slesvig blot som dansk Provinds, ikke længer kunde lade sig ubetinget hævde, fordi Frederik IV havde undladt at incorporere Slesvig, og fordi man lige indtil den seneste Tid har bundet Slesvig og Holsteen sammen, saaledes at de ikke blot ansaae sig for nøie forbundne med hinanden, men ogsaa i Modsætning til Kongeriget. Hvergang man fornyede Toldadskillelsen imellem Danmark og Slesvig-Holsteen, thi dengang var det et Slesvig-Holsteen, som man skilte Danmark fra, grov man Kongeaaen dybere, og hvergang man tog en feilfuld Beslutning med Hensyn til Pengevæsenet, hvergang man ved at komme til Kolding Port havde

en Følelse af, at man kom til et andet Rige, løste man Baandet mellem Danmark paa den ene Side og Slesvig og Holsteen paa den anden, og knyttede man det fastere mellem Slesvig og Holsteen. Saaledes har man handlet, at det var ikke blot Ret, men Pligt ikke at vedblive at gaae i denne falske Retning, selvfølgelig; men jeg vil tillade mig at spørge — og det er et Spørgsmaal, som jeg troer, at Enhver samvittighedsfuldt bør lægge sig paa Hjerte — kan Aarhundreders Uret eller Uforstand omgjøres med eet Slag eller kan og bør man ikke løse de Baand, som Tiden har knyttet, langsomt og ved kloge Foranstaltninger, og ved paa den ene Side gjennem en bestemt Optræden, men paa den anden Side ogsaa ved streng Retfærdighed og Upartiskhed i alle private Forhold at søge at vinde Befolkningens Tillid? Og da maa jeg, siden jeg har Ordet, og jeg har ønsket at udtale mig heelt og holdent, fordi det maaskee er sidste Gang, at jeg fører Ordet i denne Sal — da maa jeg spørge, kan man virkelig, naar man skal tale om Landsdelenes indrømmede Ligeberettigelse — ikke som den er blevet mistydet og urigtigt fortolket, men om en virkelig sand Ligeberettigelse — kan man ansee det for en Ligeberettigelse af Landsdelene, naar Kongen, første Gang den nye Ordning skal sættes i Kraft paa en constitutionel Maade, sammensætter sit Cabinet saaledes, at den ene Landsdeel, hvilket var naturligt, bliver repræsenteret af dem, der understøttes og bæres af Majoriteten, medens de andre Landsdele ikke blot ikke see nogen virkelig Repræsentant for sig i Cabinettet, men finde i det Medlem af Kongens Raad, i hvis Haand deres Portefeuiller ere, en Mand, som maaskee kan rose sig af mange Ting, kun ikke af disse Landsdeles Sympathie, som baade tidligere og sildigere, er bleven anset for at staae i aabenbar Opposition til den offentlige Mening, ikke blot i det ene af disse Lande, men i dem begge.

David gik derefter over til i enkeltheder at beskæftige sig med de forskellige ændringsforslag til forfatningen, som han i det store og hele fandt overflødige. Skulle ændringerne imidlertid gennemføres, måtte han sammen med I. A. Hansen kræve,

at ogsaa forfatningslovens titel blev ændret. En grundlov for Danmark-Slesvig kunne ikke sejle under samme flag som en grundlov for monarkiet, »thi man seiler da en anden Cours, og man maa da ogsaa heise et andet Flag«. Efter Davids opfattelse måtte man hellere revidere hele loven, hvis man fandt det påkrævet at forandre den. Når der fra forskellig side var anført, at formålet var at skabe et stærkere bindeled mellem kongeriget og Slesvig, kunne David ikke se, at de foreslåede ændringer bidrog til dette formål. Ønskede man at drive den politik, skulle man begynde med at indføre den frihed i Slesvig, som man nyder i kongeriget. »Ligesom Antipathien langsomt i Aarhundreder har udviklet sig ved ukloge Foranstaltninger og heelt forskjellige Indretninger, saaledes maatte Veien til at vinde Sympathie betrædes ved i en Række af Aar at træffe kloge og hensigtssvarende Foranstaltninger, og disse kloge Foranstaltninger . . . maatte da begynde der, hvor Skoen trykker, ved nemlig at løse de mange Baand, der foraarsage, at Slesvig føler sig mindre vel stillet end Indbyggerne i Kongeriget. Et Land der ikke har og efter det politiske System, man befølger, maaskee ikke kan have den Grad af Foreningsfrihed. Pressefrihed o. s. v. kan ikke føle sig fastere bundet til en anden Landsdeel, som er i fuld Nydelse af disse Friheder, fordi man gjør nogle i og for sig høist ubetydelige Forandringer i den fælles Grundlov«. Disse ændringer ville desuden, efter Davids mening, i udlandet kun virke som skadelige demonstrationer fra dansk side. Der var fra flere medlemmer og fra ministerbænken blevet udtalt, at der ikke var noget, der irriterede vore udenlandske modstandere mere, end at vi kunne hjælpe os selv. Men det var netop det, vi ikke kunne, hævdede David. Vi måtte bestandig tye til venligsindede stormagters hjælp. »Vor Stilling i Europa er i det Hele og især paa Grund af de Udtalelser, der ere skete i 1851 og 1852, saaledes, at vi ikke kunne hjælpe os selv. Og hvad vil det sige: at hjælpe os selv? Til en Stats Vitalitet høre vistnok enkelte selvstændige Acter enkelte Foretagender, der vidne om dens Selvbestemmelsesret;

men jeg troer, at den dansk-slesvigske Stat allerede har indtil en vis Grad viist sin Vitalitet, og jeg troer, at jeg har sagt det her i Rigsraadet, ikke een, men flere Gange, at Rigsraadets Virksomhed i sin nuværende Sammensætning beviser, at det indtil en vis Grad har Vitalitet. Men Vitalitet i europæisk Betydning, Vitalitet naar vi tale om Stater ligeoverfor andre Stater, beroer ikke alene paa egen Villie, hvor kraftig den end kan være, og endnu mindre paa nogle enkelte Udtalelser her i Rigsraadet, naar vore Handlinger ikke engang svare dertil. Den danske Monarchies Vitalitet beroer paa europæiske Statsacter, beroer paa Kundgjørelsen af 28. januar 1852 . . . beroer paa Londonerprotokollen, beroer paa Arvefølgen, hvorved det danske Monarchies Integritet trods Enkeltes Modsigelse og Enkeltes Afholdelse fra at tiltræde Protokollen er udtalt af de europæiske Magter. Og hvorfor? Fordi det danske Monarchi tjener til Opretholdelsen af den europæiske Ligevægt, Ord som ingen Dansk skulde forglemme, Ord som have en Betydning, der er langt vægtigere, end maaske mange vil lægge deri. Det danske Monarchi maa omfatte de holsteenske Kyster og maa gjøre Danmark til Herre over Havnene ved Østersøen, for at dets Integritet kan ansees nødvendig for den europæiske Ligevægt, og udsondre vi Holsteen, mine Herrer, saa hviler det danske Monarchies Integritet maaskee paa en langt løsere Grundvold, end vi kunne ønske det«. Efter at monarkiet havde været rystet i sin grundvold, blev det med magternes tilslutning i 1852 bygget på en ny grundvold. Sålænge det derfor ikke ligger klart, »hvad vi kunne gjøre ligeoverfor de venskabelig sindede Magter med fuldkommen Bevidsthed om, at det ikke vil skade vor Stilling til dem, saalænge Ministeriet ikke troer at kunne kaste Broen af og erklære Danmark-Slesvig som et for sig bestaaende Hele og Holsteens Udsondring, saalænge kan Tiden ikke være kommen til at gjøre Forandringer i Grundloven, som i og for sig ere uden Betydning, men som betragtede som Demonstrationer enten i den ene eller den anden Retning, i Stedet for at være til virkelig Gavn, kunde bringe os i nye Forviklinger og derved blive til ubodelig Skade«.

Davids store tale d. 19. februar 1862 er et vigtigt dokument til belysning af hans stilling til dagens brændende politiske spørgsmål: helst stat contra ejderstat. Efter hans opfattelse var den danske stat bundet ved internationale aftaler til at følge en bestemt politik, og ud fra en nøgtern vurdering af styrkeforholdet mellem Danmark og Tyskland og de muligheder, som Danmark havde for at få hjælp fra udlandet, advarede han indtrængende regeringen mod at opgive den sikkerhed, der lå i disse aftaler og i den internationale godkendelse af tronfølgen. David så klart den risiko, hele det danske monarki løb, såfremt Holsten blev udskilt, og herredømmet over de holstenske havne gik over til Tyskland. De venligtsindede stormagters interesse for Danmark ville svinde, og vi ville komme til at stå ene over for et aggressivt Tyskland. Det var desuden en tåbelighed at udfordre de tyske magter ved i den nuværende situation at foretage ændringer i fællesforfatningen, der ingen reel betydning havde. Efter Davids mening burde man gøre et virkeligt forsøg på at vinde stemningen i Slesvig for Danmark ved at omdanne den slesvigske stænderforfatning i retning af junigrundloven, således at befolkningen her fik samme statsborgerlige rettigheder som i Danmark. Man måtte imidlertid være klar over, at man ikke i løbet af få år kunne ophæve virkningerne af en lang periodes forfejlede politik, og at det var nødvendigt at vise den strengeste retfærdighed og vidtgående hensyntagen over for den stedlige befolknings ønsker. David kunne ikke hindre, at regeringens forfatningsforslag blev sendt til anden behandling, men i løbet af samlingen viste det sig, at der ikke i rigsrådet var tilstrækkelig stemning for at gennemføre forslaget, og det nåede ikke mere frem til behandling i salen.

På samme måde gik det med regeringens toldreform. Forslaget gav anledning til en livlig debat, hvor vidt forskellige anskuelser af politisk og økonomisk karakter kom til udtryk. Også David deltog med stor oplagthed i denne debat og blev medlem af det 9-mands udvalg, som fik forslaget til over-

vejelse. Udvalget holdt en række møder med finansministeren, og forslaget blev på forskellig måde omdannet, men heller ikke det nåede frem til endelig vedtagelse. David erklærede sig uden vaklen for en dybtgående reform af den gældende toldlovgivning, selv om han ikke kunne følge A. Hage og Broberg i deres bekendelse til den fuldkomne frihandel. Efter Davids mening måtte man tage et vist hensyn til statskassen, som ikke kunne berøves alle tidligere toldindtægter. Det gik heller ikke an med eet slag at fjerne enhver beskyttelse af den danske industri. Den danske arbejder havde endnu meget at lære på det faglige område. En ophævelse af beskyttelsen ville utvivlsomt fremtvinge en højnelse af arbejdsydelsen, men der måtte fares med lempe. David kritiserede endvidere, at forslaget ophævede al told på færdigvarer, men ikke på råvarer. Herved modarbejdede man den danske industri. En anden indvending var den, at told endnu var opretholdt på varer, der ikke gav nogen større indtægt. Endelig ønskede han ophævelse af enhver transit-told. David havde dernæst politiske betænkeligheder ved forslaget. Det var en betydelig mangel, at ingen kunne vide, når det kunne blive til lov. Sålænge denne tilstand herskede, ville usikkerheden hænge som et damoklessværd over handelsstandens hoved. Ud fra sit syn på monarkiets forhold måtte David endvidere ønske, at man ved nyordningen ikke udelukkede enhver mulighed for at etablere den større toldenhed, der satte toldgrænsen ved Elben.

I udvalget nåedes ikke enighed til trods for, at forslaget, efter forhandling med finansminister Fenger, blev ændret på afgørende punkter. Sammen med C. A. Bluhme afgav David et særvotum. I dette votum, hvori man anerkendte, at formålet med toldreformen måtte være at bringe toldsystemet i overensstemmelse med liberale handelsgrundsætninger, kom først og fremmest de politiske betænkeligheder til orde. Man frarådede, at udkastet blev ophøjet til lov, »idet vi føle os overbeviste om, at det er utilraadeligt under de nærværende Forhold at vedtage en Toldtarif, hvis Ikrafttræden, uagtet Loven

erholder Kongens Sanction, ikke kan bestemmes, og hvorved det vilde være saa langt fra, at et practisk Resultat derved vilde vindes, at det meget mere maatte befrygtes, at den Reform, hvortil Trangen er saa stor, snarere derved vilde blive forhalet end fremskyndet. Det maa nemlig ikke oversees, at naar Toldenheden i Monarchiet ikke skal opgives, og det kan sikkerligen hverken være Regjeringens eller Rigsraadets Attraa, maac de Forandringer af Told- og Skibsafgifter, som blive vedtagne af det nuværende Rigsraad, ogsaa vedtages af Repræsentationen af den Landsdeel, som ikke er repræsenteret her; og det er vel dog et aldeles uberettiget Haab, at Samstemning og Udjævning af Anskuelserne m. H. t. en Mangfoldighed af Enkeltheder vil kunne forventes opnaaet, naar saa at sige det sidste Ord er udtalt fra den ene Side, og en i alle Enkeltheder indgaaende Lov, som er vedtagen paa et Sted, skal gjøres til Gjenstand for Drøftelse paa et andet Sted. Samstemning og Enighed turde snarere forventes tilveiebragt, naar man først fra begge Sider havde forenet sig om den tilsigtede Reforms Grundtræk og om de ledende Principper for samme — ikke at tale om, at Muligheden dog altid maa antages at være tilstede, at den overalt i Monarchiet attraaede Reform af Toldsystemet kunde blive Gjenstand for Behandling i en Forsamling, der omfattede Repræsentanter for samtlige Landsdele.³⁰⁾ Foruden de politiske betænkeligheder havde man flere økonomiske indvendinger mod forslaget. Efter mindretallets opfattelse havde de finansielle hensyn fået en for stor overvægt, og der havde ikke været lid nok til at overveje de enkelte industriers forhold. Man stillede derfor forslag om en dagsorden, hvori regeringen opfordredes til at underkaste forslaget en fornyet overvejelse og derefter at forelægge rigsrådet et nyt udkast i overensstemmelse med de af rådet fremsatte grundsynspunkter. Skulle der ikke blive flertal for dette forslag, ville mindretallet stemme for flertalsindstillingen, der gik ud på, at udkastet i sin af udvalget reviderede form skulle fremmes. Som omtalt ovenfor nåede Sagen ikke frem til fornyet behandling i salen.

Set fra regeringens synspunkt var udbyttet af rigsrådssamlingen 1862 magert. Man havde ikke fået sine mærkesager gennemført. På den anden side var der ikke tvivl om, at flertallet ville støtte ministeriet, når det fortsatte ad den vej, det var slået ind på, og tilstræbte en ordening, hvorved Holsten udskiltes, og Slesvig knyttedes nærmere til kongeriget. For Davids vedkommende var der for så vidt grund til at være tilfreds med forhandlingernes forløb, som rigsrådet ikke havde vedtaget de af regeringen forelagte ejdervenlige forslag. På den anden side måtte han være klar over, at der kun var opnået en kortere frist, og at den påbegyndte udvikling højst sandsynlig ikke var til at standse.

Året 1862 gik hen, uden at regeringen foretog nye skridt i retning af ejderstatens oprettelse. Internationalt set forværredes Danmarks stilling i de samme måneder. Landet blev mere og mere isoleret. Kravene om, at Danmark skulle ændre sin politik i Slesvig, fremsattes mere og mere højlydt. I Preussen begyndte den tanke at vinde terrain, at kun en krig med Danmark kunne bringe Preussen ud af den rådende forfatningskonflikt, og at et sejrrigt felttog mod nord ville bringe Preussen i spidsen for de tyske enhedsbestræbelser. I løbet af året diskuteredes i internationale kredse tanken om Slesvigs deling og om at ordne det indviklede spørgsmål på en europæisk konference, men diskussionen døde atter hen. Delingstanken mødte også absolut modstand fra Hall, og denne kunne i denne sag regne med fuld støtte fra kongerigets befolkning. I efteråret 1862 vakte udenrigsminister Russell opsigt ved at foreslå en firedeling af monarkiet. Forslaget vakte begejstring i Tyskland, uvilje i England og absolut modstand i København, og det måtte hurtigt henlægges. En lysstribе i den ellers så mørke internationale situation var prinsesse Alexandras forlovelse med den engelske tronfølger. Denne forbindelse fremkaldte en vis sympati for Danmark i engelsk offentlighed, men heller ikke mere. Under hele årets diplomatiske tovtrækkeri om det danske monarkis forhold stod Sverige-Norge som regel på Dan-

marks side, men dette kunne alligevel ikke udslette indtrykket af, at Danmark blev mere og mere isoleret. Også i Tyskland forstod man dette.

I Danmark nåede den nationale stemning i 1862 et nyt højdepunkt. På kirkegården i Flensborg afsløredes Bissens monumentale løvemindesmærke, der er et så karakteristisk udtryk for disse års nationale højstemthed. Ejdertanken vandt endnu mere terrain i den danske befolkning, og man så med fortrøstning et eventuelt kommende krigersk opgør med Tyskland imøde. Endvidere hengav man sig uhæmmet til skandinaviske drømmerier. Både det nordiske studentermøde i København i juni 1862 og det lidt senere afholdte kongemøde bragte den skandinaviske bevægelse til kulminationspunktet. Sjældent har vel, som i dette tilfælde, de herskende nationale og skandinaviske stemninger i den grad forblindet et helt folk og ført det i ulykke.

For ministeriet Hall var disse folkelige bevægelser en realitet, man måtte regne med. På den anden side ville man ikke forcere udviklingen frem. De mål, man havde sat sig, ønskede man at nærme sig, således at de udadtil fremtrådte som aftungne indrømmelser. I efteråret 1862 tog man initiativet til oprettelse af en lokalregering for Holsten med sæde i Pløn, men heller ikke denne indrømmelse blev vel modtaget. På stændermødet i Holsten i januar 1863 forelagde man toldloven og forskellige finansielle fælleslove. Også dette var en betydelig indrømmelse fra regeringen. Stænderforsamlingen vægrede sig imidlertid ved at behandle dem. Der rettedes voldsomme angreb på regeringen og dens chef, idet man gjorde gældende, at disse indrømmelser blot skulle tjene regeringen i dens bestræbelser for at udsondre Holsten og etablere et Danmark til Ejderen. Ved forsamlingens slutning stilledes der forslag om, at stænderforsamlingen skulle indgive en klage til forbundsdagen, hvori man udtalte sin misfornøjelse med, at regeringen ikke ville godkende Holstens konstitutionelle medbestemmelseret i fællessagerne, at regeringen havde anvendt monarkiets

kassebeholdning til befæstningsarbejder, der var rettet mod Holsten og forbundet, og at man forfatningsstridigt og uden at den holstenske stænderforsamling havde fået lejlighed til at udtale sig, havde oprettet en holstensk lokalregering.

Som svar på dette ultimatum fra den holstenske stænderforsamling udstedte ministeriet kundgørelsen af 30. marts 1863. Holsten udskiltes af monarkiet. De holstenske stænder fik sammen med kongen besluttende myndighed over alle fællesanliggender. Kunne man ikke nå til enighed med det øvrige monarki om en fælles lovgivning, faldt denne bort. Endvidere lovede man Holsten en ny forfatning med større borgerlig frihed og udvidet valgret.

Udadtil lod ministeriet martskundgørelsen fremtræde som en følge af den pression, man havde været genstand for fra forbundsdagen og fra den holstenske stænderforsamlings side. Man bevarede ligeledes et skin af, at fællesmonarkiet endnu var bestående. Der er dog ingen tvivl om, at regeringen nu havde taget sin afgørende beslutning, og at man havde til hensigt at gå igang med oprettelsen af den selvstændige ejerstat.

Dette viste sig tydeligt under den ekstraordinære rigsrådssamling i foråret 1863. Regeringen forelagde f. eks. lovforslag om indfødsret og tilkendegav, at hvis forslaget ikke blev vedtaget af de holstenske stænder, ville loven alligevel få gyldighed for kongeriget og Slesvig. David tog bestemt afstand herfra og afholdt sig fra at stemme, men flertallet vedtog forslaget. På samme måde gik det med regeringens toldlovforslag. Regeringen meddelte, at loven — trods modstanden fra Holsten — ville blive sat i kraft fra 1. april 1864, og ejdertoldgrænsen ville da blive etableret. David søgte at rejse modstand mod disse politiske hensigter, men kunne ikke gennemføre sin anskuelse. Med hensyn til forslagens økonomiske bestemmelser udtalte han sin anerkendelse af, at regeringen havde bøjet sig for rigsrådets henstillinger om at ophæve lastpengene og udførselstolden. Han modtog ligeledes med glæde meddelelsen om, at tolden på vigtige råmaterialer ville blive nedsat. Dog

måtte han stadig kritisere, at de fiskale hensyn havde overvægt. Det endelige mål maatte være at ophæve enhver form for beskyttelse gennem told, men industrien, som længe havde haft gavn af det modsatte system, havde rimelige krav på en gradvis overgang til friere forhold. Endelig foreslog David en ophævelse af transittolden, men hans forslag blev forkastet med 30 stemmer imod 6.

Som man kunne vente, diskuterede rigsrådet ligeledes den politiske situation efter martskundgørelsens udstedelse. Det havde vakt nogen opsigt i ejdervenlige kredse, at ministeriet ikke straks traf foranstaltning til en ny fællesforfatning for kongeriget og Slesvig, og man frygtede, at ministeriet ville fortsætte sin nølerpolitik. Under ledelse af H. N. Clausen forsøgte en indflydelsesrig gruppe at anspore ministeriet til dristigt at lægge hånd på værket og fortsætte ad den vej, som man var slået ind på mod det endelige mål. Fra modsat side lod man det ikke mangle på advarsler. Med en sjælden åbenhed tog David til orde, og det kom til en meget skarp ordveksling med Hall, Krieger, Lehmann og Monrad. »Jeg betragter enhver Politik, om hvilken det ikke er klart, at den er gennemførlig, for at være forkastelig,« udtalte han. »Jeg kan indrømme den patriotiske Følelse og Selvstændigheds- og Uafhængighedslysten deres fulde Berettigelse, og jeg ikke blot agter, men jeg deler disse Følelser; men jeg troer, at enhver Følelspolitik er forkastelig, fordi den tilstræber et Maal, uden at have skarpt i Øje, om dette Maal ogsaa er opnaaeligt. Heelstaten hviler paa en anerkjendt Grundvold, som vel kan rokkes, men ikke let omstyrtes, medens den Politik, som man enten bevidst tilstræber, eller som man synes at ville lade sig ubevidst lede af, svæver i Luften og ikke har fundet, idetmindste mig bekjendt, nogen Tilslutning fra nogen af de saakaldte venskabelig sindede Magter«. David henviste derefter til, at han for 5 år siden havde hævdet, at Danmark isolerede sig ved den politik, man fulgte. Udviklingen siden da havde givet ham ret. »Naar man kunde paavise mig«, fortsatte han, »at et Danmark-Slesvig

vilde vinde de europæiske Magters Anerkjendelse og hvilede paa en sikker Grundvold, naar man kunde vise mig, at Udsondringen af Holsteen ikke vilde medføre for Danmark ikke blot de meest følelige finansielle Tab, men ikke ogsaa vilde lede til et Maal, der staaer i aabenbar Modsigelse med Danmark-Slesvigs Interesser, saa vilde jeg række Haanden til det, som saa mange af mine Medborgere synes overbeviste om at være det Maal, der fremfor Alt skulde tilstræbes«. Der er ikke spørgsmål om, »hvad der vilde være det Ønskeligste med Hensyn til den danske Nationalfølelse,« men spørgsmålet er: »Hvad kan opnaaes under de europæiske Forhold, hvad kan opnaaes under Forhold, som vi selv have rakt Haanden til at ordne paa den Maade, de ere ordnede? Og dersom man stoler paa en almindelig europæisk Omvæltning, hvorunder det, hvortil man har sat sit Haab, og i hvilket man finder sin Lykke, skulde kunne opnaaes, da siger jeg, at man bygger sin Fremtid paa en høist usikker Grundvold, thi den Omvæltning, man da stoler paa, kunde let vælte meget Mere om end det, man ønsker«. Efter denne direkte advarsel fremsatte David en udtalelse, der vakte Halls store forbitrelse og fik ham til bittert at hævde, at David anvendte »forgiftede Vaaben«. Med udgangspunkt i et spørgsmål, stillet af Lehmann, om holstenerne nogensinde havde villet anerkende helstatsforfatningen, spurgte David, om Danmark havde gjort det. »Har ikke Heelstatsforfatningen,« spurgte David, »lige siden dens Bebudelse, været anfægtet, været nedsat, været endog her i denne Sal prisgiven for de største Bebrejdelser, har man ikke svækket Heelstaten ved fra vor Side at angribe den Grundvold, hvorpaa vi staae?« Vore fjender har den største skyld over for helstatens forlis, men vi har ogsaa vor, og vi bør vel vogte os for at øge denne skyld, da det er i de europæiske magters interesse for os, at vi skal opnå en ordning af vore forhold.³¹⁾

Davids åbenhjertige udtalelser fremkaldte de heftigste bebrejdelser fra regeringsbanken, men havde ingen større direkte betydning. Således som stemningen var i rigsrådet og ude i

befolkningen, måtte regeringen, hvis den ønskede at forblive ved magten, fortsætte ad den vej, man var slået ind på. De følgende måneders begivenheder viste, at man endelig havde gjort sit valg.

Martskundgørelsen hilstes med protest af de tyske stormagter og af forbundsdagen, og man truede med forbundseksekution. Der gik imidlertid den ene måned efter den anden, uden at der skete noget. I København regnede man med, at forfatningskrisen i Preussen og modsætningerne mellem de tyske stater om den fremtidige ordning af Tysklands enhed ville udelukke en kraftig optræden mod Danmark. Desuden medførte den polske opstand i foråret 1863 en skærpet holdning mellem Rusland og vestmagterne, og disse var interesseret i at få Danmark med til en demarche mod Rusland. I det hele taget syntes der at blæse en blidere vind mod Danmark fra vestmagternes side. Det græske tronfølgervalg, hvor en dansk prins blev den udkårne, befæstede kontakten mellem Danmark og England. Hertil kom allianceforhandlingerne med Sverige-Norge, som man inden for ministeriet ventede sig meget af. Alle disse forhold i forbindelse med den kraftige folkestemning drev regeringen frem til handling. I september sammenkaldtes rigsrådet påny for at vedtage den fællesforfatning, der skulle besegle ejerstatens oprettelse.

Rigsrådet mødtes på Christiansborg slot d. 28. september og fik af konseilspræsident Hall forelagt udkast til den nye fællesforfatning. Forhandlingerne om denne vigtige sag varede til ind i november måned. David tog ikke aktiv del i forhandlingerne. Først ved sagens overgang til 3. behandling fandt han tiden inde til at tilkendegive sin opfattelse.

9. november 1863 holdt David atter en af sine store taler i rigsrådet. Som man kunne vente det, gik David bestemt imod forslaget og motiverede, hvorfor han ikke kunne give det sin stemme. Årsagen hertil var først og fremmest hensynet til udlandet. Alle venligtsindede magter havde tilrådet Danmark at ophæve martskundgørelsen, og når man nu gennemførte en

forfatningslov, der forstærkede martskundgørelsen, var det klart, at vor internationale stilling ville blive forværret. Han følte sig ingeniende overbevist ved Halls udtalelse om det modsatte. Dette var fremsat som en personlig påstand, men ingensteds nærmere begrundet, hverken i salen eller i udvalget. Han måtte endvidere stemme mod forslaget, fordi det ville overføre den lige og almindelige valgret på monarkiets fællesanliggender, hvilket efter Davids opfattelse var »aldeles forkasteligt«. Både den almindelige valgret og absolutismen førte til »Spydstagens Ret«, og despotismen kunne lige så vel udøves af flertallet som af den enkelte. »Hele Forslaget er efter min Overbeviisning et saadant,« sluttede David, »at det vil fordærve vor politiske Stilling. Det er den første Grund til at være imod dets Vedtagelse. Den næste Grund fremgaaer af min Overbeviisning om, at vi ikke uden Nødvendighed med den allerstørste Fare for vor fremtidige Udvikling skulle kaste os i Armene paa et Princip, som vi aldrig burde have rakt Haanden til. Dermed være det langt fra sagt, og jeg haaber, at man ikke vil misforstaae eller idetmindste lade, som om man misforstod mig, at man skal rokke ved den almindelige Valgret, hvor den allerede bestaaer: for Kongerigets særlige Anliggender. Jeg vilde finde det Galskab; jeg vilde ansee det for et fuldkomment Forræderi imod Danmarks Konge at raade til noget Sligt, og jeg vilde efter min Overbeviisning finde Saadant høist farligt og urigtigt . . . Jeg finder det efter min Overbeviisning saa farefuldt, at jeg aldrig skal ophøre at advare imod at indrømme den lige almindelige Stemmeret et videre Omfang og Spillerum end det, som man gav den under Trykket i 1848, da den gamle Ordning truede med at styrte sammen, da revolutionære Ideer syntes at skulle faa Overhaand. Og jeg skal tilføje et Ord endnu. Min Anskuelse om den almindelige lige Stemmeret har, for at sige det kort, berøvet mig nogle af mine bedste Venner, har bragt mig i Konflikt med Mange, som jeg trolig havde arbejdet sammen med tidligere. Jeg har derfor havt megen Opfordring til i de 15 Aar, der ere forløbne, siden jeg i Rigsforsamlingen ud-

talte mig om den almindelige Stemmerets store Farer, at eftertænke, hvad jeg dengang har sagt, om det var begrundet eller ikke. Jeg har havt megen Anledning til at fæste mit Øie paa de Erfaringer, jeg kunde hente fra andre Lande, enten hvor den almindelige Stemmeret er bleven indført, eller hvor man ikke vilde indføre den, og jeg er derved kommen til den Overbeviisning, at dersom jeg skulde begynde min politiske Løbebane forfra, vilde jeg, trods alle de Ubehageligheder, som min Anskuelse om dette vigtige Punkt i Almindelighed har forskaffet mig, ikke tilbageholde et eneste Ord, af hvad jeg dengang sagde om den almindelige Valgret«. ³²⁾

Det fortæller ikke lidt om den betydning, David tillagde sin stadige kamp mod den almindelige valgret, at han i denne afgørende time for monarkiets fremtid fandt det nødvendigt påny at vende tilbage til spørgsmålet. Nogen direkte betydning for sagens afgørelse fik denne protest, dels mod den udvidede anvendelse af den almindelige valgret, dels mod hele forfatningsloven, naturligvis ikke. Ved afstemningen optaltes der kun 3 stemmer mod sagens overgang til 3. behandling.

Da forslaget den 13. november om aftenen blev sat til endelig afstemning, fandt David det ikke nødvendigt atter at lade sin røst lyde. Ordføreren, A. F. Krieger, afsluttede den historiske forhandling med at udtale: »fortissima consilia sæpe tutissima, det er udlagt: Hvo som Intet vover, han Intet vinder, men dristig vovet, halvt er vundet«. Rigsrådets 56 tilstedeværende medlemmer gik derefter til afstemning, og på grund af dennes betydning foregik stemmeafgivningen ved navneopråb. 40 medlemmer stemte for forslaget, medens 16 stemte imod. Blandt disse var foruden David, Andræ, Bluhme, Tillisch og Algreen-Ussing. Desuden stemte Tscherning og en kreds af bondevenner ligeledes imod forslaget, men med forskellig motivering. Beslutningen hilstes med begejstring af flertallet af rigsrådsmedlemmerne og af tilfældige tilhørere. Forsamlingens præsident sluttede det bevægede møde med at udtale: Gud give, at det må være til held og ære for vort fædreland. Ved afstem-

ningen den 13. november 1863 sagde rigsrådets flertal, støttet af den offentlige mening i kongeriget, det afgørende nej til helstatspolitikken og lod optimistisk ejderfanen gå til tops.

Den senere højesteretsjustitiarius C. V. Nyholm, der var nærværende ved det historiske møde, skildrede mange år senere »den frejdige og løftede Stemning, der prægede Forhandlingerne og fra disse bredte sig over den tætpakkede, lyttende Tilhørerskare«. Der lød bragende bifald fra tilhørerne over Kriegers tale, og »en festlig Højtidsfornemmelse bølgede med Lynets Fart fra Slottet over den hele By, og fra Byen igen over hele Landet«. ³³⁾

Man tør gå ud fra som givet, at David forlod rigsrådssalen om aftenen den 13. november 1863 med ængstelse for, hvad den nærmeste tid ville bringe. De stemninger, der bevægede hans sind, stod i den mest skrigende kontrast til den nationale opstemthed, der i almindelighed var fremherskende i den offentlige mening. Endnu vidste man i København intet om kongens alvorlige sygdom, og ubekymret gav man sig hen i glæden over endelig at stå ved målet for mange års politiske stræben.

Vi kender ikke de følelser, med hvilke David i sin tid begyndte sin virksomhed som rigsrådsmedlem, og heller ikke, om han nogensinde i sit inderste har troet på muligheden af helstatspolitikken gennemførelse. Det er vel sandsynligt, at han med sit klare og nøgterne blik for politiske realiteter har set de store vanskeligheder, både af udenrigs- og indrepolitisk karakter, der måtte ryddes af vejen, for at målet kunne nås. På den anden side tyder alt på, at helstatspolitikken for ham stod som den eneste rigtige at følge. Ud fra Davids personlige forudsætninger var helstaten ikke blot en fra fortiden overtagen politisk virkelighed, men også en nødvendighed for fremtiden. Han havde selv levelt sin ungdom og første manddom i den lykkelige tid, da ingen nationale modsætninger truede monarkiet, og da danske og tyske undersætter i national samdrægtighed bar en statsdannelse, der ikke blot dannede rammen om en lykkelig borgerlig tilværelse, men også gav riget en hæderlig plads inden

for det europæiske statssamfund. Vigtige sociale og navnlig økonomiske bånd føjede de enkelte rigsdele til eet hele, og i økonomisk henseende supplerede de enkelte provinser hinanden. For David måtte det stå som en livsvigtig opgave for dansk statskunst at drage omsorg for, at denne statsdannelse fortsat kunne leve. Allerede som stænderdeputeret kæmpede han djærvt for helstaten, og han videreførte denne kamp i rigsrådet. Til de indrepolitiske bevæggrunde kom tungtvejende udenrigspolitiske hensyn. David nærede den alvorligste bekymring for, at ejderpolitikken uundgåelig ville medføre konflikt med Tyskland. Opgav vi samtidig frivillig Holsten, ville vi spille den trumf fra os selv, som besiddelsen af Kiels havn nu engang var. Vi ville altså komme til at møde Tyskland uden forbundsfæller. Om udfaldet af en sådan kamp kunne der med Davids nøgterne blik for livets realiteter ikke være nogen tvivl. Det toneangivende national-liberale parti kunne kun dårligt tåle denne stadig tilbagevendende advarende røst, og stemningen i disse kredse blev ikke blidere, da fremtiden viste, at de Davidske advarsler ikke havde været urigtige.

Det ser ud til, at det i efteråret 1854 var på tale, at David skulle optages i det ministerium, der fik til opgave at indlede den konstitutionelle helstatspolitik, men det blev ved rygterne.³⁴⁾ Også senere bragtes Davids person i forbindelse med de forskellige ministerkriser, men heller ikke da blev det til alvor.³⁵⁾ Derimod sad David i hele perioden som kongevalgt medlem i rigsrådet, og han fik i denne stilling rig lejlighed til at beskæftige sig med rigets forhold.

Da David i 1856 indtog sit sæde i rigsrådet, stod det klart for ham, at det måtte være hans opgave at arbejde for helstatens konsolidering. Han gjorde derfor øjeblikkelig front mod det slesvig-holstenske forsøg på at sprænge den nylig vedtagne helstatsordning, og han vendte sig lige så beslutsomt mod enhver lyst fra dansk side til at bringe nyt ved til det nationale bål. I hele sin færd lagde han vægt på at udglatte de stærke modsætninger mellem de to fløje inden for rigsrådet og at slå bro

over den kløft, der stadig fandtes. Havde han haft lejlighed til det, ville han have støttet Andræ, da han i ministeriet gik ind for, at man skulle holde fast ved fællesforfatningen af 2. oktober 1855 og ikke vige en tomme. Da dette standpunkt ikke vandt tilslutning i ministeriet, og man under Halls ledelse begyndte den vigende politik bort fra helstaten og over imod ejderstaten, trådte David i skarp opposition og opbød al sin kraft for at stemme sig imod strømmen. Med de parlamentariske midler, der stod til hans rådighed, og uden at tage hensyn til den personlige uvilje, som hans ord ofte fremkaldte både i rigsråds-salen og uden for denne, bekæmpede han uforfærdet den Hallske politik. Det er fra disse års forbitrede kampe i rigsrådet, at følgende anekdote stammer, der kaster et skarpt lys over forholdet mellem David og Hall og den regeringspolitik, som David bekæmpede. Ved en hoffest kom David til at gå bag efter Hall, og denne vendte sig om imod David, idet han sagde: Det er første Gang, jeg ser Dem følge i mit Køl vand, Hr. Konferensraad, hvortil David omgaaende replicerede: Det er ogsaa første Gang, at jeg ser mod hvilket Maal, Deres Excellence styrer.

Muligvis har den opposition, som David og hans meningsfæller iværksatte, forhalet ejderpolitikken gennembrud, men den modstand, som den lille gruppe kunne opbyde, formåede ikke i længden at holde et ministerium tilbage, der i den grad nød den offentlige menings tillid som det Hallske. 13. november 1863 led oppositionen sit sidste og afgørende nederlag. Kampen for helstaten var endt med dens opgivelse.

XVI KONGENS RÅDGIVER

Davids deltagelse i de politiske rådslagninger i de nærmeste uger efter Frederik VII's død hører til de omstridte punkter i hans livshistorie. Det er derfor nødvendigt at dvæle udførligt ved dette tidsafsnit, selv om det kun spiller en mindre rolle for skildringen af Davids offentlige virksomhed. Ved denne redegørelse kan det ikke være meningen i enkeltheder at belyse det spændende historiske kapitel, der hedder ministeriet Halls endeligt. Dette er en selvstændig opgave, der må løses i anden sammenhæng.

Når perioden november-december 1863 er blevet et så omstridt punkt i Davids liv, skyldes det til en vis grad ham selv og i anden række en fantasifuld dansk middelalderhistorikers trang til at prøve de arbejdsmetoder, som han ellers med så stort held har anvendt på studiet af ældre tiders begivenheder, på et moderne materiale.

Til belysning af den politiske udvikling efter Frederik VII's død har David skænket efterverdenen forskellige optegnelser.¹⁾ Disse falder i tre grupper. Den første er en beretning skrevet 2. december 1863 omhandlende samtaler med Christian IX og den engelske gesandt i København, sir Augustus Paget, vedrørende tronskiftet og kongens stilling til fællesforfatningen. Det er en afsluttet historisk redegørelse for en bestemt historisk situation. Det har utvivlsomt været Davids mening, at den skulle trykkes. Den er skrevet på almindelige ark brevpapir, der siden er klæbet sammen. Den bærer betegnelsen I, og en fremmed hånd har foran med blyant skrevet: Davids egen Haand.

Derefter følger nogle dagbogsoptegnelser fra tiden 26.-31. december. I det ydre ligner disse optegnelser den foregående beretning, og de er af David selv betegnet med II. Også disse optegnelser er sammenklæbet, og på første blad har den samme fremmede hånd skrevet: Davids egen Haand. Endvidere er disse optegnelser delvis pagineret af den fremmede hånd, og de forskellige datoangivelser er tydeliggjort ved tilføjelse af ugedagens navn. Et enkelt sted, hvor tidsangivelsen er opgivet med ordet »idag«, har samme hånd i parentes tilføjet datoen.²⁾ Disse optegnelser, der har dagbogens karakter, er utvivlsomt nedskrevet til Davids private og senere brug. Det har ikke været meningen, at de skulle trykkes i denne form. Optegnelserne er blevet til senest dagen efter og undertiden samme dag, hvor de skildrede begivenheder fandt sted. Det har betydning at fastslå dette forhold af hensyn til den senere vurdering af indholdet.

Endelig forefindes en ret udførlig beretning om de samme begivenheder ,skrevet i Wien i januar 1874. Også denne beretning er skrevet på løse ark brevpapir, der derefter blev anbragt i forseglede konvolut, uden på hvilken David skrev: Dette Manuskript maa ikke offentliggjøres førend efter Christian IX's Død. Denne redegørelse fortæller både om forhandlingerne i november og december 1863. Desuden indeholder den en skildring af ministeriet Bluhmes dannelse og Davids virksomhed som finansminister i dette kabinet. David udtaler flere steder i manuskriptet, at beretningen skal trykkes. Det ses desuden ganske tydeligt, at hans hovedformål med denne beretning har været at give en karakteristik af Christian IX. Dette fremgår måske ikke så klart af de trykte uddrag, men så meget tydeligere af de udeladte afsnit.

Alle disse optegnelser offentliggjordes med mindre udeladelser i 1914 i Historisk Tidsskrift af Aage Friis.³⁾ Udgiveren gjorde allerede da opmærksom på, at der var visse uoverensstemmelser mellem de forskellige dokumenter, men der blev på det tidspunkt ikke gjort forsøg på at udrede disse. I 1928 gjorde

Erik Arup i det nystiftede historiske tidsskrift »Scandia« optegnelserne til genstand for kritisk behandling.⁴⁾ Det var dog navnlig beretningen af 2. december 1863 og de tilsvarende afsnit af Wienerredegørelsen, der havde hans interesse. Efter at have sammenlignet de to beretninger og efter at have inddraget en i den officielle engelske hvidbog offentliggjort ordre fra udenrigsminister Russell til Paget kom Erik Arup til det overraskende resultat, at Wienerberetningen — bortset fra enkelte mindre betydningsfulde misforståelser — var den rigtige og beretningen af 2. december 1863 et bevidst falskneri. Dette falskneri var begået, fordi David ville skjule, at han på Christian IX's opfordring havde henvendt sig til den engelske gesandt og spurgt ham, om kongen skulle underskrive den af rigsrådet 13. november 1863 vedtagne fællesforfatning eller ikke. David frygtede, hævder Arup, at en revolution skulle bryde ud, og at han skulle blive stillet for en undersøgelseskommission. Beretningen blev derfor skrevet for at føre en eventuel forhørsdommer bag lyset. Erik Arups afhandling vakte berettiget opsigt og afsatte svære dønninger i pressen.⁵⁾

Som svar på Erik Arups afhandling offentliggjorde Aage Friis i 1929 i Historisk Tidsskrift en artikel med titlen: C. N. David, Christian IX og Sir Augustus Paget i November 1863.⁶⁾ Formålet var at vise, at den opstillede hypotese savnede ethvert fornuftigt grundlag. Forud havde Aage Friis ladet foretage en grundig gennemgang af statsrådsprotokollen og af de forskellige arkiver, hvori man kunne vente at finde materiale, der på den ene eller anden måde kastede nyt lys over problemet. Med hensyn til det diplomatiske stof var udbyttet ikke stort. En enkelt udtalelse i en depeche fra den franske gesandt, Dotézac, kunne hentyde til Davids forhandlinger med Paget, men udtalelsen var holdt i så almindelige vendinger, at det ikke lønnede sig at anvende den.⁷⁾ Et positivt resultat gav det store undersøgelsesarbejde dog. Det lykkedes at fremdrage en depeche fra Paget, hvori denne gør omhyggelig rede for sine forhandlinger med David. Ved hjælp af dette vigtige aktstykke

var man istand til kritisk at prøve den samtidige beretning af 1863 og navnlig redegørelsen fra 1874. Efter Aage Friis' opfattelse viste en sammenligning, at den samtidige beretning i det væsentlige var rigtig.

Erik Arup udarbejdede derefter en ny afhandling, der ligeledes offentliggjordes i »Scandia«, og hvori han tog stilling til det nye materiale.⁸⁾ Han fastholdt ikke blot sin teori, men han udbyggede den. Medens Aage Friis og flere andre kritikere som Knud Fabricius og Vilh. la Cour havde fået den opfattelse, at Arup mente, at David frygtede for at blive anklaget for sine forsøg på at styrte ministeriet Hall, meddelte Arup med synlig triumf, at man ganske havde misforstået ham. Det var den landsforræderiske forbindelse med udenlandsk magt, der var Davids forbrydelse, og for at skjule denne grove forseelse havde han forfattet sin beretning. I 1874 var faren drevet over for en eventuel anklage. Han kunne nu godt fortælle den fulde sandhed.

På grund af den interesse, som polemikken mellem Erik Arup og Aage Friis har skabt om Davids holdning i efteråret 1863, er det nødvendigt påny kritisk at gennemprøve materialet. Undersøgelsen falder naturligt i to dele. Vi vil først redegøre for forhandlingerne mellem Christian IX, David og Paget i november 1863 og derefter se på Davids deltagelse i de politiske overvejelser i juleugen 1863.

Søndag eftermiddag, 15. november 1863, døde Frederik VII på Glyksborg slot. Den telegrafiske meddelelse om dødsfaldet nåede København tidligt på aftenen samme dag. Krieger noterer i sin dagbog kl. 7.⁹⁾ Paget afsender telegram til sin regering kl. 7,40.¹⁰⁾ »Fædrelandet« meddeler 16. november, at efterretningen ikke blev kendt i byen før »hen paa Aftenen«, og indeholder dagen efter den konkrete oplysning, at det kgl. teater nåede at aflyse sin 7-forestilling. Budskabet er derfor antagelig spredt over byen omkring denne tid. Troels-Lund angiver nogle måneder senere tidspunktet som kl. 4.¹¹⁾ Samme

aften kaldte prins Christian David til en konference i det gule Palæ.

Sjældent har en konge fundet sig i en vanskeligere situation ved sin tronbestigelse end Christian IX. Som første mand i et nyt dynasti skulle han tiltræde arven efter den folkekære Frederik VII. Om Christian IX's danske sindelag er der ingen grund til at tvivle, men på grund af sin opdragelse, sine familieforhold og sin beskedne og tilbageholdende optræden var han en fremmed for det folk, hvis konge han i henhold til internationale aftaler var kaldet til at blive. Af denne konge forlangte regeringen og en højrestet offentlig mening, at han straks skulle sætte sit navn under den nylig vedtagne fællesforfatning. Det var kongens private opfattelse, at denne handling ville føre monarkiet direkte ud i en katastrofe. Skulle han da nægte sin sanktion? Den nye konge var klar over, at dette, således som stemningen var, ville medføre de farligste konsekvenser for det nye dynasti, som han af magterne var udset til at grundlægge. Det er naturligt, at han tøvede, og at hans første ønske måtte være at få den fornødne tid til at overveje sagen.

Så snart det var ham klart, at tronskiftet var umiddelbart forstående, sendte han bud efter de mænd, på hvis hengivenhed han stolede, og hvis råd det var ham magtpåliggende at erfare. Allerede søndag formiddag forhandlede han med C. A. Bluhme.¹²⁾ Om eftermiddagen sendte han bud efter David. Hvornår David er trådt i forbindelse med prins Christian af Glyksborg, kan ikke opklares, førend Davids breve til Christian IX gøres tilgængelige for den historiske forskning.¹³⁾ Af Kriegers dagbøger synes at fremgå, at forbindelsen i hvert fald var etableret i 1859.¹⁴⁾ I slutningen af dette år frarådede David prinsen at modtage den stilling som statholder i Holsten, som ministeriet Rotwitt ønskede at tilbyde ham. Efter Davids mening kunne prinsen i så fald godt fraskrive sig den danske krone. Allerede denne meddelelse tyder på en ret snæver forbindelse. Efterhånden udviklede forholdet sig til et nært ven-

skab. Så stor var den vordende konges tillid til David, at han straks efter dødsbudskabets modtagelse sendte bud efter ham.

Det er sandsynligt, at fællesskabet i politisk opfattelse har ført de to mænd sammen. Begge var tilhængere af helstaten og modstandere af de nationalliberales ejerpolitik. Det bør i denne forbindelse også nævnes, at prins Christian havde anmodet David om at holde politiske »Forelæsninger« for den ældste søn, den senere kronprins Frederik. Blandt de få dokumenter, der er bevaret af Davids arkiv, findes nogle egenhændige koncepter til politiske breve til prins Frederik.¹⁵⁾ Da der i det første brev hentydes til den preussiske konges kroning i Königsberg i oktober 1861 som en nylig stedfunden begivenhed, må disse breve dateres til omkring nytår 1862. Der findes koncepter til ialt tre breve, der alle omhandler Davids syn på kongemagtens oprindelse og dens forhold til de øvrige statsmagter. I det første brev findes endvidere følgende bemærkning, der har betydning i denne sammenhæng: »I den særdeles Velvillie, som Deres ophøiede Forældre saa længe har viist mig . . .« Man tør heraf med sikkerhed slutte, at venskabet mellem David og prins Christian var grundlagt flere år før 1863.

Om sin samtale med prins Christian søndag aften på Frederik VII's dødsdag meddeler David i sin beretning af 1863 til indledning, at han, der i nogle dage havde holdt sig hjemme på grund af et ildebefindende, kl. 5½ om eftermiddagen modtog en billet fra prins Christian med anmodning om at indfinde sig kl. 7 i det gule Palæ.¹⁶⁾ Da David ankom til den fastsatte tid, var prinsen gået på besøg hos svigerfaderen, landgrev Vilh. af Hessen. Han kom imidlertid tilbage kort efter kl. 7. Samtalen indledtes med, at prinsen fortalte om kongens død. Der udspandt sig derefter en længere samtale, der varede indtil kl. 9 og havde en række aktuelle problemer til genstand. Et hovedpunkt var prinsens stilling til fællesforfatningen. David udviklede, at prinsen foreløbig måtte tiltræde regeringen og aflægge ed på grundloven. Dernæst burde prinsen udbede sig

betænkningstid med hensyn til underskriften på fællesforfatningen. Noget bestemt råd ville David ikke give. Der måtte tages hensyn både til stemningen i det danske folk og i her-tugdømmerne, samt hvorledes stormagterne ville stille sig. Spørgsmålet om underskrift eller ikke hang sammen med muligheden af at danne et nyt ministerium. David tvivlede i høj grad på muligheden af et sådant. Desuden diskuterede man indholdet af det manifest, der nødvendigvis måtte udgå i anledning af tronbestigelsen. David udtrykte i denne forbindelse sin frygt for, at der heri kunne indsmugles ord, der kunne præjudicere kongens stilling til de forskellige landsdeles befolkning. Også spørgsmålet om grevinde Danners fremtid kom på tale. Når hensyn tages til de mange forskellige spørgsmål, der blev drøftet, er der intet mærkeligt i, at samtalen varede henved 2 timer. Kl. 9 forlod David det gule Palæ, da landgreven kom på besøg, og prinsen desuden ventede konseilspræsidentens visit.

Beretningen fortsætter derefter med en redegørelse for begivenhederne i løbet af mandagen den 16. november. Efter ordre indfandt David sig påny i palæet om morgenen, hvor han havde sin anden samtale med prinsen. Denne meddelte ham, at Hall under aftenens samtale havde fundet det naturligt, at kongen forlangte betænkningstid med hensyn til sin underskrift på den nye forfatning. Derefter følger en redegørelse for proklamationen på Christiansborg slot og et referat af en samtale med Københavns politidirektør, Crone, der med kraftige vendinger tilrådte en hurtig underskrift af hensyn til gæringen i byen. Endelig slutter beretningen med et referat af en tredie samtale med kongen, der fandt sted om aftenen den 16. november. David havde i løbet af dagen fået et stærkt indtryk af den bevægelse, der var opstået, fordi kongen ikke straks havde underskrevet. Under samtalen gjorde han kongen bekendt med den fare, der var forbundet med ikke at tage en hurtig beslutning. På den anden side pegede han på de farlige komplikationer med udlandet, der kunne blive følgen af en

underskrift. Hans råd var derfor stadig at forhale denne, indtil man klarere kunne overse udlandets reaktion og stemningen i Holsten. Samtalen endte med, at kongen rakte David hånden, idet han sagde: De vil ikke bryde Staven over mig, ifald jeg underskriver.

Sammenligner vi denne beretning, der er skrevet 14 dage efter de begivenheder, den skildrer, med den redegørelse, der blev til 10 år senere, da den 80-årige David var på besøg hos sin datter i Wien og ikke havde sine tidligere optegnelser hos sig, viser der sig store uoverensstemmelser.¹⁷⁾ Om beretningen af 1874 må til indledning siges, at den er mere kortfattet, mere dramatisk sat op og mangler nøjagtige tidsangivelser.

De to beretninger stemmer overens i dette, at den første samtale fandt sted søndag aften i det gule Palæ. David oplyser i 1874, at det var »silde«, da han forlod prinsen. Om samtalen meddeles blot, at den drejede sig om prinsens stilling til fællesforfatningen og om muligheden af at danne et nyt ministerium. David giver også — ifølge dette referat — prinsen det råd at vinde tid. Som et hovedpunkt i samtalen fremføres prinsens ønske om at vide, hvorledes den engelske regering ville råde i spørgsmålet om underskrift, og David tilbyder at skaffe den ønskede oplysning. David skildrer derefter, hvorledes han fra prinsen går direkte til den engelske gesandt, der lover ham telegrafisk at skaffe den ønskede oplysning. Endvidere oplyser David, at gesandten på det tidspunkt intet ved om kongens død. Derefter fortæller David, hvorledes han mandag morgen (tidspunktet angives ikke nøjere) påny opsøger gesandten, som meddeler ham indholdet af udenrigsminister Russells svar. David iler straks til palæet for at bringe den modtagne besked videre. Meget dramatisk oplyses det, at dette andet besøg hos prinsen finder sted på den lille trappe, der fører til prinsens privatværelser. Prinsen har travlt, idet han er på vej til proklamationen på Christiansborg slot. Da det statsråd, der fandt sted forud for proklamationen, påbegyndtes kl. 10, må Davids visit altså have fundet sted senest mellem kl. 9 og 10.¹⁸⁾ David

begiver sig derefter selv til Christiansborg, hvor han har den oven for refererede samtale med Crone, der gengives omtrent som i den tidligere beretning, men mere dramatisk sat op. Om kongens tale til folket meddeles det, at den ikke indeholdt nogen udtalelse om underskrift på forfatningen. Derimod oplyser David, at kongen underrettede ministrene om sin beslutning om at underskrive, og at efterretningen herom spredtes blandt forsamlingen på slotspladsen og øvede indflydelse på stemningen.

Selv om de to beretninger i flere henseender stemmer overens, er det lige så indlysende, at de på meget afgørende punkter divergerer og direkte modsiger hinanden. En må i hvert fald være forkert. Det naturligste ville være at antage, at den første omtrent samtidige beretning var den rigtige. I hvert fald må der være afgørende beviser for at forkaste den første til fordel for den sidst skrevne. Når spørgsmålet skal afgøres, er det en vanskelighed, at vi kun kender Davids referater af samtalerne med Christian IX, og at der med hensyn til indholdet af disse samtaler, der udgør en så væsentlig del af de to beretningers indhold, ikke findes egnet kontrolmateriale. Man kan imidlertid kritisk eftergå adskillige af de positive oplysninger, der indholdes i beretningen af 1874. Resultatet af denne prøve viser, at denne beretning rummer så mange fejl, at tilliden til dens oplysninger afgørende svækkes. Når dette er tilfældet, og når der tages hensyn til, at man på forhånd må være tilbøjelig til at give den omtrent samtidige beretning fortrinnet, skulle der ikke være nogen mulighed for at opretholde den sidste beretning på den førstes bekostning.

Hvilke er da de positive fejl, som beretningen af 1874 indeholder? Den vigtigste er den, at David henlægger sit besøg hos Paget til søndag aften og desuden meddeler, at han mandag morgen fik den engelske regerings syn på det vigtige politiske spørgsmål om kongens stilling til fællesforfatningen. At dette er positivt forkert, fremgår for det første af Pagets indberetning af 19. november, som vi siden skal tage stilling til. Des-

uden måtte man, hvis Paget virkelig havde telegraferet søndag aften til London, i det engelske udenrigsministeriums arkiv finde spor af denne telegramudveksling. Aage Friis' undersøgelser i London har vist, at der ingen sådanne spor findes.¹⁹⁾ Hvis man stadig vil fastholde, at telegramudvekslingen har fundet sted, må man forudsætte, at der har været en aftale mellem Russell og Paget om, at den skulle hemmeligholdes. Ikke alene findes der ingen antydning af, at dette skulle være tilfældet, men hvorfor skulle man også gøre det?

Desuden oplyser David i beretningen 1874, at gesandten ved hans ankomst ikke vidste, at kongen var død. På grundlag af denne meddelelse opbygger Arup en teori om, at det var David, der bragte ham meddelelsen. Vi ved positivt, at gesandtens telegram om dødsfaldet blev afsendt kl. 7,40, og da David kom »silde« til gesandten, falder den med så stor kunstfærdighed opbyggede teori til jorden.²⁰⁾ Dernæst meddeler David, at kongen allerede mandag erklærede over for ministeriet, at han ville underskrive, og at denne meddelelse påvirkede folkestemningen i gunstig retning. Da kongen først tog sin beslutning i statsrådet 18. november, er også denne meddelelse forkert. På en række vigtige punkter viser beretningen af 1874 sig således at rumme adskillige misforståelser, der finder sin naturlige forklaring i den 80-årige mands svigtende hukommelse overfor begivenheder, der lå 10 år tilbage i tiden.

Vender vi os nu til beretningernes oplysninger om forhandlingerne med Paget, giver redegørelsen fra 2. december 1863 følgende meddelelser: tirsdag aften (17. november) fik David besøg af en ven, der meddelte ham, at Paget havde udtalt, at det ville være et højst farligt skridt af kongen at stadfæste forfatningen. Da vi af Davids referat ved, at spørgsmålet om stormagternes stilling blev berørt under hans første samtale med kongen, er det klart, at vennens meddelelse måtte forurolige ham og tilskynde ham til at få nøjere underretning om den engelske regerings synspunkt. Endnu samme aften skrev David til Paget og udbad sig en samtale, der derefter fandt sted. Hvor-

når angives ikke. Om samtalen giver David kun få oplysninger. Han gør opmærksom på, at han er kommet uopfordret af kongen. Paget på sin side understregede, at han kun udtalte sig som privatmand. David angav som samtaleens formål at få Pagets mening, om kongen skulle underskrive eller ikke. Paget udtalte, at han ikke kunne andet end tilråde kongen at underskrive, da han frygtede følgerne af en vægring. Paget understregede, at det var hans personlige opfattelse, da han ikke kendte sin regerings anskuelse. Onsdag eftermiddag (den 18. november) gik David påny til Paget — opfordret dertil af ham —, og Paget udtalte nu, at han havde grund til at antage, at den engelske regering ikke ville have frarådet kongen under de nuværende omstændigheder at underskrive, ifald den havde været opfordret til at give kongen sin anskuelse til kende. David tilføjer i en parentes, at gesandten dengang vidste, hvad der var sket i statsrådet — at kongen havde underskrevet —. Denne besked fra gesandten gav David videre til kongen torsdag eftermiddag og tilføjer: Jeg kunde tydelig se paa ham, at denne Meddelelse var ham baade kærkommen og uventet.

Sammenholder vi nu først de to Davidske beretninger med hinanden med hensyn til samtalerne med Paget stemmer begge overens, hvad antallet af samtaler angår. Der har været to, og imellem dem har Paget fået besked fra London. Derimod indeholder de forskellige angivelser af tidspunkterne for samtalerne. De er også forskellige med hensyn til meddelelsen om, hvornår David gav kongen besked om sit besøg hos Paget. I den første beretning sker dette først dagen efter det afgørende statsrådsmøde om onsdagen, medens han i 1874 fortæller, at det allerede fandt sted om mandagen. Den sidste beretning giver et så magert referat af samtalerne indhold, at en sammenligning på dette punkt ikke lønner sig.

Gennem Aage Friis' undersøgelser i London har vi fået et aktstykke i hænde, der kaster et skarpt lys over forhandlingerne mellem David og Paget. Gesandten har nemlig 19. november sendt sin regering en redegørelse for sine samtaler med

David, og denne beretning er så godt sam samtidig med begivenhederne.²¹) Paget indleder sin rapport med at præsentere David for Russell som den person, hvis meninger kongen lægger størst vægt på. Allerede denne præsentation tyder på, at det er første gang, gesandten omtaler David for udenrigsministeren. Dernæst fortæller han, at David aflagde ham et besøg tirsdag morgen (17. november) for i største fortrolighed at tale med ham om den kurs, som kongen burde følge. Han gjorde opmærksom på, at han ikke var sendt af kongen, med hvem han havde haft en samtale aftenen forud, efter hvilken han ønskede at spørge, om gesandten havde instruks fra sin regering, der kunne have betydning for kongens beslutning. Hvis det ikke var tilfældet, om gesandten ville udtale sin personlige mening om den vej, som kongen bedst burde følge. Paget oplyste, at han ikke havde fået instruktioner, men at han aftenen i forvejen havde sendt et telegram til London i anledning af en henvendelse fra den preussiske gesandt, og at han sandsynligvis ville få svar i løbet af dagen. Han ville i så fald sætte sig i forbindelse med David. Da han ingen instruktioner havde, var han meget tilbageholdende i sine udtalelser. Dog havde han ikke noget imod i almindelighed at udtale, at da den engelske regering var interesseret i en venskelig og fredelig afgørelse, ville alt, der tenderede i den retning, møde bifald fra hans regering. Da det nu viste sig, at Tyskland anså, at forfatningens vedtagelse øgede de eksisterende vanskeligheder, ville den engelske regering være glad ved, om kongens underskrift indtil videre blev tilbageholdt. Dog måtte den danske konge selv afgøre, om den indre danske situation tillod ham at indtage denne stilling. Hertil svarede David åbent, at den indre situation ikke tillod kongen at nægte sin underskrift. Kongen var imod forfatningen, og han havde haft til hensigt at skifte regering. David var også en modstander af forfatningen, men han havde alligevel følt sig bundet til at meddele kongen, at han, da rigsrådet havde vedtaget forslaget, og folkestemningen krævede det, ikke kunne vægre sig ved at underskrive. Paget

spurgte derefter David, om kongen havde talt med Hall, da han muligvis kunne bevæge denne til at påtage sig ansvaret for, at kongens underskrift blev udskudt, indtil sagen var afgjort efter international forhandling. David svarede, at det havde kongen ikke. Han troede heller ikke, at Hall kunne gøre det. Han var gået for vidt i sine tidligere udtalelser.

David tog derefter afsked, og Paget lovede endnu en gang at sætte sig i forbindelse med ham, når han havde hørt fra London. Tirsdag eftermiddag modtog han Russells telegram, og han anmodede derefter David om at komme til sig onsdag morgen. Det nøjagtige klokkeslæt angives ikke. Paget meddelte David, at den engelske regering anså, at de internationale forhandlinger sandsynligvis ville blive mere virksomme (effectual), hvis kongen udsatte sin underskrift, indtil de var afsluttet. Dog var man uvillig til at blande sig i spørgsmålet. Efter Pagets opfattelse modtog David denne besked med lettelse. Han tilføjede, at den offentlige mening nu var en sådan, at det ville være farligt at tøve længere. Jo før kongen underskrev, desto bedre. Paget svarede, at han i kongens interesse ikke kunne skjule for ham, at det også var hans mening, at han havde grund til at tro, at den yderste frist ville være en eller to dage endnu, at der var bestræbelser igang for at organisere en bevægelse i stor skala for at gå til slottet og forlange forfatningen underskrevet, og at der endnu var tid til at dreje ophidselsen i god retning og ved straks at give efter at hente popularitet og styrke. Når det var opnået, kunne kongen senere kalde mere moderate rådgivere til sig, der bedre kunne realisere hans egne formidlende anskuelser, og man kunne håbe, at de dårlige virkninger, som den øjeblikkelige handling fremkaldte visse steder, gradvis ville formindskes.

Pagets indberetning slutter med en bemærkning om, at statsråd var indkaldt til kl. 1, og at kongen i dette — som Paget allerede havde indberettet — havde underskrevet. Paget tilføjer endelig nogle personlige bemærkninger til sin udenrigsminister, hvori han udtaler, at denne forhåbentlig ikke har den opfat-

telse, at han er gået for vidt i sine udtalelser til David. Hvis det skulle være tilfældet, anfører han til sin undskyldning, at han med sit kendskab til stemningen i Danmark havde den opfattelse, at kongen ikke havde kunnet tøve længere, hvis han ikke skulle risikere en revolution. Havde kongen udskudt sin underskrift yderligere, havde denne ikke givet ham fordele, men tværtimod irriteret befolkningen og gjort den fremmed for ham. Nu havde han vundet dens hengivenhed, og man måtte håbe, at det gode forhold måtte vare og blive til lykke for kongens regering.

Medens Erik Arup mener, at Paget havde mange omstændigheder at tage i betragtning og meget at skjule over for sin regering, forekommer det mig, at hele indberetningens karakter og indhold vidner om det modsatte. Den giver indtryk af en diplomat, der er ganske klar over, at hans chef muligvis vil mene, at han i den foreliggende vanskelige situation er gået videre, end han egentlig burde, men som ud fra sit nøje kendskab til de lokale forhold forsvare sin handling og fremlægger sine synspunkter. Her er i sandhed intet stukket under stolen. Så vidt man kan kontrollere Pagets tidsangivelser for samtalerne med David ved hjælp af hans øvrige diplomatiske korrespondance, er disse rigtige, og der er ingen fornuftig grund til at antage, at Paget skulle have givet Russell bevidst urigtige oplysninger om de tidspunkter, på hvilke samtalerne har fundet sted. Tilbage står naturligvis den mulighed, at Paget allerede om torsdagen, da indberetningen skrives, har glemt, hvornår han har talt med David, men også det er lidet sandsynligt.

Såfremt man går ud fra, at Pagets angivelser er rigtige, falder for det første Davids beretning af 1874 til jorden. Meddelelsen om, at David sent søndag aften besøgte Paget, overtalte denne til at telegrafere til London og påny mandag morgen opsøgte gesandten for at få besked om den engelske regerings synspunkt har ingen rod i virkeligheden. Det hele er en konstruktion, som den gamle David har lavet, først og fremmest, fordi hukommelsen svigtede ham. Men Pagets indberetning

viser også, at Davids beretning af 2. december 1863 er behæftet med kronologiske fejl, der ikke kan benægtes, men måske forklares.

Den første samtale, der efter Davids opgivelse 2. december 1863 fandt sted, efter at han tirsdag aften havde skrevet til Paget, kan — hvis denne oplysning er rigtig — tidligst være foregået tirsdag aften, men sandsynligvis først onsdag morgen, og om den anden samtale oplyser David, at den fandt sted onsdag eftermiddag. Går vi ud fra, at Pagets indberetning er rigtig, må vi hævde, at begge Davids opgivelser er forkerte. Spørgsmålet er derefter, hvorfor de er forkerte. Den sandsynligste forklaring er den, at David, da han 2. december 1863 nedskrev sin beretning, allerede havde fået begivenhederne så meget på afstand, at han ikke længere klart huskede de nøjagtige datoer og tidspunkter. Der foreligger imidlertid også den mulighed, at fejlen skyldes uagtsomhed under udarbejdelsen. Da David havde refereret den oven for citerede udtalelse af Christian IX fra samtalen mandag aften den 16. november: De vil ikke bryde Staven over mig, ifald jeg underskriver, fortsætter han: Det var mig fra dette Øjeblik klart, at Kongen allerede den næste Dag vilde stadfæste Forfatningen, hvilket også skete den næste Morgen (Onsdag). Her begår David to kronologiske fejltagelser, om hvilke man kan sige, at de ikke kan være begået med nogen som helst bagtanke, men simpelthen skyldes sjuskeri. Derefter fortsættes umiddelbart: Imidlertid havde en Ven af mig besøgt mig Tirsdag Aften og fortalt mig . . . at Paget etc. Muligvis forledt af det foregående indskud om statsrådsmødet den 18. november i den ellers helt kronologiske fremstilling kommer David til at henlægge samtalen med venen til tirsdag aften i stedet for mandag aften. Dette er kun en formodning, noget positivt bevis vil man aldrig kunne føre. Eet er kun sikkert, at meddelelsen må være forkert.

Det samme gælder oplysningen om den anden samtale med Paget, som David henlægger til onsdag eftermiddag, skal være

onsdag formiddag. Den simpleste forklaring på denne misforståelse og formodentlig også den rigtige er: fejlhuskning.²²⁾

Mellem de af David og Paget angivne tidspunkter for samtalerne lader der sig ingen bro bygge. Derimod er begge enige om hovedsagen, nemlig at der var to samtaler, og at den engelske gesandt modtog en meddelelse fra sin regering mellem disse to samtaler. Om dette vigtige punkt afgiver både David og Paget — uafhængig af hinanden — den samme besked. Erik Arup synes ganske at have overset dette vigtige indicium på begge beretningers troværdighed, og han kommer til det overraskende resultat, at de har haft 3 samtaler, hvilket strider mod udsagnet i begge beretninger. Hvorledes kommer Arup til det resultat? Det sker ganske nemt ved at lægge begge beretninger ved siden af hinanden og anvende samtlige tidspunkter, hvor der anføres, at en samtale har fundet sted. Fra beretningen af 1874 tages meddelelsen om samtalen søndag aften og fra beretningen af 1863 samtalerne om tirsdagen og om onsdagen. Alle de anførte tidspunkter anses for lige gode og veldokumenterede kendsgerninger.²³⁾ »Vi ved alle fra utallige eksempler af en nu forældet og forladt historieforskning, hvortil det fører, når historikeren vil forsøge at forene to aldeles modstridende kilder«. ²⁴⁾ Ordene er Erik Arups.

Man kan dernæst spørge, hvorledes det forholder sig med de to parters gengivelse af samtalerne indhold? Også dette forhold må kunne kaste lys over det spørgsmål, vi undersøger, nemlig 1863-beretningens kildeværdi. Når en sammenligning skal foretages, står man over for den vanskelighed, at David er meget kortfattet og gengiver gesandten udtalelser summarisk, medens Paget refererer på en sådan måde, at man kan følge ordskiftets forløb. Begge er enige om fra den første samtale at meddele, at David lagde vægt på at fremhæve, at han ikke var sendt af kongen, og Paget, at han udtalte sig som privatmand, og at han ingen meddelelse havde fra sin regering. Om den første samtale meddeler David derefter kun, at gesandten som sin private mening anførte, at han ikke kunne andet end

tilråde kongen at underskrive. Dette er ikke helt rigtigt. Denne udtalelse blev, ifølge Pagets referat, ikke udtalt under den første samtale, men ganske tydeligt under den anden. Muligvis har David alligevel ret i, at gesandten udtalte sig således allerede i den første samtale. Det fremgår nemlig af Pagets udtalelser til den østrigske og belgiske minister, at han virkelig havde denne anskuelse allerede om tirsdagen. Om indholdet af den anden samtale oplyser David blot, at gesandten sagde: Jeg har Grund til at antage, at min Regjering ikke vilde have fraaadedet H. M. under de nuværende Omstændigheder at underskrive, ifald den havde været opfordret til at give H. M. sin Anskuelse tilkjende. Skal denne enkelte udtalelse stå som et samlet udtryk for den lange samtale, er det klart, at den giver et misvisende indtryk. Gesandten sagde meget mere og også andet end dette. For David var det imidlertid aldeles afgørende at få at vide, at den engelske regering ikke ville blande sig i spørgsmålet, og herved få bekræftelse på, at hverken gesandten eller hans regering mente, at det var et højst farligt skridt for kongen at stadfæste forfatningen, således som vennen havde berettet for David tirsdag aften, hvilket havde givet anledning til samtalen. Da David satte sig til skrivebordet 2. december 1863 for at berette om sine samtaler med Paget, blev dette hovedpunkt det afgørende for ham, og det eneste, han fandt det nødvendigt at berette om. Strider denne af David formulerede gengivelse af gesandstens ord mod Pagets indberetning? Man kan vanskeligt hævde det. Det fremgår tydeligt, at gesandten havde den private opfattelse, at kongen måtte underskrive »under de nuværende Omstændigheder«. Denne anskuelse lagde han heller ikke skjul på over for sin chef, og han udtaler tilmed håbet om, at denne ikke vil mene, at han er gået for vidt i sine udtalelser over for David. Men hvad vil dette sige andet end, at han håber, at regeringen ville have taget samme standpunkt som han selv, hvis den havde kendt de nuværende omstændigheder. Det er ikke usandsynligt, at han i sin sidste samtale med David i forsigtige vendinger kan have antydnet dette, således at David refe-

rerer hans tankegang korrekt, men har udtalt den i mere absolutte vendinger, end gesandten selv ville have benyttet. Pagets indberetning bestyrker således rigtigheden af Davids beretning af 1863.

Men når dette er tilfældet, styrter hele den af Erik Arup opbyggede konstruktion, at beretningen af 1863 er et bevidst falskneri, til jorden. David har ikke tænkt på at ville føre nogen revolutionsdomstol bag lyset. Havde det virkelig været hans mening på denne naive måde at ville stikke en pågående forhørsleder blår i øjnene, måtte man også forudsætte, at David havde anvendt den yderste omhu på sin skriftlige fremstilling. Han måtte da ikke give sig nogen blottelse og ikke begå kronologiske fejltagelser, som man ikke skulle have megen snedighed for at opdage. Hvis David virkelig havde næret frygt for at blive ført for en domstol, sigtet for landsskadelig virksomhed og utilladeligt samkvem med udenlandsk magt, måtte man endvidere formode, at han først og fremmest ville have sørget for at holde tand for tunge og ikke på nogen måde at give til kende — allermindst i en skreven beretning —, at han havde begået en sådan forbrydelse. Om samtalerne med Paget vidste formodentlig kun han selv, Paget og Christian IX besked. De to sidste havde ingen interesse i at sætte de eventuelt sejrende revolutionsmænd på sporet af Davids forbrydelse, og hvorfor skulle han selv gøre det? Beretningen af 2. december 1863 er en simpel historisk redegørelse for begivenhederne i de politisk hektiske dage, der fulgte lige efter tronskiftet, med de unøjagtigheder, der nu engang klæber ved et sådant dokument. Ved udarbejdelsen har det været David magtpåliggende at give en fremstilling af begivenhedernes forløb, således som han så dem, og ikke andet.

Hvilket billede får vi nu af Davids politiske indsats i dagene omkring tronskiftet, hvilken politisk rolle spillede han? Det fremgår af den samtidige beretning, at han har udført en betroet rådgivers rolle. Han tilrådede i første omgang kongen at vinde tid, hvilket råd kongen fulgte, og han betragtede det

iøvrigt som sin væsentligste opgave at orientere kongen med hensyn til stemningen i befolkningen. Han havde i løbet af søndagen og mandagen tre samtaler med kongen, og hermed var hans egentlige indsats afsluttet. Hverken tirsdag eller onsdag havde han forbindelse med Christian IX, og netop inden for disse dage traf denne sin beslutning om at underskrive forfatningen. Om torsdagen havde David lejlighed til at underrette kongen om sine samtaler med Paget. Meddelelsen var ham både *kærkommen* og *uventet*, fortæller David.

Rigtigheden af Davids meddelelser om, at hans fjerde samtale med kongen fandt sted torsdag den 19. november, bestyrkes ved et nøjere studium af kongens udtalelser i statsrådet om onsdagen.²⁵⁾ Da kongen åbnede mødet havde han fået meddelelse om, at Paget om tirsdagen mundtlig havde meddelt Hall, at den engelske regering ikke kunne indlade sig på nogen udtalelse med hensyn til de indre forhold i Danmark, navnlig hvad forfatningssagen angik, men at man måtte ønske, at der intet skete, som kunne virke forstyrrende ind på en fredelig mægling. Kongen havde den opfattelse, at denne engelske meddelelse var et vink om, at man skulle være varsomme med at gennemføre den nye forfatning. Han forsøgte at overbevise ministeriets medlemmer om rigtigheden af denne betragtning, men forgæves. Herefter satte han sit navn under forslaget. Havde David haft lejlighed til at give kongen et referat af sine uformelle samtaler med Paget, er der grund til at tro, at Christian IX ikke ville have tillagt det modtagne telegram den betydning, som han faktisk gjorde. Med kendskabet til kongens udtalelser i statsrådet, forstår man bedre, hvorfor Davids meddelelse om Pagets udtalelse, var ham både *»kærkommen«* og navnlig *»uventet«*. Statsrådsprotokollens indhold bestyrker således i høj grad rigtigheden af Davids meddelelse om den 4. samtale og hermed beretningen af 1863. Desuden viser den, at Davids samtaler med Paget ikke havde nogen som helst direkte betydning for Christian IX's beslutning om at underskrive fællesforfatningen.

Der er ikke efterladt os nogen underretning om, at kongen i de følgende dage havde brug for Davids råd, og han trådte for en tid tilbage fra den politiske scene.

De bekymringer, som kongen og David havde næret for de udenrigspolitiske følger af fællesforfatningens godkendelse, viste sig kun altfor snart fuldt berettigede.²⁰⁾ Fra uge til uge voksede den fjendtlige stemning i Tyskland, og den offentlige mening krævede, at man med våbenmagt skulle fratage Danmark hertugdømmerne. Hertug Christian August af Augustenborg gjorde imod alle løfter påny sine arvekrav gældende, ganske vist ikke for sig selv, men for sin søn. Denne lod sig udråbe til hertug under navnet Frederik VIII, og han tiltrådte regeringen over hertugdømmerne indtil videre med sæde i Gotha. Den offentlige mening i Tyskland støttede ham, og folkebevægelsen rev efterhånden en lang række tyske regeringer med sig. De tyske stormagter var imidlertid modstandere af det Augustenborgske røre, men derfor ikke mindre aggressive over for Danmark. Også de hævdede, at novemberforfatningen krænkede aftalerne af 1851-52, og de forlangte forfatningen taget tilbage inden 1. januar 1864. Da en speciel dansk udsending søgte foretræde hos hofferne i Berlin og i Wien for at notificere Christian IX's tronbestigelse, blev han ikke modtaget. I begyndelsen af december gennemtvang de tyske stormagter på forbundsdagen, at en forbundsaktion skulle sættes i værk i Holsten, og i løbet af måneden rømmede de danske tropper frivilligt Holsten og tog opstilling i Dannevirkestillingen. For den danske offentlighed og regeringen stod det klart, at dette kun var begyndelsen. Snart ville Ejderen blive overskredet. Hermed ville en ny krig på slesvigsk jord tage sin begyndelse.

Det afgørende spørgsmål for den danske regering måtte nu være, hvorledes de ikke-tyske stormagter stillede sig. Også på dette punkt blev udviklingen i december en stor skuffelse. Sverige-Norge, med hvilke lande man gennem mange måneder havde ført forhandlinger om militær assistance, trak sig definitivt tilbage. Også England, Frankrig og Rusland gjorde det

klart for regeringen, at Danmark ikke kunne forvente støtte fra deres side. Specielle udsendinge fra de tre lande kom efter 15. december til København for at lykønske kongen i anledning af tronbestigelsen, men samtidig for at opfordre regeringen til at ophæve novemberforfatningen som en indrømmelse til Tyskland. Ministeriet Hall afviste dette krav. Efter dets opfattelse ville en tilbagetagelse af forfatningen ingen fordele bringe. Man havde ved Christian IX's underskrift lykkeligt overvundet den indre krise. Skiftede man politik, kunne det forudses, at nye indrepolitiske vanskeligheder ville følge. Hvad kunne man også opnå ved eftergivenhed? De tyske stormagter havde ikke ladet sig bevæge til at præcisere deres ønsker. Man var da lige vidt. Ministeriet mente derfor, at det nu måtte bryde eller bære. Krigen mod Tyskland var sandsynligvis uundgåelig, men man foretrak denne udvej for nye resultatløse forhandlinger. Måske kunde en krig med alle dens uberegnelige følger åbne vej for en løsning af det omstridte spørgsmål. I nøje konsekvens af dette standpunkt hjemsendtes rigsrådet 21. december. Ved denne handling tonede man rent flag. Der var nu ingen vej tilbage. Fællesforfatningen kunne hverken ophæves eller dens ikrafttræden suspenderes ad lovlig vej.

Rigsrådets hjemsendelse gjorde et dårligt indtryk på de ikke-tyske stormagter og navnlig i England. Også Christian IX følte sig ilde berørt. Den engelske udsending, Wodehouse, der havde været leder af stormagtspressionen, forøgede sit tryk på kongen, da han ingen vegne kunne komme med Hall. Han henstillede energisk til kongen, at forfatningen blev taget tilbage inden 1. januar 1864. Da kongen ikke ønskede, at dette skete ved et statskup, kunne man gå een af to veje. Enten kunne han bevæge ministeriet til at kontrasignere ordren om rigsrådets indkaldelse, eller han måtte danne et nyt ministerium. Der er ingen tvivl om, at kongen inderligt ønskede at omgive sig med nye rådgivere. En henvendelse til Andræ 23. december førte ikke til noget resultat. Andræ hævdede, at ministeriet Hall ikke måtte få lejlighed til at smutte udenom. Kongen forlangte

derefter, at ministeriet skulle indkalde rigsrådet. Ministrene forhandlede indbyrdes sent om aftenen den 23. december. Tidligt næste dag meddelte Hall kongen, at man ville kontrasignere indkaldelsespatentet under den forudsætning, at kongen fandt i det mindste een mand, der var villig til at indtræde i ministeriet og tage ansvaret for den nye politik. Op ad dagen — den 24. december — skiftede ministeriet standpunkt, efter at have forhandlet med Krieger. Man meddelte nu kongen, at man ikke ville indkalde rigsrådet. På kongen gjorde denne vankelmødige politik et pinligt indtryk, og den bestyrkede ham i hans ønske om at skifte ministerium. Påny foretog han en henvendelse til Andræ, der atter afslog. Forsøg på at få andre til at danne regering mislykkedes ligeledes. Kongen måtte da påny vende tilbage til ministeriet Hall, men han anså det for nødvendigt, at enkelte af dets medlemmer blev udskiftet.

Midt under denne krise modtog Wodehouse en meddelelse fra sin regering om, at England ville støtte et forslag fra dansk side om indkaldelse af en kongres i Paris, bestående af londontraktatens underskrivere og en repræsentant for det tyske forbund til overvejelse af forslag om en ordning af den dansk-tyske strid. Forslaget blev fremsat over for Hall om eftermiddagen den 26. december. Det vakte en stribe af håb hos kongen om, at man måske alligevel kunne nå en fredelig løsning. Hos Hall styrkede det hans ønske om at træde tilbage. Skulle nye forhandlinger optages, var det måske bedst, om friske kræfter trådte til.

Således var i store træk den politiske situation, da David påny trådte frem på den politiske scene. Det første vidnesbyrd om aktiv virksomhed fra hans side har man i en billet fra ham til C. A. Bluhme, dateret 24. december.²⁷⁾ Det hedder heri: »Jeg fik ikke talt med Kongen igaar Aftes, da Ministrene vare hos H. M., og han ventede Wodehouse Kl. 9 — men H. M. har gjennem Kronprinsen ladet mig sige, at Han i Eftermiddag har talt med Andræ. Dette ganske entre nous«. Det fremgår af disse linier, at kongen påny har etableret kontakten med David, og

at den politiske situation har været genstand for drøftelse mellem David og Bluhme, de to mænd, der side om side i rigsrådet havde bekæmpet den national-liberale ejderpolitik. David lovede videre i brevet at holde Bluhme à jour med begivenhedernes udvikling. Dette løfte holdt han. Bluhme fejrede julen i Frederiksværk, og allerede næste morgen, fredag d. 25. december, påbegyndte David et nyt brev dateret »Fredag Morgen«. At der virkelig er tale om fredag d. 25. december bliver klart, hvis man sammenholder brevet indhold med det ekstranummer af »Dagbladet«, der udsendtes netop den dag. I dette brev oplyser David, at ministeriet har indgivet sin afskedsbegæring, og at »Dagbladet« meddeler, at kongen har modtaget den. Det sidste tør David dog ikke indestå for, men han har om morgenen fået et brev fra kongen, hvori denne anmoder ham om en samtale »efter Kirketid«. David meddeler endvidere Bluhme — ligeledes med »Dagbladet« som kilde — at kongen i sin tale til officererne har udtalt, at han ønskede at opretholde freden, når det kunne ske ad forfatningsmæssig vej. Da David havde været hos kongen, fortsatte han brevet med en meddelelse om, at dimissionen ikke var modtaget, og at der stadig forhandlede om rigsrådets indkaldelse ved ministeriet Hall. Dog vil kongen fritage det for at fremlægge noget budskab for rigsrådet, hvis det kommer sammen. Brevet slutter med en bemærkning om, at kongen naturligvis er rådvild, og at det vil have betydning, om Bluhme vil komme ind til København. Denne opfordring gentages energisk i et tredje brev til Bluhme, dateret 25. december og efter indholdet at dømme skrevet senere på dagen. »Alt er her Forvirring og Raadvildhed«, skriver David. Samtidig meddeler han, at Hall over for kongen samme dag påny har gjort gældende, at kongen snarest måtte modtage dimissionen. Da kongen vægrede sig, foreslog Hall, at kongen skulle samle hos sig »Mænd af forskellige Partier, for hvilke Hall vilde give en fuldstændig Exposition af Situationen, og at se til, om disse Mænd ikke kunne blive enige om Dannelsen af et Coalitionsministerium«. Og tilføjer David: Hall

antydede, »at Fenger og Monrad vilde tiltræde et saadant, uanseet om De blev Conseilspræsident«.

For første gang dukker således i kilderne planen op om sammenkaldelse af det såkaldte »udvidede Statsraad« eller »lille Rigsraad«, der indkaldtes den følgende dag (2. juledag) om aftenen hos kongen. Krieger kalder det spydigt for et »Udskudsrigsraadmøde«, medens P. Vedel omtaler det som et mærkeligt »videre Statsraad«. ²⁸⁾ David siger udtrykkelig, at ideen var Halls, og det samme udtaler han i de optegnelser, som han dagen efter mødet nedskrev om forhandlingernes forløb. ²⁹⁾ I beretningen fra 1874 påstår han imidlertid, at han aldrig har kunnet erfare, fra hvem denne idé er kommet. ³⁰⁾ Dette er atter et eksempel på Davids svigtende hukommelse i 1874. Om op-havsmanden til ideen udtaler Krieger blot, at indkaldelsen blev aftalt mellem Hall og kongen. Han mener dog ikke, at Hall forsættelig har givet anledning til den. ³¹⁾

I sammenkomsten hos kongen om aftenen d. 26. december deltog ialt 12 personer. Fra ministeriet mødte Hall, Monrad og Fenger. Desuden var indbudt rigsrådets formand, professor Madvig og 8 rigsrådsmedlemmer, nemlig Fønnesbech og Krieger, der begge havde stemt for fællesforfatningen, Algreen-Ussing, Andræ, Bluhme, David, Kranold og Tscherning, der alle havde stemt imod. Mødet faldt i to afdelinger. Den første overværedes af alle de indbudte, medens kongen, efter det egentlige mødes afslutning, anmodede Bluhme og David om at blive tilbage til en privat drøftelse. Deltagerne var indkaldt til kl. 6½, og David forlod først palæet henimod midnat.

Til oplysning om forhandlingernes forløb findes der flere førstehånds meddelelser fra deltagerne. Fra Davids hånd foreligger dels nogle optegnelser, nedskrevet dagen efter, dels Wienerberetningen fra 1874. Krieger har udførligt berettet om mødets gang i sine dagbøger, og Andræ har ligeledes efterladt sig nogle kortfattede notitser. Tscherning lod i »Fædrelandet« for 30. december indrykke en artikel, hvori han berigtigede en meddelelse i bladet om sin holdning på mødet, og Madvig om-

taler det endelig i sine erindringer. Der er således forskelligt primært materiale for hånden, der tillader en kritisk vurdering af de Davidske optegnelser. Dette kaster desuden et skarpt lys over Wienerberetningens historiske kildeværdi, der må få afgørende betydning for den brug, man vil gøre af den.

De samtlige Davidske optegnelser fra december meddeler til indledning, at Hall havde givet kongen den idé at samle nogle, som kongen havde tillid til, for hvilke Hall skulle klarlægge situationen.³²⁾ Bagefter kunne man udtale sig åbent, om der var en anden vej at slå ind på end den, ministeriet havde fulgt og fremdeles ville følge. David tilføjer på dette sted, at Halls forslag forekom ham »et Forsøg paa at holde sig«. David havde imidlertid den opfattelse, at kongen havde grebet ideen som en udvej til at få et nyt ministerium, og at det var hans tanke, at de forsamlede mænd skulle opfordres til at forene sig om at foreslå kongen »et nyt Ministerium, som kunde indslaae en fredeligere Vei uden at træde Landets Ære og Selvstændighed for nær«. Kongen, der var »synlig forlegen«, udviklede imidlertid denne tanke så uklart, »at Forsamlingens Hensigt umuligt kunde opfattes, naar man ikke forud kendte denne«. Det fremgår klart af denne udtalelse, at David ved mere om hele forhistorien til mødet, end han her beretter, og vi skal senere se, hvorfra denne viden stammede. David meddeler derefter, at Krieger med tilslutning af Andræg gjorde nogle formelle indvendinger om forsamlingens stilling til ministeriet. Denne drøftelse fortsattes, efter at kongen havde forladt lokalet, og der hengik en rum tid, førend Hall kunne påbegynde sit exposé om den øjeblikkelige situation. Af dettes indhold fremhæver David, at ministeriet, inden det traf sin beslutning om rigsrådets hjemsendelse, havde fået klar besked af stormagtsrepræsentanterne, at Danmark ikke kunne forvente hjælp fra deres side, hvis forfatningen af 18. november ikke var sat ud af kraft for Slesvigs vedkommende inden 1. januar 1864. Tscherning greb på dette punkt ind og ønskede dette faktum påny konstateret. For at undgå polemik vedtog man at an-

mode Hall om at fortsætte sit exposé. Hall meddelte derefter, at han for få timer siden havde modtaget den engelske regerings telegram om, at den ville støtte et dansk forslag om en konference i Paris. Både Hall og forsamlingen erkendte, at sagen hermed var bragt »i en noget forandret Stilling«. Krieger tog heraf anledning til påny »at urgere paa«, at forsamlingen ikke burde udtale sig om ministeriets stilling til kongen, »saa meget mindre som der nu ikke længer var nogen Meningsforskjellighed« mellem konge og kabinettet, idet kongen havde erkendt det rigtige i ikke at indkalde rigsrådet, og »Cabinetet upaatvivleligen med Kongen vel var enig om at betragte Wodehouses seneste Ouverture for et nyt Stadium, hvori Sagen var kommet«. I direkte vendinger opfordrede Hall forsamlingen til at udtale sig om ministeriets stilling til den engelske regerings sidste forslag. Da ingen ville tage ordet, brød David tausheden med et indlæg, hvori han udviklede: »at Situationen ligesaavel maatte betragtes indad- som udadtil, at uden at ville bedømme den hidtil fulgte Politik, maatte det af Alle erkjendes, at den i Landet fandt en almindelig Billigelse, i Udlandet en almindelig Misbilligelse. Vi stode fuldkomment isolerede, uden Udsigt til Understøttelse fra nogen Side foran en Krig i og om Slesvig mod en Overmagt, der truede os med Ødelæggelse og Monarkiets Søndersplittelse, uden Udsigter selv efter den mest fortvivlede Modstand at opnaa en saadan endelig Løsning, der kunde tilfredsstille Nationalfølelsen. Men denne Stilling ikke blot fandt Nationen sig i, men den betragtede den som den naturlige, stolt af sin Ret og af den Uret, som den maatte lide, og redebon til ethvert Offer. At indslaae paa en ny Vei, under nye Mænd vilde opvække en Misfornøielse, hvis Udbrud i og for sig neppe vare farlige, men som udadtil vilde være end mere farlige. Intet vilde være dem, der vilde sønderrive Londonertractaten, mere kjærkomment end om et Angreb paa det nye Dynasti ogsaa manifesterede sig i Kongeriget. Naar dette kunde siges at være paatvunget her, medens Oprøret i Hertugdømmet reiste sig imod det, vilde ingen Magt holde paa Londoner-

tractaten. Man maatte derfor hverken tabe Ind- eller Udlandet af Sigte. Man maatte ønske, at de Mænd, hvis Navn havde en skurrende Klang i Udlandets Øren, afløstes af Mænd, der ikke der bleve betragtede, med Ret eller Uret, som uforsonlige Fjender af den Ordning, som i 1851 og 1852 var bragt tilveie, og man maatte beholde nogle af de Mænd, til hvilke man i Indlandet havde den faste Tillid, at de satte Landets Ære og Selvstændighed over Alt«. ³³⁾ Et sådant koalitionsministerium ville vistnok være vanskeligt at tilvejebringe, men ikke umuligt; »sand Fædrelandskjærlighed maatte besjæle de Aftrædende ligesom de Tiltrædende, og fra alle Sider maatte der bringes Offere«.

Ifølge Davids referat tiltrådte Hall denne anskuelse, medens Monrad var mere forbeholden, men dog ikke modstander. Ussing holdt derimod på, at det siddende ministerium måtte klare situationen. De andre deltagere ytrede sig svævende mellem begge retninger. Madvig resumerede til sidst Halls opfattelse således, at han tiltrådte Ussings anskuelse, og dette meddeltes kongen. Denne måtte derfor få det indtryk, at forsamlingen mente, at Hall skulle fortsætte med sit ministerium uændret.

David skildrer derefter, hvorledes han og Bluhme blev tilbage, da de andre var gået, og at de meddelte kongen, at Madvig havde misforstået »Et og Andet og overhørt Endnu mere«. Bluhme udviklede videre, hvorfor man ikke burde tænke på dannelsen af et helstatsministerium, og hvorfor han ikke burde og kunne indtræde nu i et koalitionsministerium, hvad David havde anbefalet, »og hvis Hensigtsmæssighed under de nærværende [Forhold] jeg udviklede for Kongen, som jeg forlod henimod Midnat«.

Som kontrol af denne samtidige beretning fra Davids hånd, der giver et ret fyldigt indtryk af forhandlingernes forløb, haves Kriegers redegørelse, der ligeledes er skrevet søndag den 27. december. ³⁴⁾ Det siger sig selv, at en direkte sammenligning mellem to beretninger, der indeholder et referat af en timelang

drøftelse mellem 12 mennesker af forskellig anskuelse, er forbundet med vanskeligheder. Den enkelte beretter dvæler først og fremmest ved de indlæg, han selv har fremsat, eller som fremføres i tilslutning til hans eget. Alene af den grund bliver beretningerne forskellige, men er de blot korrekte, skulle de ikke kunne modsige hinanden.

Som anført ovenfor mente David, at det var umuligt at finde ud af, hvad kongen mente med sin indledning. Studerer man Kriegers beretning, er han imidlertid klar over, at kongen ønskede, at man skulle overveje, hvorledes et nyt ministerium skulle dannes. Krieger refererer Halls exposé mere udførligt end David, og omtaler ikke det punkt, som oppositionen hæftede sig ved, nemlig rigsrådets hjemsendelse. Af Kriegers referat fremgår det, at han selv tog ordet, efter at Hall havde sluttet sit exposé. Dette passer udmærket med Davids referat, og selv om Krieger er mere udførlig på dette punkt, har David dog rigtigt refereret Kriegers hovedtanke, at der ikke eksisterede nogen ministerkrise. Derefter tog Hall — ifølge Krieger — atter ordet, hvilket også stemmer med Davids optegnelser. Krieger har kun nogle få linier om Davids forslag og lange tale. Ifølge Krieger fulgte derefter indlæg af Tscherning, der henholdt sig til Hall (hvilket også stemmer med Davids beretning), hvorefter Ussing, Bluhme og Andræ fremsatte udtalelser. Kriegers redegørelse slutter således: »Da Hall vedblev at hævde den Sætning, at Ministeriet »fastholdt sin Dimission«, benægtede Monrad til sidst denne Paastand; der var nu ikke længere noget concret Uenighedspunct. Kongen havde endnu ikke resolveret paa Ansøgningen — det var det Hele! Hermed opløstes denne besynderlige Conversation, hvor det var umuligt at blive klog paa, om Hall vilde desertere eller kaste nogle af sine Colleger verbord. Madvig gik ind til Kongen og bad ham jo før jo hellere gjøre Ende paa Crisen; saavidt man havde villet udtale sig, havde det overveiende Flertal udtalt sig for Ministeriets uforandrede Bestaaen, og de Enkelte (Tscherning og David nævntes), der havde næret en anden Anskuelse, havde ikke selv er-

klæret sig villige til denne Anskuelses Iværksættelse. Kongen kom ind og takkede og tilsagde Hall til idag Kl. 12. Dermed endte denne Forestilling«. Resultatet af den foretagne sammenstilling viser, at der mellem de to beretninger er så nøje overensstemmelse, som det efter sagens natur kan forventes, og at der ikke findes punkter, der strider mod hinanden. Derimod er der flere forhold, der kun behandles af den ene beretter, og hvor en sammenligning er udelukket. Af sådanne forhold, som Krieger nævner, men ikke David, bør fremhæves den i slutningen af det Kriegerske referat omtalte modsætning mellem Hall og Monrad.

På dette sted vil det ligeledes være rimeligt at omtale de Andræske optegnelser.³⁵⁾ Disse er udaterede og ganske kortfattede. På intet væsentligt punkt afviger de fra Davids eller Kriegers referat. Dog bør det fremhæves, at Andræ slutter på følgende måde: »Synlig Spaltning mellem Monrad og Hall«. Denne modsætning har åbenbart vakt Andræs opmærksomhed. Andræ oplyser endvidere, at han først kom hjem kl. 10 $\frac{3}{4}$ »efter at have drukket The og spist til Aften under de langtrukne Forhandlinger hos Kongen«. Såfremt denne oplysning er korrekt, har David haft en privat samtale med kongen og Bluhme, der har strakt sig over mindst 1 $\frac{1}{2}$ time.

I sammenligning med de samtidige referater af David, Krieger og Andræ har de oplysninger, der findes i Madvigs erindringer, kun ringe interesse.³⁶⁾ De er åbenbart skrevet længe efter mødets afholdelse og bygger på hukommelsen og ikke på samtidige optegnelser. De indeholder derfor adskillige fejl. Således henlægger Madvig mødet til den 23. december, og han mener, at der var en snes mennesker til stede. Blandt disse husker han Hall, Andræ, Lehmann (der ikke var der), Monrad, Krieger, Fenger, Bluhme, David og Algreen-Ussing. Tscherning var der vistnok også. Om forhandlingerne oplyser han, at de varede fra 8 til midnat og endte resultatløse. »Et nedslaaende Indtryk gjorde paa mig den Bitterhed«, fortsætter han, »hvor-

med nogle Medlemmer syntes mere at lægge Mærke til deres Modstanderes, det hidtil værende Ministeriums og det saakaldte national-liberale Partis, Forlegenhed end til Fædrelandets farlige Stilling. Jeg maatte endnu i den sildige Aftenstund meddele H. M. Udfaldet, navnlig at der hverken var fremkommet noget Grundlag for et nyt Ministerium eller en kraftig Tilslutning til det nuværende paa Grund af et bestemt Program, uden at der til denne Meddelelse fra min Side knyttede sig nogen nærmere Samtale med H. M.«.

Vender vi os nu til Davids beretning af 1874 med det kendskab, vi har fået til mødets forløb gennem de samtidige og i det væsentlige overensstemmende kilder, og foretager en nøje sammenligning, er den første vigtige iagttagelse, at Wienerberetningen indeholder flere positive oplysninger, der ikke findes i de samtidige optegnelser.³⁷⁾ For det første underrettes vi om, at David 1. juledag om morgenen blev kaldt til kongen, der meddelte ham, at han havde besluttet at indkalde rigsrådet, for at det kunne suspendere eller ophæve fællesforfatningen inden 1. januar. David spurgte derefter, om ministeriet var enig med kongen heri. Hvis det ikke var tilfældet, måtte et nyt ministerium udnævnes for at kontrasignere indkaldelsen. Kongen svarede, at general Oxholm havde påtaget sig at danne et midlertidigt kabinet, og at Hall var tilsagt. Kongen bad derefter David om at udarbejde en liste over de rigsrådsmedlemmer, der kunne hidkaldes. David gik hjem for at udføre det ham pålagte hverv. Da han ikke fik den lovede besked fra Oxholm om resultatet af samtalen med Hall, gik han påny til palæet, hvor Oxholm meddelte ham, at Hall havde foreholdt kongen det umulige i på grund af vejenes og bælternes tilstand at få et tilstrækkeligt antal rigsrådsmedlemmer samlet. Man var derfor blevet enige om at sammenkalde et udvidet statsråd samme aften. Oxholm havde desuden den besked til David, at kongen ønskede, at han skulle udarbejde en tale, som han kunne benytte ved den lejlighed. Efter at David personlig havde talt med kongen, gik han hjem og udførte det pålagte hverv — dog med

ulyst. Den temmelig lange tale blev renskrevet af Davids søn, Ludvig, og derefter afleveret i palæet.

En nøjere undersøgelse af denne beretning viser, at den er behæftet med visse fejl. Således fandt det udvidede statsråd ikke sted 1. juledag, men dagen efter. Det er rigtigt, at David var hos kongen 1. juledags morgen, hvilket fremgår af det ovenfor citerede brev til Bluhme, dateret fredag. Derimod er det ikke rigtigt, når han til denne samtale med kongen henlægger ordren om at lave en fortegnelse over rigsrådsmedlemmerne. Hvis det virkelig var tilfældet, havde han utvivlsomt omtalt det i brevet til Bluhme. Derimod er der intet i vejen for, at David påny 2. juledag har været hos kongen og påtaget sig de forskellige hverv, bl. a. med at udarbejde kongens tale. Disse meddelelser kan ikke kontrolleres, men der er en vis sandsynlighed for, at der er noget om det. Som påvist foran kræves der en forklaring på den udtalelse i dagbogen for 27. december, at ingen, der ikke på forhånd kendte kongens tanke, kunne af hans tale forstå, hvad han mente. Beretningen af 1874 løfter sløret for gåden. Davids beklagelse over, at kongen ikke udtrykte sig klart, forstås, når man får at vide, at det var David, der havde skrevet talen.

Betragter vi dernæst den del af Wienerberetningen, der rede-
gør for selve forhandlingen 2. juledag, springer det straks i øjnene, at Davids hukommelse svigter på flere steder. Han husker ikke klart, hvem der var til stede, og om de pågældende tog ordet. Derimod erindrer han, at kongen ikke klarede indledningstalen, og at Krieger, sekunderet af Madvig (skal være Andræ) rejste formelle indvendinger. Denne opposition forvirrede kongen, men omsider tog han sig sammen og bad forsamlingen følge med sig ind i et værelse ved siden af, hvor han bad om, at man ville overveje, hvad der var at gøre i den betænkelige situation, hvori landet befandt sig. Herefter forlod han gemakket. Diskussionen tog derefter sin begyndelse med en indledningstale af Hall, hvori denne »i et klart, med Sarcasmer blandet Foredrag« udviklede, hvad kongen havde til

hensigt med dette møde. »Den Maade, hvorpaa det skeete, gjorde mig vaklende i min Troe til, at Ideen til det oprindelig kom fra Hall«. Denne udtalelse virker besynderlig, eftersom David kort i forvejen har udtalt, at han aldrig har kunnet erfare, fra hvem denne idé er kommet. David fortsætter sin beretning med at meddele, at Hall »urgerede paa Umuligheden af at faae Rigsraadet samlet i betimelig Tid inden Nytaar i det af Kongen tilsigtede Øjemed uden at udtale sig om, hvorvidt han vilde have tiltraadt dette Forslag, ifald denne Mulighed havde været tilstede«. Monrad henholdt sig til Hall, men betonedede, at man måtte tage hensyn til den offentlige mening, og denne foretrak åbenbart krig for en svag underkastelse under Tysklands vilje. En sådan udtalelse af Monrad kendes hverken i Davids første beretning eller i Kriegers. Efter at David dernæst har meddelt, at han ikke huskede, om Krieger og Monrad tog ordet, fortsætter han med at redegøre for sit eget indlæg. Ifølge dette referat indledte David med at sige, at han ikke kunne erkende den fysiske umulighed af at få rigsrådet samlet inden nytår. Men derpå kom det ikke an, thi et åbent brev om dets sammenkaldelse ville have samme virkning som en virkelig sammenkomst. »Det er mig derfor aabenbart, at Ministeriet principielt er imod Ideen heraf. Men der gives et andet Middel til at vise, at vi ikke ere ganske utilbøielige til at lægge Eftergivenhed for Dagen. Det er bekjendt, at enkelte af Ministeriets Medlemmer betragtes i Tyskland som en halv Krigserklæring, og at der findes Mænd i Danmark, for hvem Tyskland nærer en høi Grad af Agtelse, og i hvis Indtrædelse i Ministeriet man der vilde see et Skridt til Forsoning. I et Coalitionsministerium, i hvilket Geheimeraad Bluhme indtraadte, og Orla Lehmann ikke optoges, vilde jeg see en heldig Udvej, naar man ikke troer at kunne gaae ind paa Ideen om Rigsraadets Sammenkaldelse«.

Endnu i 1874 erindrede David, hvad der var hovedpunktet i hans indlæg, nemlig forslaget om oprettelse af en koalitionsregering, men iøvrigt er der kun ringe lighed mellem de to referater. David nævnede i 1863 ingen navne, hvilket heller

ikke var nødvendigt, og spørgsmålet om muligheden af at få rigsrådet indkaldt, berørte han ikke. Wienerberetningens referat må absolut opfattes som en overmåde fri og dramatisk gengivelse af hans tale.

David skildrer derefter, hvorledes Hall »synligen afficeret« (man mærker Davids stræben efter at dramatisere situationen umiddelbart foran klimaks) tog ordet imod Davids forslag om en koalitionsregering »og med fast og lydelig Stemme« erklærede, »at Ministeriet var en Heelhed, og at de alle stode og faldt med hinanden«. Denne udtalelse strider ganske mod den samtidige beretning. Den er åbenbart indsat for at danne den naturlige baggrund for den situation, som David med virkelig sans for det effektfulde har lagt til rette. »Næppe havde Hall udtalt disse Ord, før Monrad, der sad ved min Side, sagde halvt høit, saa jeg tydelig kunde høre det: Til at give en saadan Erklæring er Conseilspræsidenten ikke bemyndiget«. Kort efter sluttedes mødet, fortæller David. Dette er heller ikke korrekt, da en lang række talere havde ordet (jfr. Kriegers referat), men David har åbenbart travlt med at komme til den egentlige pointe i historien. Ifølge beretningen kom kongen derefter ind, og Hall afgav rapport »med Klarhed og Troskab«. Også dette strider ganske med det tidligere oplyste. David var netop meget utilfreds med det referat, kongen fik, og referatet blev givet af Madvig og ikke af Hall.

Derefter kommer følgende meddelelse: »Da jeg vilde til at gaae, kom Kongens Kammertjener til mig og sagde: »H. M. har givet Befaling til, at der skal forespændes; det er silde, og det sneer«. En lignende Besked fik Bluhme. Vi satte os derfor ned, saae paa hinanden og smilte. Da kom Kongen ind til os. »Vil De ikke paatage Dem at danne et nyt Ministerium«, sagde han til Bluhme, »eller er der Ingen, der vil paatage sig det«. »De samme Grunde«, svarede denne, »som David for en Maaned siden havde for at tilraade Dem at beholde Ministeriet Hall, ere endnu gyldige, og jeg kan derfor ikke paatage mig, hvad D. M. forlanger af mig«. »Saa er jeg da fordømt til at beholde

dem«, udbrød Kongen bittert. »Nei det er De ikke?« sagde jeg — »jeg veed en Mand, som vil danne et nyt Cabinet, naar han kan blive Conseilspræsident«, — jeg fortalte derpaa til Kongens og Bluhmes store Forundring, hvad jeg havde hørt af Monrads egen Mund. Vi bleve derpaa demitterede«.

Med skildringen af denne scene en sildig aftenstund i kongens palæ slutter David sin beretning om sin politiske rådgivervirksomhed i det skæbnesvangre år 1863. Der er formodentlig en kerne af sandhed i denne del af fortællingen. Både Krieger og Andræ noterede, at der under mødet hos kongen viste sig en tydelig forskel på Halls og Monrads synspunkter. Selv om David i sine første optegnelser ikke direkte har noteret denne modsætning, kan den udmærket være kommet på tale under drøftelsen bagefter mellem kongen, Bluhme og David. Et forslag om Monrad som eventuel chef for et nyt kabinet kan være drøftet som en mulighed blandt flere andre. Går man imidlertid ud fra Davids samtidige beretning, er man ikke berettiget til at hævde, at Monrads kandidatur har staaet i centrum af diskussionen. Under de følgende dages forhandlinger udviklede det sig således, at Monrad blev dagens mand og Halls efterfølger. Når David siden lod tankerne gå tilbage til disse dages indviklede forhandlinger, tog disse farve af de begivenheder, som senere indtraf, og der formedes i hans tanker det billede af begivenheden, at man allerede i aftensammenkomsten hos kongen for alvor havde diskuteret Monrads kandidatur, og at det var David, der udpegede denne mulighed for kongen. Denne opfattelse blev ikke undfanget i Wien i 1874. Allerede i 1869 gjorde David sig til talsmand for den i en samtale med Krieger, og i Wienerberetningen fik den sin fuldstændige litterære udformning.³⁸⁾

Den foretagne kritiske prøvelse af Davids beretning fra 1874 vil have vist, at den baade, hvor det drejer sig om forhandlingerne i dagene efter tronskiftet og om den politisk højspændte juleuge i 1863, er behæftet med så mange fejl, at dens betydning som historisk kilde må siges at være yderst begrænset.

De fleste misforståelser kan ledes tilbage til Davids svigtende hukommelse og til den omstændighed, at beretningen er blevet til, uden at David har kunnet gøre brug af de samtidige noter, der lå hjemme i hans skrivebordsskuffe i København. Beretningen har endvidere fået sit præg af at skulle tjene et ganske bestemt formål, nemlig at vise, at David i afgørende øjeblikke hjalp Christian IX ud af en politisk blindgyde. I november var det ham, der sørgede for, at Christian IX fik besked om Englands stilling til fællesforfatningens underskrift, og i december skaffede han kongen en ny konseilspræsident, da alle politiske sunde tilsyneladende var lukket. For David var det magtpåliggende at fremhæve alle de tjenester, han ved forskellige leiligheder havde ydet kongen, for at efterverdenen bedre kunne se, hvor utaknemmelig Christian IX senere viste sig mod sin tro, prøvede tjener. I 1874 var forlængst de tider forbi, da forholdet mellem David og Christian IX var hjerteligt og tillidsfuldt. Visse forhold var kommet dem imellem, som senere skal omtales, og Davids syn på Christian IX ændredes. Inden sin død ønskede han at give dette billede videre. Derfor blev beretningen af 1874 formentlig skrevet. Det tjente således et bestemt formål, og de historiske begivenheder, der skildredes, blev skåret til, således at de indgik som naturlige led i Davids bevisekæde. Af denne grund har den sidste beretning fra Davids hånd ringe historisk kildeværdi, medens de samtidige må gives fortrinnet.

Det står endnu tilbage at fastslå karakteren af Davids indsats under de livlige forhandlinger i den politisk bevægede juleuge i 1863. Det fremgår af de kilder, som man tør bygge på, at David stadig af Kongen betragtedes som en værdifuld ven og rådgiver. Da den politiske krise tilspidsedes op imod jul, sendte kongen påny bud efter ham. Kontakten var i alle tilfælde etableret lillejuleaften, og 1. juledag kaldtes han til en personlig konference i palæet. Der er grund til at tro, at der har fundet en eller flere konferencer sted i løbet af 2. juledag, og at David var kongen behjælpelig med at forberede den tale,

som Christian IX ønskede at holde ved åbningen af det lille rigsråd samme dags aften. Formodentlig har hele den politiske diskussion været genstand for drøftelse mellem dem. Der er dog ikke bevaret oplysninger om karakteren eller indholdet af disse samtaler, men man tør gå ud fra, at David ikke har undladt at fremsætte sine personlige synspunkter. Hvad disse i enkeltheder er gået ud på, ved vi ikke. Situationen skiftede fra dag til dag, og David rapporterede flere gange, at kongen var rådvild. I det lille rigsrådsmøde var David imidlertid nået til en klar personlig opfattelse af, hvad situationen krævede. Han stillede forslag om oprettelse af en koalitionsregering, sammensat af fremtrædende medlemmer af kabinettet Hall og sådanne politiske personligheder, der kunne indgyde udlandet den fornødne tillid. På mødet blev der ikke stemning for dette forslag, men David fastholdt sin anskuelse under den private drøftelse med kongen senere på aftenen. David har muligvis tænkt sig Bluhme som chef for et sådant kabinet, og efter hans egne senere udtalelser tænkte han på at bevare Hall, men udskyde Lehmann. De samtidige kilder er lavse med hensyn til Monrads kandidatur til konseilspræsidentposten. Først 28. december nævner David Monrad som den mand, kongen kan henvende sig til, hvis forhandlingerne med Hall ikke fører til det resultat, kongen måtte ønske. 30. december har David påny en notits om Monrad, der viser, at han ikke har nogen som helst forbindelse med ham eller kendskab til hans nærmeste politiske planer, og 31. december kommenterer han sammensætningen af det nye ministerium.³⁹⁾

David modtog det nye kabinet med skepsis: »Det kalder man at ende Ministerkrisen — og dog glæder man sig derover, og selv Kongen er glad over, at han har faaet Ministre«. ⁴⁰⁾ Siden det lille rigsrådsmøde havde kongen kun haft en enkelt samtale med David mandag d. 28. december, en samtale der synes at have været af ren orienterende karakter. I de dage, da Monrad var optaget af sine drøftelser vedrørende kabinettets sammensætning, talte David ikke med Christian IX, og først da kabi-

nettet var en kendsgerning, opsøgte han påny kongen. Om den samtale, der fandt sted samme dag, kabinettet var blevet dannet, oplyser David: »Nu da Ministerkrisen »er endt«, havde jeg ingen Grund til at holde mig borte. Jeg talte længe med H. M., men det er min Overbeviisning, at Monrad ikke har noget bestemt Program eller idetmindste ikke har meddeelt Kongen et saadant. H. M. haaber, at Quaade vil indtræde som Udenrigsminister og bad mig »overtale« ham dertil og at sige ham, hvilken personlig Tjeneste han derved vilde gjøre Kongen. Jeg raadede H. M. ikke at blive i Hovedquarteret, naar Krigen brød løs — ethvert Uheld vilde da tilskrives hans Indblanding i Commandoen; derimod troede jeg, at Kronprindsens Forbliven der kunde have en god moralsk Virkning«. ⁴¹⁾ I samtalens løb forhandlede andre aktuelle indenrigs- og udenrigspolitiske spørgsmål, og derefter tog Kongen afsked. »Ligesom jeg med et tungt Sind sagde H. M. Farvel, gav han mig med en vis Beklemthed Haanden og sagde: »Paa *Deres* Hengivenhed og Venskab veed jeg, at jeg kan stole i det nye som i det gamle Aar. Lev vel«. «

Davids beretning om samtalen med Christian IX på årets sidste dag er et nyt vidnesbyrd om det nære og venskabelige forhold, hvori de to mænd endnu på dette tidspunkt stod til hinanden. Det blev også den sidste samtale i længere tid. Først da ulykkerne var væltet ind over land og rige, og ministeriet Monrad var kørt fast, sendte Christian IX bud efter sin gamle politiske rådgiver. Der var nu ikke længere tale om blot at benytte ham som en mere uofficiel hjælper, men som kongens ansvarlige rådgiver.

XVII

FINANSMINISTER

Ministeriet Monrad formåede ikke at redde det danske monarki fra den truende katastrofe. 1. februar 1864 overskred de forenede tyske stormagters hære Ejderen, og i perioden februar-april tabte Danmark hele det slesvigske fastland. Tilbage af det gamle slesvigske område var Vesterhavsoerne samt Als og Ærø. Også Nørrejylland kom til at bære byrderne ved en fremmed militær besættelse. På engelsk foranledning trådte i april en konference sammen i London. Man vedtog først en våbenstilstand på ret ufordelagtige vilkår for Danmark. Jylland blev ikke rømmet, og Danmark måtte opgive blokaden af de nordtyske havne. Udsigterne for et gunstigt resultat af forhandlingerne i London var fra begyndelsen meget små. Kun i England fandtes en offentlig mening til gunst for Danmark, men inden for regeringen var der repræsentanter, der frarådede en energisk optræden fra engelsk side i den dansk-tyske strid. De øvrige stormagtsdelegerede indtog en temmelig kølig holdning. Dette lettede de tyske udsendinge spillet. Danmark sendte som sine repræsentanter udenrigsminister Quaade, A. F. Krieger og gesandten i London, Torben Bille. Fra den danske delegations side vistes mangel på smidighed over for de skiftende muligheder, som konferencen bød på. Desuden svækkede det de danske repræsentanters stilling, at der gjorde sig nogen uklarhed gældende med hensyn til de danske ønsker. Fra kongens og fra hoffets side holdt man længst muligt fast ved hele monarkiet. Kunne man ikke gennemføre helstaten, ønskede man i hvert fald en union mellem kongeriget og hertugdømmerne. Ministe-

riet ønskede principielt ejderstaten, og i anden række helstaten eller en deling af Slesvig.

Efter langstrakte forhandlinger nåede konferencen frem til spørgsmålet om Slesvigs deling. De tre neutrale stormagter foreslog, at grænsen skulle drages af neutral magt og foregå inden for et område, der mod nord afgrænsedes af en linie nord om Flensborg-Tønder og mod syd linien Eckernförde-Frederiksstad. Dette forslag forkastedes i statsrådet 20. juni 1864, idet man — støttet af folkestemningen — ikke ville vige længere mod nord end Slien-Dannevirke. De tyske magter accepterede forslaget. Som følge af den danske holdning sprængtes konferencen 25. juni, og fjendtlighederne begyndtes umiddelbart. De militære operationer gik straks uheldigt for Danmark. 29. juni erobredes Als, og de danske styrker måtte trækkes over til Fyen. Fra tysk side begyndte man straks at træffe forberedelser til en overgang over Lillebælt. Dette fremstød kunne ventes hvert øjeblik.

I denne vanskelige militære situation begyndte det at gå op for den offentlige mening i Danmark, at fortsat kamp var håbløs, og at ingen hjælp udefra kunne ventes. Medens man hidtil havde villet kæmpe til sidste mand og ikke opgive kampen, før fjenden stod i København, indtraf nu almindelig modløshed. Det indflydelsesrige national-liberale organ »Dagbladet« indeholdt 7. juli en artikel, der varslede det store omslag. Hermed indtrådte en helt ny politisk situation, der muliggjorde for kongen at skille sig af med ministeriet Monrad og omgive sig med mænd, der havde hans tillid. Christian IX havde ikke været nogen tilhænger af ministeriet Monrads politik, lige så lidt som han havde været det af kabinettet Halls, men folkestemningen havde hidtil været en sådan, at et skifte havde været en umulighed.

8. juli meddelte kongen Monrad, at han havde til hensigt at indlede forhandlinger om våbenhvile og fred. Efter hans mening kunne en sådan lettere opnås og på bedre vilkår, såfremt forhandlingerne blev ført af mænd, der ikke havde stået i spid-

sen for landets styre i de sidste par år. Som svar herpå indgav Monrad straks kabinettets dimission, som bevilgedes.

Ved dannelsen af det nye kabinet synes David at have spillet en aktiv rolle. Desværre findes der ingen samtidige beretninger fra Davids hånd om de forhandlinger, der gik forud, men han gav i 1867 Krieger nogle oplysninger, som denne straks noterede ned i sin dagbog, og desuden omhandles begivenheden i den ofte i det foregående omtalte redegørelse fra opholdet i Wien i 1874. Disse dokumenter er indtil videre hovedkilden til belysning af begivenhederne, og de er i det væsentlige overensstemmende.¹⁾

Det fremgår af disse dokumenter, at Christian IX allerede, inden londonkonferencen gik fra hinanden, forsøgte at få både David og Bluhme til at gå ind på tanken om en personalunion og om at indtræde i ministeriet. Bluhme blev vundet for unionstanken, medens David protesterede. Begge var enige om, at det endnu ikke gik an at danne ministerium imod det national-liberale parti. Kongen var synlig skuffet og bebrejdede dem deres mangel på mod. Denne forhandling fandt sted på Bernstorff slot søndag den 20. juni. Kort efter ændredes den indre situation som følge af erobringen af Als, og kongen gjorde et nyt forsøg på at få dannet et kabinet mere i overensstemmelse med sine egne anskuelser. Han henvendte sig nu til den gamle loyale holstener, Carl Moltke, der gik ind på tanken og sammensatte et kabinet i det væsentlige i overensstemmelse med det, der senere blev dannet. Efter opfordring af kabinetssekretær Trap aflagde David Moltke et besøg og fik under dette et så stærkt indtryk af Moltkes åndeligt og legemligt svækkede tilstand, at han straks henvendte sig til kongen og gjorde denne opmærksom på det uforsvarlige i at betro Moltke ledelsen af det nye kabinet. De to beretninger divergerer med hensyn til tidspunktet for disse konferencer, og Wienerberetningen er mere fyldig end Kriegers referat, men iøvrigt modsiger de ikke hinanden. Der blev herefter gjort et nyt forsøg på at overtale Bluhme til at påtage sig ledelsen, og efter

at Monrad havde opsøgt ham, gav han endelig sit tilsagn. Også Bluhme var på det tidspunkt legemlig svag, men han lod sig omsider overtale. 11. juli 1864 udnævntes kabinettet Bluhme, der fik følgende sammensætning: Bluhme overtog selv konseilspræsidiets, udenrigsministeriet og ministeriet for Holsten, David blev finansminister, F. F. Tillisch indenrigsminister, E. Heltzen justitsminister, C. F. Hansen krigsminister, O. H. Lütken marineminister, W. Johannsen minister for Slesvig (udtrådte efter Wienerfreden), Quaade og Carl Moltke ministre uden portefølje.

Med dette ministerium havde Christian IX fået et kabinet efter sit hjerte, og der er ingen tvivl om, at samarbejdet fra begyndelsen formede sig tillidsfuldt. De mænd, der prægede ministeriet, var foruden David navnlig Bluhme, Tillisch, Heltzen og C. F. Hansen.

C. A. Bluhme var omtrent jævnaldrende med David, født i 1794. Han var en fremragende administrativ begavelse, der med smidighed havde ført de diplomatiske forhandlinger med Rusland og de tyske stormagter, der førte til aftalerne af 1851-52. Siden havde han ledet de forhandlinger om øresundstoldens afløsning, der fik et for Danmark overmåde positivt resultat. Han havde altid været en overbevist tilhænger af helstatspolitikken og havde energisk bekæmpet ejderpolitikkenes mænd i rigsrådet. Også han var tidligt trådt i forbindelse med prins Christian af Glyksborg og var blevet benyttet som politisk rådgiver efter tronskiftet. Han var på det tidspunkt allerede syg og afslog — delvis med henvisning til sit svigtende helbred — alle opfordringer om at træde frem i forreste række. Først efter et meget hårdt pres gav han nu efter og overtog konseilspræsidiets. Han lagde dog ingen skjul på sin personlige ulyst til at skulle rette andres fejl og navnlig deres, som havde nedrevet, hvad han havde opbygget. Af politisk opfattelse var han udpræget konservativ, men havde dog stemt for junigrundloven. Desuden var han kendt for at være en glimrende parlamentarisk debattør.

F. F. Tillisch var noget yngre, født i 1801 i Slesvig og ligesom Bluhme en fremragende embedsmand. Hos ham levede en dyb forståelse af nødvendigheden af at styrke det danske sprogs stilling i Slesvig. Som kgl. kommissær i Slesvig efter treårskrigen gennemførte han udrensningen sindigt og fast og sammen med Regenburg sprogreskripterne i de nationalt blandede sogne i Mellemslesvig. Dette arbejde gjorde ham populær i national-liberale kredse. I politisk henseende var han nærmest konservativ. Til det national-liberale partis skuffelse bekendte han sig til helstaten og bekæmpede som medlem af rigsrådet ejderstaten. Han stemte ligeledes mod novemberforfatningen. En årrække virkede han som Frederik VII's kabinetssekretær og fra 1860-64 var han chef for det kgl. teater. I disse stillinger viste han sig stedse som en overlegen og kyndig administrator.

E. Heltzen hørte til kabinettets yngre medlemmer, idet han var født i 1818. Ligesom Tillisch var han fuldt fortrolig med de slesvigske forhold, idet han i adskillige år havde haft sin gerning som amtmand i det omstridte land. Fra 1856 havde han ligeledes haft sæde i rigsrådet, og som ivrig helstatsmand havde han stedse bekæmpet ejderpolitikken og stemt imod novemberforfatningen. Efter tronskiftet trådte han i nær forbindelse med Christian IX og blev hurtigt kongefamiliens fortrolige rådgiver.

Til ministeriets fremtrædende personligheder hørte endelig den 76-årige krigsminister C. F. Hansen. Sammen med Tscherning må han dele æren for den danske hærs krigsduelighed i treårskrigen, og han havde virket som krigsminister i årene 1848-54. Han var en fremragende militær administrativ begavelse og meget konservativ. Som krigsminister havde han haft utallige sammenstød med rigsdagen, med hvilken han var uenig om hærlovens gennemførelse i 1850'ernes begyndelse. Siden 1854 havde han levet som privatmand.

I saglig henseende stod ministeriet Bluhme eller »Oldingeministeriet« meget stærkt, og det kunne også nok gøres fornødent i den overmåde vanskelige situation, hvori landet befandt sig. Allerede 12. juli fremtrådte det nye kabinet for rigsrådet. I pro-

gramtalen, der var ganske kort, udviklede man, at ministerkiftet var fremkaldt ved håbet om, at nye mænd ville være i stand til på tålelige vilkår at bringe landet ud af de rådende forviklinger. Man appellerede til rigsrådets og folkets tillid, uden hvilken man intet kunne udrette. Man fremsatte intet egentligt program, men nøjedes med at udtale, at Danmarks frelse, ære og selvstændighed ville være kabinettets ledestjerne. Fra rigsrådets side rejstes ingen opposition, og både Hall og Monrad tilsagde det støtte. Ministeriet kunne derefter med fuld tryghed gå igang med dagens mange vanskelige spørgsmål.²⁾

Det mest påtrængende problem var at opnå en øjeblikkelig våbenhvile. I de nærmeste dage udsendtes parlamentærer for at erfare, på hvilke betingelser våbenstilstand og fred kunne opnås. Det viste sig herunder, at fred ikke kunne erhverves uden afståelse af alt land syd for Kongeåen. Til trods for denne hårde betingelse var ministeriet dog enig om at foreslå kongen, at man gik ind på dette krav som grundlæggende for de videre forhandlinger, idet man dog bevarede håbet om, at de kommende forhandlinger ville åbne mulighed for nogen lettelse. Forud for denne indstilling til kongen var gået en omhyggelig drøftelse inden for ministeriet, hvorunder de to militære ministre og finansministeren havde været opfordret til at afgive særligt votum. Både krigs- og marineministeren så meget mørkt på situationen, og man understregede de farlige følger af en langvarig okkupation af Nørrejylland. Også David nærrede bekymring for den jyske halvø, og selv om staten endnu havde økonomiske ressourcer at ty til, som f. eks. øresundsfonden, ville disse ikke række langt, hvis øerne alene skulle bære krigens byrder. Endelig frygtede David, at en fortsat krig ville ryste statens kredit. Også han måtte derfor tilråde, at man søgte fred snarest muligt. I statsrådet 19. og 21. juli besluttedes det derefter at indlede fredsforhandlinger, og man sendte delegerede, deriblandt Quaade, til fredskonferencen i Wien.

Forhandlingerne med de tyske stormagter sorterede i første række under Bluhme som udenrigsminister. Dog indeholdt for-

slaget til fredstraktaten adskillige finansielle bestemmelser, og den tidligere finansminister C. E. Fenger sendtes ligeledes til Wien som særlig sagkyndig. Under sit ophold her stod Fenger i intim korrespondance med David, der på denne måde fik lejlighed til at følge med i disse forhandlingers detaillier. På et tidligt tidspunkt rejste David modstand mod, at man fra dansk side skruede sine fordringer for højt op. Det nyttede ikke, at de danske delegerede under diskussionen om fastsættelsen af den del af statsgælden, som hertugdømmerne skulle overlage, fremsatte krav, som ikke kunne gennemføres. »Jeg troer tvertimod«, hævdede han, »at man opnaar et bedre Resultat ved fra Begyndelsen af at stille sine Fordringer saaledes, at Modstanderne, selv om de ville bekjæmpe dem, skulle have ondt ved at modbevise deres Begrundelse«. ³⁾ David foreslog derfor, at skæringspunktet skulle sættes ved 31. marts 1864 og ikke så sent som 31. juli 1864. Ikke engang dette mådeholdne standpunkt kunne de danske forhandlere gennemføre. David var ligeledes ivrig efter at få forhandlingerne tilendebragt. »For mig er det indlysende, at det er af yderste Vigtighed *snart* at komme tilende, hver Dag er kostbar, ikke blot paa Grund af det moralske Tryk, hvorunder Landet, især Jylland, lider, men ogsaa fordi hver Dag koster Landet betydeligt baade til de fremmede Troppers Underholdning og til vor halve Krigstilstands Opretholdelse. Jeg er derfor saameget mere enig med Dem, at man skal indrømme de Paastande, hvor Modstand ikke vilde føre til Noget, fordi de ikke ere ugrundede. Jeg har altid tidligere udtalt min Anskuelse herom, man fornærmer sin hele Stilling med i Enkeltheder endog kun at paadrage sig Skinnet af at have Uret — jeg er overbeviist om, at det er god Politik at undgaae det, og jeg vilde ønske, at Man bestandig havde fulgt denne Politik«. ⁴⁾ David var derfor stemt for, at man modtog de tilbudte 29 mill. rbd. som erstatning for den på Slesvig hvilende statsgæld, selv om 32½ mill. efter hans mening havde været mere passende. Der er ingen tvivl om, at det var med sorg i hjertet og med bekymring for fremtiden, at David satte

sit navn under de dokumenter, der medførte en splittelse af det gamle danske monarki, for hvis opretholdelse han havde kæmpet så ihærdigt gennem mange år. Ulykken stod imidlertid nu ikke til at afvende, og jo hurtigere man fik tilstanden stabiliseret desto bedre. Dog måtte man drage omsorg for, at fredstraktaten fik en sådan ordlyd, at Tyskland ikke fik nogen mulighed for at gribe ind i danske indre forhold. Kunne man derfor ikke få gennemført en bestemmelse i traktaten, der tilsikrede den danske nationalitet i Slesvig den tyske regerings beskyttelse, uden at en tilsvarende bestemmelse blev optaget for de dele af Slesvig, som indlemmedes i kongeriget, måtte man hellere lade denne klausul fare. Overfor dette synspunkt gjorde ministeren for Slesvig gældende, at den offentlige danske mening krævede en garanti for den dansksindede slesvigske befolkning. David fastholdt imidlertid sit standpunkt. Den danske offentlighed i kongeriget krævede både nationalitetens beskyttelse og rigets selvstændighed. Kunne man ikke få begge dele, måtte man opgive det første. Da også Bluhme forfægtede det samme synspunkt, blev der flertal i statsrådet for dette.

30. oktober 1864 underskrev de danske delegerede fredstraktaten i Wien, og kort efter godkendte rigsrådet den. Kongen satte sit navn under dokumentet 12. november. Om denne begivenhed skriver David i sin beretning af 1874, at Christian IX var så overvældet af sine følelser, at han knap kunne tilbageholde sine tårer. »Det samme var Tilfældet, da jeg forelagde ham Proclamationen til Slesvigerne til Underskrift. Han sagde mig i denne Anledning nogle forbindtlige Ord, der var Udtrykket for en dyb Følelse«. ⁵⁾ Man tør måske heraf slutte, at det var David, der havde konciperet dette gribende aktstykke. »Meget er tabt«, hed det videre i kongens brev til kongerigets befolkning, »men dog ikke Haabet; og Fremtiden hører den til, der alvorligt ville«. ⁶⁾ Muligvis er også disse kongeorde ført i pennen af David, og man tør i så fald formode, at de også er et udtryk for det syn, som han ønskede at anlægge på den nærmeste fremtid.

Som finansminister i det kabinet, der skulle afvikle krigen og lægge grunden for det indskrænkede danske riges nærmeste fremtid, påhvilede der David en række betydningsfulde opgaver. Forrest blandt disse stod bestræbelserne for at tilvejebringe ligevægt mellem statens indtægter og udgifter. I første række måtte der dog tænkes på at sørge for de fornødne likvide midler til bestridelse af presserende udgifter.

Da David tiltrådte sit embede, stod landet endnu på feltfod, og selv om våbenstilstanden tillod en delvis demobilisering, tyngede de militære udgifter hårdt. Forgængeren havde ved en foreløbig lov af 4. juni fået bemyndigelse til at optage et lån på 6 mill. rdl. til imødegåelse af forskellig svævende gæld. Denne lov forelagde David rigsrådet, som godkendte den, hvorefter den fik kongens underskrift 18. august. Endvidere overtog David fra forgængeren et forslag om en forhøjelse på op til 50 pct. af brændevinsafgiften og importafgiften på kaffe, sukker, te, tobak m. v. Denne lov stadfæstedes 5. august. Også et forslag om udstedelse af kreditbeviser til et beløb af 4 mill. rdl. var politisk arvegods. David foretog den ændring i forslaget, at den daglige rente forhøjedes til $1\frac{1}{3}$ sk. eller 5 pct. af bevisernes pålydende for at gøre dem mere tiltalende for det publikum, der skulle modtage dem. Rigsrådet gav sin tilslutning, og under 26. august stadfæstedes loven. Kreditbeviserne skulle være indløst til det fulde pålydende senest 31. december 1866, og de kunne modtages som gyldig betaling i alle kgl. kasser. Desuden stillede David forslag om et almindeligt statslån på ialt 12 mill. rdl. I sin begrundelse for forslaget fremførte han, at statskassen blev nødt til at yde forskud på krigsskadeserstatning til de egne, der havde lidt mest. Man kunne heller ikke endnu vide, om krigen atter blussede op, og det var da ikke godt at møde den med tom kasse. Under forhandlingerne i rigsrådet gik David med til at nedsætte beløbet til 8 mill., og han bemyndigedes samtidig til at benytte øresundsfondens midler for at stå friere under de forestående låneforhandlinger. Under sagens forhandling i folketinget afviste David stejlt at

give nærmere oplysning om den måde, på hvilken han ville tilvejebringe de fornødne midler. Det var finansministeren, der bestyrede finanserne, hævdede han, og tinget, der bedømte hans bestyrelse. Det kunne derfor ikke være i landets interesse, at han gav nærmere oplysninger om, hvorledes han havde tænkt sig at negociere lånet. Intet var så følsomt som et pengeomarked, og enhver offentlig omtale gjorde blot lånet dyrere. Udtalelsen er karakteristisk for Davids syn på administrationens selvstændighed over for den lovgivende forsamling. 12. september 1864 underskrev kongen loven om tilvejebringelse af ekstraordinære midler i anledning af de politiske forhold. De forskellige ekstraordinære indtægter optoges i loven om bevilling af overordentlige indtægter og udgifter i finansperioden 1864-66, der ligeledes blev underskrevet af kongen 12. september 1864. Behandlingen af dette lovforslag gav af almindelige politiske grunde anledning til en ministerstorm i folketinget, der dog blev afværget (se s. 415 ff.). Med grosserer D. B. Adler som mellemmand opnåede David hos bankhuset R. Raphael og sønner i London et statslån på 728.000 £ til en årlig rente af 5 pct. og en afdragstid på 12½ år. Tilbudet blev godkendt af rigsrådet i begyndelsen af året 1865 og derefter stadfæstet af kongen.⁷⁾ I Davids embedsperiode faldt udarbejdelse af lov om erstatning for krigsskade. David var i og for sig betænkelig ved en sådan lov, men da man i 1850 havde fulgt den vej at udbetale en direkte erstatning til dem, der i særlig grad var blevet ramt af ulykken, følte han sig moralsk bundet til at følge samme linie. Et lovforslag blev udarbejdet, der bemyndigede finansministeriet til at anvende et beløb af indtil 6 mill. rdl. Det lykkedes David at få forslaget vedtaget af rigsrådets lands-ting i efteråret 1865 så nogenlunde i overensstemmelse med hans egne synspunkter. I folketinget stillede der langt videregående krav, der efter Davids mening gik ud over, hvad statskassen kunne præstere. Han stillede derfor forslag om, at udkastet blev ført tilbage til den skikkelse, landstinget havde givet det, idet han som afslutning på en lang forbitret debat i

folketinget om denne sag udtalte, at loven ikke alene behøvede folketingets og landstingets tilslutning, men også finansministerens kontrasignatur »og at skulle kontrasignere en Lov, der ikke stemmer overeens med Ens Overbeviisning, troer jeg ikke, man kan fordre af nogen Mand«. ⁸⁾ Som udtryk for Davids syn på en ministers stilling over for den lovgivende magt er denne udtalelse ganske karakteristisk. Det lykkedes ikke David i sin ministertid at bringe forslaget i havn. Derimod lykkedes det ham at nedkæmpe den opposition, der ønskede at forhøje understøttelserne til de bestillingsmænd, der havde mistet deres stillinger i de afståede landsdele. Også med hensyn til denne lov forfægtede han statskassens tarv. »Følelsen kan raade for Meget, men for Statskassens Udtællinger maa den ikke kunne være eneraadig«, udtalte han. ⁹⁾

Som følge af den nye grænsedragning måtte et nyt grænsegendarmeri oprettes, og en ny toldtjeneste etableres. Denne opgave tilfaldt ligeledes David, og under hans ledelse udarbejdedes de fornødne lovforslag, der derefter blev forelagt rigsrådet og godkendt af dette. Under forhandlingerne viste der sig fra en vis kant uvilje mod at lade grænsegendarmeriet organisere på militær basis, men efter en række livlige parlamentariske fægtninger lykkedes det David at opnå den fornødne tilslutning. Den ordning, der blev indrettet ved den nye Kongeågrænse, kom på mange måder til at ligne den, der i sin tid havde været gældende ved den gamle toldgrænse ved Elben. ¹⁰⁾

Et vigtigt spørgsmål, som David måtte tage op i sin egenkab af finansminister, var forenklingen af statens administration. Efter de store landafståelser behøvedes der ikke længere et så omfattende administrationsapparat, og hensynet til de indskrænkede finansielle ressourcer gjorde ligeledes en nedskæring nødvendig. David havde et klart blik for denne administrative reforms nødvendighed, og det er interessant at se, at han, der i en tidligere periode af sin offentlige virksomhed ofte havde kritiseret Frederik VI's regering, fordi den ikke

havde skåret dybt nok ned, øjeblikkelig gik i gang med dette nødvendige, men højst ubehagelige arbejde, da han selv kom til magten. Fast og beslutsomt tog han fat på opgaven, og inden for de områder, hvor han selv havde indflydelse, nåede han betydelige og blivende resultater.

De bevarede dokumenter viser, at han personlig har arbejdet med denne opgave. Naturligvis stødte han på modstand, ikke blot inden for sit eget ministerium, men også fra sine kolleger i ministerrådet. Rent principielt ville de nok indrømme en nedskærings nødvendighed, men enkelte trak tiden i langdrag og viste stor ulyst til at give sig i kast med de nødvendige forarbejder.¹¹⁾ I skrivelser til konseilspræsidiets af 21. november og 12. december 1864 påpegede David nødvendigheden af at lægge hånd på værket for blandt andet at forhindre, »at Folkerepræsentationen ikke tager Initiativet i et Anliggende, som ingen Regjering, der har Agtelse for sig selv, kan lade sig tage ud af Haanden«. ¹²⁾

Samtidig med, at David energisk opfordrede sine kolleger til at gå i gang med arbejdet, var han selv travlt beskæftiget med at tilvejebringe en forenkling af finansministeriets organisation.¹³⁾ Allerede 19. juli 1864 indstillede han finansdirektør C. E. Fenger til afsked. Embedet som direktør for finansministeriet var overflødig, efter at han selv havde overtaget ministeriet.¹⁴⁾ I skrivelsen af 21. november 1864 til konseilspræsidiets udviklede han, at der under hans ministerium henhørte »flere Institutioner og Administrationsgrene, som staaer i meget ringe Forbindelse med Ministeriets Formaal, medens andre, der ligge dette nær, ja for en Deel betinger Ministeriets heldige Virken, ere udskilte derfra og henlagte under andre Ministerier, hvorhos der under enkelte Ministerier findes særlige Institutioner, der, idet de virke sideordnet med Forretningsgrene, der ellers i det Hele høre under Finansministeriet, ere en Hindring for Tilveiebringelsen af den Eenhed, som paa det finansielle Gebeet bestandig maa eftertrages, og foranledige forøgede og unødvendige Udgifter«. De fleste af disse uregelmæs-

sigheder skyldtes den tidligere modsætning mellem monarkiet og de enkelte landsdele, medens andre havde rod i overleveringen. Der var derfor al mulig grund til nu at lade dem falde, så meget mere som der ville kunne opnås betydelige besparelser.

Davids forslag gik derefter ud på følgende: Fra finansministeriet skulle afgives sager vedrørende gradmålingen og generalstabens topografiske tjeneste, sager angående meddelelse af indfødsret samt løsning af det undersåtlige bånd ligesom alle sager vedrørende rigsrådet i almindelighed samt rigsrådsvalgene. På den anden side ønskede David at modtage fra krigs- og marineministeriet de under disse ministerier henhørende bogholderi- og kassererforretninger fra 1. april 1865. Fra justitsministeriet forlangte han tilsynet med og bestyrelsen af brandforsikringen ligesom revisionen af regnskaberne, dog burde sager vedrørende brandpoliti, brandvæsen og bygningsvæsen forblive ved justitsministeriet. Davids ønsker over for indenrigsministeriet var ikke mindre. Ikke blot forlangte han herfra alle sager vedrørende det direkte og indirekte skattevæsen, men ligeledes sager vedrørende de kgl. bygninger og haver, Grønland samt de staten tilhørende færdige jernbaner. Endelig burde indkvarteringsfonden overføres til de almindelige statsaktiver. Hvad revisionsdepartementet for kongeriget angik, ønskede han dette sat i et lignende forhold til finansministeriet, hvori det nu stod til indenrigsministeriet, navnlig i alt, hvad der angik antagelse og afskedigelse af personale. Endelig foreslog han kassererkontoret for kongerigets ministerier nedlagt og dets forretninger henlagt under finanshovedkassen. Denne plan sendtes til udtalelse i de forskellige ministerier, der berørtes af forslaget, ligesom den sammen med et udkast til en ny departements- og kontorordning blev forelagt forskellige højtstående embedsmænd i finansministeriet. Det var just ikke lutter lovord, der i den anledning blev fremført.

Navnlig indenrigsminister Tillisch værgede sit departement med hænder og fødder, og han forstod snildt at føre krigen

over i fjendens lejr.¹⁶⁾ Han ville nok anerkende, at de enkelte ministre burde forelægge finansministeren alle foranstaltninger, der medførte væsentlige indtægter eller udgifter for staten, men besparelser kunne også opnås ved at indskrænke finansministeriet. Hovedsagen med en administrationsreform måtte endelig være, at de enkelte sager blev henlagt der, »hvor de kunne erholde ikke blot den meest eensartede, men ogsaa den meest sagkyndige Behandling«. Tillisch havde intet imod at modtage sager vedrørende gradmålingen, de topografiske arbejder, indfødsret og rigsrådet og at afgive indkvarteringsfonden og at nedlægge kassererkontoret. Derimod nægtede han at udlevere 1) skatte- og stempelsagerne, da den daglige administration af disse fordrede »en juridisk Indsigt og Forvaltningskunst, der da og maaske ligesaa naturligt vil kunne søges i Indenrigsministeriet som i Finansministeriet«, 2) de kgl. bygnings-sager og haver, der naturligt hørte under det departement i indenrigsministeriet, der behandlede de tekniske sager, 3) de grønlandske sager, der sammen med de islandske og færøske burde samles under indenrigsministeriet, samt 4) jernbanesagerne, da dette ville modarbejde den enhed, der ogsaa »paa Jernbanegebeetet bestandig maa eftertragtes«. Heller ikke revisionsdepartementet burde efter Tillisch' opfattelse interessere finansministeriet mere end justits- og indenrigsministeriet.

Heller ikke fra sine egne underordnede mødte David tilslutning til sine forenklingsplaner. Navnlig departementschef Schovelin var yderst kritisk. »Naar Omstændighederne gjør det ønskeligt«, udtalte han, »kan man flytte et Contoir fra eet Departement til et andet, og fra eet Ministerium til et andet. Man kan forene to Ministerier til eet, man kan forene to Departementer til eet, man kan forene to Contoirer til eet. Men en Deling af de Sager, som nu ere samlede i eet Contoir, saaledes at de fremtidig behandles i forskjellige Contoirer, kan jeg ikke ansee for hensigtsmæssig. En saadan Deling vil altid medføre store Ulemper. De forhaanden værende Omstændigheder indeholdt Opfordring til Sammenlægning, men ikke til Deling. De

Forandringer, som ere *nødvendige*, maa man finde sig i, men der bør ikke foretages *unødvendige* Forandringer.

David lod sig dog ikke standse. Selv om han ikke helt kunne gennemføre sine ideer, lykkedes det ham under de videre forhandlinger at nå til et for ham gunstigt kompromis. Fra 1. april 1865 nedlagdes såvel ministeriernes kassererkontor som krigsministeriets særlige kassererkontor.¹⁰⁾ I generalpostdirektionen ophævedes ligeledes det særlige kassererkontor fra 1. juli 1865, medens bogholderiet opretholdtes indtil videre. Derimod værgede marineminister Lütken sit bogholderi- og kassererkontor så ihærdigt, at det fik lov til at blive bestående. Det varetog nemlig også arkivforretningerne. Det lykkedes endvidere David at få henlagt alle sager vedrørende det direkte og indirekte skattevæsen under finansministeriet. Dette var en varig og efter moderne opfattelse naturlig erobring for ministeriet. Til gengæld måtte han opgive at samle sager vedrørende de kgl. bygninger og haver i finansministeriet. De forblev ved indenrigsministeriet, som desuden fik sager vedrørende civillistens mellemværende med statskassen. Derimod fik David gennemført, at de bygningsinspektører, der for fremtiden skulle sortere under indenrigsministeriet, fremdeles skulle være pligtige til at yde finansministeriet bistand med hensyn til de bygnings-sager, der også i fremtiden forblev under finanserne. Det drejede sig om en række kirker, hvis forhold bestyredes af domænekontoret. I konsekvens af bestemmelsen om civillisten skulle indenrigsministeren afløse finansministeren som medlem af bestyrelsen af de danske kongers kronologiske samling på Rosenborg. Det blev endvidere vedtaget, at alle sager vedrørende indfødsret og koloniernes centralstyrelse overgik til indenrigsministeriet, og at direktionen vedrørende gradmålingen blev henlagt under kultusministeriet. Desuden overtog krigsministeriet sager vedrørende den topografiske tjeneste, ligesom konseilspræsidiets overtog sagerne vedrørende rigsrådet.

Med hensyn til den indre organisation af finansministeriet nedlagdes det såkaldte 1. departement, og det under samme

sorterende ekspeditionskontor henlagdes direkte under finansministeren under navnet finansministeriets sekretariat.¹⁷⁾ Det tidligere 4. departement fik navneforandring til departementet for statsgælden og pensionsvæsenet, idet pensionskontoret henlagdes under dette departement. Det tidligere 2. departement forenedes med statsbogholderiet til departementet for anvisningsvæsenet og statsbogholderiet. Til fremtidig chef fik det overfinansbogholder Schiern. Endelig omdøbtes det tidligere 3. departement til departementet for statsaktiverne og domænevæsenet. Som følge af nyordningen afskedigedes de to departementschefer Chr. Fr. Holm og Edv. Collin. Det var ingenlunde David nogen behagelig opgave at indstille de to departementschefer til afsked, da de på ingen måde »varc aflægs eller udygtige«, men en forenkling måtte gennemføres, og efter den nye ordning kunne de bedst undværes.¹⁸⁾

Efter at finansministeriet havde modtaget sagerne vedrørende det direkte og indirekte skattevæsen, foreslog David oprettelsen af et embede som generaldirektør for skattevæsenet.¹⁹⁾ Under denne embedsmand henlagdes de fra indenrigsministeriet modtagne sager samt rangskattesagerne, der tidligere var blevet behandlet i sekretariatet, lottosagerne, der før havde sorteret under departementet for anvisningsvæsenet og statsbogholderiet, og de i generaltolddirektoratet hidtil behandlede sager vedrørende told- og brænderiafgiftsvæsenet. Til den nye stilling udpegedes generaltolddirektør Ramus. Også ved denne foranstaltning grundlagdes en ordning, der ved sin klarhed blev en varig gevinst for finansministeriet. Ved samme lejlighed udskiltes en række sager fra sekretariatet, og de blev anbragt under de departementer, hvorunder de rettelig hørte hjemme. Det var møntsagerne, som henlagdes under departementet for anvisningsvæsen og statsbogholderiet, og sager vedrørende pensionering af de militære underklasser og invalideforsørgelsessager, der flyttedes til departementet for statsgælden og pensionsvæsenet.

Til Davids administrative reformer hører endelig et lovfor-

slag om ophævelse af det i 1857 oprettede særlige øresundsfond, hvis oprettelse han i sin tid sammen med Algreen-Ussing havde bekæmpet.²⁰⁾ I motiverne til forslaget gjorde David opmærksom på, at opretholdelsen af de separate fonds vanskeliggjorde den daglige administration og forhindrede overblikket over statens finansielle stilling. Fonden var i sin tid oprettet på grund af en strid med hertugdømmerne om anvendelse af domæneindtægterne til fælles formål. Efter at disse ved Wienerfredens gennemførelse var ophørt, kunne fonden ophæves. Davids forslag mødte ingen modstand fra rigsrådets to ting, og under 17. november udkom loven om øresundsfondens ophævelse. Dog opnåede David ikke at se sit navn under denne reform, idet ministerskiftet fandt sted få dage forinden.

Et meget vanskeligt spørgsmål i forbindelse med nedskæringspolitikken efter den ulykkelige krig i 1864 var forhandlingerne med kongen om fastsættelsen af civillistens størrelse. David omtaler i sin beretning fra 1874, at Christian IX havde sat sig i hovedet, at civillisten skulle være lige så stor som den, Frederik VII i sin tid havde oppebåret, og at overhofmarskal V. T. Oxholm på alle områder støttede kongen i hans krav. David skildrer videre, hvorledes det kostede ham meget besvær at overbevise kongen om nødvendigheden af en nedsættelse under henvisning til statens indskrænkede ressourcer. Det lykkedes omsider at overbevise kongen, men derimod ikke dronning Louise. Nye vanskeligheder opstod under forhandlingerne om en bevilling i anledning af prinsesse Dagsmars formæling med den russiske storfyrsttronfølger. Også her lykkedes det efterhånden at gøre indtryk på kongen, medens dronningen nærede en stadig uvilje mod David på grund af ordningen af denne sag. Finansministeren var hende ikke nær så kær som konferensråden, skrev hun senere til ham.²¹⁾ Der opstod ligeledes betydelige vanskeligheder i anledning af forhandlingerne om en nedskæring af hæren, idet ikke blot kongen, men også krigsministeren var uvillig til at bruge nedskæringskniven så stærkt, som finansministeren ønskede det. Dog gennemførtes

ved kgl. resolution 19. december 1864 betydelige afskedigelser inden for officerskorpset. Et af de spørgsmål, der vakte mest uvilje hos kongen, var nedlæggelsen af hestgarden, som han selv havde tilhørt. Forhandlingerne om den fremtidige hærreform blev først gennemført af det efterfølgende ministerium. Det har ikke været muligt kritisk at eftergå meddelelserne i beretningen af 1874 om de pinlige forhandlinger med kongehuset om civilliste, apanage m. m. Muligvis er der en kerne af sandhed i dem, men der er ingen tvivl om, at deres betydning har forskudt sig i Davids erindring. Det var finansminister Fenger, der forelagde loven om kongens civilliste kort efter tronskiftet, og loven stadfæstedes 17. december 1863. David havde altså intet med denne lovs forelæggelse at gøre. Det er muligt, at Christian IX senere har forsøgt at få David som finansminister til at forelægge en supplerende lov, men herom vides intet i de tilgængelige kilder. Med hensyn til loven om brudeudstyr for prinsesse Dagmar ligger sagen således, at ægteskabskontrakten først blev underskrevet i oktober 1866, og loven om brudeudstyr forelagt 20. november 1866, altså et helt år, efter at David var afgået som finansminister. Heller ikke med denne lov kan han således have haft noget at gøre. Dog bør det i denne forbindelse oplyses, at prinsesse Dagmar allerede 28. september 1864 var blevet forlovet med storfyrsttronfølger Nicolai, som imidlertid døde 23. april 1865. Det kan derfor ikke udelukkes, at der på et eller andet tidspunkt har fundet en drøftelse sted mellem kongehuset og David som finansminister, hvor meningene kan have været forskellige, men nogen alvorlig konflikt, sådan som David fremstiller det i sin beretning fra 1874, kan man vanskeligt tænke sig, da sagen slet ikke kom til at foreligge i praksis i hans ministertid. Også på dette punkt må Wienerberetningen således tages med alt muligt forbehold.

Det vigtigste af samtlige politiske spørgsmål efter forhandlingerne om våbenstilstand og fred, som ministeriet Bluhme måtte tage stilling til, var ordningen af de fremtidige forfatningsfor-

hold. Det blev også dette spørgsmål, der blev ministeriets bane. På grund af konseilspræsidentens sygdom tilfaldt det David at føre ministeriets sag over for de lovgivende forsamlinger.

Da den ulykkelige krig var endt, var forholdet det, at alle kongerigets særlige anliggender var underlagt den danske rigsdags to ting i henhold til junigrundloven, medens de såkaldte fællesanliggender, d. v. s. udenrigs-, krigs- og finanssagerne hørte under rigsrådets folke- og landsting, oprettet i henhold til fællesforfatningen af 18. november 1863. Der var således ikke mindre end fire lovgivende forsamlinger. Ganske bortset fra de praktiske vanskeligheder, der var forbundet med i det daglige lovgivningsarbejde at arbejde med dette indviklede system, der også kun var gennemført af hensyn til de særlige statsretlige forhold inden for det tidligere danske monarki, var det klart, at det danske riges indskrænkning til kun at omfatte det egentlige kongerige og en strimmel af det gamle slesvigske område måtte kræve en nyordning. Herom var også alle enige. Enigheden hørte op, når man begyndte at overveje, på hvilken måde nyordningen skulle gennemføres.

Alle venstregrupper var enige om, at man simpelthen burde ophæve rigsrådet og genindføre junigrundloven i dens fulde udstrækning. Omvendt ønskede det national-liberale parti, at rigsrådet skulle give sit samtykke til nyordningen, idet man ønskede, at den konservative sammensætning, som rigsrådets landsting havde fået i henhold til fællesforfatningen af 18. november 1863, skulle overføres på det kommende landsting. For de national-liberale blev det derfor et hovedpunkt, at regeringen ikke forhandlede sig til rette med rigsdagen, men at rigsrådet blev medbestemmende. Da de national-liberale havde et sikkert flertal i rigsrådets landsting, ville de kunne påtvinge nyordningen det præg, som stemte med deres idealer. Men hvilken vej ville regeringen følge? Allerede 8. august 1864 anmeldte Lehmann i rigsrådets landsting en forespørgsel, der havde til formål at aftvinge regeringen en erklæring. Lehmann spurgte: Erkender regeringen, at rigsrådets konstitutionelle myndighed

i alle det underlagte sager, selv om det territorielle område for dets virksomhed måtte blive indskrænket, vedbliver at bestå, indtil der med rigsrådets forfatningsmæssige samtykke foregår en forandring med hensyn til dets myndighed. Med denne forespørgsel havde de national-liberale stukket deres fane ud. Dagen efter anmeldte venstre i rigsrådets folketing, hvor de var de stærkeste, en anden forespørgsel, der markerede dette partis grundsynspunkt: Erkender regeringen, at grundloven af 5. juni 1849 og dermed den danske rigsdags lovlige myndighed må i henhold til rigsdagens beslutning i den ekstraordinære session i 1855 alter træde i virksomhed i dens oprindelige omfang, når en ulykkelig fredsslutning berøver os den sidste landsdel, med hvilken kongeriget endnu har fælles anliggender, og forfatningsloven for disse fælles anliggender derved må bortfalde? Til trods for, at ministeriet — og navnlig dets chef — på dette tidspunkt var optaget af de indledende og meget krævende fredsforhandlinger med de tyske stormagter, måtte man tage stilling til dette afgørende politiske fremtidsproblem.²²⁾

Det ser ud til, at ministeriet oprindeligt var enig om, at rigsrådet skulle bortfalde ved fredens ikrafttræden. Hermed ville man på en nem og smertefri måde komme af med den fællesforfatning, som flere af ministeriets medlemmer i sin tid havde bekæmpet. De fælles anliggender måtte så foreløbig administreres af kongen og ministeriet, indtil der var nået en overenskomst mellem rigsdagen og regeringen om den fremtidige ordning. Det er klart, at ministeriet Bluhme på ingen måde ville godkende partiet venstres opfattelse, at junigrundloven simpelt hen skulle udvides til også at gælde de tidligere fællesanliggender. Man ville benytte situationen til af rigsdagen at opnå visse indrømmelser med hensyn til landstingets sammensætning, således at der blev indført konservative garantier. Under de forhandlinger, som skulle finde sted, synes man at have været mere tilbøjelig til at ville forhandle med Tscherning end med de national-liberale. Det var i hvert fald Bluhmes personlige standpunkt. I overensstemmelse med disse synspunkter udarbejdede

man en regeringserklæring, som Bluhme oplæste i rigsrådets landsting. Under den påfølgende forhandling kunne han imidlertid ikke fastholde ministeriets standpunkt. Resultatet blev, at man gjorde visse indrømmelser, der i det lange løb medførte en helt anden fremgangsmåde.²³⁾

I mødet den 15. august oplæste Bluhme følgende erklæring: Da rigsrådets konstitutionelle myndighed i alle fællesanliggender er betinget af den konstitutionelle forbindelse mellem kongeriget og hertugdømmet Slesvig, så kan regeringen ikke erkende, at der, såfremt denne konstitutionelle forbindelse ophører, kan tilkomme det for Danmark-Slesvig nu bestående rigsråd den af interpellanten for samme postulerede myndighed. Hvorledes regeringen iøvrigt agter at stille sig med hensyn til de skridt, som under den forudsatte eventualitet ville være at foretage for at tilvejebringe en konstitutionel ordening, der sikrer det danske folk en konstitutionel myndighed i den art anliggender, som nu henhører under rigsrådets område, derom kan regeringen nu for tiden ikke udtale sig.

Erklæringen vakte stærk bevægelse hos det national-liberale parti og blev skarpt imødegået. Man forstod, at regeringen, så snart freden var indtrådt, ville erklære rigsrådet for opløst, og hermed ville partiets mulighed for at øve indflydelse på den fremtidige ordening blive væsentlig beskåret. Det fremgik ganske vist, at regeringen havde til hensigt at arbejde på en konstitutionel løsning, men man sagde intet om selve nyordningens indhold og heller ikke, hvornår den skulle gennemføres. Under den videre forhandling understregede David, at når regeringen havde til hensigt at arbejde for en konstitutionel ordening, behøvede man foreløbig ikke at sige mere og heller ikke at redegøre for, »om disse Skridt ville bestaae i en Forhandling med den nuværende constitutionelle Myndighed i Kongeriget alene, eller om de ville lede til en foreløbig Forhandling med Rigsraadet, før dette giver sit Samtykke til Fredens Afslutning«. ²⁴⁾ Også denne udtalelse vakte den største uro hos det national-liberale parti.

På foranledning af en udtalelse af højesteretsassessor Mourier

blev Bluhme imidlertid aftvunget en ny erklæring, hvori han udtalte, at det lå i »Regeringens Hensigt« at træffe sådanne forholdsregler — i al fald gennem forhandling med rigsrådet — at der ikke på noget tidspunkt savnedes en konstitutionel myndighed i fællesanliggenderne. Selv om Bluhme kun udtalte, at dette var regeringens hensigt og ikke afgav noget bindende tilsagn, betød denne erklæring dog det afgørende skridt bort fra ministeriets oprindelige plan. Det virkede straks noget beroligende.

Da Bluhme nogle dage senere trådte frem i folketinget, var hans udtalelser således, at de yderligere måtte berolige rigsrådets national-liberale medlemmer. Efter en fornyet overvejelse i regeringen erklærede han, at denne ville tilstræbe, at den af forholdene nødvendiggjorte ændring skete i overensstemmelse med junigrundloven og fællesforfatningen. Der lå faktisk i denne erklæring et tilsagn om, at også rigsrådet skulle blive hørt. Endnu stod dog det spørgsmål åbent, om regeringen ville forelægge rigsrådet det nye forfatningsforslag, efter at have forhandlet sig til rette med rigsdagen, eller anvende den omvendte fremgangsmåde. En del af venstre — navnlig kredsen omkring Tscherning — håbede endnu, at den første fremgangsmåde ville blive anvendt, og at rigsrådet kun ville få lov til at sige enten ja eller nej. Den I. A. Hansenske gruppe frygtede, at det modsatte ville blive tilfældet, og man forsøgte at trænge ind på Bluhme, som imidlertid kun lod sig aftvinge det orakelmæssige svar: Den forsamling, der skal klædes af, må klæde sig selv af, og den forsamling, der skal klædes på, må klæde sig selv på. Svaret beroligede ingenlunde I. A. Hansen, og det bidrog til at skærpe mistænksomheden, at Hall og andre national-liberale støttede Bluhme. Man forsøgte derfor nogle få dage senere, men uden resultat, at løbe storm mod ministeriet ved at stemme imod loven om overordentlige indtægter og udgifter for finansperioden 1864-66. Kritikken rettedes både mod ministeriets ydre og indre politik. Under den debat, der udviklede sig i den anledning, var det David, der optrådte som forsvarer for kabi-

nettets politik, og hans tale er et vigtigt dokument til belysning af hans politiske anskuelser på dette tidspunkt.

Han erklærede straks, at ministeriet ville sætte hårdt imod hårdt, hvis loven blev forkastet. Folketinget ville øjeblikkelig blive opløst. Den fremsatte kritik skød langt over målet, fortsatte han. Naar man bebrejdede ministeriet, at det ville fremme de dynastiske interesser ved at arbejde for en union mellem hertugdømmerne og kongeriget, var det aldeles ikke tilfældet. Man begrundede sin kritik med ministrenes tidligere anskuelser. »Ja, jeg tilstaaer aabent,« erklærede David, »at jeg har anseet Heelstatspolitiken for at være langt mere, ikke blot til Monarchiets, men til det egentlige Kongeriges Vel end Eiderpolitikken. Jeg har en Grundsætning, som jeg ved flere Leiligheder har udtalt; det er den: at hvad der ikke er praktisk muligt, anseer jeg i Politiken for at være det daarligste Maal, man kan forfølge, og heri forekommer det mig, maa der allerede ligge en Borgen for, at jeg, for mit Vedkommende, ikke længer kan tænke paa at forfølge en Politik, som jeg anseer for praktisk umulig. Men dernæst vil jeg tillade mig at erindre om, hvormange af dem, der her i Salen nu vilde foretrække Slesvigs Deling for enhver anden Løsning af Spørgsmaalet, og som selv nu, hvis det forelaa til frit Valg, om vi skulde udføre Eiderpolitikken eller modtage en Deling af Slesvig, og derved gjøre det egentlige Danmark til en compact Nationalitet, vilde vælge det Sidste . . . Dersom dette ikke nægtes, fordi Begivenhedernes Medfør have belært dem og forandret deres Opfattelse, hvorfor ville de da ikke troe, at ogsaa Mænd, der have anseet Heelstatspolitiken for at være den rette Vei, nu, da den maa forekomme dem uopnaelig, ikke med samme Iver vil arbejde for en Tilslutning og Gjenvindelse af Nordslesvig som de Herre, der fra Eiderpolitikken ere gaaede over til Slesvigs Deling«. Når engang instruktionerne til de danske forhandlere offentliggøres, vil man se, at regeringen har søgt at skaffe den tanke indpas hos modparten, »at ikke blot Retfærdigheden, men Tyd-

skernes egen Interesse opfordrer dem til at give Afkald paa den Deel af Slesvig, hvor Nationaliteten aabenbart er dansk«. ²⁵⁾)

Med hensyn til den indre politik udtalte David, vendt mod I. A. Hansen, at det var rigtigt, at han havde forfægtet den anskuelse, som han endnu nærede, at det var farligt at bygge et lands hele repræsentation på almindelig stemmeret. »Jeg har udtalt det i 1849, men maa bede bemærket, at jeg ikke afgav nogen Erklæring imod Andet end imod Valgsystemet i Grundloven 5. Juni 1849. Jeg troer og haaber ikke derom at behøve at erindre Thinget, at naar Talen er om at have arbeidet for constitutionelle Formers og den constitutionelle Friheds Indførelse i Danmark, kan jeg være mit Arbeide bekjendt, nok saa meget og nok saa tidlig, som nogen Anden her i Landet; men jeg har ikke tilbageholdt min Overbeviisning om, at man i 1849 slog ind paa en meget farlig Vei, og denne Overbeviisning har jeg endnu. Derfor er det ogsaa min Hensigt, hvis jeg forbliver i Regjeringen, at tilraade at lade Folkethinget i den eventuelle nye Forsamling bestaae, saaledes som det nu er, men at søge andre og mere betryggende Garantier for Landstingets Sammensætning — en Vei som man fulgte i 1863 . . . Jeg troer, at naar den constitutionelle Myndighed overdrages til Rigsdagen — thi jeg kan ikke nægte, at det ogsaa undrer mig, at det er undgaaet det ærede Medlems erkjendte Skarpsindighed, at det er Rigsdagen, som for at blive ved Billedet, skal klædes paa, og Rigsraadet som skal klædes af, eller rettere sagt, at man vil opfordre Rigsraadet til at afklæde sig, for at man kan paaklæde Rigsdagen, jeg siger, naar den constitutionelle Myndighed overdrages til Rigsdagen, og denne saaledes kommer til at raade, ikke blot over de Anliggender, som nu kaldes »særlige«, men ogsaa over de Anliggender, der nu udgjøre de saakaldte »fælles« det vil sige Finantserne, Krigsvæsenet og Diplomatiens, saa finder den Anskuelse, som jeg i saa Henseende nærer, ikke liden Anklang her i Landet, at man ikke kan berolige sig ved alene at overgive Valgene til, hvad man vil kalde Menigmands Stemmer og Indflydelse . . . Naar en Classe . . . bliver den eneher-

skende i Staten, lærer Erfaringen, at den ifølge den menneskelige Natur vil gjøre sit Eneherredømme gjældende paa de andre Classers Bekostning. Det er af den Grund, at jeg anseer det saa farligt at gjøre de almindelige Valg gjældende saaledes, at de ikke finde nogen Modvægt i et af de to Kamre, hvoraf den lovgivende Magt, her altsaa Rigsdagen, bestaaer, og jeg skal tilføje, hvad jeg ogsaa sagde i 1849, at naar man ikke vil gjøre væsentlig Forskjel mellem Landstinget og Folkethinget, gjør man langt klogere i, med mindre Bekostning og mindre Uleilighed at sammensmelte begge Kamrene, thi som en fransk Forfatter har sagt, de to Kamre i en Repræsentation skulle ikke bestaae deri, at der er en stor Sal med en Skillevæg i, men skulle være to Kamre af forskjellig Oprindelse og Sættelse.²⁰⁾

Dauids erklæring af 23. august 1864 betegner en vigtig milepæl i forfatningsdiskussionen. Den viser for det første Dauids mål, nemlig en omdannelse af landstinget i konservativ retning. Den kamp, som han havde måttet opgive i den grundlovgivende rigsforsamling, skulle nu tages op, og David satte sin lid til, at de foregående års politiske udvikling havde belært det national-liberale parti om, at tidspunktet var inde til at gennemføre de fornødne konservative garantier mod et kommende bonderegimente. Selv om David formelt forfægtede egne anskuelse, har man grund til at formode, at han ogsaa gav udtryk for det samlede ministeriums opfattelse. Det var jo ikke en tilfældig lejlighed, han benyttede til at give udtryk for sine forfatningspolitiske ønsker, men en situation, hvor oppositionen for første gang for alvor løb storm imod ministeriet.

Af de indledende drøftelser i august 1864 fremgik det, at ministeriet skrinlagde sin oprindelige tanke om at tiltage sig enevældig magt over de tidligere fællesanliggender. Endnu stod det spørgsmål åbent, hvilken vej man skulle følge for at nå frem til målet. Om dette problem forhandlede der inden for ministeriet i løbet af efterårsmånederne. Så vidt man kan se, var meningene delte. En fløj, hvortil justitsminister Heltzen hørte, ønskede, at man skulle lægge vægten på forhandling med

rigsdagen, og han støttedes i disse bestræbelser, både af Tscherning og Monrad. Omvendt mente David, at regeringen burde træde i forbindelse med de national-liberale og forelægge forfatningsudkastet i rigsrådet. Til trods for, at modsætningen mellem regeringen og det tidligere så almægtige national-liberale parti i efteråret 1864 på et vist tidspunkt var spændt som følge af redaktør Billes agitation for, at tronen, efter de to hertugdømmers afståelse, rettelig tilkom prins Frederik af Hessen, sejrede de Davidske synspunkter, og det lykkedes ham at vinde Bluhme over på sit parti. Enkelthederne i denne udvikling kendes ikke, men David synes at have overbevist Bluhme om, at når ministeriet havde ladet sig slå det våben af hænde, som en midlertidig enevældig administration af fællesanliggenderne var, kunne man ikke komme uden om det national-liberale parti, da ministeriet intetsteds havde nogen stærk parlamentarisk basis. David har formodentlig villet drage nytte af det national-liberale partis uvilje mod venstre, og han har håbet, at man herigennem kunne få partiets tilslutning til planerne om landstingets konservative sammensætning.

Et ydre udtryk for den Davidske politiks sejr var et lovforslag, som han selv forelagde i rigsrådet 18. november 1864, hvorefter fællesforfatningen blev indskrænket til kun at omfatte kongeriget og de territorier inden for det tidligere slesvigske område, der ved freden i Wien forblev hos Danmark.²⁷⁾ Samtlige slesvigske rigsrådsmedlemmer, såvel folke- som kongevalgte, skulle udtræde, og rigsrådets folketing skulle for fremtiden bestå af 102, landstinget af 65 medlemmer. Hensigten med dette forslag var een gang for alle at slå fast, at rigsrådet var en realitet, hvis myndighed på ingen måde var rokket af den ulykkelige krigs resultater. Desuden ønskede man ved at udelukke de slesvigske medlemmer af rådet at øge rådets politiske slagkraft. Forslaget modtoges med fanatisk modstand af alle venstregrupper, også den Tscherningske, medens det national-liberale parti støttede det. En voldsom politisk strid blev følgen. På regeringens vegne førte David ordet. Med fast-

hed modsatte han sig alle oppositionens stormløb, og han veg ikke tilbage for at benytte truslen om opløsning, hvis forslaget ikke blev vedtaget. Den stærkeste modstand kom fra rigsrådets folketing, og det så et øjeblik ud til, at regeringen skulle lide nederlag. I sidste øjeblik veg I. A. Hansen imidlertid tilbage fra at stille sagen på spidsen. Valgtruslen virkede, og forslagets hovedpunkter blev vedtaget.

I et af sine indlæg understregede David, at regeringen havde til hensigt at værne om rigsrådets rettigheder. Det var sørgeligt, at den politiske udvikling havde medført, at man havde to sæt lovgivende forsamlinger, men det var nu engang »de bedrøvelige Følger af vor hele Udviklingsgang«. ²⁸⁾ Vendt mod I. A. Hansen udtalte han, at han gav ham ret i, at man ikke måtte træde rigsdagens rettigheder for nær, men man måtte da også indrømme regeringen, at denne havde en forpligtelse til at påse, at heller ikke rigsrådets rettigheder blev krænket. Den anskuelse, at fællesforfatningen var bortfaldet med afståelsen af Slesvig, betegnede han som »grundfalsk«. ²⁹⁾ David lagde heller ingen skjul på, at det var regeringens hensigt at forelægge den nye forfatning i rigsrådet. Når man gjorde det, var det naturligvis, fordi man anså det lettere at nå til en overenskomst med rigsrådet end med rigsdagen. I den offentlige argumentation gjorde man imidlertid gældende, at forslaget forelagdes rigsrådet først, fordi man ønskede at tilendebringe forfatningsarbejdet på kortest mulig tid. Forelagde man forslaget først i rigsdagen, behøvedes der for dets vedtagelse, at det blev godkendt af to ordinære og en overordentlig rigsdag, førend rigsrådet kom til at udtale sin anskuelse. Var der da den mindste uoverensstemmelse, således at rigsrådet sagde nej til forslaget, måtte man begynde forfra. Begyndte man med rigsrådet, var der den mulighed, at man mellem de to ordinære rigsdage kunne forhandle påny med rigsrådet, såfremt rigsdagen ikke ville gå ind på det af rigsrådet godkendte forslag, og tiltrådte rigsrådet de af rigsdagen godkendte ændringer, kunne den endelige behandling hurtigt afsluttes.

Om detaillerne i udkastets indhold ville David ikke udtale sig. Dog lagde han ikke skjul på, at regeringen ønskede at gennemføre en mere konservativ sammensætning af landstinget. Allerede i mødet i rigsrådets landsting den 21. november 1864 gjorde David i en heftig diskussion med Tscherning opmærksom på dette. »Det er Regjeringens Ønske og Attraa, at Rigsraad og Rigsdag maae tilligemed Regjeringen kunne forenes om en Forfatning, som kan tjene dette indskrænkede lille Land til virkelig sandt Gavn og til Sikkerhedens og Frihedens Befæstelse. Regjeringen ønsker og attraaer, at det af saa mange Kampe omtumlede Danmark snarest muligt maa komme til Ro, og at der maa komme den Ligevægt i alle Gemytter, som udfordres for med Held at kunne drive Fredens Sysler«. Målet med nyordningen maa derfor være, at befolkningen i sin helhed kan blive tilfreds. »Regjeringen er en Modstander af *al* Absolutisme, saavel af den kofteklædte som af den purpurklædte, og derfor troer den at skyldte Landet, ikke at overdrage den hele besluttende Myndighed til en Forsamling, der hviler paa en saa bred og uindskrænket Basis som den, hvorpaa Rigsdagen hviler, navnlig efter at Landets Indvaanere i deres Flerhed gennem Repræsentanterne for Befolkningen have tiltraadt en Forfatning, der med alle sine Mangler dog tilveiebragte en større Ligevægt i Repræsentationen, end der finder Sted efter Valgloven til Rigsdagen«. ³⁰⁾ Med sine bemærkninger om den kofteklædte og den purpurklædte absolutisme kastede David en brand ud i den politiske debat, der i høj grad bidrog til at bringe gemytterne i kog. Der er ingen tvivl om, at hans ord var som talt ud af mange national-liberale hjerter. På den anden side var udtalelsen farlig, idet den gav venstregrupperne et glimrende agitationsnummer, som de ikke var sene til at drage den fulde nytte af. Davids bevingede ord kom atter og atter frem i debatten, og under sagens 1. behandling i folketinget kom han selv tilbage til dem.

I en ny stor tale værgede han sig mod den beskyldning, at regeringen havde til hensigt »at ville undertrykke Landbobefolk-

ningen«. Forfatningen måtte imidlertid ikke være indrettet således, at den gav en enkelt stand hele magten og udelukkede andre anskuelser og interesser fra at gøre sig gældende. »Jeg har allerede i 1848 gjort opmærksom paa, at det var en farlig Vei, vi da sloge ind paa, en Vei, som intet andet Folk i Europa er gaaet og heller ikke efter alle Kjendetegn vil gaae; og omendskjønt jeg paa ingen Maade vil nægte, at en Deel af de Farer, som jeg dengang forudsaae, ikke i den Grad ere blevne realiserede (Hør! Hør!) ja siig kun Hør, mine Herrer! men hør nu, hvad jeg har at sige — saa har jeg ogsaa den fulde Overbeviisning, at det maa tilskrives ganske særlige Grunde og for en stor Deel det Tryk, hvorunder vi have levet, at hvad jeg har kaldt den kofteklædte Absolutisme, ikke har vidst at skaffe sig al den Magt, der efter Grundloven er aabnet Vei for den til at forskaffe sig. Jeg har tidligt her i Landet, og maaskee tidligere end nogen Anden, gjort opmærksom paa den purpurklædte Absolutismes Farer. Men laae disse deri, at Kongen, der da var den purpurklædte Absolutist, ikke havde viist den bedste Villie til at føre Landet en lykkelig Fremtid imøde? Laae de deri, at der i de Aaringer, der vare gaaede forud, ikke var givet ligesaa vise, ligesaa gode og for sin Tid ligesaa reformatoriske Love som dem, der ere komne frem efter 1848? Nei, Faren laae deri, at Ingen kunde borge for, at den Mand, der ved Fødselen beklædtes med den høieste Magt, vilde vise den bedste Villie, den Redelighed, den Mandighed, hvorved et Folks Vel alene kan fremmes. Men den samme Fare, som ligger i, at man ingen Sikkerhed har for, at Fødselen altid sætter den rette Mand paa Absolutismens Throne, den samme Fare er der ogsaa for, at et Folk, som man giver en saa ubegrændset Andeel i Statsmagten, ikke til alle Tider lader sig styre af dem, der virkelig fortjene Folkets Tillid, der virkelig ville føre det en lykkelig Fremtid imøde . . . Dette er den purpurklædte Absolutismes store Fare ligesaavel som den kofteklædte Absolutismes«. ³¹⁾

Det lykkedes David at vinde første runde i kampen om den nye forfatning. 23. december 1864 underskrev kongen loven,

og regeringen havde hermed sikret sig den udgangsstilling, som den ønskede at komme i besiddelse af under den fortsatte forfatningskamp.

Medens disse indledende fægtninger udkæmpedes, havde man inden for kabinettet drøftet indholdet af den nye forfatning, som man ønskede at forelægge. Enkelthederne i disse forhandlinger kendes ikke, men det er givet, at David har spillet en betydningsfuld rolle under dette arbejde. Medens David ved tidligere lejligheder (1848, 1855 og 1863) havde måttet nøjes med at være tilskuer og kritiker af andres grundlovsudkast, havde den politiske udvikling formet sig således, at det nu var ham, der skulle angive kursen og forme det forslag, der skulle danne grundlaget for de kommende drøftelser. Forslaget blev til efter lange forhandlinger mellem ham og Bluhme, og derefter sendte David det i fortrolighed til Andræ, der både havde deltaget i den grundlovgivende rigsforsamlings forhandlinger og selv formet det udkast til en fællesforfatning, som David i sin tid havde berømmet (se s. 312). Der foreligger ikke nærmere oplysninger om disse forhandlinger. Dog synes de ikke at have behaget den saglige og stringent tænkende C. G. Andræ. Andræ oplyser, at både Bluhme og David hurtigt blev trætte af koncis tankeudveksling, og at de hvert øjeblik afbrød med allehånde anekdoter.³²⁾ Muligvis har de to gamle drevne parlamentarikere med fryd mindedes tidligere parlamentariske skærmydsler og glædet sig over, at det nu var deres tur til at forme de udkast, der skulle forelægges. Omkring 1. december var disse indledende drøftelser afsluttet, og 9. december 1864 blev sagen skriftligt forelagt kongen.³³⁾

I dette dokument fremhævede ministeriet, at det var nødvendigt at forenkle de repræsentative organer. Spørgsmålet måtte herefter være, om junigrundloven eller novemberforfatningen skulle ophøjes til ny grundlov, »thi at der ikke kunde være Spørgsmaal om, naar man i en taalelig kort Tid vilde see vore Forfatningsforhold bragte til en ønskelig Afslutning at betræde den Vei at skabe en heel ny Forfatning, derom har

D. M. Ministerium ikke noget Øieblik været i Tvivl«. Ministeriet tilrådede derfor, at man tog junigrundloven til udgangspunkt, da »Man ved dens Affattelse i langt høiere Grad end Tilfældet har været med Hensyn til Forfatningsloven af 18. Nov. 1863 har havt for Øie at skabe en virkelig Rigsgrundlov og at ordne Forfatningsforholdene i alle Enkeltheder, men navnlig ogsaa derpaa, at Grundloven af 5. Juni 1849 i høi Grad har fæstet Rod i Folket, som sætte Priis paa den paa Grund af de Garantier, den giver for den borgerlige Frihed og Lighed«. Ved at gå ud fra dette grundlag håbede man lettest at nå et positivt resultat. Man kunne dog ikke anbefale den uforandrede junigrundlov. Ganske vist var der hidtil ikke begået væsentlige misgreb, »men deels turde imidlertid Saadant finde sin naturlige Forklaring i, at Rigsdagen, saalænge den var en ny Forsamling, maatte naturligen føle sig opfordret til at vise Moderation, deels have de Forhold, hvorunder den indtil Grundlovens Indskrænkning virkede, navnlig først Krigen mod Tydskland og dernæst Ordningen af Monarchiets indre Forfatning, udøvet en Indflydelse, som for Fremtiden ikke vil have noget Tilsvarende. Men dernæst har der ogsaa under den hidtil værende Ordning gjort sig en berettiget Misfornøielse gjældende mod den saare ringe Indflydelse, som Rigsdagens Landsting har udøvet paa de vigtige finansielle Sager og mod den uforholdsmæssige Vægt, som paa den anden Side Folkethinget har havt i deslige Sager baade overfor Landstinget og overfor Regjeringen, saa at det, selv om Rigsdagens Competence forblev indskrænket til, hvad der hidtil har været særlige Anliggender for Kongeriget, næppe ret længe vilde kunne undgaas at bringe det Spørgsmaal paa Bane, om ikke væsentlige Forandringer i Grundloven af 5. Juni i det Almene Vel burde søges tilveiebragte. Og endelig har der ogsaa længere Tid været en temmelig udbredt Erkjendelse af, at saaledes som Tokammersystemet er bragt i Anvendelse i Grundloven af 5. Juni 1849, kan det ikke give de Garantier, som derved tilsigtes, idet begge Rigsdagens Afdelinger have til Grundvold en saa godt som almindelig Stemmeret«. De forskellige indskræn-

ninger i bestemmelserne om valgmåden og valgbarheden for landstinget havde ikke frembragt et landsting, der var væsentlig forskellig fra folketinget, og herved var ikke skabt de »conservative Garantier, som Tokammerssystemet fornuftigviis skulde tilveiebringe«.

Ministeriets forslag gik derfor ud på, at der skulle oprettes et landsting på 64 medlemmer, hvoraf de 12 var kongevalgte. Valgbarhedscensus skulle opgives og ligeledes de indskrænkninger, der var fastsat for valgene til rigsrådets landsting. Landstinget skulle for fremtiden vælges af sådanne folketingsvælgere, der i det sidste år før valget havde haft en indtægt af 2000 rdl. eller svaret skatter til et beløb af ialt 200 rdl. »Denne Valgretscensus er, forsaavidt den er knyttet til Indtægt, vistnok ikke lidet høiere end den, der hidtil har været foreskrevet for Valgene til Rigsraadets Landsting, hvilket dog næppe turde møde videre Modstand«. Endnu i december 1864 regnede ministeriet åbenbart med, at de kunne få det national-liberale partis tilslutning til dette meget konservative forslag.

Ministeriet foreslog endvidere, at man i den reviderede grundlov optog den bestemmelse fra novemberforfatningen, at uoverensstemmelser mellem de to ting angående finansloven skulle endelig afgøres i et fællesudvalg, sammensat af lige mange repræsentanter fra hvert ting. »Men dernæst er det for at forebygge Indgreb i den Kongemagten tilkommende Deeltagelse i Finantsbevillingen, der finder Sted under den almindelige Lovgivnings Former, anseet rigtigst at forbeholde Nægtelse af den Allerhøieste Stadfæstelse af de Forhøielser og Tilsætninger til Finantsforslaget, hvilke Rigsdagen maatte have gjort, uden at dets Vedtagelse som Finantslov derved iøvrigt svækkes. Paa den anden Side har man troet som en Garanti mod den ubeføiede Udredelse af ikke-bevilgede Udgifter at burde foreslaae paa samme Maade som bestemt ved Grundloven af 18. November 1863 en nøie begrændset Adgang for Regjeringen til deslige Udgifters Udredelse under fornødent Ansvar for de Medlemmer af Ministeriet, som have været enige i Beslutningen derom«.

En ganganger var ligeledes forslaget om indførelse af rigsdagssessioner hvert andet år. Som motivering herfor anførtes både hensynet til administrationens krav om ro til at forberede de nye love, og fordi det var ønskeligt for rigsdagsmændene. »Under vore smaa Forhold er det nemlig meget vanskeligt at finde det fornødne Antal selvstændige og indsigtfulde Mænd til at besætte det store Antal Pladser i Rigsdagen, og Vanskeligheden bliver desto større, jo større Fordringer der stilles til saadanne Mænds Tid, idet de i Almindelighed ogsaa iøvrigt ville have magtpaaliggende Hverv at varetage«. Da der imidlertid i fremtiden kunne blive brug for årlige rigsdage, burde en bestemmelse herom kunne tages gennem en almindelig lov. Endelig foresloges en lettere fremgangsmåde ved gennemførelsen af grundlovsændringer. Sådanne skulle for fremtiden kunne gennemføres, når $\frac{3}{4}$ af rigsdagens medlemmer var til stede og $\frac{2}{3}$ stemte for forslaget.

Ministeriet Bluhmes reviderede grundlovsforslag lagde således junigrundloven til grund. Der var ikke tale om at røre ved de borgerlige friheder, som junigrundloven havde indrømmet det danske folk, og folketingets sammensætning ved almindelig valgret forblev ligeledes uantastet. Derimod ønskede man at ændre landstingets sammensætning ved både at indføre kongevalgte medlemmer og indskrænke valgretten, således at de to kamre kom til at fremgå af vidt forskellige vælgerkorps. Endvidere var det regeringens hensigt at øge landstingets indflydelse, navnlig på finansloven, således at de to ting blev ligeberettigede. Man ønskede altså at tilbageerobre noget af den magt, som de første folketing havde tiltaget sig i vort forfatningslivs tidligste dage.

Forinden grundlovsforslaget blev forelagt i rigsrådet, behandlede det i statsrådet. Her foreslog Christian IX, at rigsdagsmænd skulle bo i den valgkreds, hvori de blev opstillet, og at de ikke skulle oppebære diæter. Kronprins Frederik henstillede, at embedsmænd ikke kunne tage plads i den lovgivende forsamling. Om disse meget konservative forslag udspandt der

sig en livlig debat, idet både krigsminister Hansen og justitsminister Heltzen på flere punkter støttede kongehuset. Lige så kraftigt frarådede både Bluhme og David, at man gik ind på dem. Både i statsrådsmødet 10. og 17. december holdt han lange foredrag herimod, og da også Tillisch, Quaade og Lütken sluttede sig til Bluhme-David, bøjede kongen sig.

Under denne forhandling understregede David, at man måtte gøre så få ændringer i junigrundloven som muligt og samle sig om det væsentlige, nemlig at styrke landstinget. Han var ingenlunde sikker på, at det foreliggende forslag gav »noget sikkert Grundlag for Landets rolige Fremskriden, men at Udkastet er Alt, hvad han troer, at der for Øieblikket er at opnaae, og det vilde, mener han, være uforsigtigt at komme med Forslag, som man ikke øiner Mulighed for at kunne gennemføre«. ³⁴⁾ Det gik heller ikke an at udelukke embedsstanden. »Hos os, hvor Intelligentsen indtil for 14, 15 Aar siden har været sammentrængt i Embedsstanden, nu at udelukke denne Stand, maatte han ansee for høist upolitisk og urigtigt, og han troede, at det slet ikke gik an. Ved at udelukke Embedsmændene vilde man kun arbeide det Parti, som vil spille Eneherre her i Landet, Magten over i Hænderne, og man vilde komme i de vanskeligste Situationer«. Skulle regeringen i hvert enkelt tilfælde afgøre, om en embedsmand skulle have lov til at indtræde i den lovgivende forsamling, kunne man ligeledes imødesee mange fortrædeligheder.

Grundlovsforslaget, således som det endelig forelå, var i det væsentlige et udtryk for synspunkter, som David ved forskellige lejligheder havde forfægtet. Der var derfor en vis historisk retfærdighed i, at han nu som medlem af ministeriet Bluhme kom til at bære hovedbyrden af den kamp, som ministeriet måtte igennem, hvis disse forslag skulle gennemføres. På grund af Bluhmes vedvarende sygdom blev det som tidligere anført David, der i forfatningskampen repræsenterede kabinettet.

Regeringen foretrak at begynde kampen i det kammer, hvor man på forhånd måtte regne med størst sympati for forslaget,

nemlig rigsrådets landsting.³⁵⁾ Herved gik man det national-liberale parti et stort skridt imøde. Man håbede til gengæld på en vis imødekommenhed. Det viste sig imidlertid hurtigt, at man havde bedømt situationen altfor sangvinsk. Selv om det national-liberale parti ligesom David ønskede, at det fremtidige landsting skulle fremgå af et vælgerkorps, der var forskelligt fra det, der sammensatte folketinget, ville man ikke gå videre i retning af konservative garantier end novemberforfatningens bestemmelser. En forhøjelse af census fra 1200 til 2000 rdl. ville fratage en række embedsmænd og købstadborgere valgretten til landstinget. Da det navnlig var inden for denne samfundsgruppe, at de national-liberale havde deres støtte, ville man ikke bøje sig for regeringens ønsker. Fra den lille gods-ejerggruppe i landstinget, der nu trådte politisk selvstændigt frem, overvejede man at stille et forslag, der ville lægge en afgørende indflydelse i hænderne på de største grundejere på landet. Man har i dette forslag kimen til den endelige ordning, men de national-liberale vendte sig imod det. Også David tog på regeringens vegne bestemt afstand fra det. Godsejerne undlod derfor at stille forslaget. Regeringen og de national-liberale repræsentanter var endvidere enige om at afvise et forslag, der ville give flertallet af den selvstændige landbostand valgret. Resultatet af de langstrakte forhandlinger blev, at de national-liberale synspunkter med hensyn til valgretten sejrede. Indtægtscensus blev fastsat til 1200 rdl., medens skattecensus blev den af regeringen foreslåede 200 rdl. Derimod lykkedes det David på en række andre punkter at få landstingets tilslutning til regeringsforslaget. Således forkastedes et forslag af Lehmann og Krieger om årlige rigsdagssamlinger. Tinget vedtog Madvigs forslag, at der i de fire første år på grund af det forestående store lovgivningsarbejde skulle indkaldes rigsdage hvert år, hvorefter man skulle gå over til rigsdag hvert andet år og toårige finanslove. Ligeledes lykkedes det David i det væsentlige at bjærge det forslag i land, at regeringen måtte have ret til at modsætte sig bevillinger, som rigsdagen foreslog optaget

på finansloven mod regeringens ønsker. Endelig var landstinget enigt med regeringen i at fastholde de to tings ligeberettigelse ved afgørelse af uoverensstemmelser om finansloven.

Nogen fuldstændig sejr for regeringens forfatningspolitik var forhandlingerne i landstinget ingenlunde, og det til trods for, at David ikke havde sparet sig nogen anstrengelse for at overbevise sine modstandere. Med en enestående veloplagthed og kraft kastede den nu 71-årige mand sig ud i den meget krævende debat. Påny mobiliserede han sit udstrakte kendskab til fremmede landes forfatningsforhold, og han prøvede atter og atter at holde sine modstandere historiens lære for øje. Hans anstrengelser kronedes kun delvis med held, og landstingsforhandlingernes udfald varslede ikke godt for forslagets videre skæbne.

I slutningen af januar 1865 tog folketinget fat på behandlingen. Venstregrupperne under Balthazar Christensens ledelse løb straks storm mod det. Man stillede forslag om en dagsorden, der simpelthen afviste forfatningsudkastet, da rigsdagen havde krav på først at få det til behandling. Balthazar Christensen rettede, sekunderet af Alberti, Frølund og Birkedal, en række voldsomme angreb på regeringen og landstinget og beskyldte sine modstandere for at have vist både uklogskab og uvenligt sindelag mod folket. David tog straks den tilkastede handske op.

En vedtagelse af den stillede dagsorden ville få skæbnesvangre følger, udtalte han. »Jeg skal ikke opholde mig længe ved de Følger, som dette kan have udadtil«, udviklede han, »men hvor ulykkelig den Stilling end er, hvori vi ere bragte, vil dog vel Ingen antage, at den er saa ulykkelig, at den ikke kan forbedre sig, og jeg beder da at have i Erindring, om et Land, der ikke kan komme til Ro, medens Ro er det ene fornødne for det, virkelig ikke i hele Verdens Øine vil forværre sin Stilling, eller om det ikke er høist rimeligt, at de Spirer, der kunne ligge i Tiden til at forbedre den, derved ville blive qualte og maa hendøe. Er det dernæst ikke unægteligt for En-

hver, som ikke er starblind — og Mange bilde sig maaskee ind at være langt mere klartseende end de, der ifølge den Stilling, de indtage, langt bedre kunne overse Forholdene — at de dybe Saar i Landet selv, som skulle læges, ville udsættes for en Forværrelse, vil udsættes for at gribe dybere og dybere ind i det friske Kjød og næsten at angribe Statslegemet selv. saa at det maa hendøe, naar den Ro og Udvikling, hvortil de indre Kræfter kunde trænge, altid bliver forhalet? Hvorledes skulle de Dele af Landet, der allermeest trænge til at pleies og til at see de Eiendomstab erstattede og den Skade nogenledes oprettet, som Fjenden fremfor Alt har tilføjet dem, kunne tænke, at deres Ønsker kunne skee Fyldest, naar Regjeringen tvinges til at opsætte enhver Foranstaltning, som kunde bringe dem den forønskede Trøst og Hjælp? Er det imidlertid muligt Andet end at Regjeringen maa opsætte disse Foranstaltninger? Troer man virkelig, at den nærværende Regjering . . . vilde være saa svag, at den vilde give efter og taale, hvad jeg næsten kunde kalde en Haan, at den vilde putte det Forslag i Lommen, som den har indbragt for Rigsraadet, og som en Deel af dette mere eller mindre har sluttet sig til med enkelte Forandringer, og at den, efterat det var viist tilbage ved en saadan Dagsorden, vilde trække sig tilbage for at overlade det til den ærede Forslagsstiller og nogle faa Venner at indbringe Forslaget paa et Sted, hvor Regjeringen har erkjendt, at den ikke vilde indbringe det, før Rigsraadet, som man taler om har lige Ret og lige Krav med den anden lovgivende Forsamling, først havde antaget det³⁰⁾

David protesterede energisk imod, at der var tale om at berøve »Folket et eneste Gran af den Frihed, som blev det tilstaaet ved Grundloven 5. Juni 1849. Det, hvorom der er Tale, er, om een Stand, een Classe, som, den være nok saa talrig, dog ikke udgjør Folket i dets Heelhed, skal opsluge og qvæle al anden Interesse og al anden Udvikling, om den skal være den eneherkende, om den skal kunne dictere alle andre Classer, alle andre Interesser ufravigelige Love. Det er det, man er

gaaet ud paa at sætte Grændse for, og det er det, man allerede for 10 Aar siden, i 1855, er gaaet ud paa at sætte Grændse for. Friheden bliver fuldkommen ubeskaaren (I. A. Hansen: Nei) Jo! Hvad der bliver forandret, det er, at ikke en vis Classe alene bliver Vogter og Styrer, thi denne Classe kan dog ikke være saa begavet i alle Retninger, at alle andre Classers Begavelse skulde gaae ind under den, og Erfaringen lærer, at den store Hob intetsteds er saa selvstændig, saa uafhængig i sine Anskuelser, at den ikke lader sig lede af nogle faa Personer, der udgive deres egne Interesser for Fædrelandets høieste Lov. Det har Erfaringen lært fra den Tid, da der først blev Tale om Demagoger, og den nyere Tids Historie opviser ligesaa kraftige Exempler som den ældre paa, hvad dette har ført til. Der hører mere end jevn og sund Menneskeforstand til at drage de sande Lærdomme af Historien og vee den Stat og det Folk, for hvem Historiens Lærdomme ere tabte«. ³⁷⁾

Fra Birkedals side blev der nedlagt en skarp indsigelse mod Davids forsøg på at splitte jyder og øboer ved at inddrage spørgsmålet om ønskeligheden af en snarlig gennemførelse af loven om krigsskadeserstatning i forfatningsdebatten. Også denne kritik afviste David, og han tilføjede: »Der er vistnok Medlemmer her i Salen, som mene, at det kun er enkelte Dele af Folket, der have sand Fædrelandskjærlighed, og som snart udvide, snart indsnevre Kredsen af dem, som de regne til Folket. Jeg beklager dybt denne Anskuelse; men endnu dybere beklager jeg dem, som mene, at al Uegennytte og al sand Fædrelandskjærlighed er indskrænket til kun at findes hos dem selv og nogle faa Andre. Enhver maa i sin Samvittighed overveie, om han anseer dette Lovudkasts Standsning for at være saa vigtig, at han kan see bort fra de ulykkelige Følger, som en saadan Standsning vil have, enten for hele Landet eller dog for en enkelt Landsdeel. Det er ikke for at sætte Splid, at jeg fremfører denne Betragtning, men for at opmuntre Enhver til alvorligt at overveie Sagen, at han ikke letsindigt skal række Haand til og bidrage til et Skridt, der kan bringe Standsning i Lan-

dets Udvikling, der kan bidrage til, at en Sag bliver forhalet, hvis Afgjørelse er af største Vigtighed for hele Landet og for enkelte Landsdele«. Giver Tinget Regeringen et Mistillidsvotum, sluttede David sit Indlæg, »da maa Regjeringen tage dette under Overveielse og vide at tilraade Kongen de Skridt, som den efter Samvittighed troer at kunne raade ham«. ³⁶⁾

Med denne direkte trusel om folketingets opløsning afsluttedes den indledende dyst i folketinget. Ved afstemningen fulgte 39 medlemmer Balthazar Christensen, medens 56 stemte imod. Dagsordenen sprængte venstregrupperne, idet en mindre skare, de såkaldte »bevægelige Bønder«, gik sammen med de national-liberale mod venstreførerne. Balthazar Christensen og nogle få andre nedlagde deres mandater i protest mod, at rigsrådet forhandlede den nye grundlov. I. A. Hansen blev tilbage, idet han længst muligt blev stående paa det standpunkt, at det danske folk havde krav på den uforfalskede junigrundlov.

Afstemningen var for så vidt en sejr for regeringen, idet folketingets flertal gik ind på en realitetsdrøftelse af regeringsforslaget. Det viste sig imidlertid hurtigt, at flertallet var ganske utilbøjeligt til at vedtage forslaget, selv i den nedskårne form, hvori det var blevet oversendt fra landstinget. Der var intet mærkeligt i, at venstregrupperne under I. A. Hansens ledelse vendte sig mod forslaget. Deres modstand fik fornyet styrke gennem de mange andragender, der just på denne tid strømmede ind fra forskellige befolkningskredse til fordel for junigrundloven.

Stor betydning havde det endvidere, at folketingets national-liberale medlemmer var mere tilbøjelige end deres partifæller i landstinget til at vise sig imødekommende over for venstregruppernes ønsker. Allerede under den første behandling tog Hall klart til orde for, at den kommende grundlov kom til at ligne junigrundloven så meget som muligt. Han gik imod forslaget om toårige finanslove, om rigsdag hvert andet år, om fællesudvalgets bemyndigelse til at afgøre tvistigheder om finansloven samt om regeringens ret til at modsætte sig uøn-

skede bevillinger. Selv med hensyn til valgreglerne til lands-tinget var han rede til forhandling. Også andre national-liberale politikere hævdede folketingets ret til at bevare hovedindflydelsen på finansloven.

I en lang række indlæg tog David beslutsomt kampen op med sine modstandere, men hans ord fandt ingen indgang. Ved sagens overgang til 2. behandling vedtog tinget med 50 stemmer imod 42 en udtalelse formuleret af de forskellige venstregrupper gående ud på, at rigsrådet, når rigsdagen havde vedtaget, at junigrundloven atter var gældende lov for alle rigets anliggender, ville give sit samtykke til, at fællesforfatningen af 1863 blev sat ud af kraft. Udtalelsen var en kraftig undsigelse af den af regeringen og landstingsflertallet godkendte forfatningspolitik.

Mellem 2. og 3. behandling udfoldedes der fra forskellig side bestræbelser for at nå frem til et kompromis, men flertallet fastholdt sin afvisende holdning. David lagde sig påny i selen for at nå frem til et positivt resultat, men alle anstrengelser var forgæves.

Ved indledningen til 3. behandling holdt han atter en stor tale, hvori han endnu en gang præciserede regeringens synspunkter og forsvarede rigsrådets ligeberettigelse med rigsdagen samt fremlagde de praktiske grunde, der talte for at løse forfatningsspørgsmålet i rigsrådet. Denne tale var i meget en gentagelse af tidligere fremsatte synspunkter. På grund af de stærke angreb, der fra forskellig side var rettet mod »Professorpartiet« og dets forkærlighed for embedsmænds valg til de lovgivende forsamlinger, tog David dette spørgsmål op til nærmere behandling. »Ingen kan i højere Grad end jeg«, udtalte David, »eller nogen af Ministeriets Medlemmer erkjende den danske Embedsstands Hæderlighed og Uafhængighed af Regjeringen. Tiltrods for al den Snak, at den afhængige bureaukratiske Befolkning belemrer Landstinget, skal jeg dog ikke undlade at gjøre opmærksom paa, at Regjeringen siden vor politiske Udvikling begyndte i 1834, langtfra i de Embedsmænd, som have havt Deel i de raadgivende saavel som i de lovgivende For-

samlinger har fundet en servil Stand, hvortil den kunde støtte sig. Oppositionen har tvertimod, hvor den virkelig er fremtraadt med Kraft og Talent, altid hovedsagelig bestaaet af Mænd, der regnedes til Embedsclassen eller kunde regnes til den. Dette er et Factum, som man vistnok kan modsige, men ikke kan modbevise. Jeg kan sige, at Regjeringen, lige siden vor politiske Udviklings Begyndelse til den Dag idag, har fundet og finder de stærkeste Oppositionsmænd i Embedsstanden. Derved mener jeg ikke dem, der tale høiest og slaae omkring sig med de stærkeste Ord, men dem, der virkelig tilstræbe og tilsigte enten en anden Vei eller et andet Maal end Regjeringen, og det er derfor, ligesom saa meget Andet, en Fordom, en Urimelighed at ville kaste Skygge, hvad man saa ofte fra en vis Side har gjort, eller ialtfald beflittet sig paa at gjøre, paa Embedsstanden i et Land, hvor indtil for ikke mange Aar siden Intelligents og Frihedssind alene havde fæstet Rod i denne, hvorfra den paa forskjellig Maade og ad forskjellige Veie er udgaaet til den Deel af Befolkningen, der maaskee nu er meest tilbøielig til at kaste Vrag paa Embedsstanden, eller til at kaste den Stige bort, ad hvilken den selv er klattret op til den Oplysningens Høide, hvorpaa den nu staaer, men som dog ikke er større, end at den endnu kan trænge til en yderligere Stige«. ³⁰⁾ Det var udtalelser af denne art, der mere end noget andet bidrog til at skærpe konflikten mellem David og folketingets flertal og vanskeliggøre en politisk overenskomst. Udtalelsen om embedsmændene viser ligeledes, hvor nær David efterhånden stod de national-liberale. Sammen med disse delte han fortrydelsen over, at de befolkningskredse, der delvis gennem embedsstandens indsats var blevet vakt til politisk liv og havde fået del i den politiske magt, ikke viste sig synderligt taknemmelige og nu ønskede at gå sine egne veje.

Davids tale mundede ud i en fornyet opfordring til folketinget om at underkaste det stillede forslag en fordomsfri behandling. »Jeg skal gjentagende gjøre opmærksom paa«, sluttede David, »at Regjeringen ikke kan forandre det Standpunkt,

som den har indtaget, og som har fundet Billigelse hos det andet Thing. Medens Forslaget i Landstinget vandt en meget stor, næsten almindelig Tilslutning, har det desuden ogsaa her i dette Thing fundet en ikke ringe Tilslutning, idet det ved 2. Behandling kun blev forkastet med en Majoritet af nogle faa Stemmer. Det vilde røbe en besynderlig Svaghed, hvis Regeringen opgav et Lovforslag, om hvis Rigtighed den ikke selv nærrede nogen Tvivl, og om hvilket den havde den Overbeviisning, at det ikke burde opgives, selv om der foretoges, jeg vil ikke sige et Stormløb, men et lille Anfald paa det. Jeg vil som sagt henstille disse Betragtninger til Raadets rolige Overvejelse og kun endnu gjentage min Anmodning om at holde Lidenskaberne saa fjernt fra denne Sags videre Behandling som muligt. Jeg skal gjøre opmærksom paa, at det ikke hyggelige Skue, som vore politiske Forhandlinger nu frembyde, paa ingen Maade og i ingen Henseende kan siges at være til vor Fordeel, hvad enten vi vende Blikket indadtil eller udadtil.⁴⁰⁾

Ved afstemningen stillede David det af landstinget godkendte forslag, men det opnåede kun fire stemmer, og hermed var regeringens forfatningspolitik strandet, selv om David på dette tidspunkt på ingen maade var sindet at opgive kampen. Et mæglingsforslag, udarbejdet af Monrad, blev ligeledes forkastet, og venstreflertallet vedtog påny den ved 2. behandling godkendte udtalelse, der derefter oversendtes til landstinget. Her kom sagen til ny behandling, og det viste sig nu, at flertallet var stemt for at gøre yderligere indrømmelser. Til trods for, at David bestemt gik imod ethvert yderligere forsøg på at udhule regeringsudkastet og de konservative garantier, nedstemte tinget forslaget om de toårige budgetter og regeringens ret til at modsætte sig uønskede bevillinger. Derimod fastholdt man stadig de nye regler for landstingets sammensætning og dets forøgede indflydelse på finansloven.

Påny gik sagen til folketinget, hvor David viste en lille imødekommenhed med hensyn til fastsættelsen af skattecensus ved landstingsvalget. Iøvrigt holdt han stejlt på, at der skulle

være en forsvarlig census, og at landstinget skulle have sikret indflydelse på finanslovens udformning. På disse to punkter ville regeringen stå fast. Kunde kravene ikke gennemføres, ville regeringen vige. Det var da ingeniørene givet, hvilken vej kronen vilde følge, og hvilke rådgivere den ville omgive sig med. Disse udtalelser virkede på visse medlemmer som en trusel om, at der måske endnu kunne blive tale om at forlade den konstitutionelle vej, og dette fremkaldte på sin side en stemning for forlig. Ved den afsluttende afstemning brød en mindre gruppe med venstreførernes afvisningspolitik. Man kastede sammen med de national-liberale sine stemmer på et forslag, der endnu en gang holdt døren åben for et forlig. Forslaget gik derefter til fællesudvalg.

Medens fællesudvalget arbejdede på at nå frem til et forlig, rettedes der fra national-liberal side et voldsomt angreb mod justitsminister Heltzen, og en alvorlig ministerkrise blev følgen. Det havde længe været en offentlig hemmelighed, at Heltzen var en Modstander af den Davidske forfatningspolitik, og at han mente, at regeringen burde indlede forhandlinger med rigsdagen for at løse forfatningsspørgsmålet. Når de national-liberale nu åbnede kampen mod Heltzen, var det først og fremmest, fordi man håbede, at Heltzens afgang een gang for alle ville knuse venstres forhåbninger om et politisk samarbejde med Heltzen og hermed gøre partiet mere tilbøjelig til at indgå på forlig. På den anden side håbede man ved at støtte David over for Heltzen ligeledes at vinde denne for yderligere indrømmelser. Angrebet mod Heltzen drejede sig i første række om hans forhold til Jules Hansen, populært kaldet »Spidsmusen«. Denne mand, der oprindeligt var kopist i hof- og stadsretten, var af visse national-liberale kredse privat sendt til Paris for gennem fransk presse at virke for Nordlesvigs genforening med kongeriget. Heltzen havde fattet mistillid til hans person og så i ham en farlig konspirator, der pønsede på rænker mod det glyksborgske kongehus til fordel for den svenske konge. Han forsøgte at få Hansen til at bryde med sine natio-

nal-liberale venner og synes at have stillet ham et herredsfogedembede i udsigt. Under sine bestræbelser for at komme mulige national-liberale machinationer på sporet, indlod Heltzen sig med en temmelig problematisk forretningsmand, Moltzen, og modtog gennem ham forskellige breve fra fremtrædende national-liberale. Da sagen kom offentligt frem, hvirvledes der en mængde støv op. Det lykkedes ikke Heltzen under de heftige interpellationer i rigsråd og rigsdag at få de oprørte bølger til at lægge sig. Hans ministerkolleger ydede ham ingen støtte. Da de alle med undtagelse af Carl Moltke og general Hansen indgav deres dimission, måtte Christian IX meget imod sin villie lade Heltzen falde. 30. marts 1865 afløstes han af overpræsident Bræstrup.

Ved Heltzens udtræden af ministeriet opnåedes den fordel, at ministeriet kunne optræde enigt i forfatningssagen. På den anden side havde krisen i høj grad svækket kabinettet. Tilstanden mellem kongen og hans ministre var afgørende formindsket, og grupper inden for det lille konservative parti blev Heltzen tro. Inden for bladverdenen støttedes han således af »Berlingske Tidende« og af »Flyveposten«. Ministeriet måtte derfor mere end tidligere søge støtte hos de national-liberale. Når dette parti så ivrigt drev på forligsforhandlingerne, hang det endvidere sammen med, at man havde bragt i erfaring, at der var opstået en vis føling mellem enkelte venstreførere og gods-ejerpartiet. Formålet hermed var at søge en basis for løsningen af forfatningssagen, som de store og de små bønder kunne blive enige om. De national-liberale var ganske klare over, at denne alliance først og fremmest var rettet mod dem som parti.

Under Kriegers ledelse arbejdede fællesudvalget energisk. 7. april var man nået til en overenskomst, som 18 af udvalgets 30 medlemmer godkendte. Oppositionen udgjordes af venstre, enkelte national-liberale og Andræ. I fællesudvalget havde regeringen opgivet kravet om, at uoverensstemmelser om finansloven skulle afgøres i et fællesudvalg. Endvidere gav regeringen tilslutning til en plan for sammensætningen af landstinget, der

væsentlig afveg fra det oprindelige udkast. Således blev valgretscensus for byerne nedsat betydeligt, og landdistrikternes repræsentation blev ligeligt delt mellem de højstbeskattede og hele gårdmandsklassen.

Regeringen havde altså atter firet for at nå et resultat af de langstrakte forhandlinger. Dette var Davids politik, og den havde ikke kunnet gennemføres uden efter en livlig debat i statsrådet. Allerede i mødet 21. marts 1865 havde han udkæmpet en livlig fægtning med kongen, der havde en anden anskuelse. David havde hævdet, at forfatningssagen ikke måtte strande på regeringens halsstarrighed og klamren sig til det oprindelige forslag. Hovedsagen var at opnå et konservativt landsting. Kunne man ikke opnå det på den af regeringen anviste vej, måtte man forsøge noget andet. Christian IX mente, at det var klogere at tage et valg end at bøje sig. David svarede, at et valg sikkert ville gå i bondevenlig retning. Det ville ikke være nogen fordel.

Under den videre forhandling i statsrådet kom kongens indgroede uvilje mod det »doktrinære« parti tydeligt frem, og han lod skinne igennem, at han foretrak den påbegyndte alliance mellem bondevennerne og de store landejendomsbesiddere fremfor, at de doktrinære beholdt overvægten, »thi det har man dog seet«, fortsatte kongen, »at dette Parti har bragt Landet de største Ulykker, og dets skandinaviske Tendentser kjender man«. David replicerede omgående, at han betragtede den påtænkte alliance mellem de store og de små bønder med »Mistillid«, og, fortsatte han, »hvor en saadan Overenskomst hidtil har været forsøgt, ere de største Grundejere altid bleven et Offer for Bondevennernes Føreres Snedighed. Bondevennerne have mere Snuhed end de større Grundejere, og deres Førere ere meget mere politisk dannede«. Bondevennerne havde også været skandinaver, skyndte David sig at tilføje. De havde blot i øjeblikket skiftet mening for at få godsejerne med. Under den videre debat støttedes David som sædvanlig af Tillisch, medens krigs- og justitsministeren var mere skeptiske. For-

handlingen endte dog med, at kongen bøjede sig for forslaget om, at man skulle gøre forsøget på at nå en overenskomst ved at give efter. Det viste sig imidlertid hurtigt, at der måtte gøres større indrømmelser end først beregnet. Sagen måtte derfor for i et nyt statsrådsmøde 5. april. Det gik i dette som sidst. David og Tillisch tilrådede energisk, at man påny gav efter, medens kongen holdt på, at ministeriet burde stå fast. Da Heltzen ikke mere var medlem af kabinettet, kunne kongen ikke denne gang få støtte fra denne kant. Forhandlingerne endte som sidst med, at kongen gav efter. Påny sejrede Davids anskuelser i statsrådet.

Fællesudvalgets forslag kom til behandling i rigsrådets folketing 10. april. Fra national-liberal side anbefalede forslaget, idet man først og fremmest pegede på de farer, man løb ved, at hele forfatningsarbejdet løb ud i sandet. Fra venstreførernes side gik man atter til angreb. De saglige indvendinger mod forslaget var ikke de afgørende. Man håbede, at en forkastelse ville medføre ministeriets fald og åbne vejen for et kabinet under grev Frijs' ledelse og med støtte og muligvis deltagelse fra venstres side. Man tog det derfor ikke særlig højtideligt, da regeringen truede med sin afgang og antydede, at man da ikke vidste, i hvilken retning udviklingen ville gå. Faldt forslaget i rigsrådet, kunne regeringen iøvrigt fortsætte forhandlingerne i rigsdagen, hævdede man fra venstre. Når man havde givet efter på så mange andre punkter, skulle regeringen vel også med hensyn til dette spørgsmål kunne vise en vis føjelighed, tilføjede I. A. Hansen spottende.

Forinden man gik til den endelige afstemning, rettede David for sidste gang en appel til folketingets medlemmer om nu at ende de langtrukne forhandlinger. »Lader os Alle ved den Afstemning, vi nu gaae til, have Fædrelandets Vel for Øie; lader os tænke paa, om ikke dette Fædreland, som er saa dybt nedbøiet af Skæbnens Slag, kunde trænge til den Trøst, at Enighed dog kunde bringes tilveie, idelmindste paa det første Trin, vi have at tilbagelægge, naar vi skulle naae Enden. Man har med

Haansord afviist et Forslag, som her forelaa, man har fremsat den Bebreidelse, at man ikke har taget det Hensyn at vise Imødekommen. Jeg troer, at der er skeet megen Imødekommen fra een Side; jeg troer, at dette navnlig har været Tilfældet med Regjeringen, og at Regjeringen har viist, hvor magtpaaliggende det er den, at vi skulle komme til en rolig Udvikling, hvor Kræfternes Fremvæxt kan bøde paa Landets i visse andre Henseender sørgelige Forfatning. Regjeringen har været overbeviist om, at hvad Fremtidens Udvikling til sin Betyggelse fordrede, var et stærkt konservativt Landsting i Modsætning til et stærkt demokratisk Folkething. Dette har været Regjeringens Overbeviisning, en Overbeviisning, der støttede sig til tidligere Regjeringers Tanke, der ledede til den Sammensætning af Landstinget, der fremgik af Forfatningen af 18. Nov. 1863. Om Regjeringen har opgivet for meget af denne Tanke, tør jeg ikke sige, jeg veed, hvad Overvindelse det har kostet mig at opgive saa Meget af den, som der er opgivet. At dette har været Meget, vil enhver Upartisk finde; men jeg har gjort det for at bringe den Ro og den Enighed tilveie, som . . . Fædrelandet i høieste Grad trænger til. Det er denne Tanke, som jeg ogsaa vilde opvække i Deres Hjerter, thi jeg har den Overbeviisning, at hvor forskjellig man end er i sin Opfattelse af, hvad der vil baade Fædrelandet meest, hvor forskjelligt man end betragter den ene Stand eller den anden, den ene Classe eller den anden, saa ere dog Alle her i Salen enige i Eet, og det er, at Fædrelandets Vel skal være vor høieste Lov; men Fædrelandets Vel fordrer, at vi endelig komme til Ro og Enighed⁴¹⁾ Efter denne patetiske appel til medlemmerne, gik man til afstemning. Med 50 stemmer mod 45 forkastedes fællesudvalgets forslag. Derimod vedtog rigsrådets landsting forslaget med 54 stemmer mod 4. Blandt nejsigerne var Andræ.

Afstemningen i folketinget var et nyt betydeligt nederlag for den Davidske forfatningspolitik. Trods store indrømmelser fra hans side havde han ikke kunnet opnå et positivt resultat. Spørgsmålet var nu, hvad der videre skulle ske.

Inden for venstre ønskede man, at kongen skulle afskedige

ministeriet og udnævne et kabinet, der var villig til at forhandle med rigsdagen. Dette blev ikke direkte udtalt, men man indbragte i rigsrådets folketing forslag til en adresse til kongen, hvori man anbefalede en forhandling mellem regeringen og rigsdagen. Da man vidste, at kabinettet Bluhme under ingen omstændigheder ville gå med hertil, lå der i adressen en indirekte antydning af ønsket om et ministerskifte. Regeringen krydsede venstres planer om adressen til kongen ved 11. april 1865 at hjemsende rigsrådet. I stedet for overbragte en deputation af venstre i en personlig audiens kongen det af venstre formulerede ønske. Forinden denne audiens fandt sted, var ministeriet trådt sammen for nærmere at overveje situationen. De nærmere enkeltheder kendes ikke, men overvejelserne resulterede i en betænkning til kongen, dateret 13. april.⁴²⁾ I denne betænkning udviklede Bluhme, at der var to veje at gå i den forcliggende konflikt. Enten kunne regeringen træde tilbage, hvad den var villig til, hvis kongen ønskede det, eller man kunne appellere til vælgerne. Såfremt kongen foretrak den sidste udvej, ville man foreslå, at både rigsrådets folketing og begge rigsdagens ting blev opløst. »Denne Anskuelse er ikke udelukkende grundet i den Omstændighed, at Rigsdagens Folkething i det væsentlige bestaaer af de samme Individder, der udgiøre *Rigsraadets* Folkething, og at det vilde være inconsequent frivillig at beholde i den ene af Landets Repræsentationer de samme Mænd, som man paa Grund af deres Modstand mod Regieringen søger fiernede fra den anden af Landets Repræsentationer. Men der er tillige en anden i vore Øine vægtigere Grund for den antydede Forholdsregel«. Bluhme udviklede derpå, hvorledes rigsdagens folketing havde vedtaget en beslutning om ophævelse af rigsrådet, og at et af landstinget nedsat udvalg havde anbefalet at stemme for denne beslutning. Heldigvis var indstillingen endnu ikke kommet til behandling i landstingssalen, og det måtte være regeringen magtpåliggende at hindre dette, da »dette Forslag vilde stride aldeles mod D.M. Regierings Formaal, i et nyt paa en anden Valgbasis bygget

Landsting at tilveiebringe en konservativ Modvægt mod et paa almindelig Stemmeret bygget Folkething«.

Regeringen havde den opfattelse, at begge opløsninger måtte ske samtidig. »Nyvalg fremkalde altid Agitation. At fornye denne og dens Følger, successive ved successive Opløsninger, er hensigtsstridigt og farligt«. Udskrivning af valg burde dog ikke ske straks, da regeringen ifølge grundloven var tvunget til at sammenkalde rigsdagen 2 måneder og rigsrådet 4 måneder efter valgets afholdelse. »Inden saa kort en Frist igien at samles med Repræsentationerne, efter saa langvarige og trættende Sessioner som de sidst stedfundne, bør betegnes som uoverkommeligt for D.M. Ministre, ja vel endog for Repræsentationernes Medlemmer. Det er derhos nyttigt, at Stemningen i Landet levnes en passende Tid til at recolligere sig, og at Regieringen levnes en passende Tid til at gjøre sig bekiendt med denne og til derpaa at begrunde de... Forslag til Grundlovssagens yderligere Behandling i de eventuelle Repræsentationer, som det vil blive dens Pligt at forelægge D.M.«. Ministeriet foreslog derfor foreløbig kun, at rigsdagens 16. ordentlige samling blev sluttet. Herved afbrød man ganske vist behandlingen af en række vigtige lovforslag, men det havde større betydning at hindre, at rigsdagen vedtog rigsrådets ophævelse.

Efter at have modtaget ministeriets memorandum lod kongen 14. april 1865 afholde statsråd. Han sendte samtidig telegrafisk bud efter grev Frijs og anmodede ham om at undersøge muligheden for en ny regerings dannelse. Christian IX havde ikke mere nogen tiltro til, at det skulle lykkes ministeriet Bluhme at nå et resultat i forfatningssagen. Han følte sig også efterhånden mere og mere i modsætning til den regering, der havde indledt et så nært samarbejde med det national-liberale parti.

Statsrådet indledtes med, at indenrigsministeren foreslog, at rigsdagens møder blev afsluttet. Kongen fandt dette uheldigt, navnlig af hensyn til loven om krigsskadeserstatning, som derved ikke kunne nå at blive tilendebragt. Han ville også foreslå,

at ministeriet nu gik til rigsdagen med forfatningsforslaget. Både Tillisch og David gjorde energisk gældende, at det var ganske udelukket, at det nærværende ministerium kunne tage et sådant skridt. Dette kunne kun foretages af ministre, som sluttede sig til bondevennerne, og resultatet ville da blive et fuldstændigt bonderegimente, føjede han truende til. Ministeriet trængte derpå ind på kongen for at få hans øjeblikkelige tilslutning til rigsdagens hjemsendelse, men kongen fastholdt, at han ville have den fornødne betænkningstid. Ministrene måtte derfor bøje sig. Forsøget på at danne en ny regering strandede imidlertid. Kongen havde da intet andet valg end at fortsætte med kabinettet Bluhme. 18. april 1865 underskrev han det åbne brev, hvorved rigsdagen hjemsendtes. Denne foranstaltning vakte naturligvis mishag inden for partiet venstre, ligesom det var en skuffelse, at det ikke var lykkedes at komme af med ministeriet Bluhme. Dette fortsatte sine overvejelser angående den rette fremgangsmåde for den nærmeste tids politik, og efter forslag fra David vedtog man i statsrådet 5. maj at opløse rigsrådets folketing og udskrive nye valg til den 30. maj.⁴³⁾ Om ministeriets bevæggrunde til blot at opløse det ene af de to genstridige ting foreligger der ingen oplysninger.

Under den valgkamp, der nu tog sin begyndelse, stillede de national-liberale hele deres presse- og propagandaapparat til regeringens disposition. Man gjorde det af fællesudvalget godkendte kompromisforslag til programpunkt, og man betonedes iøvrigt stærkt — ligesom David havde gjort det — at landets vel krævede, at man nu nåede til vejs ende med forhandlingerne. Fra regeringsmedlemmernes side var der ikke tale om nogen personlig valgdeltagelse. Man så hverken Bluhme eller David på talerstolen ved de politiske møder. Dog benyttede David postvæsenet til at lade omdele en agitationspjece, og man sørgede ligeledes for et redaktørskifte ved »Berlingske Tidende«, hvorved man fik fjernet den heltzenvenlige redaktør Krebs og midlertidigt indsat den gamle M. L. Nathanson.⁴⁴⁾ Det skadede venstre i visse kredse, at der under valgkampen viste

sig en tilbøjelighed til samarbejde mellem bondevennerne og regeringens konservative modstandere. De national-liberale var ikke sene til at udnytte denne sag i propagandaens tjeneste. Det såkaldte »unaturlige Forbund« bragte adskillige vælgere, der hidtil havde hældet mod venstre, til at svigte partiet. Valget blev derfor ikke den store sejr for venstre, som partiet havde håbet, og som var nødvendig for at fortsætte kampen for den uforfalskede junigrundlov. Tab og vinding vejede hinanden op. Det var på forhånd vanskeligt at sige, hvorledes det nyvalgte ting ville stille sig til forfatningssagen.

28. august 1865 trådte det nyvalgte rigsråd sammen. Det modtog fra regeringen et kgl. budskab, hvori udtaltes, at regeringen ville forelægge det i sin tid af fællesudvalget godkendte forslag. Samtidig meddeltes det, at regeringen, uagtet det ikke fandt forslaget fyldestgørende, ville holde fast ved det og ikke var sindet at gøre yderligere indrømmelser.⁴⁵⁾

Påny begyndte en række vanskelige forhandlinger. Efter Monrads forslag havde Bluhme selv overtaget ledelsen af forhandlingerne. Dog tog David ved flere lejligheder ordet, navnlig i landstinget, og han kæmpede ihærdigt for i den 11. time at nå et resultat, som ministeriet kunne godkende. Forslaget kom først for i folketinget, der grundigt omformede det, medens landstinget med stort flertal gav det sin tilslutning. Bluhme var nu mest tilbøjelig til at tilråde, at kongen skiftede ministre. I anledning af den vanskelige politiske stilling holdtes der 4. september 1865 statsråd, hvor hele situationen påny blev gennemdrøftet. Tillisch var meget mod, at man allerede gav op, og krigsministeren støttede ham. David udtalte uforbeholdent, at skulle ministeriet blive, måtte kongen have tillid til det. Det havde skadet forfatningssagens hidtidige forløb, at man i vide kredse havde den opfattelse, at kongen havde en anden mening end ministeriet. David ville gerne fortsætte, såfremt kongen holdt fast ved ministeriet. Kongen svarede, at han ikke kunne se, at han havde vist mistillid. Efter hans opfattelse havde ministeriet været for eftergivende, men det

havde han sagt åbenlyst. David tog heraf anledning til at forsvare eftergivenessen. Denne havde været nødvendig under forsøget på at nå et resultat. Hermed ebbede forhandlingen ud, og ministeriet fortsatte sine bestræbelser for at nå et resultat. Forslaget havnede til sidst i et fællesudvalg, og forhandlingerne her foregik, som om ministeriet ikke eksisterede. Initiativet i forfatningssagen var uigenkaldeligt gledet kabinettet af hænde. Afgørende for sagens løsning var endvidere de forhandlinger, der samtidig fandt sted uden for rigsrådet, og som i oktober 1865 førte til alliancen mellem de store og de små bønder med det nærmeste formål at få en ende på forfatningsdrøftelserne.

Fra de national-liberales side udfoldedes der stadig under Kriegers ledelse betydelige anstrengelser for at vinde ministeriet for en ordening, som det mente at kunne godkende, således at man kunne undgå et ministerskifte. Partiet frygtede i høj grad følgerne af den nye politiske alliance. Da man blev klar over, at grev Frijs ikke havde i sinde at tilbyde venstre en plads i regeringen, blev man mere rolig. I sidste øjeblik lykkedes det endvidere de national-liberale at få optaget sådanne ændringer i det udkast, der havde udsigt til at vinde flertallets tilslutning, at det efter national-liberal opfattelse betød en afgørende forbedring. 3. november holdt fællesudvalget det afgørende møde, og af 28 fremmødte stemte de 27 for det opstillede kompromisforslag.

Hovedpunkterne i forslaget var følgende: Landstinget skulle bestå af 66 medlemmer, hvoraf 12 var kongevalgte, 7 valgt i København, 45 i kredse omfattende land og by, 1 på Bornholm og 1 af Færøernes lagting. I København valgte samtlige folketingsvælgere et vist antal valgmænd, og et tilsvarende antal valgmænd udpegedes af de vælgere, som var ansat til en skatteindtægt af 2000 rdl. Samtlige valgmænd udpegede derefter 7 landstingsmænd. På landet valgte samtlige folketingsvælgere 1 valgmand for hver sogneforstanderkreds. For samtlige købstæder valgtes der et halvt så stort antal valgmænd, som

der var sogneforstanderskaber. Den ene halvdel af valgmændene i købstæderne udpegedes af samtlige folketingsvælgere, den anden halvdel af vælgere, der var ansat til en skatteindtægt af 1000 rdl., eller som i direkte skat betalte til stat og kommune mindst 75 rdl. Ved valget af landstingsmænd mødte foruden valgmændene fra by og land et så stort antal af de højeste skatteydere på landet, som der var sogneforstanderskaber i valgkredsen. For at være valgbar skulle man have boet 3 år i kredsen. Denne bestemmelse var direkte rettet mod de national-liberale og ville udelukke adskillige af de mænd, der hidtil havde repræsenteret dette parti. Om de kongevalgte indeholdt forslaget den bestemmelse, at valget skulle træffes mellem mænd, der var eller havde været medlemmer af tidligere eller bestående repræsentative forsamlinger.

I statsrådet 26. oktober udviklede David og Bluhme i fælleskab alt, hvad der talte imod, at ministeriet højede sig for fællesudvalgets forslag. David udviklede i en lang tale, hvilke uligheder reglen om de højestbeskattede privilegerede valgret ville få i de forskellige valgkredse. En mand kunne risikere at miste sin valgret, blot fordi en endnu rigere flyttede til valgkredsen. En anden måtte måske se, at hans gode ven i nabokredsen fik valgret, selv om hans besiddelser var mindre, blot fordi de højestbeskattedes antal i denne kreds havde en anden sammensætning end i hans egen. Med kongens tilslutning besluttede ministeriet da at stå fast ved sit eget forslag.

Denne holdning havde imidlertid ikke det tilsigtede resultat. Fællesudvalget fortsatte uanfægtet sine forhandlinger, og mæglingforslaget blev med visse ændringer vedtaget. Tilslutningen var så stor, at det kunne forudses, at rigsrådets to ting ville godkende det.

For kabinettet stod derefter intet andet tilbage end at erkende, at dets forfatningspolitik var slået fejl. Dette fandt sted i et nyt statsrådsmøde 3. november 1865. På regeringens vegne refererede David situationen. Kongen kunne gå to veje, nemlig enten at godkende det vedtagne forslag, hvad ministeriet meget

måtte fraråde, eller at regere videre med både rigsråd og rigsdag. Det første forslag kunne ikke antages med det nuværende ministeriums tilslutning. Det andet ville kræve et overmål af legemlig kraft, som det siddende kabinet ikke kunne opbyde. Man anmodede derfor kongen om at afskedige ministeriet.

Der skete nu det mærkelige, at kongen forsøgte at holde på ministeriet. Han prøvede først at få kabinettet til at gå ind på det vedtagne ændringsforslag, og da Bluhme nægtede det, henstillede han, at man forsøgte et valg. Bluhme frarådede stærkt kongen at følge denne tanke. Til sidst bøjede kongen sig for det samlede kabinets ønske, idet han gjorde gældende, at det bedrøvede ham at skilles fra ministre, som patriotisk havde stillet sig til disposition under de sørgeligste forhold. 6. november 1865 mødtes Christian IX for sidste gang i statsråd med kabinettet Bluhme. Ved sin afsked som finansminister modtog David storkorset.

Ministeriets forfatningspolitik var således endt med et nederlag. Rigsrådets flertal havde samlet sig om et forslag, der på afgørende punkter stred mod de principper, som kabinettet Bluhme havde forfægtet. Man kunne ganske vist tage det som en betydningsfuld principiel indrømmelse til regeringen, at det nye landsting ville fremgå af en væsentlig anden vælgerkreds end den, der valgte folketinget, men den overvældende indflydelse, der blev givet godsejerklassen, havde allerede på et tidligt stadium mødt afgjort modstand fra regeringens side. I visse henseender måtte det endelige forslag karakteriseres som mere konservativt end regeringens. Ved at nægte at gå ind på det erhvervede David sig i de kommende år en vis liberal nimbus.

Det blev således det negative udfald af regeringens forfatningspolitik, der afgjorde kabinettet Bluhmes skæbne, men også andre forhold bidrog til at bringe ministeriet til fald.

I denne forbindelse må først og fremmest omtales den modsætning, der lidt efter lidt havde udviklet sig mellem Christian IX og hans rådgivere. Da kabinettet tiltrådte, havde kongen hilst det med udbrudet: Nu har jeg faaet et Ministerium

efter mit Hjerte.⁴⁶⁾ De tider var forlængst forbi, hvor kongen var villig til at bekræfte denne påstand. Årsagerne hertil var flere, dels politiske, dels af mere personlig karakter.

Ministeriets absolutte modstand mod enhver tanke om at arbejde for en union mellem kongeriget og hertugdømmerne kan have været den første anstødssten mellem kongen og hans tidligere så fortrolige rådgivere. Det ser ud til, at Bluhme på et tidligt tidspunkt har stillet sig sympatisk over for tanken. Han skiftede dog ret hurtigt mening, og gennem hele sin ministertid var han en bestemt modstander af denne idé.⁴⁷⁾ David havde altid været det, og muligvis er det ham, der har fået Bluhme omstemt. Nok så stor betydning havde ministeriets kraftige nedskæringspolitik. Christian IX havde på et vist tidspunkt håbet, at han kunne regne med større imødekommenhed over for sine rent personlige ønsker om civillistens størrelse og hoffets indretning, når hans gamle personlige venner blev hans ansvarlige rådgivere. Han blev hurtigt skuffet, og dette voldte mange vanskeligheder. Endelig bidrog det til at kølne forholdet mellem konge og kabinet, at dette besluttede at løse forfatningssagen i nært samarbejde med det national-liberale parti, der ved så mange lejligheder havde demonstreret sin fjendtlighed over for det nye dynasti. Til de politiske divergencer sluttede sig modsætninger af mere personlig karakter. Her fik det forhold betydning, at der meget snart udvikledes et modsætningsforhold mellem justitsminister Heltzen, der ganske havde vundet kongeparrets hjerter, og det øvrige ministerium og navnlig David. Muligvis har der allerede været gnidninger mellem dem i efteråret 1864.⁴⁸⁾ I hvert fald var de politisk uenige om forfatningssagens løsning (se s. 418 f). Ved nytårstid kom det til et alvorligt sammenstød, idet David mistænkte Heltzen for forsøg på at få ham erstattet som finansminister med nationalbankdirektør C. Liebenberg.⁴⁹⁾ David henvendte sig i den anledning direkte til Christian IX, der forsikrede ham, at han ikke havde planer om at skifte ministre. Kort efter indtraf episoden med Jules Hansen. I samråd med Bluhme støttede David Jules Hansen efter at han var trådt i

personlig forbindelse med ham og nærmere havde undersøgt hans virksomhed. Da mellemværendet mellem Heltzen og Jules Hansen kom offentligt frem, gjorde ministeriet, som allerede omtalt, intet for at støtte Heltzen, og denne måtte dimissionere. Denne udgang af krisen bidrog i høj grad til at vanskeliggøre samarbejdet mellem Christian IX og kabinettet, og kongen begyndte for alvor at se sig om efter nye rådgivere.

Da ministeriet var kørt fast i forfatningssagen, var den politiske situation altså denne, at tilliden mellem konge og kabinet var svækket, at modstanden mod ministeriet inden for venstre var så stærk som ingensinde, og at det lille konservative parti var splittet, idet godsejerfløjen havde indledet forhandlinger med venstre, og en anden fløj fulgte den udstødte Heltzen. Skulle ministeriet fortsætte kampen, måtte man kaste sig ganske i armene på det national-liberale parti og eventuelt markere alliancen ved at optage enkelte repræsentanter for dette parti i ministeriet. Denne udvej ville efter al sandsynlighed møde stærk modstand hos kongen, og den ville desuden højst sandsynlig have til følge, at forfatningsforhandlingerne brød sammen. Både venstre og godsejerfløjen ville vende sig imod et sådant kabinet. Selv om meget skilte dem, var de dog enige om at holde »Professorpartiet« ude fra den politiske magt. Hertil kom endelig, at flere af kabinettets medlemmer følte sig trykket af embedets byrder. Bluhme havde under hele sin sidste ministertid følt sig legemlig svag, og i lange perioder havde han helt måttet opgive at beskæftige sig med embedsforretningerne på grund af sygdom. Han mødte således ikke i statsrådet fra januar til maj 1865. Også David følte sig efterhånden gammel og træt. Et langvarigt kurophold i udlandet i sommeren 1865 havde ikke forbedret hans sundhedstilstand. De sidste måneders trættende forhandlinger hvilede tungt på ham. Skuffelserne i forfatningssagen gjorde det endelige udslag. 3. november 1865 besluttede kabinettet Bluhme som omtalt foran at indgive sin dimissionsbegæring, der blev modtaget. 6. november udnævntes ministeriet Frijs.

XVIII

POLITISK VIRKSOMHED EFTER 1866.

I de nærmeste måneder efter sin tilbagetræden som minister holdt David sig politisk i ro. Han deltog ikke i rigsrådets afsluttende behandling af det forfatningsudkast, som var blevet godkendt i fællesudvalget, og da rigsrådet blev hjemsendt i november 1865, var han foreløbig uden parlamentarisk mandat. Den legemlige svækkelse, som øjensynlig havde generet ham i efteråret 1865, forsvandt atter, og Krieger kunne notere i sin dagbog, at David var »bleven mærkelig forynget«, siden han var udtrådt af ministeriet.¹⁾ Med de tilbagevendende legemlige kræfter vågnede hans gamle foretagsomhed til nyt liv. Han følte atter dragning mod politisk virksomhed.

28. juli 1866 underskrev Christian IX den reviderede grundlov, efter at den var vedtaget af rigsdagen, og valg havde været afholdt. I efteråret 1866 trådte den nyvalgte rigsdag sammen. Det havde været David en personlig skuffelse, at han ikke var blevet udpeget til som kongevalgt at tage sæde i landstinget.²⁾ Han besluttede derfor endnu en gang at bejle til vælgernes gunst til trods for, at han nu var godt 73 år, og det var henved 16 år siden, han sidst havde fremstillet sig for en vælgerskare. I første omgang lykkedes det ikke. Da Andræ, der var blevet valgt i København, modtog udnævnelse som kongevalgt medlem af landstinget, skulle omvalg finde sted i hovedstaden. Ved dette valg, der fandt sted 23. november 1866, lod David sig opstille og opnåede 304 af 311 afgivne valgmandsstemmer. I mødet i landstinget 3. december godkendtes valget. Tre dage senere tog David for første gang ordet. Han mødte derefter i samtlige landstingssamlinger i årene 1866-70.

Trods sine 73 år kastede David sig med vanlig veloplagthed ud i debatten om en række vidt forskellige lovforslag. Det var dog kendeligt, at han ikke længere var i besiddelse af sin gamle styrke. Kræfterne tillod ikke længere de lange taler, og han klagede ofte over træthed.³⁾ Ved en bestemt lejlighed i 1870 undslap der ham en bemærkning om den usædvanlig langvarige og trættende session.⁴⁾ Selv om det hverv, han havde påtaget sig, ofte forekom ham tyngende, fortsatte han imidlertid sin rigsdagsgerning Først ved udgangen af sessionen 1869-70 sagde han definitivt rigsdagen farvel. I landstingets møde 3. oktober 1870 udtalte formanden, højesteretsadvokat Liebe en tak til den afgåede landstingsmand for hans lange og betydningsfulde dagværk og karakteriserede ham ved den lejlighed som en af »det parlamentariske Livs sande Stormænd«. ⁵⁾

De år, hvor David sad i landstinget, var en typisk overgangsperiode. Den store forfatningskamp var endt med forbundet mellem de store og de små bønder. Det skulde nu vise sig, om dette forbund kunne holde under det politiske dagliglivs vilkår. Godsejerne havde foreløbig udspillet, og da regeringen hovedsagelig var udgået af deres kreds, havde de også lovinitiativet. De benyttede dette til at forelægge rigsdagen en række vigtige lovforslag, og de lykkedes dem at føre mange betydningsfulde love i sikker havn. Under dette arbejde spillede navnlig indenrigsminister Estrup en afgørende rolle. Det betød en virkelig svækkelse for ministeriet, da han i 1869 af helbredshensyn måtte trække sig tilbage. Inden da havde han imidlertid kunne sætte sit navn under de vigtige kommunallove og de ikke mindre betydningsfulde jernbane- og havnelove.

Det havde været naturligt, om ministeriet i rigsdagen havde støttet sig til den gruppe af bondevennerne, som sammen med dem havde gennemført grundlovsændringen. Det gjorde man også i begyndelsen, navnlig fordi man ikke ønskede at bygge på det national-liberale parti, der havde et sikkert flertal i landstinget og en fast blok i folketinget. Snart svigtede man dog

alliancen med de små bønder, og man tog sin tilflugt til skiftende flertal. Perioden endte med, at regeringen følte sig som en udpræget mindretalsregering. Når dette blev tilfældet, skyldtes det den simple kendsgerning, at alliancen mellem de små og de store bønder var en unaturlig forbindelse. Modsætningerne var for store, og dette viste sig navnlig i et så vigtigt spørgsmål som fæstesagen. Endvidere voksede i disse år bøndernes selvfølelse. Der sporede en tydelig tendens både inden for det grundtvigske venstre under Høgsbro og det nationale venstre under Balthazar Christensen og den kommende fører, Christen Berg, til at sætte folketinget i højsædet og gå til angreb på landstinget. I årene op mod 1870 skinnede denne modsætning ved flere lejligheder igennem, og den kom til klart udbrud i samlingen 1869-70 under forhandlingen om fæstesagen. De mest fremskuende som Estrup så klart, i hvilken retning udviklingen gik, og at en afgørende kamp ville blive følgen. Tiden var dog endnu ikke inde til den store dyst.

Der er intet, der tyder på, at David personlig har deltaget i dette politiske spil. Når han ved flere lejligheder forsvarede landstingets værdighed og ligeberettigelse i alle lovgivnings-spørgsmål, var det blot en videreførelse af den kamp, der havde indtaget en så fremtrædende plads i hans tidligere politiske virksomhed. Det nagede ham stadigt, at landstinget i sin tid havde måttet kapitulere over for folketinget med hensyn til finanslovens behandling. Så sent som i 1866-67 udtalte han i salen sin dybeste beklagelse over, at finansloven ikke skulle underkastes udvalgsbehandling.⁶⁾ Tinget bør ikke give sig selv »Skin af at være et Supplement til en anden lovgivende Magt«, udtalte han ved en anden lejlighed.⁷⁾

Hvad der navnlig interesserede David i denne periode, var den saglige debat om enkeltheder i de forelagte lovudkast, og ligesom tidligere stillede han sine omfattende kundskaber til forsamlingens rådighed. Med grundighed satte han sig ind i de foreliggende problemer, og hans indlæg bar altid præg af indsigt, klarhed og omhyggelig forberedelse. Han var også stadig

istand til at trække paralleller med tilsvarende forhold i udlandet, og hans livslange beskæftigelse med Danmarks finansforhold gav hans ord vægt under mangan debat. Ofte indtog han et standpunkt, der blev kraftigt angrebet fra flere sider, men han stod stejlt på sin opfattelse og lod sig ikke skræmme af udsigten til at stå ene. Han fandt ofte rammende udtryk for sin opfattelse, og man hørte på ham med opmærksomhed. Uden at være nogen central skikkelse i tinget havde han sit særprægede ansigt, og han stod for den almindelige bevidsthed som en af veteranerne fra det parlamentariske livs grundlæggelse.

Davids indsats i denne periode blev ydet først og fremmest i salen. Det var i debatten her, at han forsøgte at vinde plads for sine synspunkter, og rent undtagelsesvis søgte han sæde i udvalgene. Han fik heller ikke mere betroet større ordførerskaber.

Forrest blandt de problemer, der beskæftigede ham, stod de finansielle spørgsmål. Med interesse fulgte han forhandlingernes forløb, og selv om han var den første til at indrømme, at statens økonomiske stilling var god, fandt han det dog nødvendigt at anbefale den strengeste økonomi med statens midler og at advare mod at øge skattetrykket. En nedskæring af de offentlige udgifter var efter hans mening nødvendig efter rigets lemlæstelse i 1864, og navnlig kunne man ikke opretholde et stort militærbudget. Han stemte derfor mod hærreformen i 1867, der forekom ham for kostbar. Han harcellerede ved forskellige lejligheder over krigsministerens profetier om muligheden af besparelser i henhold til den nye hærlov. Det er endvidere karakteristisk for ham, at han under forhandlingerne i 1869-70 om afløsning af en række afgifter, der tidligere var indkommet i statskassen, ivrigt forsvarede statskassens interesser. Et lignende grundsynspunkt anlagde han under diskussionen om Islands finansvæsen, hvor han tydeligt lod sin utilfredshed komme til orde med, at Danmark stadig ydede Island finansiell støtte.⁸⁾ Med iver deltog han i forhandlingerne om en

nyordning af statsrevisorernes virksomhed, og han udpegedes til ordfører i sagen. Efter hans mening burde statsrevisorerne udnævnes på fire år. Da dette forslag ikke kunne gennemføres i folketinget, indstillede han, at statsrevisorerne valgtes på 1 år. Til gengæld opnåede han, at det udtrykkelig blev fastslået, at revisorerne skulle afgive en betænkning, hvori der udførligt blev redegjort for, hvilke hovedregnskaber der var gennemgået, og hvilke specialregnskaber man havde benyttet ved denne gennemgang. Under forhandlingen udviklede David, at idealet måtte være en særlig regnskabsret, der var uafhængig både af administrationen og rigsdagen.

Inden for de statsfinansielle problemer fængslede skattelovgivningen ham særlig, og med stor iver kastede han sig ud i debatten om det af finansminister Fønnesbech i samlingen 1866-67 forelagte forslag om en indkomstskat. Udkastet hvilede på et ganske nyt skatteudskrivningsprincip. Man forlod det tidligere fulgte kontingentsystem, hvorefter København, købstæderne og landdistrikterne skulle udrede visse nærmere angivne beløb, og gik over til procentsystemet, der indførte den samme procent af den rene indtægt for alle skatteydere, uanset om de boede i by eller på land. Finansministeren håbede, at loven ville give staten en større indtægt, således at man dels kunne bringe en øjeblikkelig balance på statsregnskabet, dels imødegå den nærmeste fremtids store udgifter, bl. a. til forsvarsvæsenets reorganisation. I anledning af dette forslag holdt David en række taler, hvori han gik til angreb mod finansministeren. I almindelighed udviklede han nødvendigheden af at nedsætte statsudgifterne, næringslivet kunne ikke i længden bære de byrder, som det offentlige havde lagt på det. Krigens og dens udgifter var uundgåelige, men alle bestræbelser burde nu rettes mod at foretage den nødvendige nedskæring. Denne nedskæring måtte også ramme militærvæsenet. Efter Davids mening havde det formindskede Danmark med 1,7 mill. indbyggere ikke råd til at opretholde et militærbudget på 5-6 mill. rdl. Bestemt vendte han sig mod den opfattelse, at

hans nedskæringskrav betød, at han ønskede landet afvæbnet, eller at man skulle sætte sig hen med hænderne i skødet. Et land som Danmark kunne ikke stole på sig selv alene, og det var ikke nok med riflede kanoner, bagladegeværer og befæstningsarbejder. Danmark måtte søge forbund og alliancer. Tror man, spurgte David, at sådanne alliancer kun med sikkerhed kan påregnes, »naar man ikke har andet at bringe i Morgengave end riflede Kanoner og Bagladegeværer«, kan man ikke være langt sikrere på tilslutning fra andre lande, »naar man bringer blomstrende Finantser og et kraftfuldt Folk, ikke blot kraftfuldt, fordi det har en Musket paa Nakken, men kraftfuldt, fordi det besidder det, som giver Kræfterne deres virkelige Betydning, fordi det er et Folk, i hvilket Vindskibelighed og Industri have udviklet sig til en Høide, der gjør, at det vil kunne modstaae de ulykkelige Dage«. Man skal ikke glemme, sluttede David, »at hvad der gjør en Nation stærk, er ikke blot Vaaben, men det er den Kraft, som boer i Nationen til at kunne udholde og imødegaae Ulykker, naar Tiden bringer dem«. ⁹⁾

Davids almindelige politiske betragtninger blev heftigt angrebet. Derimod lyttede man med interesse til hans skattetekniske udredninger, og bl. a. ved hans energiske opposition, dels i det nedsatte udvalg, dels i selve salen, lykkedes det at vinde flertallet — om end et knebent flertal — for en begrænsning af loven i tid, for en fastsættelse af skattens størrelse og for kontingentsystemets opretholdelse. Når David, støttet af Krieger som udvalgets formand og ordfører, så kraftigt forsvarede kontingentsystemet, der efter hans mening gav alle skatteydere en særlig interesse for, at ligningen blev så retfærdig som muligt, skyldtes det ikke, at han anså dette system for ufejlbarligt. Man havde imidlertid vænnet sig til at arbejde med det og kunne på grund af indhøstede erfaringer let bøde på dets mangler. Indførte man procentsystemet, ville alles bestræbelser gå i retning af at slippe så billigt som muligt. Beskatningen ville også blive uensartet fra sted til sted, »fordi den virkelige

Indtægt i en høist ulige Grad vil komme frem paa de forskjellige Steder«. ¹⁰⁾

Efter at landstinget havde vedtaget i to år at udskrive en indkomstskat efter kontingentsystemet, der skulle skaffe det offentlige en indtægt af 1 mill. kr., gik udkastet til folketinget. Også her gav det anledning til en vidtløftig debat, og til finansministerens skuffelse gav man også her sin tilslutning til kontingentsystemet. Dog foretog folketinget adskillige ændringer i udkastet, hvilket bevirkede, at forslaget påny måtte tilbage til landstinget og senere blev sendt i fællesudvalg. Omsider vedtoges loven i en skikkelse, der i det væsentlige var i overensstemmelse med Davids synspunkter.

I samlingen 1869-70 indbragte finansministeren et nyt forslag om indkomstskat, opkrævet efter procentssystemet. Påny rejste David modstand med lignende argumenter som tidligere, og han opnåede, at tinget besluttede i hvert fald at underkaste spørgsmålet udvalgsbehandling. Atter fremhævede han vanskelighederne ved at nå en fuld retfærdig skatteudskrivning, og han tog påny til orde for, at man udnyttede sine erfaringer til at fuldkommengøre det gamle prøvede system. David blev selv medlem af udvalget, men på grund af bortrejse kom han kun til at deltage i et enkelt møde og kunne således ikke forfægte sine anskuelser. Tinget vedtog denne gang at gøre et forsøg med den nye beregning.

Til de finansielle spørgsmål kan ligeledes henregnes lovforlaget om klasselotteriets ordning. David var stadig principiel modstander af, at det offentlige indrettede pengelotterier, men han havde affundet sig med det uundgåelige og stræbte ved et ændringsforslag, der blev vedtaget, at afbøde forslaget uheldige indvirkning på den folkelige moral. Der er efter min overbevisning, udtalte David, »faa Aarsager, der i den Grad medvirke til Fattigdommens Udbredelse og de fattige Classers Demoralisation som det forfærdelige Opsving, som Forlystelsesygen og Spillesygen have faaet i disse Classer, og jeg vilde blot ønske, at flere af Thingets ærede Medlemmer vilde for-

skaffe sig en klar Indsigt i, hvorledes Assistentshuset og Laanecointoirerne blive bestormede henimod den Tid, da Classelotteriet skal trækkes«. ¹¹⁾)

En sag, der ligeledes optog ham levende, var lovforslaget om oprettelse af en ny kreditforening for købstadgrundejerne i Nørrejylland, i hvilken sag han valgtes til ordfører. Dette var så meget mere naturligt, som han aktivt havde deltaget i de forberedende drøftelser om statutternes udarbejdelse, ligesom han havde været med ved forarbejderne til lov om kreditforening i østifterne af 9. februar 1866. I det store og hele kunne han give det forelagte udkast sin tilslutning, dog mente han, at reglerne om oprettelse af et reservefond var for snævre. Når man straks forlangte, at låntagerne skulle indbetale 5 pct. til reservefondet, måtte man senere kunne nøjes med mindre indbetalinger hvert år. Det lykkedes David at få lingets og indenrigsministerens tilslutning til en lempelse af de foreslåede regler.

Et af tidens store politiske og økonomiske spørgsmål var en genoptagelse af jernbanebyggeriet. Indenrigsminister Estrup indlagde sig på dette område stor fortjeneste. Tiden var nu kommet til Nørrejylland og regeringens forslag tog sigte på, dels at udbygge det allerede eksisterende jernbanenet i denne provins, dels at skabe en gunstig jernbaneforbindelse med den planlagte havn i Esbjerg. David var i høj grad optaget af disse problemer, der betød så uendelig meget for landets økonomiske udvikling.

Allerede i 1850 havde David i folketinget været ordfører under behandlingen af spørgsmålet om statens rentegaranti ved jernbaneanlægget over Sjælland. Senere havde han modtaget udnævnelse til regeringens repræsentant i centralstyrelsen for de sjællandske jernbaner. Han havde derfor al mulig grund til at vise interesse over for det af regeringen i 1866-67 forelagte udkast til lov angående overtagelse af de jydsk-fynske jernbaners drift ved det sjællandske jernbaneselskab. De jydsk-fynske jernbaner var blevet oprettet i henhold til lov af 10. marts 1861 og var blevet anlagt af et engelsk firma. Oprindeligt havde man søgt oprettet et særligt driftsselskab, men

dette var ikke blevet til noget. De udenlandske entreprenører havde derfor selv overtaget driften. Denne løsning var ikke gunstig fra et dansk synspunkt. Lovforslaget tog sigte på at åbne mulighed for, at det sjællandske jernbaneselskab fik lejlighed til at overtage de jydsk-fynske jernbaner.

Forslaget gav anledning til en vidtløftig debat om jernbanedrift i almindelighed. Under denne viste det sig, at tingets flertal var tilhængere af, at staten overtog driften. Under ledelse af kammerherre C. Jessen fra Horsens gik man til angreb på indenrigsministerens forslag, og Jessen indbragte et forslag til lov, der gik ud på, at staten skulle overtage de jydsk-fynske jernbaner. Med energi vendte David sig mod dette uventede angreb på den private jernbanedrift. Principielt holdt han fast ved indenrigsministerens forslag, der var bleven til efter forhandling med det sjællandske jernbaneselskab. Ønskede tinget ikke at godkende dette forslag, ville han henstille, at rigsdagen vedtog en lov, der gav lejlighed til i praksis at prøve statsdriften, men dog holdt en dør åben for en tilbagevenden til den private drift. Resultatet af forhandlingen blev, at indenrigsministeren trak sit forslag tilbage. Efter en meget langstrakt debat trak David ligeledes sit forslag tilbage, idet han dog stillede det som et ændringsforslag til Jessens. Ved den endelige behandling forkastedes det med 36 stemmer mod 12. Statsdriften havde sejret.

I sit forsvar for den private jernbanedrift hævdede David, at staten i det hele ikke var skikket til at udøve nogen industri og mindst af alt en industri, »der forgrener sig i det Uendelige, og ved hvilken der skal tages Beslutninger, som ikke kunne taale den administrative, langsomme Behandling, som ethvert Regjeringsanliggende maa have, men hvor man tvertimod maa overlade til den enkelte private Mands Skjøn at tage en Mængde Bestemmelser, som kunne blive nødvendige i de enkelte Tilfælde«. ¹²⁾ Regeringen ville desuden have meget vanskeligt ved at finde egnede ledere af jernbanerne. Da Jessen — for at vinde en bred tilslutning til forslaget om statsdrift — foreslog stats-

drift på prøve, f. eks. i tre år, vendte David sig ligeledes bestemt herimod. Tre år var ikke nok til at prøve systemet, og man måtte være klar over, at følgen af at etablere statsdrift ville være, at man bandt en hel del private interesser i driften, og disse ville, når der blev tale om at ophæve statsdriften, med hænder og fødder modsætte sig denne beslutning. Når nogle af tingets medlemmer, der forsvarede statsdriften, hævdede, at det kun var en undtagelse, man gjorde fra den almindelige liberal-økonomiske opfattelse, svarede David: »Der gives ingen Drift, mine Herrer, som Staten har begyndt, der ikke er bleven forsvaret som en Undtagelse. Folk ere altid meget villige til at sige: »Vi ere liberale, vi ere frisindede, ogsaa i statsoeconomisk Retning.« Meget Faa ville sige, at den almindelige Sætning er falsk. Nei, men hvad sige de ? De sige: »Den almindelige Sætning er rigtig, den forsvare vi ligesaavel som Andre, dens Rigtighed erkjende vi i Almindelighed; men vi erkjende den ikke for den og den Tings Vedkommende, thi der ere ganske særegne Grunde tilstede, som tale imod, at den almindelige Sætning finder Anvendelse med Hensyn til den«. Og hvad er saa det for Ting? Det er de Ting, hvortil deres egen Interesse fjernere eller nærmere er knyttet«. ¹³⁾

Selv om David led nederlag med hensyn til det principielle spørgsmål statsdrift contra privat drift holdt han sig ikke tilbage fra at deltage i de langstrakte forhandlinger om specielle jernbanespørgsmål, som kom for i samlingen 1866-67 og 1867-68. I den første samling diskuterede man et forslag fra regeringen om en sydsjællandsk bane med endestation i Vordingborg-Masnedø, anlagt af det sjællandske jernbaneselskab. David forsvarede ivrigt dette forslag og gik stærkt ind for, at knudepunktet måtte være Ringsted, der lå omtrent midt på Sjælland, og ikke Roskilde, som også var foreslået. Under forhandlingerne indbragte grev Moltke-Bregentved et forslag om at lade banen gå via Køge, et forslag, som David bekæmpede på det kraftigste. Ved afstemningen sejrede David med 26 stemmer mod 24. I den følgende samling var det de jyske

baner, der stod på programmet. På tingets bord lå et forslag fra regeringen gående ud på anlæg af den vestjydske længdebane, en bane mellem den planlagte Esbjerg havn og den østlige længdebane, samt en banestrækning mellem Skanderborg og Silkeborg og mellem Ålborg og Hjørring. Medens David kunne give sin tilslutning til forslaget om en bane til Esbjerg, var han en afgjort modstander af de andre projekter. Den vestjydske jernbane fandt han ganske overflødig, og han opbød alt sit vid og al sin sarkasme for at overbevise tinget om det absolut umulige i at trække jernbanespor gennem det tyndt befolkede Ringkøbing amt. Også banen i Vendsyssel og til Silkeborg protesterede han imod. Efter hans mening havde fabrikken i Silkeborg allerede fået for mange begunstigelser.

Følgen af et baneanlæg ville blot være, at man skabte en ny købstad, som om man ikke havde nok af »faldefærdige Kjøbstæder«. ¹⁴⁾ De foreslåede bevillinger til jernbaneanlæg var efter Davids mening også egnet til at fremkalde visse finansielle bekymringer for fremtiden. De mange obligationsudstedelser, som nyanlæggene krævede, mindede David om den periode ved århundredets begyndelse, da seddelpressen gik. »Vi have i en Række af Aar,« udtalte David, »i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede søgt at reformere Staten, at væbne den og at føre Krig ved Hjælp af en Seddelfabrik. Det fik en sørgelig Ende med denne Seddelfabrik, og Landet har i mange Aar maattet bøde for den Lethed, hvormed man da behandlede Bankens Kobberpresse. Det skulde gjøre mig ondt, om den Tids Erfaring skulde være bleven spildt, om den frygtelige Krisis, som Danmark i finantsiel Henseende gjennemgik i den første Fjerdedel af dette Aarhundrede, ikke stod dem, der nu have væsentlig Indflydelse paa vore Finantsers Stilling, skarpt for Øie. Men det veed jeg, at imellem en Obligationsfabrik og en Seddelfabrik er der ikke nogen Forskjel«. ¹⁵⁾ Davids ængstelse deltes dog ikke af tinget, og som helhed vedtoges de forelagte forslag med en betydelig majoritet.

Et andet af tidens store spørgsmål, som optog David, var det

offentliges pligt til at komme de mindrebemidlede til hjælp. Både i by og på land mærkedes i 1860'erne en stærk tilgang til det offentlige fattigvæsen, og socialt interesserede begyndte at drøfte årsagerne til denne voksende fattigdom og midlerne til at afhjælpe følgerne af den sværeste trang. Fra tid til anden indkom der forskellige forslag til regeringen om løsning af disse brændende sociale problemer. I 1866 nedsatte indenrigsministeriet en kommission for at undersøge, om der var anledning til og mulighed for at fremme foreninger, såvel i by som på land til indbyrdes understøttelse i tilfælde af sygdom, alderdom og død.¹⁰⁾ I denne kommission fik også David sæde. Flerparten og heriblandt David frarådede at gennemføre en tvangslov om oprettelse af sygekasser for ubemidlede. Derimod tilrådede man, at det offentlige opgav sin hidtidige stilling som blot tilskuer til den private sygekassebevægelse, og at man positivt støttede de mindrebemidlede bestræbelser for at sikre sig mod følgerne af sygdom ved at yde sygekasserne visse begunstigelser. Endvidere tilrådede man oprettelsen af et tilsynsorgan og udarbejdelse af normalstatutter. Dernæst anbefalede kommissionen en almindelig begravelseskasse og en hermed forbundet alderdomsforsørgelses- og alderdomsunderstøttelseskasse under statens kontrol, men adskilt fra det allerede eksisterende statsgaranterede livrenteselskab. Interessenterne skulle indskyde beløb, der var udregnet efter den indtrædendes alder og de almindelig gældende dødelighedstabeller, og den skulle administreres af en særlig af regeringen udnævnt bestyrelse. Endelig foreslog et mindretal et arbejderinvalidifond. Dette forslag gik David imod. Han fandt tanken smuk og god, men dens gennemførelse praktisk umulig. Det var således et efter datidens forhold vidtgående program, som kommissionen udkastede. Regeringen stillede sig imidlertid meget skeptisk. Det eneste resultat, der foreløbig kom ud af kommissionens henstillinger, var et lovforslag om oprettelse af en af staten sikret anstalt til forsorg for alderdoms og døds skyld, fremlagt i landstinget i samlingen 1867-68.

Forslaget gav anledning til en meget livlig og langstrakt debat, hvori David deltog med stor iver og med flere lange indlæg. Hans hovedmodstander i debatten var Andræ, der energisk bestred statens forpligtelse til at gå i spidsen med hensyn til sociallovgivningen. I modsætning hertil hævdede David, at det var regeringens pligt »at gjøre Alt, hvad den kan gjøre uden at bringe Offre, som tynde altfor haardt paa Staten, for at komme de mindre Bemidlede til Hjælp i enhver Bestræbelse, som maa kaldes retfærdig og billig«. ¹⁷⁾ Den modsatte anskuelse ville føre til »fuldkommen Stillestaaen og en beklagelsesværdig Nedværdigelse af de mindre heldigt Stillede i Staten«. David anbefalede derfor på det varmeste, at tinget tog forslaget under overvejelse. Man gjorde vel i at tage hensyn til, hvad der rørte sig i folket, og en regering »vil have langt større Indflydelse paa Folkets Udvikling, naar den slutter sig til den offentlige Mening, ikke som en blind Følgesvend, men som en aarvaagen Ledsager, baade for at styrke Bestræbelser, der gaae den rigtige Vei, og for at advare, hvor man antager, at de gaae en urigtig Vei, end om den ville indskrænke sig til en blot Protest, til en Gjentagelse af sine Principper, som ikke finde Samklang i Tiden«. ¹⁸⁾ På Davids forslag vedtoges det enstemmigt med 44 stemmer at nedsætte et udvalg på 7 medlemmer, af hvilket David blev medlem. Efter nærmere overvejelse kom udvalget og også David til den opfattelse, at det foreliggende forslag var for mangelfuldt til, at man turde fremme det. Man nøjedes derfor med at henstille, at sagen påny kom under overvejelse inden for ministeriet, idet man tilsagde det støtte til at gennemføre forslagets hovedtanke, nemlig at styrke de arbejdende klassers moralske krav og selvfølelse ved at lade statsmagten understøtte deres bestræbelser for ad frivillighedens vej at sikre sig mod de uundgæelige følger af den tiltagende alderdom. Betænkningen blev afgivet 26. marts 1868, men kom ikke til behandling i salen. Ministeriet syntes herefter helt at have tabt interessen for sagens fremme. Hverken i samlingen 1868-69 eller i

den følgende forelagdes der forslag til støtte for de mindre-bemidlede medborgere.

Derimod kom der i den sidste samling, hvori David deltog, et lovforslag under behandling, der havde til formål at åbne adgang for den brede befolkning til at tegne livsforsikringer. Fra ældre tid havde man to statsgaranterede institutioner, der påtog sig denne opgave, nemlig Livrente- og Forsørgelsesanstalten af 1842 og Livsforsikringsanstalten i København, ligeledes oprettet i 1842. Den første anstalt blev drevet af staten, og alle pligtige enkeforsørgelser skulle tegnes her. Desuden kunne private tegne livsforsikringer, enten ved kapitalindskud een gang for alle eller ved årlige præmiebetalinger. Siden 1842 havde middelstanden i større udstrækning end tidligere søgt at sikre deres efterladte. Livsforsikringsanstalten i København var oprindeligt et privat selskab, men allerede i 1847 statsgaranteret. Den var baseret på gensidighed og statutmæssig ret til bonus. Selv om den havde samme bestyrelse som forsørgelsesanstalten, holdtes dens formue adskilt fra denne. I slutningen af 1860'erne overvejede man dels inden for de pågældende anstalters bestyrelse, dels inden for regeringen, at foretage et nyt fremstød for at give disse anstalter en sådan indretning, at de mindre bemidlede, der hidtil havde holdt sig borte, kunne blive interesseret i at tegne livsforsikringer eller overlevelsesserter. En lang række forhandlinger fandt sted, hvori C. E. Fenger var den drivende kraft. Resultatet blev et lovforslag om ophævelse af de to gamle anstalter og oprettelse af Livsforsikrings- og Forsørgelsesanstalten af 1871.¹⁰⁾ Den nye anstalt skulle være statsgaranteret, og den skulle overtage de to ældre institutioners formuer og forpligtelser, dog således at den gamle livsforsikringsanstalts formue vedblivende skulle bestyres for sig. Bestyrelsen skulle udnævnes af regeringen, og finansministeriet skulle føre tilsyn. For at åbne de ubemidlede adgang til at nyde godt af institutionen indførtes $\frac{1}{2}$ og $\frac{1}{4}$ årlige, samt månedlige præmier, og gennem et over hele landet udstrakt agentsystem håbede man at kunne stimulere tilgangen. David var meget interesseret i

forslaget og deltog ivrigt i forhandlingen. Faktisk var dette forslag den sag, der optog ham mest i denne sidste samling. Han lod sig vælge ind i udvalget og udpegedes til formand, men ikke til ordfører. Han var en bestemt modstander af, at de pligtige og de frivillige forsikringer bestyredes af samme anstalt, og han stillede forslag om, at de pligtige forsikringer henlagdes direkte under finansministeriet. Dette forkastedes dog, efter at ministeren på det bestemteste havde modsat sig dette forslag. På samme måde gik det med Davids subsidiære forslag, som han stillede sammen med to andre udvalgsmedlemmer, gående ud på, at de to ældre afdelingers fonds fortsat skulle holdes adskilte. Davids tanke var den, at de gamle interessenter havde et billigt krav på del i det eventuelt opsparede overskud. Finansministeren bestred dog dette og gjorde gældende, at overskudet måtte tilfalde staten, da den havde garanteret, og dette synspunkt godkendtes af forsamlingen. Davids forsøg på at få oprettet en særlig anstalt for de ubemidlede, hvor man først og fremmest kunne tage hensyn til deres særlige interesser, mislykkedes ligeledes. Derimod fik han gennemført et forslag om en bestyrelse på fem mand for den kommende statsanstalt for livsforsikring. I det store og hele fandt han forslaget lidet tilfredsstillende, og han besluttede at stemme imod det. Begrundelsen var den, at den planlagte anstalt både havde til formål at hjælpe høje og lave og utvivlsomt ikke ville tilfredsstille nogen af parterne, i hvert fald ikke de ubemidlede. Desuden fandt han lejlighed til at beklage, at regeringen definitivt havde ladet lovforslaget fra 1867-68 om en alderdomskasse for de mindre-bemidlede falde. Jeg har troet, udtalte David i sit sidste indlæg, »ikke blot at den Ubemidlede havde et Krav paa, at en saadan Anstalt blev oprettet for ham, men jeg har tillige troet, det laa i Statens Interesse endog at lokke ham til at benytte sig af en saadan Anstalt. Det er nemlig godt nok at sige, at den Fattige eller Ubemidlede skal sørge for sig selv, og at Selvvirksomheden i denne Retning er det, der hædrer ham meest og gavner det Almene meest, men det er ikke saa let gjort, som det er

sagt. Derfor var det min Tanke, da jeg tidligere arbejdede hen til det Maal at faae oprettet en Forsikkringsanstalt for de mere Ubemidlede, tillige at faae den indrettet saaledes, at Staten, om den end ikke kom den directe til Hjælp, saa dog idetmindste indirecte kom den til Hjælp«. ²⁰⁾ De tanker, som David her gjorde sig til talsmand for, deltes ikke af landstingets flertal. De tilhørte fremtiden, og der skulle endnu hengå adskillige år, inden de havde vundet så stor tilslutning, at de kunne omsættes i praktisk politik.

Foruden de spørgsmål, der udførligt er refereret i det foregående, var der en lang række andre problemer, som David følte sig kaldet til at tage stilling til. Der var således det brændende spørgsmål om en tvangsafløsning af fæsteforholdet. I samlingen 1868-69 og 1869-70 diskuterede man ivrigt dette problem. Venstregrupperne krævede en tvangslov, medens regeringen og godsejerne modsatte sig den. Fra venstrehold gjorde man gældende, at det gik for langsomt med den frivillige afløsning. Desuden følte fæsteforholdet socialt nedværdigende for bonden. David mente, at det var unødvendigt at gribe ind med nye forholdsregler, når den frivillige afløsning havde gjort så gode fremskridt. En tvangslov rystede desuden ejendomsretten, »og tager man først een Steen ud af den Hvælving, der omgærder hele Landets Udvikling, saa veed man ikke, hvormange Steen der vil falde ud«. ²¹⁾ Sammen med Andræ stemte han for at nægte forslaget overgang til 2. behandling, men flertallet stemte for udvalg. Senere standsedes forslaget i landstinget ved en dagsorden, stillet af Lehmann.

Medens David måtte være tilfreds med det negative udfald i fæstesagen, gjaldt det samme ikke det udfald, som lovforslaget om oprettelse af valgmenigheder fik. Dette var et andet af tidens store politiske stridsspørgsmål. Forslaget debatteredes livligt allerede i samlingen 1866-67, og det kom påny frem i den følgende samling. Ministeriet Frijs havde besluttet sig til et politisk forlig i denne sag, fordi man ønskede at bane vej for rigsdagens tilslutning til andre vigtige forslag som jernbanelove

m. m. David bekæmpede forslaget ud fra den betragtning, at det løfte, der var givet i grundloven om, at folkekirkens forhold skulle ordnes ved lov, først måtte bringes til udførelse, forinden et forslag, der tog sigte på at opløse menigheden, kunne passere rigsdagen.²²⁾ Desuden protesterede han imod, at konseilspræsidenten gjorde forslagets vedtagelse i den indskrænkede form, som udkastet havde fået efter regeringens beslutning, til et kabinetsspørgsmål. Ved afstemningen svarede han derfor: stemmer ikke. Forslaget vedtoges med 36 stemmer mod 13.

Ved forskellige lejligheder havde David en mulighed for at behandle sine gamle yndlingsemner, nemlig det danske fængselsvæsen og straffelovgivningen, og hans udtalelser vidner om, at han ikke i sin alderdom havde svigtet sin gamle kærlighed. Fra forskellig side kritiserede man i disse år cellesystemet, således som det var blevet gennemført ved straffeanstalten i Vridsløse, og man tog til orde for det tillempede irske cellesystem. David følte sig kaldet til at forsvare sit livsværk, og han fik kraftig støtte af Krieger med det resultat, at den fungerende justitsminister, Rosenørn Teilmann, foretog et hurtigt tilbagetog. David nøjedes ikke blot med at forsvare, men gik angrebsvis til værks, idet han skarpt kritiserede, at den ledende fængselsinspektør i Vridsløse ikke fik lov til ganske at hellige sig sin virksomhed her, men blev tvunget til også at beskæftige sig med andre forhold.

Da lovforslaget om at afskaffe krumslutningsstraffen og at erstatte den med den såkaldte stående straf kom under behandling i samlingen 1868-69, rykkede David ligeledes til angreb. Han veg ikke tilbage for at betegne den nye straf som »barbarisk«. Trods alle anstrengelser kunne han dog ikke vinde flertallet for sin anskuelse. Samme negative udgang fik hans opposition mod bestemmelsen om, at straffen kunne idømmes disciplinært. Med varme kæmpede David for, at straffen i fredstid kun kunne idømmes efter en krigsretsdom. Hans forslag forkastedes med 30 stemmer mod 22.

10. maj 1870 havde David for sidste gang ordet i landstinget. Selv om samlingen fortsattes indtil slutningen af juni måned, gav han ikke mere møde. Hans parlamentariske gerning var hermed afsluttet. Der var da gået nøjagtig 30 år, siden han første gang havde fået sæde i et folkevalgt råd.

Endnu et politisk problem må omtales, nemlig Davids stilling til det nordslesvigske spørgsmål. Det er i det foregående blevet påvist (se s. 416), at den gamle helstatspolitiker David meget hurtigt efter katastrofen i 1864 kom til den overbevisning, at alle kræfter herefter måtte samles om at få etableret en deling af Slesvig, således at den dansksindede befolkning i Nordslesvig kunne blive genforenet med kongeriget. Den samme anskuelse var også Bluhme nået til, og det var derfor ganske naturligt, at de begge støttede Jules Hansens bestræbelser for at tale nordslesvigernes sag i Paris.²³⁾ Det er også sandsynligt, at David oprigtigt har glædet sig over, at det lykkedes kejser Napoleon III at få optaget den berømte § 5 i fredstraktaten mellem Preussen og Østrig, der syntes at åbne mulighed for en folkeafstemning i de nordlige distrikter af Slesvig om disse egners fremtidige nationale tilhørsforhold. Selv om der ikke findes direkte udtalelser fra David om det nordslesvigske spørgsmål fra årene 1866-70, tør man ligeledes gå ud fra, at han med interesse har fulgt de diplomatiske forhandlinger, som i disse år blev ført mellem Danmark og Preussen om Nordslesvigs fremtidige skæbne. Hans skuffelse var stor, da disse bestræbelser syntes at skulle ende uden resultat. Sammen med andre personer så han med kritik på den måde, hvorpå udenrigsministeriet førte disse forhandlinger, selv om han på den anden side var rede til at erkende vanskelighederne ved disse drøftelser. I et bevaret brev til Hans Krüger fra 23. februar 1870 hedder det således: »Hvad De siger om vore stillestaende Forhandlinger i Berlin og om den Skade de gjøre, er jeg ganske enig om. Men der skal stor Bestemthed ved Siden af stor Forsigtighed til ganske at afbryde dem paa en categorisk Maade. Jeg skal ikke undlade, naar jeg seer Leiligheden hertil, at tale

med Vedkommende herom, men jeg troer ikke, at det vil nytte. Man har kjørt sig fast, netop ved at staae stille — jeg vil ingenlunde nægte, at Situationen fra Begyndelsen af var vanskelig paa Grund af, at det var en lille Mand, som skulde forhandle med en stor Mand, men Situationen er bleven vanskeligere, thi nu har man vant sig til at see den lille Mand i sin tause expectative Stilling ligeoverfor den Store — og Vanens Magt er stor. Hvad der *nu* kunde gøres for at naae til Maalet uden at give det Udseende af eller give Anledning til det Paaskud, at det var os, som var Skyld i, at Sagen ikke blev ført lykkeligen til Ende, tør jeg ikke sige, men Noget bør der gøres, for at Situationen kan klares.«²⁴⁾ Når David så således på regeringens politik, var det kun naturligt, at han med iver støttede den nordslesvigske fører Hans Krügers planer om at foretage en direkte henvendelse til franske statsmyndigheder for at drive Frankrig frem til at forlange § 5 opfyldt.²⁵⁾ Det fremgår af et par bevarede breve fra David til Krüger fra året 1870, at han både var ivrig efter at skaffe Krüger de fornødne finansielle midler til den planlagte rejse til Paris, og at han også på anden måde var rede til at give ham sin støtte. David overvurderede ingenlunde sin personlige indflydelse, men korrespondancen med Krüger viser, at også Davids tanker gik til de landsmænd, som katastrofen i 1864 havde skilt fra moderlandet, og at en national løsning af det nordslesvigske spørgsmål lå ham varmt på sinde.

Det samme viser hans deltagelse i en række offentlige sønderjydske festligheder i København. I sommeren 1869 gæstedes hovedstaden af sønderjydske kvinder, der var kommet over for at deltage i festlighederne i anledning af kronprins Frederiks formæling med den svenske prinsesse Louise. 4 år senere kom sønderjyderne atter på besøg til København for at overvære afsløringen af rytterstatuen af Frederik VII på slotspladsen foran Christiansborg. I den anledning afholdtes en stor fest på skydebanen under præsidium af Københavns overpræsident. David holdt ved denne lejlighed den officielle tale til ære for de

sønderjydske gæster, i hvilken han gav udtryk for den forhåbning, »at hvad Uret havde adskilt, kunde Ret igjen forene«. ²⁸⁾

Efter katastrofen i 1864 kunne således den gamle helstatsmand David mødes med gamle modstandere som Carl Ploug og redaktør Bille i håbet om, at nordslesvigernes trofasthed mod det gamle land en gang ville muliggøre landsdelens genforening med moderlandet.

XIX

FORSKELLIG OFFENTLIG VIRKSOMHED EFTER 1848

Ved siden af sin omfattende politiske virksomhed og sit arbejde som overinspektør for fængselsvæsenet i årene 1849-58 fik David lejlighed til på forskellige andre områder at gøre en betydelig indsats i det offentliges tjeneste.

Som omtalt foran s. 221 havde kultusminister Monrad i sommeren 1848 opfordret David til at vende tilbage til sin gamle stilling ved universitetet som professor i nationaløkonomi. På grund af den udsigt, som samtidig havde åbnet sig for ham til at blive leder af dansk fængselsvæsen, frabad David sig denne ære, men stillede i udsigt, at han ville holde en række nationaløkonomiske forelæsninger, hvis dette ønskedes. Tilbudet blev modtaget, og i årene 1849-63 figurerede Davids navn atter på de årlige fortegnelser over annoncerede forelæsninger på Københavns universitet.¹⁾

Når Monrad var ivrig efter at knytte David til universitetet, hang dette først og fremmest sammen med, at der stadig var en følelig mangel på lærere i nationaløkonomi. Denne trang mærkedes særlig stærkt, efter at man på Monrads initiativ i sommeren 1848 havde fået indrettet en særlig statsvidenskabelig eksamen. Gennem 40'erne havde man tumlet med planerne om indretning af en kameralistisk eksamen. En særlig kommission havde overvejet spørgsmålet, inden for hvilken A. S. Ørsted havde spillet en vis rolle. Da Monrad overtog kirke- og undervisningsministeriet, kom der fornyet fart i overvejelserne. Monrad tog selvstændig stilling til problemerne og indstillede til kongen, at der indrettedes en statsvidenskabelig eksamen

under det juridiske fakultet, som derefter kom til at hedde det juridiske og statsvidenskabelige fakultet. Til den nye eksamen skulle der eksamineres i følgende fag: politisk økonomi (videnskabens historie, nationaløkonomiens teori og politik samt finansvidenskab), statistik (dels teorien, dels fædrelandets og den komparative statistik), offentlig ret, statsvidenskabelig encyklopædi, retsvidenskabelig encyklopædi og den nyere tids politiske historie efter 1648.²⁾ Derefter nedsatte Monrad i efteråret 1848 en særlig kommission, bestående af det juridiske fakultet, professorerne David, Bergsøe og C. J. Kayser samt kontorchef Rothe for i forening at udarbejde forelæsningsplan og eksamensfordringer for den nye statsvidenskabelige eksamen.³⁾ Efter at disse var blevet godkendt, kunne arbejdet begynde.

I årene 1849-63 forelæste David påny over nationaløkonomiske emner ved Københavns universitet. Hans politiske virksomhed kunne undertiden stille sig hindrende i vejen for denne forelæsningsvirksomhed, ligesom forskellige udenlandsrejser — dels i offentlig opdrag dels af helbredshensyn — tvang ham til at aflyse. Dette var dog kun undtagelsen. Som regel forelæste han hver semester 3 à 4 gange ugentlig. Han lagde for med en forelæsningsrække over nationaløkonomiens grundsætninger, og derefter fulgte en anden række over finansvidensskaben. Disse to forelæsningsrækker var de faste punkter på Davids program, og den ene afløste den anden. Kun et par gange sattes andre emner under debat. Således annoncerede David i efterårssemesteret 1858 12 forelæsninger over penges og pengeregentens natur, og i efterårssemesteret 1863 holdt han to ugentlige forelæsninger over toldsystemet i forskellige lande. Med udgangen af 1863 synes hans forelæsningsvirksomhed at være ophørt.

I modsætning til tidligere var David ikke længere ene om at repræsentere nationaløkonomien ved Københavns universitet, men forskellige personelle forhold medførte, at Davids virksomhed vanskeligt kunne undværes. Da David påny holdt sit

indtog på Frue plads, var statistikeren A. F. Bergsøe (1806-54) forlængst udnævnt til professor i statsøkonomi. Hans hovedinteresse var imidlertid statistikken. I begyndelsen af 1850'erne var han først og fremmest optaget af sit litterære hovedværk »Den danske Stats Statistik« I-IV (1853-54), der er et flittigt og samvittighedsfuldt arbejde, der stadig har bevaret sin værdi. Ved siden af Bergsøe virkede desuden fra 1850 C. J. Kayser (1811-70) som professor i statistik og statsøkonomi. Kayser var oprindelig læge og en nær ven af finanspolitikeren C. E. Fenger, der ligeledes var mediciner. Under et studieophold i Frankrig var Kayser kommet i berøring med den franske lægeskole, der dyrkede den dengang så moderne medicinske statistik, og han blev selv meget optaget heraf. Efter en mislykket konkurrence om en medicinsk lærestol ved universitetet, kastede Kayser sig over statistikken og blev i 1850 professor. Hans videnskabelige arbejder behandlede for en del medicinalstatistikken. Desuden gik han ind i politik, tilsluttede sig det national-liberale parti og gjorde ligesom Fenger finansloven til sit speciale.

Efter Bergsøes død udnævntes J. Benzon-Buchwald (1821-77) i 1856 til professor i nationaløkonomi og statistik. Han var cand. jur. og ministerialembudsmand. Han følte sig hurtigt ret utilpas i sit nye embede og gik i 1862 tilbage til administrationen. Han var heller ingen betydelig videnskabsmand. Han efterfulgtes af Lauritz Holst (1828-67), der sejrede i den offentlige konkurrence, der blev udskrevet. Hans kundskaber var ret omfattende, men han døde allerede i 1867 og kom således ikke til at indfri de forhåbninger, der naturlig knyttedes til ham. Det må således siges, at universitetet vanskeligt i disse år kunne have undværet David, så meget mindre som ingen af de andre nationaløkonomiske lærere syntes i særlig grad at have interesseret sig for fagets grundlæggende discipliner, såsom nationaløkonomiens grundsætninger og finansvidenskaben. David omsatte heller ikke i denne periode disse forelæsninger i litterære arbejder.

Derimod førte forholdene med sig, at han inden for det statistiske fag kom til at udfolde et ret omfattende forfatter-

skab. Årsagen hertil var den, at han på grund af Bergsøes tidlige død kom til at overtage stillingen som chef for det statistiske bureau. Efter at man i 1833 på Jonas Collins forslag havde fået organiseret en såkaldt tabelkommission, sammensat af en række høje kollegieembedsmænd, var der skabt mulighed for en rigere udvikling af den officielle statistik.⁴⁾ I de følgende år udkom en række hæfter af »Statistisk Tabelværk«, der betød en værdifuld forøgelse af dansk statistisk litteratur. Efter regeringsændringen i 1848-49 diskuteredes ligeledes en omdannelse af tabelkommissionen. Efter lange og besværlige forhandlinger, nåede man til enighed om oprettelse af et statistisk bureau, der trådte i virksomhed 1. januar 1850. Bureauet fik en chef, der blev udnævnt på 5 år med et fast vederlag af 2000 rdl. I embedsforhold sorterede bureauet under indenrigsministeriet, men det var ellers tanken, at samtlige ministerier kunne anmode bureauet om at udføre specielle statistiske opgaver. Ved løsningen af disse trådte bureauet i direkte forbindelse med det ministerium, der stillede opgaven. Under forarbejderne til denne nyordning havde også David haft lejlighed til at ytre sig.⁵⁾ Sammen med professor Bergsøe havde han stemt for, at bureauets opgave skulle være i almindelighed at samle statistisk stof til brug for administration og videnskab. Derimod mente han, at ledelsen burde betroes en tremands-kommission og ikke en enkeltmand. Sagkundskaben ville herved få større mulighed for at gøre sig gældende. Under kommissionen skulle der derefter ansættes en kontorchef som daglig leder af arbejdet. Dette forslag kunne dog ikke gennemføres. Bureauets første chef blev Bergsøe, og efter hans død i 1854 fulgte tidligere indenrigsminister M. H. Rosenørn, der dog hurtigt trak sig tilbage. Ved kgl. resolution 31. maj 1854 udnævntes derefter David til chef for bureauet.⁶⁾

I omtrent 19 år forestod David det statistiske bureau, idet han først trak sig tilbage 31. marts 1873, da han gik i sit 80. år. I denne lange periode konsolideredes bureauet. Til trods for, at det ved lov af 2. juli 1870 formelt blev underordnet finansmini-

steriet som et almindeligt kontor under et af departementerne, bevarede det sin selvstændige stilling. Ved flere lejligheder forsøgte David at få sin gamle tanke gennemført, således at en kommission kom til at lede bureauet, men forsøgene mislykkedes. Han havde heller ikke held med sine bestræbelser for at organisere underordnede instanser i provinsen, der regelmæssigt skulle forsyne bureauet med det fornødne materiale. Han havde fået ideen hertil ved studiet af forholdene i Belgien og Frankrig. Alt blev på dette område ved det gamle. Alligevel skete der ikke ringe fremskridt i Davids lange funktionsperiode, og hans ledelse fik grundlæggende betydning for bureauets arbejde mange år fremover. Han fik personalet betydeligt udvidet og skaffede bureauet større bevillinger. Dog led arbejdet noget ved, at chefsstillingen kun var et bierhverv, og at indehaveren havde anden gerning, der i høj grad tog hans interesse fangen. Det lykkedes heller ikke David at få uddannet en medarbejderstab, der naturligt kunne overtage ledelsen i det øjeblik, han selv gik fra borde. Det var et betydeligt tab både for bureauet og for David, at en af de dygtigste assistenter, cand. jur. L. K. F. Sodeman, døde i 1870 kun 34 år gammel.

Som chef viste David både initiativ og idérigdom. Som sædvanlig havde han blikket rettet ud mod Europa. Årvågent fulgte han med i udlandets statistiske arbejder, og ved flere lejligheder deltog han i internationale statistiske kongresser, således bl. a. i 1852 i Wien, 1863 i Berlin, 1867 i Florens, 1869 i Haag og i 1872 i St. Petersburg. Bureauets virksomhedsområde udvidedes, idet han tog nye opgaver op ved siden af de fra tidligere tid dyrkede. Således udsendtes under hans ledelse de første hæfter af »Statistisk Tabelværk«, der behandlede Danmarks vareindførsel og udførsel. En række hæfter behandlede kriminalstatistikken, hvilket var naturligt for den tidligere overinspektør for fængselsvæsenet. Selv deltog han med megen iver i udarbejdelsen af de indledende, forklarende afsnit. Dog gik hans arbejde utvivlsomt mere i bredden end i dybden, således

som det i almindelighed var tilfældet med hans tidsalders statistiske litteratur.

I Davids chefstid afsluttedes 2. række af »Statistisk Tabelværk«, og en 3. række blev påbegyndt. Endvidere fortsatte han den af Bergsøe grundlagte nye skriftserie, kaldet »Statistiske Meddelelser«. Heraf udkom ikke mindre end 15 bind i Davids periode. I denne række behandlede statistisk vidt forskellige emner til belysning af utallige sider af dansk samfundsliv, der hidtil ikke havde været statistisk belyst. Som oftest var emnerne fremkaldt af administrationens skiftende behov, og de forklarende tekster var ofte mere vidtløftige end indledningerne til tabelværkets talkolonner. Endelig bør det nævnes, at han i 1869 omlantede en engelsk idé til dansk, idet han udsendte første bind af »Sammendrag af statistiske Oplysninger om Kongeriget Danmark«, begyndelsen til den senere så uundværlige »Statistisk Aarbog«, forsynet med både dansk og fransk tekst. Formålet med denne publikation var at bringe nyt statistisk materiale hurtigt frem til offentligheden og i en så overskuelig form, at almenheden kunne overkomme at indprente sig hovedtallene. Det lader sig nu ikke gøre i enkeltheder at fastslå den fulde rækkevidde af hans litterære indsats på disse områder, men han pålagde sig selv en ikke ringe andel. I det hele taget lykkedes det ham at skaffe bureauets virksomhed anerkendelse i internationale statistiske kredse.

Efter i tre femårige perioder — 1832-37, 1847-52 og 1854-58 — at have været medlem af nationalbankens repræsentantskab, udpegedes David i december 1858 til direktør. Fra 4. januar 1859 og indtil sin død i 1874 beklædte David stillingen som nationalbankdirektør og havde sin daglige gang først i den gamle bankbygning i Slotsholmsgade, senere i nybygningen i Holmens Kanal.⁷⁾ David overtog højesteretsassessor Wilses plads i direktionen, idet denne ønskede at gå tilbage til sin stilling i højesteret. Med Davids udnævnelse brød man den hidtidige praksis, at bankens direktion skulle bestå af tre jurister og to handelskyndige medlemmer. Med David fik national-

økonomien sin første repræsentant i direktionen.⁸⁾ Samtidig måtte David nedlægge sin stilling som medlem af Bikubens bestyrelse, da ingen direktør uden repræsentantskabets tilladelse måtte være medlem af en anden banks eller pengeinstituts ledelse. Derimod fik han lov til at blive siddende i industrilånebankens repræsentantskab.⁹⁾ Da Davids direktørplads blev ledig i 1874, gennemførtes den regel, at direktionen kun skulle bestå af fire mand. David fik således ingen egentlig efterfølger. I den periode, da David var direktør, var den stærke mand i ledelsen den tidligere møntagent M. Levy (1824-92). Han var fra nytår 1858 blevet ansat som kommitteret under direktionen og havde haft til opgave at bistå denne under den svære økonomiske krise, der fra Hamborg bredte sig til det danske monarki og ramte det københavnske erhvervsliv hårdt. I 1861 udnævntes han til kongevalgt direktør. Han var da kun 36 år gammel.

Da David tiltrådte, var banken forlængst kommet ud af de oprørte vande, som den økonomiske krise havde fremkaldt. Situationen var dog en ganske anden end tidligere. Før første gang i sin tilværelse havde nationalbanken fået en virkelig konkurrent, nemlig den af C. F. Tietgen stiftede privatbank. Under Levys myndige ledelse blev det direktionens opgave at tilpasse den gamle bank til disse nye forhold og optage konkurrencen med de efterhånden ikke ganske få nye banker, der så dagens lys. I mange henseender førtes udviklingen videre i det gamle spor, idet bankens hovedopgave nu som før måtte være at drage omsorg for et roligt og stabilt pengevæsen. Enkelte nydannelser fandt dog sted. Blandt de vigtigste var indførelsen af kontokurantkonto. Hidtil havde man konsekvent afvist ethvert indlån, der kunne opsiges uden varsel. På grund af konkurrencen med privatbanken blev man tvunget ind på en ny vej. Efter at man med stor forsigtighed i 1860 havde gjort visse indrømmelser, gik man i maj 1861 over til at modtage indskud på kontokurantkonto for enhver institution, opsigeligt uden varsel og med en rente af 1 pct. Denne nyordning medførte en øjeblikkelig nedgang af de gamle indsatte foliomidler, og i løbet

C. N. David.
Fotografi. Ca. 1870.
Privateje.

af ganske kort tid havde banken over 3 mill. rdl. indestående på kontokurantkonto. Da indskuddene på denne konto stadig steg, og da banken omtrent samtidig også tillod almindeligt indlån, fik man stadig større og større midler at råde over, og herved bedredes indtjeningsmulighederne. En anden vigtig reform, der gennemførtes i disse år, og som betød en væsentlig lettelse for handelsverdenen, var indførelsen i 1859 af nogle nye barresedler, der overflødiggjorde ofte meget dyre sølvfor-sendelser mellem København og Hamborg. Banken forpligtede sig til til enhver tid at modtage sølvbarrer i betaling og for disses modtagelse at udstede særlige sedler.

I det store og hele var den periode, da David virkede som direktør, en opgangstid for banken. Krigen 1864 betød en ringe tilbagegang, men snart var kurven atter opadgående på grund af de stigende priser på alle landbrugsvarer og den kraftige efterspørgsel. Heller ikke krigen 1870-71 medførte nogen standsning. Efter freden begyndte en ny, kraftig opgangsperiode. Det var ikke blot i Tyskland, at man blev vidne til en udpræget gründerperiode. Også i Danmark grundlagdes i begyndelsen af 70'erne en række nye virksomheder, og næringslivet som helhed blomstrede. Den forøgede økonomiske virksomhed krævede et stadigt stigende seddelomløb. Medens dette i årene 1865-70 havde beløbet sig til ca. 21-22 mill. rdl., var det i året 1873-74 steget til ikke mindre end 32,3 mill. Et andet udslag af de gode tider var kontokurantomsætningens betydelige opgang. I perioden 1870-74 fordobledes den og nåede 1873-74 300 mill. En væsentlig årsag hertil var, at de andre banker mere og mere kom ind på at indsætte deres kassebeholdninger på kontokurantkonto i nationalbanken. De betydelige indtjeningsmuligheder afspejler sig tydeligst i de årlige udbytter. Medens dividenden i perioden 1865-73 i gennemsnit lå mellem $7\frac{1}{4}$ og $8\frac{1}{2}$ pct., steg den i 1873-74 til 9 pct. Samtidig nåede aktiekursen den hidtil ukendte højde af 178.

En enkelt side af bankens virksomhed bør endnu omtales, idet den uden tvivl var påvirket af Davids indflydelse, nemlig

dens emissionsvirksomhed. Medens det national-liberale parti fortrinsvis benyttede privatbanken — også til statens låne-transaktioner — lod David i 1865 som finansminister national-banken deltage aktivt i det af ham gennem bankhuset D. B. Adler negocierede engelske statslån. Nationalbanken deltog ligeledes — delvis sammen med privatbanken — i finansieringen af de sjællandske jernbaner, på hvis bestyrelse David havde en vis indflydelse. I 1871 gennemtvang David, støttet af direktørerne Sponneck og Reimann, men under stærk modstand fra Levys side, at banken belånte udenlandske værdipapirer »af Hensyn til Konkurrencen og til Publikum«, men ikke så snart havde Sponneck og Reimann forladt direktionen, førend denne fremgangsmåde atter blev opgivet.

Under Davids funktionstid fandt endelig bankens flytning sted. Da Københavns kommune ønskede at bygge en ny Knip-pelsbro i forlængelse af Slotsholmsgade, kom bankbygningen til at ligge i vejen, og man indledede forhandlinger om en afstå-else. Efter tegninger af arkitekt I. D. Herholdt opførtes derefter en ny bankbygning på hjørnet af Holmens Kanal og Havne-gade. Hertil overførtes banken i 1870. Den gamle bygning blev derefter nedrevet.

Endnu et offentligt virksomhedsfelt står tilbage at omtale i dette kapitel, selv om begyndelsen ligger forud for 1848, nem-lig Davids forhold til den sjællandske jernbanesag. Allerede fra begyndelsen af 1840'erne havde forskellige kræfter været i bevægelse for at bygge en jernbane tværs over Sjælland fra København til Korsør. I 1844 fik industriforeningen i Køben-havn en koncession på 100 år, men allerede samme år over-gik koncessionen til et privat aktieselskab, kaldet det sjælland-ske jernbaneselskab. Man gik straks igang med arbejdet. Efter mange indledningsbesværligheder var arbejdet i 1847 så vidt fremskredet, at man 27. juni kunne åbne strækningen Køben-havn-Roskilde. Formand for det sjællandske jernbaneselskabs bestyrelse var David. Åbningen af den første jernbanestrækning i kongeriget var gjort til en stor festdag.¹⁰⁾ Banegården, der lå

omtrent, hvor den nuværende hovedbanegård er placeret, men dengang et godt stykke uden for Vesterport og Københavns vold, var festligt pyntet med flag og guirlander. Christian VIII og Dronning Caroline Amalie modtoges kl. 12 præcis med kanonsalut og musik. Efter at man havde beset banegården, samlede man i den festligt dekorerede hal, og her holdt David, i nærværelse af 200 indbudte, dagens første store tale.

David indledte sin tale med at fastslå, at jernbanen i høj grad ville bidrage til at fremskynde civilisationens udbredelse, ikke blot den materielle, men også den åndelige. Varernes hurtige og lette transport ville befordre velstanden, men, fortsatte David, »det er ikke blot i den materielle Rigdoms og den fysiske Velværes Tjeneste, at Jernbanerne staae — ogsaa til den aandelige Rigdoms Forøgelse virke de paa en mere direct Maade, end ved at fremskynde Almeenvelstand, der er Civilisationens Leder og Bærer. Ved at rykke Nationerne, som Individerne, nærmere sammen, ved at forkorte Afstanden imellem Landene, ved at forbinde Nord og Syd, Øst og Vest, fremskynde de Ideernes og Anskuelsernes sig frugtbargjørende Udvexling, bidrage de til de nationale Synsmaaders og Eiendommelighedens Udjevning og Sammensmeltning, gjøre de Kunstens Templer, Videnskabens Helligdomme, Historiens Mindesmærker mere tilgængelige«. David fortsatte med at udtale, at jernbaner i fremtiden ville bidrage betydeligt til nationernes forbindelse og følgelig måtte de være genstand for regeringens omsorg og interesse. Selv om skibsfarten altid måtte bevare sin betydning for det danske næringsliv, ville jernbanerne også bidrage til den økonomiske udvikling. »Desuden maa Alt, hvad der kan tjene til at rykke os nærmere til Midtpunctet af den europæiske Udviklings Kreds, og hvad der kan gjøre vor Forbindelse inderligere og mere betrygget med de Stater, der mægtigst indgribe i Civilisationens Gang, stille sig i vor egen Udviklings Tjeneste; thi det ligger ligesaa lidt i vor som i noget Folks eller i nogen Folkestammes Interesse at afsondre sig, tvertimod vinder ethvert Folk en ny Støtte for sin Udvikling, ved at træde

i levende Forbindelse med og ved at tilegne sig andre Folkefærds Udvikling«. Denne sidste udtalelse er ikke blot overmåde karakteristisk for Davids synsmåder. Man kan tilføje, at det var denne devise, der altid havde stået over Davids hele offentlige virksomhed. Talen mandede ud i en hyldest til Christian VIII, der på forskellig måde havde bidraget til jernbanesagens fremme. Efter at kongen havde takket, begav hele selskabet sig ned til det ventende tog. Kongeparret tog plads i en særlig vogn, der var pyntet med krone, flag og grønt, og det øvrige selskab fulgte i ti andre vogne. Folk havde stillet sig op langs banelinien lige til Roskilde. Her var der stor modtagelse på banegården med den paraderende borgervæbning. I den smukt pyntede banegård spistes der frokost, og David hyldede påny kongeparret.

I de følgende år udbyggede det sjællandske jernbaneselskab støt sine linier. I juni 1856 kunne man åbne hele strækningen fra København til Korsør. Derefter indviedes 22. juli 1863 strækningen København-Klampenborg og 1. oktober samme år banelinien København-Lyngby. I oktober 1864 tog man en ny banegård i København i brug. Medens den første station lå syd for Vesterbrogade, flyttedes banegård nr. 2 nord for denne gade. Endelig indviede man 9. juni 1864 banestrækningen Lyngby-Hillerød-Helsingør. Medens de øvrige mærkedage i jernbaneselskabets historie ikke havde givet anledning til større festligheder, besluttede bestyrelsen i anledning af nordbanens åbning at markere dagen på festlig måde.¹¹⁾ Den nye konge, Christian IX, hans dronning samt kronprins Frederik og prinsesse Dagmar blev indbudt til at overvære festlighederne og køre den nye strækning igennem, og David var atter jernbaneselskabets ordfører. Selv om den just pågående kamp om Sønderjylland kastede sin svære skygge over festdagen, fik denne dog et strålende forløb. Gæsterne ankom til banegården kl. halv 12 og blev budt velkommen af David. Toget satte sig derefter i bevægelse, og først kl. 3 nåede man frem til Helsingør, efter at man havde gjort ophold både i Birkerød og i Fredens-

borg. Under middagen på den kgl. Skydebane i Helsingør udbragte David to lange skåler for kongeparret, som han selv senere mindedes med stor glæde.¹²⁾ Også konseilspræsident Monrad havde ordet ved den lejlighed. Til belysning af Davids venskabelige indstilling over for Christian IX og hans hus giver hans personlig prægede og varmfølte hyldest til kongeparret ved denne lejlighed et vigtigt bidrag. David indledte sin tale med at fastslå, at det danske folk fra oldtiden havde været trofast mod sin konge, og dette ville også vise sig under Christian IX. Der består en pagt mellem konge og folk, bygget på gensidig trofasthed og kærlighed, og denne Pagt vil Gud i nåde se til, »hvor faretruende end Tiden kan være, hvilke Skyer end uveirssvangre staae paa Danmarks Himmel«. David hyldede derefter kongeparret for det huslige forbillede, det gav det danske folk. Der finder et langt inderligere sammenhold sted i et lille folk end imellem et stort folks mange millioner. »Baandet, som omslynger Alle, er langt stærkere, hvor Alle i samdrægtig Enighed kunne samle sig om Thronen, end hvor Millioner ikke kunne nærme sig dens Trin. Ethvert Baand taber med dets Udstrækning i Styrke — det er en uomtvistelig Sandhed. I et lille Folk er der ikke den næsten uoverseelige Afstand mellem Kongens Slot og Borgerens Huus, som der hvor Storhed er det Fremherskende i alle Forhold. Kongens Slot staaer her hver Mands Huus selv den Ringes Arne langt nærmere end hist — ei blot i Rummet, men ogsaa i Tanken, i Sjælelivet«. Der er ingen tvivl om, at David som ledende inden for det sjællandske jernbaneselskab har benyttet sin indflydelse til at give det nye kongepar, der på mange måder befandt sig i en vanskelig stilling over for det da herskende national-liberale parti, en lejlighed til at træde i forbindelse med andre kredse af det danske folk og lade sig hylde af dette. På hjemturen viste kongen da også David sin bevågenhed på en ret demonstrativ måde, og David gjorde, hvad han kunne, for at ikke konseilspræsident Monrad skulle føle sig tilsidesat.¹³⁾

Efter i adskillige år at have været formand for det sjælland-

ske jernbaneselskab, gik David over i en ny stilling, idet han blev medlem af den såkaldte kontrolkomité for de sjællandske jernbaner, der bestod af ni mand, hvoraf 4 var valgt af regeringen og 5 af jernbaneselskabet. En tid virkede han som formand for kontrolkomiteen. I denne egenskab deltog han i den prøvekørsel, der fandt sted umiddelbart forud for åbningen af jernbanestrækningen til Masnedsund over Køge-Næstved. På grund af den fransk-tyske krig indbød man ikke denne gang til større festligheder.¹⁴⁾

Masnedsundbanens indvielse var den sidste større jernbanebegivenhed, som David kom til at deltage i. Indtil 1872 beklædte han stadig pladsen som formand for kontrolkomiteen. Han afløstes på denne post af grev W. C. E. Sponneck, men bevarede indtil sin død sit sæde i komiteen. Også på anden måde var han virksom for jernbanesagens udvikling. Det er allerede påvist foran, hvorledes han med stor iver deltog i landstingets forhandlinger om foreliggende jernbaneproblemer, og hvorledes han her forfægtede de private selskabers interesser over for den om sig gribende statsdrift. Selv om hans synspunkter ikke blev de sejrende i det lange løb, kan ingen frakende ham betydning for jernbanesagens udvikling i Danmark i dens første fase.

XX

PERSONLIGE FORHOLD — DØD — EFTERMÆLE

Efter i mange år at have boet på Købmagergade i nr. 62, flyttede familien David i 1857 til St. Kongensgade 64 A. Herfra drog man i 1861 til den af David erhvervede ejendom Dronningens Tværgade nr. 7. I denne ejendom boede David indtil sin død. Om sommeren tog han som regel ophold i Rungsted, hvor familien havde indrettet sin sommerbolig på en af Aron Davids ejendomme.¹⁾

David var ofte på rejse. Som overinspektør for fængselsvæsenet måtte han hvert år foretage inspektionsrejser til Odense, Horsens og Viborg. Af og til har han vel også besøgt de forskellige byer, hvor man planlagde at opføre nye arrestbygninger. Hertil kom hans deltagelse i en række internationale kongresser, hvor fængselsspørgsmål blev sat under debat (f. eks. le congrès international de bienfaisance i Bryssel 1856 og i Frankfurt i 1857) eller de mange internationale statistiske konferencer, hvor David ofte indtog en ledende stilling.

I efteråret 1873 drog David mod syd på den udenlandsrejse, der skulle blive hans sidste. Målet var Wien, hvor han indtraf omkring 1. november. Trods sine 80 år var David stadig levende optaget af sine omgivelser. Han besøgte en stor industriudstilling i Wien, gik på visitter hos forskellige officielle personligheder og modtog selv en række besøg.²⁾ Snart fik han sin gang i det østrigske parlament, og han glædede sig til at sætte sig ind i østrigsk finansforvaltning. Samtidig fulgte han levende med i alle de politiske begivenheder hjemme i Danmark og forlangte, at svigersønnen, oberst Lehmann, telegrafisk skulle underrette

ham om resultatet af det forestående folketingsvalg. Under dette ophold i Wien fik han ligeledes stunder til at forfatte den beretning om sin deltagelse i forhandlingerne i efteråret 1863 og sit arbejde inden for ministeriet Bluhme, der har voldt historieforskningen så meget bryderi.

Ud på foråret 1874 satte han atter kursen mod København. Under et ophold i Berlin kom han ud for et færdselsuheld. Han blev væltet omkuld på gaden af en droske og fik et brud på lårbenshalsen. Han kom sig dog så meget efter faldet, at han kunne føres hjem. Senere udviklede der sig på grund af det 10 uger lange sygeleje koldbrand, og 18. juni 1874 døde han 81½ år gammel.

I anledning af dødsfaldet indeholdt næsten samtlige københavnske dagblade lange nekrologer. Da flere af disse artikler er skrevet af journalister, der havde et personligt og førstehånds kendskab til David og hans offentlige virksomhed, løner det sig at fordybe sig i disse. Af pladshensyn kan der imidlertid kun være tale om at gengive dem i største korthed.

»Berlingske Tidende« indeholdt, som man kunne vente det, en udførlig redegørelse for Davids indsats i det offentliges tjeneste. Bladet karakteriserede David som »en af Fædrelandets bedste Sønner, en Mand, hvis Navn uadskilleligt har været knyttet til Danmarks Historie og vor videnskabelige Udvikling langt udover en Menneskealder«. Bladet udtalte endvidere om den afdøde, at han var »udrustet med ualmindelige Evner og en overordentlig Arbejdsdygtighed, som vedligeholdte sig til det Sidste«. ³⁾

»Fædrelandet«s artikel var betydelig kortere, men også venlig i sin grundindstilling. ⁴⁾ Efter en kort oversigt over Davids liv dvælede bladet ved det omslag, der var foregået i begyndelsen af Davids politiske liv, og som naturligvis måtte »vække en Bitterhed hos hans tidligere Meningsfæller, der affødte en tilsvarende Stemning hos ham«. Senere havde begge parter erkendt, »at de vare gaaede forvidt, og den Redelighed og Trofasthed, hvormed han som Kronens Raadgiver under Omstæn-

digheder, der ikke var uden Fristelse, ikke blot hævdede det konstitutionelle System, men erklærede sig for en Forfatningsrevision, der i alle Hovedtrækkene bevarede den Forfatning, han i sin Tid havde vraget som gaaende altfor vidt — den var ogsaa vel egnet til at forsone hans mangeaarige Modstandere og til at kaste et mildt Skær af almen Anerkjendelse og Højagtelse over hans Alderdom«. Efter mange års bittert fjendskab sænkede hans gamle blad kården ved hans død.

Det andet af de store københavnske national-liberale blade, nemlig »Dagbladet«, bragte en temmelig syrlig nekrolog.⁶⁾ Man anerkendte, at David var en højtbegavet mand, og at hans rige evner i forbindelse med hans gennemgående fine dannelse »forlenede ham med et ualmindelig frit Blik paa økonomiske, undertiden ogsaa paa politiske Spørgsmaal«. Men, fortsatte man, når »han ikke udrettede noget mere Betydeligt end det, han virkelig gjorde, kom dette imidlertid for en stor Del af, at hans Begavelse var mere en sjelden Evne til hurtig og klart at opfatte, ledsaget af en fin Kriticisme, end Productionens og Initiativernes Begavelse. Skjønt han derfor bestandig er bleven anset for en af vore i Virkeligheden fremragende Mænd, har hans Plads dog næsten altid naturlig været i Mellemgrunden, og kun sjeldent er han traadt frem blandt de Personer, der spillede Hovedroller«. Under en gennemgang af Davids liv dvælede bladet derefter ved hans deltagelse i den store rigsrådsdebat om Scheel-Plessens andragende i 1856. »Davids Optræden ved denne Lejlighed bør erindres som en af Lyssiderne ved hans Virksomhed i Rigsraadet. David var født Taler, han fandt let sin Form og havde næsten altid nye og aandfulde Synsmaader at gjøre gjældende. Hans Stil var ofte noget pathetisk, en Egen-skab, der i og for sig kom til at stikke af i vor parlamentariske Rhetorik, der selv i vor gode Tid jævnligst var i Slobrok og Tøfler, men kunde hans Tale være præget af en noget hul Salvelse, saa kunde David imidlertid ogsaa tale saaledes, at hans Pathos blev virkelig sand, og det var Tilfældet med den store Tale, i hvilken han ved denne Lejlighed ligeover for Ridderne hæv-

dede »Historiens Rel«, en Tale som vakte almindelig Anerkjendelse, og som ogsaa hører til de bedste politiske Taler, der ere holdte paa Dansk«. Iøvrigt karakteriserede bladet hans virksomhed i rigsrådet — ligesom de andre konservatives — med hårde ord. Den var fædrelandsfjendsk, antinational eller nationalt indifferent. Endvidere sluttede man med at udtale, at David ikke var nogen »sympathetisk Natur. Han hørte endvidere i altfor høj Grad til den uheldige Skole af Politikere, som væsentlig føle sig tilfredsstillede ved i Ro at kritisere, hvad Andre udrette eller forsøge paa at udrette. Men han var dog en af dem, der i flere Henseender pryde det Samfund, hvori de leve, og Budskabet om hans Død vil blive modtaget med Beklagelse«. Man mærker i »Dagbladet«s nekrolog endnu tydeligt dønningerne fra de svære kampe i rigsrådet i slutningen af 1850'erne og begyndelsen af 1860'erne.

Venlig i sin indstilling var endvidere den lange nekrolog, som offentliggjordes i det af C. Carstensen redigerede blad »Dagens Nyheder«. ⁹⁾ Man karakteriserede David som »en af de faa tilbageblevne Veteraner fra de her i Landet i Slutningen af Frederik den Sjettes Regering begyndende indre politiske Kampe og en Mand, der ved sine sjeldne Gaver, udbredte Kundskaber og store Arbejdsomhed har udøvet en stor Indflydelse paa vort offentlige Liv«. Fra ministertiden mindede man navnlig om den »Energi og Veltalenhed«, hvormed han havde forsvaret det forelagte grundlovsforslag. Det hed derpå videre: »Ligesom David var en høitbegavet og flittig Mand, saaledes var han en ædel Natur og en varm Fædrelandsven. Som flere af hans nærmeste Meningsfæller var han i længere Tid Gjenstand for en Del Mis- kjendelse, fordi han itide hævdede sin advarende Røst mod forpludselige og stærke Spring i vor Udvikling, men Begivenhederne have dog mere og mere bidraget til at skaffe den Sandhed Indgang, at det havde været til Gavn for Folket og Landet, om man den Gang havde lyttet til hans Raad. David var som politisk Taler i høj Grad klar, aandrig og interessant, men hans noget svage og utydelige Stemme lagde ham Hindringer i Veien

og gjorde det undertiden vanskeligt for ham at frembringe det rette Indtryk. Han besad en særlig Evne til paa en kort og fyndig Maade at samle Hovedindholdet af sine Betragtninger, saaledes at Tilhørerne paa engang fik ligesom Kjærnepunktet frem. Sin politiske Troesbekjendelse sammenfattede han som Minister i de bekjendte Ord: »Jeg hader al Absolutisme, den kofteklædte ligesaavel som den purpurklædte«, en Udtalelse der vakte en uhyre Harm hos vore Demokrater, sandsynligvis fordi den vidnede om et ægte Frihedssind. David var ikke fremmed for nogen Bevægelse paa det litteraire og kunstneriske Omraade, men det var dog navnlig Statistiken og Statsoekonomien, han helligede sine Kræfter, og her er han utvivlsomt vor mest begavede Forfatter, ligesom han i saa Henseende nød stor Anseelse ogsaa udenfor sit Fædrelands Grændser«.

Den københavnske politiske opposition lod ogsaa sin røst høre ved denne lejlighed. Således indeholdt det af venstremanden, cand. jur. N. I. Larsen redigerede »Morgenbladet« en ret udførlig omtale af den afdødes offentlige virksomhed.⁷⁾ Frihedsmænd i ordets virkelige forstand mente bladet ikke, at man kunne kalde David. Derimod roste man ham for hans holdning mod Halls udenrigspolitik. Dette medførte, at han blev stærkt angrebet af de national-liberale, men dette ændredes atter ved Davids deltagelse i forfatningskampen. »Der er en Ytring af ham fra hin Tid«, fortsatte bladet, »som mange endnu ville mindes, nemlig den om »den kofteklædte Absolutisme«, hvorved han kastede Handsken til hele Landets menige Befolkning. Men Lønnen herfor udeblev heller ikke. Da de national-liberale saa, at Ministeriet Bluhme, i hvem de troede at have sin erklærede Modstander, mere og mere gled over til at blive Partiets Tjener, vare de ikke sene til at forsone sig med det, og det var navnlig David, som fik Broderparten af Rosen, og med Rette; thi det var jo fornemlig ham, der havde hjulpet Partiet til Gjennemførelsen af dets længe nærrede Ønske: Frihedens Indskrænkning. Derfor kaster nu ogsaa Hr. Ploug »et mildt Skjær af almen Anerkjendelse og Højagtelse over hans Alderdom«; en

anden af Partiets Historieskrivere [Fr. Algreen-Ussing] har allerede for nogle Aar tilbage tilkjendt David og de andre Medlemmer af det Bluhmeske Ministerium »almindelig Agtelse« for deres »loyale og imødekommende Optræden« i Forfatnings-sagen. Vi fra vort Stade kunne ikke deltage i denne Ros og allermindst kunne vi anerkjende Davids Optræden under Grundlovskampen for »loyal«, for saavidt man derunder ogsaa indbefatter den samvittighedsfulde Agtelse for Folkets Ret. Vi skatte, hvad godt Manden har udrettet; men vi tro ikke, at Nathan David hører til dem, som have Krav paa at mindes længe og mindes kjærlig af det menige Folk«.

Også »Socialdemokraten« var meget kritisk i sin dom over den afdøde.⁸⁾ »Det er saaledes gaaet David«, hed det i en ret omfattende artikel, »som saa mange af hans Samtids Mænd; ved Begyndelsen af sin Løbebane fik han Ord for at være liberal og blev af den vundne Folkegunst ogsaa dreven lidt frem ad denne Bane, men i Virkeligheden var han konservativ og ønskede kun de allertarveligste Reformers gennemførelse i Stats-husholdningen, og det var derfor kun konsekvent, at han afsluttede sin politiske Virksomhed med i sin Alderdom at virke for Indskrænkninger i Folkets Frihed.

Paa Arbejderspørgsmaalets Omraade har han udmærket sig ved at udgive et Skrift, hvori han søgte at bevise, at Arbejderne ikke var lidende og undertrykte, men særlig hos os levede under gunstige Kaar! Han stod det Parti meget nær, som i denne Tid gennem Bladet »Den Konservative« raaber: »Ned med Arbejderbevægelsen«, og vort Parti er saaledes ved Konferensraad Davids Død bleven befriet for en af dets mest fanatiske Modstandere«.

Til de samtidige nekrologer kan endvidere henregnes den indgående karakteristisk, som offentliggjordes i det litterært-æstetiske ugeblad »Nær og Fjern«.⁹⁾ Forfatteren var den fra »Dagbladet« kendte kronikør og senere meget læste litteratur- og teaterhistoriker, P. Hansen. Hans artikel er noget af det bedste, der overhovedet er skrevet om David, og den er også

værdifuld som historisk kilde. Der er ingen tvivl om, at han personlig har kendt David. Han har hørt ham tale, og han har fulgt hans offentlige virksomhed, navnlig på det politiske område, fra referentbordet.

»David var en mærkelig og af mange Ejendommeligheder sammensat Personlighed«, skriver P. Hansen. »Man forstaaer ham ikke og kan ikke vurdere ham, naar man ikke kan følge med og veed at opfatte det Mangesidige hos ham. Han var ikke stor eller betydelig i nogen enkelt Retning, hverken som Politiker eller som Æsthetiker, hverken som Journalist eller som Taler, hverken som Digter eller som Statsmand, men han var saa meget af alle disse Ting tilsammen, at han blev et højst ualmindeligt og særdeles interessant Menneske. Han var sleben i mange Facetter, og jo mere han kom i Lyset, desto stærkere var det Straalespil, som udgik fra ham . . . Som Videnskabsmand var han slet ikke noget Fremragende, han gik ikke dybt til Bunds, han beherskede ikke store Vidder; men han optog Fag, som den Gang lige vare fødte til Verden, han var den Første, som brød en Bane for dem herhjemme, og med sit kvikke Hoved, med sin lette og anskueliggjørende Fremstillingsevne førte han den tørre Statistik og den spekulative Statsøkonomi fra Abstraktionens kolde Æther ned i det borgerlige Livs jevne Atmosfære. Han populariserede i dette Ords gode Betydning de tørre Videnskaber. . . . Som Politiker og Statsmand havde han et rigt Forraad af theoretisk Kundskab, men han var ikke nogen doktrinair Sværmer for blotte Theorier; for ham var Anvendelsen, det praktiske Udbytte Hovedsagen, og deraf fulgte den Bevægelighed i Aanden, som stundom paadrog ham et ikke uberettiget Skjær af at have opgivet tidligere Meninger, men som til Gjengjæld bevarede ham for aandelig Stagnation. Overalt, i alle sine Faser var han fremfor Alt en aandrig Mand . . . Mange af Davids Mangler, men endnu flere af de aandelige Egenskaber, som gjorde ham beundret og sikrede ham den fremragende Plads, hang sammen med hans orientalske Herkomst. Han blev døbt som Ung, men Daaben kunde heldigvis

ikke udslette det Jødiske i hans Natur. Det Vittige, Satiriske, Skarpe hos ham, Kvikheden i Opfattelse, Sandsen for det Komiske, Letheden i at tilegne sig meget uensartede Ting, Evnen til at kunne færdes mellem højst forskellige Mennesker skyldte han sit jødiske Blod. Der var ikke saa lidt hos ham, som kunde minde om Heine og Börne; ogsaa med Disraeli frembød han interessante Sammenligningspunkter . . .

Som Taler hørte David for Resten afgjort til den gamle Skole. Restaurationens Statsmænd og Julirevolutionens Talere vare hans Mønstre. Royer Collard og Benjamin Constant, Thiers og Guizot havde uddannet den Form af Veltalenhed, som han hyldede. Paa egentlige Improvisationer indlod han sig ikke gjerne. Han var ikke bange for at tage Ordet under en varm Debat, og mangen en slaaende Replik er født hos ham i Øjeblikkets Lidenskab. Men naar han kunde det, saa foretrak han Forberedelse. Stoffet maatte ikke vælte ind paa ham i broget Mangfoldighed, han vilde være Herre over det og lægge det til Rette. Han holdt af at gennemtænke sit Emne og lægge sin Disposition iforvejen; han holdt paa Formen ligesaa meget som paa Indholdet. Den Slags Veltalenhed i Skjortæærmer og med Ølkrus i Næven, som florerer paa folkelige Møder og er trængt betydelig ind i selve Folkethingssalen, var ham modbydelig; end ikke hans naturlige Hang til Magelighed kunde friste ham til at slaa ind paa denne Vej. Ved større Lejligheder nøjedes han ikke med at ordne Stoffet i sin Tanke, han udarbejdede delvis ogsaa Formen og anvendte her stor Omhu for at finde det fyldigste, klareste mest slaaende Udtryk for det, han vilde indpræge. Deraf fulgte noget vist Pathetisk i Foredraget, noget Sententieust i Udtryksmaaden . . .

Selve Foredraget havde Noget, som svarede til dette Sententieuse. David var yderst tarvelig udrustet med Veltalenhedens ydre Betingelser. Hans Røst var svag, hans Tonefald skrattende, Udtalen læspende, Minespillet og Gestikulationen fattige. Da han med Aarene mistede Tænderne, blev han ligefrem vanskelig at forstaa. Men alligevel kunde man være sikker paa, at naar

han tog Ordet, lyttede Alle til med spændt Opmærksomhed; det vidstes forud, at der vilde blive sagt Noget med virkelig Indhold, og at den indre Veltalenhed ikke vilde svigte. Overvindelsen af disse fysiske Vanskeligheder tvang David til et langsomt, nuanceret Foredrag. Hos ham slog Ordene ikke Kolbøtter over Klumper af Tanker. Hver Betragtning kom for sig, i rette Orden og Følge, med sine Forudsætninger og sine Følgeslutninger, og medens den sikre Tankegang roligt og jevnt skred fremad, blev der Tid for ham til at iklæde sine Ideer en omhyggelig Form. Han var Herre over sit Stof og sig selv, Lidskaben løb ikke af med ham, han talte sig meget sjelden varm, derimod kunde han jevnlige blive hidsig; men selv naar han svarede allerskarpest, vidste han fortræffelig, hvor han vilde hen, og hvor langt han vilde gaa. Denne Ro og Selvbeherskelse prægede sig ogsaa i hans Ydre. Han var over de Halvfjerds, før end han blev Minister, og hans Kolleger vare næsten allesammen Invalidere . . . Ministeriet stod figurligt talt paa svage Fødder og bogstaveligt talt paa svage Ben. David var den ungdommeligste af disse Oldinge. Naar Bluhme kom frem, maatte han møjsommelig slæbe sig langs Bordet, og var det lykkedes ham at staa lige, turde han ikke røre sig fra den ene Gang vundne Stilling. David var ganske anderledes rørig, han sprang op med en vis fyrig Lethed, stillede sig i Position for Enden af Ministerbordet, og naar han var kommen lidt i Aande, kunde han med formeligt Koketteri kaste det ene Ben over det andet, læne sig tilbage med utvungen Holdning og udføre en for ham aldeles specifik, højst udtryksfuld Gestikulation med Albuerne . . . Ligesom han var en fortrinlig Whistspiller og en lige saa dygtig Dyrker af den ædle Tarok, saaledes forstod han ogsaa i Politiken udmærket at gjætte sin Modstanders Kort og bruge sine egne. Han beregnede ypperlig, var forsigtig i sine Bevægelser, holdt omhyggelig sit Tilbagetog sikret; hans Optræden var altid parret med en god Portion Egoisme, som han dog vidste at gemme godt, hvor den ikke maatte sees. Dermed skal dog paa ingen Maade være ment, at han manglede Tro paa Ideerne

og Begejstring for dem. Han elskede varmt Fædrelandet, Folket, Friheden og Fremskridtet, men paa sin egen Maade, uden Sværmeri og uden Extravagancer. For den nationale Tanke var han længe utilgængelig, den greb forstyrrende ind i hans Regnestykker, og desuden var han selv saa kosmopolitisk anlagt og udviklet, at denne Side af Folkelivet laa ham fjernere. Men hans sidste Aar bragte ogsaa her en Forstaaelse til Veje. Efter at Holsten een Gang for alle var skaaret bort fra Monarkiet, følte ogsaa han den nationale Tankes Betydning for Danmarks Sammenhold, og Gjenforeningen med det danske Slesvig blev ogsaa for ham det Maal, hvorefter der maatte stræbes, Gjenmangsledet for en ny Æra« . . .

Vender vi os nu fra disse samtidige domme over David og hans livsværk, der ved siden af at være samtidige ogsaa bærer tydeligt præg af den overstaaede politiske kamps hug og parader, vil det være rimeligt til afslutning paa den lange undersøgelse at prøve paa at give en samlet vurdering af Davids personlighed og plads i dansk offentlig liv.

David var først og fremmest en enspænder i dansk politisk liv. Han samlede aldrig et parti omkring sig, og han lod sig heller aldrig indfange af et snævert afgrænset politisk parti. I studerekammerets stilhed havde han indsuget sin samtids ledende tanker paa det politiske, sociale og økonomiske område, kritisk vurderet dem og efter moden overvejelse opført sin egen politiske tankebygning. Tidligt blev han klar over de politiske mål, han ønskede at arbejde for, og da de først var blevet ham bevidste, svigtede han dem ikke. Under den store udenlandsrejse i 1835-36 fik han lejlighed til at fortsætte disse studier og se de ledende tanker, som han ved omgang med bøgerne var blevet fortrolig med, omsat i praksis. Hans ideal blev Ludvig Philips borgerlige monarki, hvor den oplyste og velhavende del af befolkningen havde magten i den lovgivende forsamling, og hvor samtidig kongemagten var udstyret med sådanne rettigheder, at den altid formåede at gøre sig gældende i det politiske liv. I dette konstitutionelle monarki skulle der ved lov til-

sikres borgerne de almindelige menneskerettigheder som tal-, trykke- og religionsfrihed. På det økonmoiske område skulle staten holde sig borte fra indgreb. David havde en fast overbevisning om, at det økonomiske livs mænd bedre end statsmagtens repræsentanter formåede at planlægge produktion og fordeling. De økonomiske kræfter burde for samfundets egen skyld have det friest mulige spil.

Ligeså sikker David var på, at det tidspunkt forlængst var indtruffet, hvor det danske borgerskab havde vundet en så bred indsigt i det sociale livs love og den fornødne personlige og økonomiske selvstændighed, at det med fuld ret kunne kræve delagtighed i landets styrelse, lige så overbevist var han om, at underklassen endnu ikke havde nået dette trin på udviklingens stige. Det gik derfor ikke an at give denne store befolkningsgruppe samme andel i den politiske magt som borgerskabet. Gjorde man det, ville man blot spille den politiske magt i hænderne på politiske spekulanter, der ved en pågående og ensidig propaganda ville skaffe sig herredømmet over masserne. På intet tidspunkt af sit liv har han ønsket den almindelige valgret indført. Ved enhver forekommende naturlig lejlighed har han forsøgt at begrænse den.

David havde — hvad der kun var naturligt for ham under hensyntagen til hans personlige forudsætninger — høje tanker om embedsklassens betydning for det politiske liv. Når han på et sent tidspunkt af sit liv kastede blikket tilbage på det politiske livs barndom i Danmark, kunne han med rette hævde, at embedsstanden havde været ryggraden i oppositionen mod den cnevældige regering. Han blev derfor aldrig træt af at tage denne embedsstand i forsvar over for bondevennernes angreb og fremhæve dens fortjenester i den politiske kamp. Forståelig er ligeledes hans forkærlighed for at se statens højeste embeder beklædt af mænd, der havde gennemgået den administrative skole.

David var blandt de første herhjemme, der klart gjorde sig til talsmand for både den politiske og økonomiske liberalisme.

Han forstod endvidere, at en vågen offentlig mening var en forudsætning for det konstitutionelle monarki. Ligesom han selv ved årelange studier af samtidshistorie, økonomi og socialvidenskab systematisk havde forberedt sig til en politisk gerning, således måtte også en større offentligheds interesse vækkes for de samme spørgsmål, publikum tvinges til at tage stilling og herigennem modnes til at deltage i det politiske liv. Igennem 1830'erne arbejdede han målbevidst og ihærdigt på denne front, og det viste sig, at tiden var moden for denne form for politisk agitation. De æstetiske interesser, der hidtil havde siddet i højsædet, såvel hos den akademiske stand som hos borgerskabet, blev henvist til en beskednere plads. De politiske spørgsmål rykkede i forgrunden. Hvor vidt Davids indflydelse rakte — først og fremmest gennem »Fædrelandet« — lader sig ikke måle med eksakte størrelser, men det er ganske utvivlsomt, at David har haft en ikke ringe indflydelse på skabelsen af en politisk vågen offentlig mening i slutningen af 1830'erne. Herigennem har han været med til at bane vej for den frie forfatning.

Efter tronskiftet i 1839 ophørte denne side af Davids politiske gerning. Han lagde ikke ganske pennen fra sig, men han følte trang til mere direkte politisk handling. Han ville ikke længere blot stå i kulisserne som den altid årvågne politiske kommentator og vækker, han ville selv spille en rolle på den politiske scene. Hans forum blev foreløbig Københavns borgerrepræsentation og Roskilde stænderforsamling. I begge disse folkevalgte råd indtog han 1840'erne igennem en fremtrædende plads, og der blev draget fuld nytte af hans vidtspændende kundskaber på samfundslivets forskelligste områder. Under denne første del af sin parlamentariske virksomhed aflagde han ved forskellige lejligheder klart bevis på, at han ikke agtede at gå i politisk gangkurv. Med videnskabsmandens evige ret til selvstændig og kritisk prøvelse forbeholdt han sig sit eget standpunkt over for ethvert opkommende problem, og frygtløst fulgte han sin egen overbevisning, selv om han herigennem

måtte bryde med gamle venner. Dette viste sig tydeligst under behandlingen af forfatningssagen i Roskilde stænder i 1846. Da hans nære ven og meningsfælle, Orla Lehmann, slog ind på en politisk linie, som han ikke kunne anerkende, og som ville forcere den konstitutionelle udvikling frem, sagde han fra. Det kostede ham i første omgang det københavnske stændermandat og isolerede ham politisk, men den direkte udtalte trusel herom fik ham ikke til at svigte sin overbevisning. Ligesom A. S. Ørsted — med hvem han i stændersalen så ofte havde krydset klinger — havde måttet opleve først at blive løftet på skjold af den folkelige stemning og siden at blive kastet i støvet, kom David til at gøre lignende bitre erfaringer. Den store retssag, der blev anlagt mod ham på Frederik VI's foranledning og hans derefter følgende afskedigelse som professor, bragte hans navn på alles læber og gjorde ham til en vis grad til martyr for den liberale sag. Den talentfuldhed, hvormed han forfægtede den politiske og økonomiske liberalismes sag ved sine talrige afhandlinger i »Fædrelandet«, styrkede hans popularitet inden for det københavnske borgerskab. Båret af denne stemning holdt han sit indtog i stændersalen i Roskilde. Men da han hævdede sin røst mod Orla Lehmanns af rene propagandahensyn indbragte forslag om en fri forfatning, og da han advarende talte imod de agitatorer, som søgte at puste til den gærende misfornøjelse blandt de sjællandske husmænd og fæstebønder, vendte man ham ryggen. Hans tidligere tilhængere vragede ham ikke alene ved nyvalget til Roskilde stænderforsamling i december 1846, men også til den grundlovgivende rigsforsamling i oktober 1848. Man har i dette valgresultat et bevis på den indflydelse, som »Fædrelandet«s valgpropaganda havde på det københavnske borgerskab, og David ejede ikke Orla Lehmanns evner til at omstemme en forud indtaget vælgerskare til sin opfattelse. Ved regeringens indgriben fik han alligevel sæde i den grundlovgivende rigsforsamling. Hans indflydelse blev dog kun ringe. Et skred havde fundet sted i den offentlige mening, og denne var rykket adskillige skridt foran Davids mådeholdne

konstitutionelle program. Alligevel tog han beslutsomt kampen op for sine ideer. Nogen praktisk betydning fik det ikke. En gennemgang af hans indlæg viser, at han stadig stod på det standpunkt, som han havde tilegnet sig ved sin politiske karrieres begyndelse 15 år forinden. Den påstand, som både da og siden udtaltes om ham, at han havde sveget sin tidligere opfattelse, er derfor grundfalsk.

Da det første ordinære rigsdagsvalg skulle finde sted, bejlede David påny til vælgerens gunst og opnåede valg i København. »Fædrelandet« modarbejdede ved denne lejlighed ikke hans valg. I perioden 1850-52 havde han sæde i folketinget, og fra 1866-70 sad han i landstinget. I begge perioder deltog han med stor iver i behandlingen af en lang række lovforslag. Hans omfattende kundskaber om samfundslivets forskellige problemer ude og hjemme gjorde ham til en værdifuld saglig kraft. Han indtog på ingen måde nogen fremtrædende plads i tinget, og hans indflydelse kom aldrig på højde med de store føreres inden for bondevennernes parti eller den national-liberale gruppe. Hans betydning for tingets praktiske lovgivningsarbejde er dog uomtvistelig.

Fra midten af 1850'erne skiftede han politisk scene. Som kongevalgt medlem fik han sæde i rigsrådet, og hans politiske virksomhed tog nu udelukkende sigte på at skabe en levedygtig ordening af forholdet mellem monarkiets forskellige dele.

Også om dette spørgsmål havde han tidligt dannet sig sin egen overbevisning. I modsætning til de toneangivende national-liberale førere var hans tidlige manddom faldet i en periode, hvor ingen separatistiske tendenser havde rettet angreb på det danske monarki. Holstenerne og lauenborgere følte sig som lige så loyale undersåtter under den danske konge som sjællændere og fynboer. Visse økonomiske interessemodsætninger gjorde sig ganske vist gældende mellem kongeriget og hertugdømmerne, men de betegnede ingen alvorlig trusel mod enheden. Det dansk-tyske monarki var ikke blot en realitet, man måtte regne med, det var også en væsentlig forudsætning for rigets politi-

ske og økonomiske styrke. Mænd som David havde svært ved at forestille sig, at denne enhed ikke skulle kunne bevares i årene fremover. De ønskede i hvert fald at gøre deres for, at dette kunne ske.

Da modsætningerne mellem dansk og tysk brød frem i løbet af 1840'erne var det naturligt, at en mand som David mere hæftede sig ved den nationale bevægelses negative sider. Med sit klare blik for politiske realiteter så han straks de skæbnesvangre følger, som denne bevægelse kunne få for monarkiets enhed. Han følte derfor ingen trang til at tage aktiv del i det arbejde, der fra kongerigsk side blev gjort for at støtte den vågnende danskhed i Nordslesvig. Han løftede i stedet for sin røst i stændersalen til fordel for sådanne økonomiske reformer, der kunne befordre monarkiets fælles økonomiske interesser og bortfjerne årsagerne til misfornøjelse hos herlugdømmernes befolkninger over for den danske regering. Denne passivitet over for danskhedens sag i Nordslesvig udlagdes af den toneangivende national-liberale presse som antinational og danskfjendtlig, hvad den ingenlunde var. Den bidrog også i høj grad til at fjerne ham fra hans tidligere politiske meningsfæller, f. eks. Orla Lehmann.

Da David efter treåarskrigens afslutning fik plads i rigsrådet, var det kun naturligt, at han af al sin kraft stræbte for at virke forsonende over for de på valpladsen besejrede slesvig-holstenerne. Han ville endvidere give sit bidrag til udformningen af de love, der havde til formål at betrygge monarkiets fortsatte fredelige samliv. Om han nogen sinde har troet på muligheden af at gennemføre helstatspolitikken, ved vi ikke, men han var fast besluttet på at yde sit bidrag til et ærligt forsøg herpå. Derfor ængstedes han ved de første varsler om ejderpolitikens genopstandelse, og efter evne stillede han sig imod denne politik, da den proklameredes som rettesnor for ministeriet Halls bestræbelser. Med benyttelse af alle de parlamentariske midler, der stod til hans disposition, bekæmpede han den national-liberale politik. Til gengæld blev han taget under meget ublid be-

handling af dette partis førende bladorganer, der tillagde ham allehånde uhæderlige motiver. Intet kunne dog rukke hans overbevisning om, at Danmark stiledede direkte mod katastrofen. De nationale bølger gik højt i disse år, og de national-liberale førere gjorde intet for at vejlede den offentlige mening. Tværtimod lod man den uhæmmet svælge i dansk-nationale og skandinaviske drømmerier. Det er skønt at lade sig henrive af store og stolte drømme, men det er farligt for en lille nation, når de ydre forhold forbyder, at drømmene kan gå i opfyldelse. Det var ingenlunde noget taknemmeligt arbejde at pege på visse udenrigspolitiske realiteter, der efter al sandsynlighed ville lægge sig på tværs af den ejderpolitiske linie. David og hans fåtallige meningsfæller i rigsrådet anså det imidlertid for deres pligt at træde op imod den almindeligt herskende mening, men det var som at råbe i ørkenen. Det har liden interesse nu at anstille betragtninger, om en anden politik kunne have ført til et bedre resultat. Een kendsgerning kan historikeren imidlertid fastslå med sikkerhed: Sjældent er politiske profetier gået så fuldkommen i opfyldelse som de, David og hans meningsfæller gjorde sig til talsmænd for i rigsrådet.

Trods sin flittige deltagelse i de forskellige parlamentariske forsamlingers arbejde i perioden 1843-63 var Davids politiske indflydelse begrænset, og dette uanset hans parlamentariske begavelse, hans store arbejdskraft og omfattende indsigt. Først katastrofen i 1864 førte ham til magtens tinde, og fra juli 1864 til november 1865 sad han som finansminister i kabinettet C. A. Bluhme.

Da David omsider nåede frem til den ministertaburet, som han i kraft af sine evner og sin viden måtte siges at være kvalificeret til, var han en gammel mand. Trods sine 71 år udfoldede han imidlertid en forbløffende vitalitet og arbejdsformåen. Bevidstheden om endelig at være kommet i en stilling, hvor han kunne få brug for alle sine evner, gav ham fornyede kræfter. Ministertiden blev en lang og travl arbejdsdag.

Det var ingen misundelsesværdig opgave at overtage det na-

tional-liberale fallitbo, men David og hans kolleger gik trøstigt i gang med dagens gerning. I det foregående er givet en detaljeret redegørelse for Davids indsats som finansminister og påvist, hvilke varige resultater han nåede. Der er ligeledes givet en udførlig fremstilling af Davids forgæves forsøg på at løse forfatningsspørgsmålet. Her er der kun grund til at understrege, at han under denne lange og forbitrede kamp gjorde et sidste forsøg på at bringe de anskuelser til sejr, som han så energisk havde kæmpet for gennem et langt liv. Medens junigrundlovens fædre forlængst havde sveget de idealer, hvorunder de var draget ud i det forjættende forår 1848, forblev David trofast overfor sine. Til sin død fastholdt han sine mådeholdne liberale politiske ideer fra ungdommens dage.

Ved siden af sin politiske gerning kom David på mangfoldige områder til at øve en betydelig indflydelse i dansk samfundsudvikling i det 19. århundrede. Efter en ungdom, helliget æstetiske interesser, kastede han sig siden over nationaløkonomien og virkede fra 1830-36 og fra 1849-62 som professor i nationaløkonomi ved Københavns universitet. Som videnskabsmand var han ikke betydelig. Han var mere formidler end selvstændig forsker, og han fik aldrig skrevet et større selvstændigt arbejde. Under hele hans videnskabelige forfatterskab blev tidsskriftsartiklen den foretrukne form. Inden for nationaløkonomien interesserede statistiken ham i særlig grad, og fra 1854-72 stod han som den både myndige og vågne leder af »Statistisk Bureau«. Også i dette arbejde gik han mere i bredden end i dybden. Sammenligner man imidlertid hans samlede nationaløkonomiske og statistiske forfatterskab med hans danske samtidiges, er der ingen tvivl om, at hans arbejder må gives prisen. Dette var samtiden også villig til at indrømme, og et ydre bevis herpå er hans udnævnelse til medlem af nationalbankens direktion i 1858. Som den første nationaløkonom fik han sæde i bankens ledelse. Hans personlige indsats i denne stilling lader sig dog ikke udrede i enkeltheder.

Som publicist indtager han afgjort en plads i første række.

Han udtrykte sig med lethed både mundtligt og skriftligt, og pennen var i mange år hans fornemste og mest virksomme våben. Hans varigste indsats på dette område var grundlæggelsen af ugeskriftet »Fædrelandet«, hvis eksistens i flere år opretholdtes næsten udelukkende ved bidrag fra hans egen pen. Gennem dette ugeskrift skabtes den vågne offentlige mening, som var en nødvendig forudsætning for det politiske gennembrud. David kan derfor med fuld ret gøre krav på en plads i den danske presses historie.

Varigst betydning fik vel nok hans virksomhed i det danske fængselsvæsens tjeneste. Tidligt fik han øjet åbnet for de mangler, der klæbede ved det danske fængselsvæsens indretning, og han gjorde et stort og banebrydende arbejde for at vække offentlighedens forståelse for nødvendigheden af reformer. Efter års forberedende arbejde vandt han ikke blot offentlighedens, men også regeringens øre. Han fik plads i den store fængselskommission, som Christian VIII udnævnte i 1840, blev meddirektør for den Christianshavnske straffeanstalt i 1845 og overinspektør for fængselsvæsenet i 1849. I denne egenskab ledede han opførelsen af de nye straffeanstalter i Horsens og Vridsløselille samtidig med, at han i bund og grund reformerede de allerede eksisterende anstalter. Endnu den dag idag bygges der på det grundlag, der blev skabt af David for godt 100 år siden.

I henved 50 år tilhørte David dansk offentligt liv og både som forfatter og kritiker, videnskabsmand, politiker og administrativ embedsmand har han øvet en positiv indsats, der har sat mere eller mindre dybe spor. Når David kunne se tilbage på et så omfattende dagværk, udført på vidtforskellige områder, bunder det naturligvis i hans natur og evner. Han var overmåde velbegavet og havde med flid og sikkert uden større besvær tilegnet sig en udstrakt viden på mangfoldige områder. Denne rige skat af viden opbevarede i en sikker hukommelse, der altid var til disposition, når det krævedes. Hertil kom en

levende interesse for sine omgivelser, en tilsyneladende uudtømmelig trang til stadig at gøre nye iagttagelser og samle ny viden, en trang der fulgte ham til hans høje alderdom. Denne opsamlede viden fik aldrig lov til at blive liggende som en død masse. Den gjordes tilgængelig for andre i de utallige tidskriftartikler, der foreligger fra hans hånd, og siden under det mangeårige praktiske lovgivningsarbejde. Hele hans virksomhed havde en udpræget udadvendt retning. David ville overalt og til alle tider se praktiske og positive resultater af sit arbejde. Politik er det muliges kunst, hævdede han ofte, og det kan ligeledes stå som motto over hans øvrige virksomhed.

Hans samtid er enig om at fremhæve, at han af fremtoning var grim, og at han savnede de ydre betingelser for som taler at gribe en større forsamling. Hans organ var uskønt og stemmestyrken ringe. Alligevel fængslede han sine omgivelser. Man kedede sig ikke i hans selskab, og han var berømt for sit vid og sin slagfærdighed. Hans taler på rigsdagen læses stadig med udbytte. Som regel gør de et velforberedt og gennemtænkt indtryk, klare og logiske som de er, og med en pointe, som bider sig fast i hukommelsen. Flere af dem har fået en levetid langt ud over døgnets.

Fra sin tidligste ungdom kom David i forbindelse med mange mennesker, og på talrige udenlandsrejser knyttede han stadig nye bekendtskaber. Hans internationale familieforbindelser hjalp ham naturligvis et stykke på vej, men uden den i ham selv boende trang til at træde i forbindelse med den store verden var han aldrig nået så langt omkring, som han faktisk gjorde. Mere end nogen anden af sine samtidige havde han international horisont. Årvågent fulgte han med i alt, hvad der foregik ude i den store verden inden for de felter, der nu engang havde hans særlige interesse. Mere end nogen anden herhjemme forstod han, at et lille land ikke har råd til at afsondre sig, men netop på alle områder bør nyttiggøre sig udlandets erfaringer. Dette internationale udsyn gjorde ham ved forskel-

lige lejligheder mere klartseende end de mere hjemmegroede ledere. Uden at være nogen forgrundsskikkelse i dansk offentlig i det 19. århundrede har David derfor i kraft af sin personlighed og som følge af sin mangesidige positive indsats krav på en fremtrædende plads i et dansk Pantheon.

NOTER

I. BARNDOMSHJEMMET — UNGDOMSÅR

1. Kommercekoll. Indlæg til danske journal 1782, nr. 170.
2. D. K. Sjøll. Registre 1782, nr. 684 (23. august).
3. Københavns borgerskabsprotokol 1783, 20. januar (med bilag) og 1795-1804, s. 13 (12. august 1795).
4. Ifølge Josef Fischers meddelelser i Tidsskr. f. jødisk Historie og Litteratur I, 1917, s. 55, døde begge forældre i 1776, altså adskillige år førend sønnen udvandrede til København, men dette stemmer ikke med det ovenfor anførte.
5. Tidskr. f. jødisk Historie og Litteratur I, 1917, s. 232.
6. Vor Fortid I, 1917, s. 449.
7. Folketælling f. København 1801. Snarens kvarter, nr. 76 (Badstuestræde).
8. Det sjøll. Landsarkiv. Kommissarieskifte 14/116 efter grosserer J. N. David, død 1830.
9. Jul. Salomon og Josef Fischer: Mindeskrift i Anledning af 100-Aarsdagen for Anordning af 29. Marts 1814, 1914.
10. Hist. Tidsskr., 4. rk. IV, 1873-74, s. 379.
11. Ludv. Daae: Breve fra Danske og Norske, 1876, s. 93.
12. Vor Fortid I, 1917, s. 519.
13. Breve i R. A.
14. Hist. Medd. om København I, 1907-08, s. 249-50. Skøde- og panteregister f. Hørsholm sogn 26. januar 1821, 13. januar 1843 og 13. maj 1859 (Landsarkivet f. Sjælland m. m.).
15. Fr. Barfod: Dansk Rigsdagskalender, 1856, s. 133-34. Anders Uhrskov: Frederiksborg Amts Landboforening 1843-1943, 1943, s. 96-97.
16. Vor Fortid I, 1917, s. 473. Memoirer og Breve XII, 1910, s. 40.
17. L. Bobé: Frederikke Brun, 1910, s. 298-99.
18. Ludv. Daae: Breve fra Danske og Norske, 1876, s. 82.
19. Memoirer og Breve XXXIV, 1921, s. 129.
20. Memoirer og Breve XXXIV, 1921, s. 132-33.
21. Ludv. Daae: Breve fra Danske og Norske, 1876, s. 92. Se desuden Vor Fortid I, 1917, s. 474-75.
22. Arthur G. Hassø: Københavns Brandvæsens Historie, 1931, s. 203.
23. Vor Fortid I, 1917, s. 427.
24. I 1917 vendte ejendommen atter tilbage til familien, idet højesteretssagfører C. L. David købte den.

25. Memoirer og Breve XII (en københavnsk Grosserers Ungdomserindringer) 1910, s. 15-16, 24-26, 28-29, 39-41 og 53.
26. S. Sterm: Stat. top. Beskrivelse af Københavns Amt, 1834, s. 291. Se desuden Gjentofte Kommune i gamle og nye Billeder, 1933, s. 6. Akvarel i den Hegelske samling på Øregaard. Eiler Nystrøm: Fra Nordsjællands Øresundskyst, 1938, s. 214-15.
27. Universitetets arkiv (lb. nr. 1812). Beretning om de Candidater som i Aaret 1809 dimitteredes fra det Schouboeske Institut.
28. Dir. f. universitetet og de højere skoler. Indk. breve 1809, nr. 488.
29. Prot. exam. filosof. 1804-25 (13. april 1810). Universitetets arkiv.
30. Brev fra Harbou til Christian Frederik, dat. 2. april 1814. Kongehusets arkiv.
31. Museum 1890, s. 129-68.
32. Anf. skrift, s. 7.
33. Anf. skrift, s. 11-12.
34. Anf. skrift, s. 19.
35. Dansk Litteratur-Tidende 1813, s. 487.
36. Carolineskolen 1810-28. oktober-1910, København 1910.
37. Anf. skrift, nr. 12 (29. januar 1815) og nr. 16 (26. februar 1815). Se desuden »Adrastea«, nr. 6 og 7 (16. februar) og 9 og 10 (2. marts 1815).

II. VANDRE- OG STUDIEÅR

1. Militært Tidsskrift 1910, nr. 1-3. Se desuden O. Bauditz: De danske Tropper i Frankrig 1816-18 i Gads danske Magasin 1921, s. 657-68, og et håndskrift i hærens arkiv, H. F. Bilsted: Det danske Armékontingent i Frankrig 1815-18.
2. Tormod Jørgensen: A. F. Tscherning, 1938, s. 18-23. Se desuden Af A. F. Tschernings efterladte Papirer I, 1876, s. 75-135.
3. Fonden ad usus publicos, indlæg t. protokol 4, 1820, j. nr. 563.
4. Se f. eks. Brev fra David til Tscherning, dat. 28. april 1818. R. A.
5. Se ansøgning dat. 6. januar 1820 til fonden ad usus publicos, indlæg t. protokol 4, 1820, j. nr. 563. Se desuden: Fonden ad usus publicos, udg. af rigsarkivet, bd. II, 1902, s. 310 f.
6. Udtalelsen er dateret 6. januar 1820 og vedlagt den i note 5 omtalte ansøgning.
7. Anf. skrift 1820, I, s. 109-18.
8. Det kgl. teaters arkiv. Indkomne breve 1819, nr. 298.
9. Det kgl. teaters kopibog 1817-20 (6. oktober 1819 og 16. februar 1820). Se desuden D. K. 2. dept. indlæg til brevbog 1819, nr. 4488b.
10. Th. Overskou: Den danske Skueplads IV, 1862, s. 602 og 614-15. Se desuden P. Hansen: Den danske Skueplads II, 1889-96, s. 31.
11. Götz v. Selle: Die Matrikel der Georg-August-Universität zu Göttingen 1734-1837, 1937.

12. Götz v. Selle: Die Georg-August-Universität zu Göttingen 1737-1937, 1937. Se desuden: Die Universität Göttingen, 1842, s. 43 ff. og Corpus Academicum Göttingense (1737-1928) udg. af Götz v. Selle, 1930.
13. Wilh. Roscher: Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland, 1874, s. 598-99 og 601.
14. Götz v. Selle: Die Georg-August-Universität zu Göttingen 1737-1937, 1937, s. 245 f.
15. Anf. skrift 1824, I, s. 137-39.
16. Kongehusets arkiv. Breve fra David til Christian VIII.

III. NATIONALØKONOMISK FORFATTER OG SKØNÅND

1. H. L. Bisgaard: Den danske Nationaløkonomi i det 18. Aarh., 1902.
2. Dir. f. universitetet og de lærde skoler. Forestillinger 1815, nr. 473. Res. 15. september 1815. Se desuden Henning Matzen: Københavns Universitets Rethistorie II, 1879, s. 92-93.
3. Dir. f. universitetet og de lærde skoler. Indlæg til forest. 1910/1839.
4. H. C. A. Lund: Studenterforeningens Historie I, 1896, s. 253. Votum fra Engelstoft fra 1824 i dir. f. universitetet og de lærde skoler. Indlæg til forest. 1910/1839.
5. Voteringerne findes i dir. f. universitetet og de lærde skoler. Indlæg til forest. 1910/1839. Se desuden min afhandling i Festskrift til Knud Fabricius, 1945, s. 212-23.
6. Om baggrunden for res. 17. februar 1843 se Festskrift til Knud Fabricius 1945, s. 219-21.
7. D.K.I. dept. Indlæg til brevbog 1824, nr. 3128.
8. Dir. f. universitetet og de lærde skoler. Forest. 1826, nr. 1018. Res. 28. nov. 9. Se note 8.
10. Anf. skrift, s. 41.
11. Anf. skrift, s. 62.
12. Anf. skrift, s. 63-118.
13. Anf. skrift, s. 85.
14. Anf. skrift, s. 103.
15. Anf. skrift, s. 107.
16. Afhandlingen er i afskrift tilsendt prins Christian Frederik.
17. Anf. skrift, s. 205-06.
18. Optrykt i N. Falck: Staatsbürgerliches Magazin VI, 1826, s. 258-89.
19. H. Eisenhart: Geschichte der Nationalökonomik, 1881, s. 78 ff.
20. Statsoeconomisk Archiv I, 1826, s. 427.
21. Anf. skrift II, s. 134.
22. Anf. skrift I, s. 146.
23. Anf. skrift I, s. 346.
24. Wilh. Roscher: Geschichte der Nationalökonomik in Deutschland, 1874, s. 615-19.

25. Anf. skrift II, s. 216.
26. Harald Jørgensen: Trykkefrihedsspørgsmaalet i Danmark 1799-1848, 1944, s. 129 (i det flg. citeret: Harald Jørgensen).
27. Heibergske Familiebreve, udg. af M. Borup, 1943, s. 17.
28. Dir. f. universitetet og de lærde skoler. Forest. 1830, nr. 1274.
29. Se f. eks. Heibergske Familiebreve, udg. af M. Borup, 1943, s. 38 og P. V. Jacobsens Dagbøger. Personalhist. Tidsskr., 4. rk., II, 1899, s. 99.
30. Vor Fortid, 1917, s. 478 f.
31. J. L. Heiberg: Et Liv gjenoplevet. 4. udg. 1944 I, s. 89.
32. Museum 1891, II, s. 80. Jul. Clausens medd. om den samme episode synes at røbe visse misforståelser. Se J. Clausen: Omkring det Heibergske Hus, 1934, s. 72, jfr. Personalhist. Tidsskr. 1939, s. 180, note 34.
33. Heibergske Familiebreve, udg. af M. Borup, 1943, s. 112.
34. Heibergske Familiebreve, udg. af M. Borup, 1943, s. 122.
35. J. L. Heiberg: Et Liv gjenoplevet. 4. udg. 1944 I, s. 132.
36. Heibergske Familiebreve, udg. af M. Borup, 1943, s. 30.
37. Personalhist. Tidsskr. 7. rk. V, 1921, s. 125-39.
38. H. C. A. Lund: Studenterforeningens Historie I, 1896, s. 252-57.
39. Hertha. Et Maanedsskrift II, 1827, s. 33-55.
40. Kr. Arentzen: Baggese og Oehlenschläger VIII, 1878, s. 91-93.
41. Samling af Skrifter til Erindring om K. L. Rahbek og Karen Margareta Rahbek, født Heger, 1831, s. 25-26.
42. Frederik Schyberg: Dansk Theaterkritik, 1937, s. 191-98.
43. Heibergske Familiebreve, udg. af M. Borup, 1943, s. 28.
44. Frederik Schyberg: Dansk Theaterkritik, 1937, s. 196.
45. Heibergske Familiebreve, udg. af M. Borup, s. 28. Om Heibergs og Davids forhold til Oehlenschläger, se desuden Personalhist. Tidsskr., 4. rk., II, 1899, s. 94.
46. M. Borup: J. L. Heiberg II, 1948, s. 155.
47. F. J. West og W. Norvin: Berlingske Tidende I, 1924, s. 211. Se desuden T. Vogel Jørgensen: Berlingske Tidende gennem 200 Aar I, 1949, s. 218.
48. Heibergske Familiebreve, udg. af M. Borup, 1943, s. 34. P. V. Jacobsens Breve, udg. af Jul. Clausen, 1899, s. 123 og 131. Se desuden M. Borup: J. L. Heiberg II, 1948, s. 127.
49. Brev nr. I (16. august).
50. Brev nr. II (18. august).
51. Brev nr. III (20. august).
52. Brev nr. V (10. september).

IV. UNIVERSITETSPROFESSOR — BEGYNDENDE POLITISK VIRKSOMHED

1. Index lectionum in Universitate Regia Hauniensi 1830-36. Univ. dir. arkiv. F. Specielle Sager den daglige Undervisning og Eksaminer m. m. vedk. I. c. Det filosofiske Fakultet 1810-43.

2. Maanedsskrift for Litteratur VIII, 1832, s. 443-534; IX, 1833, s. 1-80 og X, 1833, s. 961-1083.
- 2^a. Brev fra David til Edv. Collin, dat. 17. juni 1833. Kgl. Bibl.
3. Maanedsskrift for Litteratur X, 1833, s. 1015.
4. Nationaloconomiske Noveller, udg. af C. N. David, I-II, 1834.
5. Hans Jensen: De danske Stænderforsamlings Historie 1830-1848 (i det flg. citeret: Hans Jensen) I, 1931, s. 135-36.
6. Davids pjece, s. 12.
7. Anf. skrift 1831, s. 145.
8. Anf. skrift, s. 8.
9. Dansk Litteratur-Tidende 1831, s. 145.
10. Anf. skrift V, 1831, s. 263-86. Formodentlig er den anonyme artikel »Politiske Betragtninger« i samme bind, s. 147-66, også skrevet af David. Anskuelserne er i hvert fald de samme.
11. Anf. skrift, s. 275.
12. Anf. skrift, s. 277-78.
13. Maanedsskrift for Litteratur VII, 1832, s. 366.
14. Maanedsskrift for Litteratur IX, 1833, s. 302.
15. C. N. David: Sendebrev til Grev F. A. Holstein i Anledning af hans Skrift: Om de danske raadgivende Provindsial-Stænders Væsen og Værd, 1832, samt Efterskrift til samme Sendebrevs 2. Oplag.
16. F. C. Sibbern: Nogle Bemærkninger ved den kongelige Anordning om Provindsialstænders Indførelse i Danmark, 1832. Davids anmeldelse i Maanedsskrift for Litteratur VII, 1832, s. 343-66.
17. Maanedsskrift for Litteratur VII, 1832, s. 350-51.
18. U. A. Plesner: Bidrag til at besvare Spørgsmaalet om Valgret og Valgbarhed til de raadgivende Stændermøder bør tilstaaes Geislighed og Bondestand, 1832. Davids anmeldelse i Maanedsskrift for Litteratur IX, 1833, s. 300-22.
19. Maanedsskrift for Litteratur VIII, 1832, s. 136-57.
20. Maanedsskrift for Litteratur VIII, 1832, s. 151.
21. Maanedsskrift for Litteratur VIII, 1832, s. 156-57.
22. Heibergske Familiebreve, udg. af M. Borup, 1943, s. 42-43.
23. Se subscriptionsfortegnelsen i bd. IX.
24. Anf. skrift I, 1831, s. 205 ff. og 476 ff.
25. Personalhist. Tidsskrift, 4 rk., II, 1899, s. 107. Se også P. V. Jacobsens Breve, udg. af Jul. Clausen, 1899, s. 154.
26. Breve dat. 23. april og 14. maj 1832 i F. C. Dankwarts privatarkiv. R. A.
27. Harald Jørgensen, s. 149.
28. H. Hage: Johs. Hage, 1854, s. 91-95.
29. P. Bagge og P. Engelstoft: Danske politiske Breve fra 1830'erne og 1840'erne (i det flg. citeret: Danske politiske Breve) I, 1945, s. 52-55.
30. Danske politiske Breve I, s. 56-61 og 63-71.
31. Harald Jørgensen, s. 160.
32. »Fædrelandet« 1. årgang 1934-35, s. 97-104. De artikler, som David ankla-

gedes for, skal være skrevet af H. C. Sager, Orla Lehmann og Johs. Hage. Se Memoirer og Breve XLII, 1924, s. 85-86.

33. »Fædrelandet« 1. årgang 1834-35, s. 129-35 og 145-53.
34. Anf. skrift, s. 147.
35. »Fædrelandet« 1. årgang 1834-35, s. 161-76.
36. Anf. skrift, s. 174-76.
37. Harald Jørgensen, s. 160-61.
38. Harald Jørgensen: A. S. Ørsteds Arbejder om Trykkefriheden, 1947, s. 245-49.

V. TRYKKEFRIHEDSSAGEN IMOD DAVID

1. Memoirer og Breve XLII, 1924, s. 87 f.
2. »Fædrelandet« 1834-35, s. 208, 240, 272-374, 393-415, 417-32, 609-24 og 640. Allerede inden dommen var faldet, begyndte David at udsende en tysk udgave af procesakterne (25. marts 1835) på grund af den opsigt, som processen havde vakt i hertugdømmerne og i Tyskland. Arbejdet blev afsluttet 22. maj 1835. Procesacten in der gegen den Professor David angelegten Rechtssache, udg. af C. N. David, 1835.
3. Danske politiske Breve I, s. 75, 79, 81 og 83.
- 3^a. H. C. Andersens Brevveksling med Edv. og Henriette Collin V, 1933, s. 103 f.
4. Samtlige dokumenter og indlæg vedr. sagen findes i det sjællandske landsarkiv. Pådømte sager 18. maj 1835.
5. Danske politiske Breve I, s. 81.
6. Se udat. brev fra David til A. F. Tscherning, R. A. Se desuden Brev fra Haagen, maj 1835 formentlig til svogeren, kontorchef W. Kornerup. Memoirer og Breve XLII, 1924, s. 88f.
7. Landsoverrettens voteringsprotokol 1835-36, s. 97-125. Det sjællandske landsarkiv.
8. Memoirer og Breve XLII, 1924, s. 89. Se desuden Hist. Tidsskr., 3. rk., III, 1862-64, s. 388.
9. D. K. 2. Dept. Indlæg til brevbog 1835 nr. 1572-73.
10. Brev til Adler, dat. 2. juli 1835 i R. A.
11. »Fædrelandet« 1835-36, s. 414-16.
12. »Fædrelandet« 1835-36, sp. 416.
13. Memoirer og Breve XLII, 1924, s. 91.
14. H. R. Voteringsprotokol 1835, litra C, sag nr. 238 (30. november).
15. Harald Jørgensen, s. 183-89. Se desuden: Harald Jørgensen: A. S. Ørsteds arbejder om Trykkefriheden 1947, s. 272-80.
16. Dir. f. universitetet og de lærde skoler. Referat- og res. prot. for univ. I F 1834-37, nr. 1142.
17. Harald Jørgensen: A. S. Ørsteds Arbejder om Trykkefriheden, 1947, s. 280-88.

18. Brev fra David til J. G. Adler, dat. 19. december 1835. R. A. Se desuden: Danske i Paris gennem Tiderne II, 1938, s. 256 og P. Andræ: C. G. Andræ, en biografisk Fremstilling II, 1909, s. 59.
19. David til Adler 19. december 1835. R. A.

VI. PERSONLIGE FORHOLD — DEN STORE UDENLANDSREJSE

1. P. V. Jacobsens Breve, udg. af Jul. Clausen, 1899, s. 164.
2. Vor Fortid I, 1917, s. 479-80.
3. Breve fra David til J. G. Adler og Orla Lehmann. R. A.
4. Danske politiske Breve I, s. 121.
5. David til J. G. Adler 27. november 1835. R. A.
6. Danske i Paris gennem Tiderne II, 1938, s. 50-51.
7. Tormod Jørgensen: A. F. Tscherning, 1938, s. 58.
8. The Cambridge Modern History X, 1907, s. 493 ff.
9. David til Adler 6. februar 1836. R. A.
10. David til Adler 24. februar 1836. R. A.
11. David til Adler 24. februar 1836. R. A.
12. Johanne Luise Heiberg: Et Liv gjenoplevet, 4. udg. I, 1944, s. 205-11.
13. Vor Fortid I, 1917, s. 520. Poul Andræ: C. G. Andræ, en biografisk Fremstilling II, 1909, s. 59.
14. Tormod Jørgensen: A. F. Tscherning, 1938, s. 41 og 58.
15. Danske politiske Breve I, s. 197.
16. David til Adler 24. februar 1836.
17. Danske politiske Breve I, s. 212-13 og 218.

VII. POLITISK VIRKSOMHED 1836-39 — REDAKTØR AF

»FÆDRELANDET«

1. Festen den 28. Mai paa Enighedsværn, 1836, s. 40-43. Se også Danske politiske Breve I, s. 211.
2. Hist. Tidsskrift, 7. rk., VI, 1905-06, s. 317-65.
3. C. Nyrop: Industriforeningen i København 1838-88, 1888. Se desuden Hist. Meddelelser om Staden København og dens Borgere, 3. rk., II, 1938, s. 695 ff.
4. »Fædrelandet« 4. årg., nr. 186, sp. 721-22.
5. »Fædrelandet« 5. årg., nr. 42, sp. 710.
6. »Fædrelandet« 5. årg., nr. 29, sp. 487.
7. »Fædrelandet« 5. årg., nr. 29, sp. 486-87.
8. »Fædrelandet« 5. årg., nr. 27, sp. 441-42.
9. Hans Jensen II, 1934, s. 157 ff. »Fædrelandet« 4. årg., nr. 174-75.
10. »Fædrelandet« 4. årg., nr. 175, sp. 534-35.
11. Hans Jensen II, 1934, s. 157-82.

12. »Fædrelandet« 5. årg., nr. 27, sp. 450.
13. Harald Jørgensen, s. 193 ff.
14. »Fædrelandet« 4. årg., nr. 147, sp. 65-76 og 5. årg., nr. 42, sp. 705-12.
15. »Fædrelandet« 4. årg., nr. 147, sp. 74.
16. »Fædrelandet« 4. årg., nr. 147, sp. 76.
17. »Fædrelandet« 4. årg., nr. 164, sp. 345-56.
18. »Fædrelandet« 4. årg., nr. 164, sp. 351.
19. »Fædrelandet« 5. årg., nr. 51, sp. 853-68.
20. Hans Jensen I, 1931, s. 396 ff.
21. »Fædrelandet« 4. årg., nr. 165, sp. 369-76; do. do. nr. 188-89, sp. 745-73; do. do. 5. årg., nr. 22, sp. 349-63 og nr. 34-35, sp. 553-84.
22. »Fædrelandet« 4. årg., nr. 165, sp. 369.
23. »Fædrelandet« 4. årg., nr. 165, sp. 370.
24. »Fædrelandet« 5. årg., nr. 34, sp. 567.
25. Hans Jensen I, 1931, s. 345-51, 367-80, 473-76; II, 1934, s. 101-18.
26. »Fædrelandet« 4. årg., nr. 173-74; do. do. nr. 2-3 og 40.
27. »Fædrelandet« 5. årg., nr. 3, sp. 48-49.
28. »Fædrelandet« 5. årg., nr. 40, sp. 685-86.
29. »Fædrelandet« 5. årg., nr. 40, sp. 687.
30. »Fædrelandet« 5. årg., nr. 44, sp. 742.
31. »Fædrelandet« 3. årg., nr. 126; do. 5. årg., nr. 28 og 31.
32. A. Rubow: Nationalbankens Historie 1818-78, 1918, s. 277-87. Se desuden M. Rubin: Frederik VI's Tid, 1895, s. 372-75.
33. »Fædrelandet« 5. årg., nr. 47-49, sp. 789-836.
34. »Fædrelandet« 5. årg., nr. 47, sp. 802.
35. »Fædrelandet« 5. årg., nr. 1.
36. »Fædrelandet« 4. årg., nr. 192. Se desuden Hans Jensen II, 1934, s. 466-67.
37. »Fædrelandet« 5. årg., nr. 64, sp. 1073-86.
38. »Fædrelandet« 5. årg., nr. 19, sp. 302-03.

VIII. OMKRING TRONSKIFTET I 1839

1. Hans Jensen II, 1934, s. 210-15.
2. »Dansk Folkeblad« 5. årg., nr. 60-61 (13. marts 1840).
3. »Dansk Folkeblad« 6. årg., nr. 9-10 (Tillægsbladet). »Fædrelandet« 1840, nr. 153-54.
4. Davids farvel til »Fædrelandet« optog levende hovedstadens konservative blade. Se »Fædrelandet« 1840, nr. 119-20.
5. David til Adler 16. marts 1836. R. A.
6. Hans Jensen II, 1934, s. 226. Se desuden Brev fra David til Adler 4. januar 1840. R. A.
7. Kirke- og undervisningsmin. arkiv. Universitetssager 1848, nr. 988.
8. »Fædrelandet« 1840, nr. 123 og 127. Om valget se desuden: Fl. Dahl: Københavns Bystyre gennem 300 Aar I, 1943, s. 173-77.

9. »Fædrelandet« 1840, nr. 127.
10. »Fædrelandet« 1841, nr. 499.
11. »Dansk Folkeblad«, 1841, tillæg til nr. 7.
12. Hans Jensen II, 1934, s. 232-58.
13. Harald Jørgensen, s. 230 ff.
14. Foruden den i det følgende refererede pjece mod Bang henvises til Davids tale ved 28. maj-festen »Gjensidig Tillid mellem Konge og Folk«, »Fædrelandet« 1840, nr. 173 (Følgebladet). I brev, dat. 4. september 1840, til Adler (R. A.) var David ivrig efter at understrege, at hans politiske anskuelser var begrundet i landets forhold og folkets stemning, og at de harmonerede med hans »urokkede Hengivenhed for Kongens Person«.
15. Anf. skrift, s. 19.
16. Anf. skrift, s. 21-22.
17. Anf. skrift, s. 16-17.
18. Anf. skrift, s. 37.
19. Anf. skrift, s. 39.

IX. KOMMUNAL VIRKSOMHED 1840-48

1. Fl. Dahl: Københavns Bystyre gennem 300 Aar (i det flg. citeret: Dahl I, 1943, s. 177-79.
2. Villads Christensen: København i Kristian den Ottendes og Frederik den Syvendes Tid (i det flg. citeret: Villads Christensen), 1912, s. 422 ff.
3. »Fædrelandet«, 9. december 1840.
4. Dahl, s. 204-05.
5. Dahl, s. 206-07; se desuden Villads Christensen, s. 217.
- 5^a. D. K. 2. Depl. Forestillinger 1841. 1. Halvaar B. Nr. 124, res. 7. maj.
6. For den følgende fremstilling henvises i alm. til den meget udførlige redegørelse hos Dahl, s. 210 ff.
7. Dahl, s. 235.
8. Villads Christensen, s. 602 ff.
9. Historiske Meddelelser om Staden København og dens Borgere, 3. rk., IV, 1940, s. 315.

X. FÆNGSELSREFORMEN — NEDSÆTTELSE AF DEN STORE FÆNGSELSKOMMISSION I 1840

1. Anf. skrift, bd. II, s. 431-92.
2. Anf. skrift, s. 487.
3. Anf. skrift, s. 486-89.
4. Fr. v. Holtzendorff og Eugen v. Jagemann: Handbuch des Gefängniswesens, 1, 1888, s. 89-111, og N. Hermann Kriegsinnann: Einführung in die Gefängniskunde, 1912, s. 24-34.
5. »Fædrelandet« 1835, nr. 40, sp. 679-81.

6. Fr. Stuckenberg: Fængselsvæsenet i Danmark 1742-1839, 1896. Se desuden Nordisk Tidsskrift for Strafferet 1946, s. 212-17.
7. Maanedsskrift for Litteratur III, 1830, s. 117-62.
8. »Fædrelandet« 1835, nr. 40.
9. »Fædrelandet« 1835, nr. 40, sp. 673-74.
10. Anf. sted, s. 675-76.
11. Anf. sted, s. 682.
12. Artiklen er anonym, men indre kriterier gør det sandsynligt, at forf. er David. »Fædrelandet« 1836, nr. 115.
13. »Fædrelandet« 1836, nr. 115, sp. 440.
14. »Fædrelandet« 1838, nr. 20.
15. Anf. sted, s. 5.
16. Anf. sted, s. 12. Se desuden Villads Christensen, s. 220 ff.
17. Hans Jensen II, 1934, s. 586-88.
18. »Fædrelandet« 1837, nr. 134-35. Se desuden Dansk Ugeskrift, 2. rk., III, 1843, s. 329-72 (La Roquette, Straffeanstalten for unge Forbrydere i Paris).
19. »Fædrelandet« 1837, nr. 135, sp. 787.
20. »Fædrelandet« 1834-35, nr. 3, og 1836, nr. 101-02.
21. Også i 1840'erne skrev David om fængselsreformen. Se Nyt Statsoekonomisk Archiv I, 1843, s. 1-116, og Dansk Ugeskrift, 2. rk., II, 1843, s. 405-08, V, 1844, s. 213-23.
22. »Dagen« 1839, nr. 51 (28. februar).
23. »Søndagen« 1839, nr. 15, 16 og 18.
24. »Fædrelandet« 1839, nr. 36 og 46.
25. Fr. Stuckenberg: Fængselsvæsenet i Danmark 1742-1839, 1896, s. 196-97. Se desuden indlæg til D. K. 3. dept. registrant 1840, nr. 189.
26. D. K. 3. dept. Forest. 1840, nr. 28. B. Res. 11. marts.
27. D. K. 3. dept. Forest. 1840, nr. 39. Res. 8. april.
28. Breve til kabinetssekretær Adler (R. A.). Se navnlig brev dat. 3. februar 1840, hvor David kritiserede kancelliets plan om ombygning af straffeanstalten i Viborg. Gennemføres den »ere vi et — betydeligt — Skridt længere borte fra en hensigtssvarende Reform af Fængselsvæsenet«. Denne opfattelse er sikkert meddelt kongen.
29. D. K. Alm. afd. XIV. Fængselskomm. 1840 8. april. Korrespondance og div. Dokumenter 1840-48, 1 pk. Koncepter og Udkast til Betænkning af 14. Maj 1842 med Voteringer og andre Bilag, 1840-42, 1 pk.
30. Rapporten er trykt i Nyt Statsoekonomisk Archiv I, 1843, s. 171-252.
31. D. K. 3. dept. Forest. 1842, nr. 84. Res. 25. juni 1842.
32. Hans Jensen II, 1934, s. 587-88.
33. D. K. 2. dept. Forest. 1845. 1. halvår, nr. 129.
34. D. K. 3. dept. Forest. 1846. 1. halvår, nr. 24. Se desuden indlæg til D. K. 3. dept. Brevbog 1846, nr. 1056-57.
35. D. K. 3. dept. Forest. 1846. 2. halvår, nr. 16.
36. D. K. 3. dept. Indlæg til brevbog 1846, nr. 3110.
37. Kongehusets arkiv.

38. D. K. Fængselskommissionen 1840, 8. april. Korrespondancesager og diverse Dokumenter 1840-48.
39. Se note 38.
40. Harald Jørgensen: Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede, 1940, s. 242 f.
41. D. K. 2. dept. Bilag til Reglement f. Arrestvæsenet i Danmark 1846, 7. maj. Reg., nr. 276a.
42. D. K. 2. dept. Forest. 1845. 1. halvår, nr. 111b, og 2. halvår, nr. 46.
43. Se f. eks. Davids beretning til Christian VIII, 22. marts 1844 og 8. marts 1845. Kongehusets arkiv. Brev fra David til Adler 25. september 1843. R. A.
44. D. K. 2. dept. Forest. 1844. 2. halvår, nr. 6. Brev fra David til Adler 10. juli 1844. R. A.

XI. STÆNDERDEPUTERET I ROSKILDE 1842-46

1. Roskilde Stændertidende (i det flg. citeret: R. St.), 1842, sp. 2259.
2. R. St., 1842, sp. 2285.
3. R. St., 1842, sp. 3137.
4. R. St., 1844, sp. 2070.
5. R. St., 1844, sp. 2078.
6. Hans Jensen II, 1934, s. 429-34.
7. R. St., 1846, sp. 94.
8. R. St., 1846, sp. 92-93.
9. R. St., 1846, sp. 90.
10. R. St., 1846, sp. 763 f.
11. R. St., 1846, sp. 2149.
12. Hans Jensen II, 1934, s. 384 ff.
13. R. St., 1844, sp. 759.
14. R. St., 1844, sp. 761.
15. R. St., 1846, sp. 290-91.
16. Hans Jensen II, 1934, s. 133 ff.
17. R. St., 1842, sp. 3960-62.
18. R. St., 1842, sp. 4042-46.
19. R. St., 1844, sp. 3213-39 og 3268-78.
20. R. St., 1842, sp. 936-41.
21. R. St., 1846, sp. 1585-1678 og 2184-2264.
22. R. St., 1842, sp. 1082-1108, 2587-2686 og 3347-3400.
23. R. St., 1844, sp. 29.
24. R. St., 1844, sp. 809-21, 2154-76 og 2413-18.
25. R. St., 1844, sp. 810.
26. R. St., 1844, sp. 811.
27. R. St., 1846, sp. 715-25, 1405-17 og 1498.
28. R. St., 1846, sp. 1407.
29. »Fædrelandet« 5. årg., 1838, nr. 23.
30. R. St., 1844, sp. 824-25.

31. R. St., 1844, sp. 823-30, 2122-54 og 2379-84.
32. R. St., 1846, sp. 467, 1185-99 og 1332-55.
33. R. St., 1846, sp. 1350.
34. R. St., 1842, sp. 86-108, 2031-2151 og 2967-3027.
35. R. St., 1842, sp. 2804.
36. R. St., 1846, Sp. 1021.
37. R. St., 1846, sp. 2644-2718 og 3275-3309.
38. R. St., 1844, sp. 931.
39. R. St., 1842, sp. 2426-27 og 1846, sp. 1065-67.
40. R. St., 1844, sp. 1182-84.
41. Hans Jensen II, 1934, s. 485 ff.
42. R. St., 1842, sp. 3545.
43. Hans Jensen II, 1934, s. 498-500.
44. R. St., 1842, sp. 1628.
45. Hans Jensen II, 1934, s. 507-09.
46. R. St., 1844, sp. 3506.
47. R. St., 1844, sp. 3507.
48. Hans Jensen II, 1934, s. 593 f. Se desuden Rudi Thomsen: Den almindelige Værnepligts Gennembrud i Danmark, 1949, s. 158 ff.
49. R. St., 1844, sp. 2832. Se desuden Rudi Thomsen: Den almindelige Værnepligts Gennembrud i Danmark, 1949, s. 164 f.
50. R. St., 1846, sp. 3158.
51. R. St., 1842, sp. 597-606, 4169-4292 og 4513-31.
52. R. St., 1844, sp. 1491-1531 og 2099-2121.
53. R. St., 1844, sp. 2116.
54. R. St., 1844, sp. 935-59, 2643-2707 og 3283-3310.
55. R. St., 1844, sp. 937.
56. R. St., 1844, sp. 3296.
57. R. St., 1844, sp. 999-1010. Se desuden Povl Bagge og Povl Engelstoft: Danske politiske Breve fra 1830'erne og 1840'erne II, 1948, s. 464 f.
58. R. St., 1846, sp. 1417-72 og 1532-84.
59. R. St., 1846, sp. 1468.
60. R. St., 1846, sp. 1584.
61. Berlingske Tidende, 15.-16. december 1846. De endelige valgresultat offentliggjordes i bladet juleaftensdag 1846.

XII. DEN GRUNDLOVGIVENDE RIGSFORSAMLING

1. Hist. Tidsk., 3. rk., VI, 1867-69, s. 137-41. Se desuden A. F. Kriegers Dagbøger (i det flg. citeret: Krieger) I, 1920, s. 6.
2. Hist. Tidsk., 3. rk., VI, 1867-69, s. 153-57.
3. Justitsmin. 1. ktr., j. A (1848), nr. 58. Se videre s. 277 ff.
4. Kirke og Undervisningsmin. Ark. Universitetets breve 1848, nr. 988.
5. Om valget, se Niels Neergaard: Under Junigrundloven (i det flg. citeret: Neergaard) I, 1892, s. 285-315.

6. Det første dokument findes aftrykt i Historiske Medd. om Staden København og dens Borgere, 3. rk., IV, 1940, s. 314-16. Talen er trykt i Berlingske Tidende, 28. september 1848, nr. 243.
7. Kjøbenhavnsposten 1848, nr. 227 (28. september) og »Fædrelandet«, 1848, nr. 251 (29. september).
8. »Fædrelandet«, 1848, nr. 255. Se desuden Personalhist. Tidsskrift, 5 rk., II, 1905, s. 80 ff.
9. Valget blev refereret i Berlingske Tidende, nr. 252 (9. oktober 1848). Med en vis skadefryd refererede forf. A. de Saint-Aubain i et privatbrev til fru Caroline Jessen den hårde medfart, der blev David til del under valgkampen. Personalhist. Tidsskrift, 3. rk., VI, 1897, s. 118.
10. Vedr. rigsforsamlingens forhandlinger henvises i alm. til Neergaard I, 1892, s. 376-444, og Povl Engelstof's afsnit i: Den danske Rigsdag 1849-1949 I, 1949, s. 11-40.
11. Architekten, 6. årg., 1903-04, tillæg, s. XVII-XVIII. Se desuden: O. Andrup: Om Grundlovsbilledet paa Frederiksborg, privattryk 1938, og O. Andrup, P. Ilsoe og Povl Nørlund: Danmarks Historie i Billeder, Teksthefte I, 1945, s. XXX.
12. Neergaard I 1892, s. 384-85. Se desuden Rigsforsamlingens Forhandlinger (i det flg. citeret: R. F.), sp. 813-18 og 871-900.
13. Neergaard I, 1892, s. 385-92.
14. R. F., sp. 1055.
15. R. F., sp. 1489.
16. R. F., sp. 1498.
17. R. F., sp. 1498.
18. R. F., sp. 1498-99.
19. R. F., sp. 1500.
20. R. F., sp. 1517.
21. R. F., sp. 2971.
22. R. F., sp. 1850-56.
23. R. F., sp. 1851.
24. R. F., sp. 1851.
25. R. F., sp. 1851.
26. R. F., sp. 1853.
27. R. F., sp. 1854.
28. R. F., sp. 1855.
29. R. F., sp. 1856.
30. R. F., sp. 1905.
31. R. F., sp. 2921.
32. R. F., sp. 2926.
33. »Fædrelandet«, 1849, nr. 105 (8. maj).
34. R. F., sp. 2764 og 2843.
35. R. F., sp. 3456.
36. R. F., sp. 3504-05.
37. R. F., sp. 3695.
38. R. F., sp. 3905-6.

XIII. FOLKETINGSMAND 1850-52

1. Om valgets forløb, se Neergaard I, 1892, s. 577-89.
2. »Fædrelandet«, 1849, nr. 281 (1. december).
3. »Fædrelandet«, 1849, nr. 283 (5. december).
4. »Fædrelandet«, 1849, nr. 298 (22. december).
5. Neergaard I, 1892, s. 589 ff. Se desuden H. Hjelholt: Den danske Rigsdag 1849-1949 I, 1949, s. 100 ff.
6. Albert Olsen: Studier over den danske Finanslov 1850-64, 1930, s. 30-59.
7. Folketingstidende (i det flg. citeret: F. T.) 1850-51, sp. 70 og do. do. 1851-52, sp. 68-70.
8. F. T., 1850, sp. 734.
9. F. T., 1850, sp. 3884-85, 3968 og 4278-80.
10. F. T., 1850, sp. 4318-19.
11. F. T., 1850, sp. 4420-21.
12. Albert Olsen: Studier over den danske Finanslov 1850-64, 1930, s. 60 ff.
13. Se f. eks. F. T., 1850-51, sp. 3482-84, 3597-3602, 3657-59, 3822-27, 3842-45, 3942-48 og 4212-14.
14. F. T. 1850-51, sp. 3599.
15. F. T., 1850-51, sp. 3658-59.
16. Se f. eks. F. T., 1850, sp. 2681-92.
17. F. T., 1850, sp. 2643.
18. F. T., 1850, sp. 2746-47.
19. F. T., 1850, sp. 3246-47.
20. F. T., 1850-51, sp. 3223-40.
21. F. T., 1850-51, sp. 1250.
22. F. T., 1851-52, sp. 1187-97, 1788-1853. Anhang B, sp. 1117-60.
23. F. T., 1850, sp. 5116-34, 5204-14, 5728-32 og 5857-66.
24. F. T., 1850, sp. 6330.
25. F. T., 1850-51, sp. 3024.
26. F. T., 1850, sp. 3517.
27. F. T., 1850-51, sp. 6471.
28. Neergaard I, 1892, s. 663 ff.
29. F. T., 1851-52, sp. 1221.
30. F. T., 1851-52, sp. 1222.
31. F. T., 1851-52, sp. 4993.
32. F. T., 1851-52, sp. 5223.
33. Neergaard I, 1892, s. 746 f.

XIV. OVERINSPEKTØR FOR FÆNGSELSVÆSENET 1849-58

1. Justitsmin. 1. ktr., j. A (1848), nr. 58. Se desuden Justitsmin. 1. ktr. Forest., 1848, nr. 230.
2. Overinspektoratets kopibog (R. A.) 1849, brev nr. 16 og 23.
3. Overinspektoratets arkiv, j. nr. 100, 1850.

4. Skrivelse 9. januar 1850 til justitsmin. Overinspektoratets kopibog 1850, brev nr. 65.
5. Skrivelse 30. oktober 1849 til justitsmin. Overinspektoratets kopibog 1849, brev nr. 54.
6. Bygningsarbejdet kan følges gennem Davids skrivelser til justitsmin. dat. 22. august 1850, 2. juli og 11. oktober 1851, 14. oktober og 17. november 1852 og 26. marts 1853. Overinspektoratets kopibog 1850, brev nr. 131, 1851, brev nr. 401 og 458, 1852, brev nr. 617 og 649, samt 1853, brev nr. 744.
7. Skrivelser til justitsmin., dat. 9. maj og 20. maj 1853. Overinspektoratets kopibog 1853, brev nr. 809 og 822.
8. Skrivelse fra David til direktøren f. straffeanstalten i Viborg, dat. 10. maj 1853. Overinspektoratets kopibog 1853, brev nr. 812.
9. Skrivelse fra David til justitsmin., dat. 10. januar 1853. Overinspektoratets kopibog 1853, brev nr. 673.
10. Skrivelse til justitsmin., dat. 10. august 1853. Overinspektoratets kopibog 1853, brev nr. 924.
11. Byggehistorien fremgår i store træk af »Beretning om Overskridelserne ved Vridsløselille Fængselsbygning«. Trykt som manuskript for rigsdagens medlemmer, 1862, s. 1-6.
12. Skrivelse til justitsmin., dat. 11. juli 1854. Overinspektoratets kopibog 1854, brev nr. 211.
13. Justitsmin. 1. dept., j. nr. 399, 1856.
14. Skrivelser til justitsmin., dat. 10. februar og 12. april 1856. Overinspektoratets kopibog 1856, brev nr. 36 og 86.
15. Skrivelse til prof. Friis, dat. 29. oktober 1856. Overinspektoratets kopibog 1856, brev nr. 280.
16. Skrivelse til justitsmin., dat. 17. august 1857. Overinspektoratets kopibog 1857, brev nr. 305.
17. Dept. Tidende, 1860, I, s. 388.
18. Skrivelser til justitsmin., dat. 11. juni og 29. oktober 1858. Overinspektoratets kopibog 1858, brev nr. 152 og 302.
19. Skrivelse til Rosenfalck, dat. 1. september 1858. Overinspektoratets kopibog 1858, brev nr. 235.
20. Skrivelser til justitsmin., dat. 23. og 26. maj 1857. Overinspektoratets kopibog 1857, brev nr. 175 og 187.
21. Skrivelse til justitsmin., dat. 18. oktober 1857. Overinspektoratets kopibog 1857, brev nr. 333.
22. Skrivelse til justitsmin., dat. 26. august 1850. Overinspektoratets kopibog 1850, brev nr. 140.
23. Skrivelse til justitsmin., dat. 8. april 1851. Overinspektoratets kopibog 1851, brev nr. 308.
24. Skrivelser til justitsmin., dat. 7. juni og 17. september 1851. Overinspektoratets kopibog 1851, brev nr. 361 og 430.
25. Se f. eks. skrivelse til Undall, dat. 15. oktober 1851. Overinspektoratets kopibog 1851, brev nr. 463.

26. Se f. eks. skrivelser til Undall, dat. 3. oktober 1852 og 25. juni 1853. Overinspektoratets kopibog 1852, brev nr. 601 og 1853, brev nr. 870.
27. Skrivelse til justitsmin., dat. 17. april 1852. Overinspektoratets kopibog 1852, brev nr. 576.
28. Skrivelse til Odense, dat. 20. februar 1853. Overinspektoratets kopibog 1853, brev nr. 714.
29. Skrivelse til Horsens straffeanstalt, dat. 9. oktober 1854. Overinspektoratets kopibog 1854, brev nr. 294.
30. Skrivelse til Odense, dat. 14. maj 1851. Overinspektoratets kopibog 1851, brev nr. 329a.
31. Skrivelse til Christianshavn, dat. 20. december 1851. Overinspektoratets kopibog 1851, brev nr. 497.
32. Skrivelser til justitsmin. af 11. juli, 31. august og 8. september 1853. Overinspektoratets kopibog 1853, brev nr. 890, 951 og 966.
33. Årsberetning, dat. 19. juli 1855.
34. Skrivelse til Viborg, dat. 28. december 1850. Overinspektoratets kopibog 1850, brev nr. 227.
35. Skrivelse til Christianshavn, dat. 7. maj 1858. Overinspektoratets kopibog 1858, brev nr. 115.
36. Skrivelse til justitsmin., dat. 15. november 1856 og 23. april 1857. Overinspektoratets kopibog 1856, brev nr. 293 og 1857, brev nr. 133.
37. Skrivelse til inspektør Eilschou, dat. 18. juli 1856 og til Horsens, dat. 21. april 1858. Overinspektoratets kopibog 1856, brev nr. 198 og 1858, brev nr. 93.
38. Skrivelse til justitsmin., dat. 18. september 1850. Overinspektoratets kopibog 1850, brev nr. 156.
39. Skrivelse til Viborg, dat. 22. juni 1854. Overinspektoratets kopibog 1854, brev nr. 190 og 191.
40. Skrivelser til justits- og krigsmin., dat. 24. juni og 4. juli 1856, 26. maj 1857. Overinspektoratets kopibog 1856, brev nr. 157 og 176 samt 1857, brev nr. 188.
41. Beretning fra Kontoret for Fængselsvæsenet om Straffeanstaltternes Tilstand i Tidsrummet 1. januar 1858-31. marts 1863, 1864, s. 11.
42. Skrivelse til justitsmin., dat. 17. september 1858. Overinspektoratets kopibog 1858, brev nr. 259.
43. 10. april 1851 nedsatte krigsministeriet en kommission, hvori bl. a. David havde sæde, med del formål at overveje, om Usserød klædefabrik kunne nedlægges. Sagen behandlede ligeledes i rigsdag og rigsråd. Se herom: Militairetatens Interesse ved at bevare den Usserødske Klædefabrik for sig. Trykt som manuskript 1859.
44. Skrivelse til justitsmin., dat. 17. april 1852. Overinspektoratets kopibog 1852, brev nr. 576.
45. Skrivelse til justitsmin., dat. 23. april 1856. Overinspektoratets kopibog 1856, brev nr. 95.

46. Skrivelser til Horsens og justitsmin., dat. 29. maj og 19. november 1856. Overinspektoralets kopibog 1856, brev nr. 129 og 297.
47. Skrivelse til justitsmin., dat. 18. september 1858. Overinspektoralets kopibog 1858, brev nr. 261.
48. Justitsmin. 1. dept., j. nr. 4328, 1857. Kommissionens Arkiv findes ligeledes i justitsmin. arkiv I. Skabssager. Nyt skab, 8 pk. 61.
49. Justitsmin. 1. dept., j. nr. 4357, 1858. Se desuden forest. 1858, nr. 223. Res. 30. dec. 1858.
50. Dept. Tidende, 1861, II, s. 885-87.
51. F. T., 1859-60, sp. 3745.
52. »Beretning om Overskridelserne ved Vridsløselille Fængselsbygning«. Trykt som manuskript for rigsdagens medlemmer, 1862. Se desuden justitsmin. 1. dept., j. nr. 1259, 1860, og Dept. Tid. 1860, s. 538.
53. Citerede betænkning, s. 31-32.
54. F. T., 1862-63, sp. 1962 og 3274.

XV. KAMPEN FOR HELSTATEN 1854-63

1. »Fædrelandet«, 18. juni 1855.
2. Geheimeraadinde Andræs politiske Dagbøger I, 1914, s. 73. Se desuden samme værk, s. 55, 59, 62 og 63.
3. Koncept på dansk og på tysk til betænkning med originale Davidske rettelselser findes i Davids privatarkiv i R. A. Se desuden Dept. Tidende, 1855, 1, s. 521-39 og 2, s. 606, og P. Andræ og Fællesforfatningen af 2. okt. 1855, 1903, s. 41-48.
4. Neergaard II, 1, 1916, s. 88 ff.
5. Rigsraadstidende (i det flg. citeret: R. T.), 1856, sp. 116.
6. R. T., 1856, sp. 1402.
7. R. T., 1856, sp. 1223-37 og 1748-64.
8. R. T., 1856, sp. 1762.
9. R. T., 1856, sp. 1763-64.
10. »Fædrelandet« 3. juni 1856.
11. R. T., 1856, sp. 2756.
12. R. T., 1856, sp. 2916-17.
13. »Fædrelandet« 16. maj 1856.
14. »Fædrelandet« 3. juni 1856.
15. R. T., 1856, sp. 876.
16. For fremstillingen i det flg. henvises i alm. til Neergaard II, 1, 1916, s. 119 ff.
17. Neergaard II, 1, 1916, s. 163 ff.
18. R. T., 1858, sp. 762 og 1305.
19. R. T., 1858, sp. 234.
20. R. T., 1858, sp. 617.
21. R. T., 1858, sp. 621.

22. Neergaard II, 1, 1916, s. 322 ff.
23. R. T., 1859, sp. 133.
24. R. T., 1859, sp. 133-34.
25. R. T., 1859, sp. 1941.
26. Neergaard II, 1, 1916, s. 380 ff.
27. R. T., 1862, sp. 432.
28. R. T., 1862, sp. 1022-41.
29. R. T., 1862, sp. 1042.
30. R. T., 1862, anhang B, sp. 715-20.
31. R. T., 1863 (Overordentlig samling), sp. 533-34.
32. R. T., 1863, sp. 1213-21.
33. Gads danske Magasin, 1911-12, s. 271-75.
34. Tormod Jørgensen: A. F. Tscherning, 1938, s. 236. Se desuden Krieger I, 1920, s. 212.
35. Geheimeraadinde Andræs politiske Dagbøger II, 1916, s. 109, 120, 160, 165-66; III, 1920, s. 58, 94. Se desuden Krieger I, 1920, s. 316; II, 1921, s. 90, 108-09, 141.

XVI. KONGENS RÅDGIVER

1. Findes nu i Rigsarkivet. C. N. Davids privatarkiv.
2. Selv om det ikke har nogen praktisk betydning, havde det været det mest korrekte, om udg. havde meddelt, at denne datotilføjelse ikke var skrevet med Davids hånd. H. T., 8. rk., V, s. 61, linie 10 f. o.
3. Historisk Tidsskrift (i det flg. citeret: H. T.), 8. rk., V, 1914, s. 45-99.
4. Scandia, 1928, s. 119-79.
5. Af de mange indlæg i pressen kan nævnes: Vilh. la Cour: Kr. Erslevs Efterfølger (Berl. Tidendes kronik 14. og 15. marts 1928). Knud Fabricius: Det nye Historiske Tidsskrift (Berl. Tidendes kronik 26. april 1928) og C. L. David: Krisen i November 1863 og Professor Arup (Berl. Tidendes kronik 1. maj 1930). Jul. Schovelin: David og Hall (Nationaltidendes kronik 22. og 23. april 1928).
6. H. T., 9. rk., VI, 1929, s. 133-248.
7. H. T., 9. rk., VI, 1929, s. 194.
8. Scandia, 1930, s. 1-51.
9. Krieger II, 1921, s. 339.
10. H. T., 9. rk., VI, 1929, s. 233.
11. Festskrift til H. P. Hanssen, 1932, s. 219.
12. Krieger II, 1921, s. 339.
13. En ansøgning fra forf. til H. M. Kong Christian X om tilladelse til at benytte de i kongehusets arkiv opbevarede breve har ikke kunnet bevilges. Heller ikke siden har det været muligt at opnå den ønskede tilladelse.
14. Krieger II, 1921, s. 102.
15. C. N. Davids privatarkiv i R. A. Diverse udlat. afskrifter og koncepter.

16. H. T., 8. rk., V, 1914, s. 47-51.
17. H. T., 8. rk., V, 1914, s. 66-70.
18. H. T., 9. rk., VI, 1929, s. 145-49.
19. H. T., 9. rk., VI, 1929, s. 232 ff.
20. Scandia, 1930, s. 30-31.
21. Indberetningen er aftrykt i H. T., 9. rk., VI, 1929, s. 140-43.
22. Aage Friis har med hensyn til dette punkt en noget anden opfattelse, se H. T., 9. rk., VI, 1929, s. 188 f.
23. Scandia, 1928, s. 140.
24. Scandia, 1930, s. 211.
25. H. T., 9. rk., VI, 1929, s. 173-74.
26. Neergaard II, 2, 1916, s. 887 ff.
27. Davids breve til Bluhme findes i dennes privatarkiv i R. A.
28. Krieger III, 1921, s. 29; Danske Magazin, 7. rk., III, 1940, s. 152.
29. H. T., 8. rk., V, 1914, s. 54.
30. H. T., 8. rk., V, 1914, s. 74.
31. Krieger III, 1921, s. 29 og 32.
32. H. T., 8. rk., V, 1914, s. 54-61.
33. 5 år senere oplyste David overfor Krieger, at han ved sine ytringer kun havde sigtet til at få Lehmann ud af ministeriet. Hverken han eller kongen havde tænkt på Hall. Krieger IV, 1921, s. 274.
34. Krieger III, 1921, s. 29-32.
35. Trykt i P. Andræ: Andræ og Hall over for den politiske Situation i Efteraaret 1863, 1902, s. 96-97.
36. J. N. Madvig: Livserindringer, 1887, s. 223-24.
37. H. T., 8. rk., V, 1914, s. 73-77.
38. Krieger IV, 1921, s. 274-75.
39. H. T., 8. rk., V, 1914, s. 61-63.
40. H. T., 8. rk., V, 1914, s. 63.
41. H. T., 8. rk., V, 1914, s. 63.

XVII. FINANSMINISTER

1. Krieger IV, 1921, s. 107. H. T., 8. rk., V, 1914, s. 82-86.
2. Neergaard II, 2, 1916, s. 1404 ff.
3. Koncept til brev til Fenger, dat. 24. aug. 1864 i Davids privatarkiv. R. A.
4. Koncept til Brev til Fenger, dat. 15. september 1864. Se desuden Gehejmestadsraadsprotokol IX, 1864-66 (7. oktober 1864).
5. H. T., 8. rk., V, 1914, s. 88-89.
6. Det åbne brev til slesvigerne og til Jyllands beboere findes trykt i Lovsamling 1864, henholdsvis s. 318 og 319.
7. C. F. Tietgen kritiserede siden overfor Krieger den Davidske finansoperation. Se Krieger IV, 1921, s. 227. Se desuden Tietgens Erindringer og Optegnelser, udg. af O. C. Molbech, 1904, s. 78.

8. Rigsraadets Folketing 1865, sp. 1275.
9. Rigsraadets Folketing 1864-65, sp. 2051.
10. Lov af 23. december 1864 om toldforholdene ved landegrænsen.
11. H. T., 8. rk., V., 1914, s. 89.
12. Konseilspræsidiets arkiv, j. nr. 79, 1865.
13. Finansmin. sekretariat, j. nr. 2199, 1876.
14. Finansministeriets Forest. 1864, Res. 22. juli 1864.
15. Finansmin. sekretariat, j. nr. 2199, 1876.
16. Skriv. fra konseilspræsidiets, dat. 27. marts 1865, hvorved kommuniseres kgl. res. 26. marts 1865. Finansmin. sekr., j. nr. 2199, 1876.
17. Finansmin. Forest. 1864, 2. halvår, nr. 321. Res. 13. december 1864.
18. H. T., 8. rk., V, 1914, s. 89.
19. Finansmin. Forest. 1865, 1. halvår, nr. 68. Res. 31. marts 1865.
20. Finansmin. Forest. 1865, 2. halvår, nr. 156. Res. 26. august 1865. Se desuden H. T., 7. rk., VI, 1905-06, s. 308 f.
21. H. T., 8. rk., V, 1914, s. 89-91.
22. Neergaard II, 2, 1916, s. 1536 ff.
23. Krieger IV, 1921, s. 107 f. Se desuden H. T., 8. rk., V, 1914, s. 94 f.
24. Rigsraadets Landsting, ekstraordinær samling 1864, sp. 574.
25. Rigsraadets Folketing, ekstraordinær samling 1864, sp. 1335-36.
26. Rigsraadets Folketing, ekstraordinær samling 1864, sp. 1337-39.
27. Finansmin. sekr., j. nr. 4528, 1864. Se desuden Neergaard II, 2, 1916, s. 1558 ff.
28. Rigsraadets Folketing 1864-65, sp. 359.
29. Rigsraadets Folketing 1864-65, sp. 612.
30. Rigsraadets Landsting 1864-65, sp. 66-67.
31. Rigsraadets Folketing 1864-65, sp. 202-03.
32. P. Andræ: Andræ og Fællesforfatningen af 2. oktober 1855, 1903, s. 300-01.
33. Konseilspræsidiets arkiv, j. nr. 62, 1865. Bluhmes forest. af 9. december foreligger i to eksemplarer, hvoraf det ene er en renskrift med indføjede originale bemærkninger af David. Bluhme har i hvert fald selv konciperet slutningen.
34. Gehejmestatsraadsprotokol IX, 1864-66, 10. december 1864.
35. Neergaard har i sit værk: Under Junigrundloven i alle detailler redegjort for forfatningskampens forløb. Der henvises derfor een gang for alle til denne grundlæggende fremstilling. Neergaard II, 2, 1916, s. 1585-1755.
36. Rigsraadets Folketing 1864-65, sp. 862-63.
37. Rigsraadets Folketing 1864-65, sp. 879-80.
38. Rigsraadets Folketing 1864-65, sp. 914-16.
39. Rigsraadets Folketing 1864-65, sp. 1544-45.
40. Rigsraadets Folketing 1864-65, sp. 1551.
41. Rigsraadets Folketing 1864-65, sp. 2338.
42. Konseilspræsidiets arkiv, j. nr. 62, 1865.

43. Betænkning fra David, dat. 22. april 1865 i konseilspræsidentens arkiv, j. nr. 62, 1865.
44. Tormod Jørgensen: A. F. Tscherning, 1938, s. 409. Neergaard II, 2, 1916, s. 1676.
45. Egenhændigt udkast til forest. fra Bluhme, dat. 4. august. Res. 7. august. Konseilspræsidentens arkiv, j. nr. 62, 1865.
46. H. T., 8. rk., V., 1914, s. 86.
47. Krieger IV, 1921, s. 106.
48. Krieger III, 1921, s. 209, og IV, 1921, s. 108.
49. H. T., 8. rk., V, 1914, s. 92-93. Se desuden Krieger III, 1921, s. 263.

VXIII. POLITISK VIRKSOMHED EFTER 1866.

1. Krieger IV, 1921, s. 106.
2. H. T., 8. rk., V, 1914, s. 70.
3. Se f. eks. Landstings Tidende (i det flg. citeret: L. T.), 1869-70, sp. 498.
4. L. T. 1869-70, sp. 2633.
5. L. T. 1870-71, sp. 18-19.
6. L. T. 1866-67, sp. 3095.
7. L. T. 1866-67, sp. 3801.
8. L. T. 1868-69, sp. 1458-59.
9. L. T. 1866-67, sp. 1001.
10. L. T. 1866-67, sp. 2731. Se desuden brev fra David til A. F. Krieger, dat. 31. marts 1867. R. A.
11. L. T. 1868-69, sp. 1125.
12. L. T. 1866-67, sp. 1129.
13. L. T. 1866-67, sp. 2046.
14. L. T. 1867-68, sp. 1956.
15. L. T. 1867-68, sp. 1966-67.
16. Betænkningen er trykt i Departementstidende 1867, s. 558-83. Se desuden De statsgaranterede danske Livsforsikrings-Anstalter, 1892, s. 168 ff.
17. L. T. 1867-68, sp. 429.
18. L. T. 1867-68, sp. 468.
19. Om forarbejderne til dette forslag og behandlingen på rigsdagen, se De statsgaranterede danske Livsforsikrings-Anstalter, 1892, s. 176 ff.
20. L. T. 1869-70, sp. 2228-29.
21. L. T. 1869-70, sp. 1357.
22. L. T. 1867-68, sp. 2784-90.
23. Aage Friis: Den danske Regering og Nordslesvigs Genforening med Danmark I, 1921, s. 69 f og 76.
24. Hans Krügers privatarkiv i R. A.
25. Aage Friis: Den danske Regering og Nordslesvigs Genforening med Danmark II, 1939, s. 329 ff.
26. Berlingske Tidende 29. juli 1869 og 8. oktober 1873.

XIX. FORSKELLIG OFFENTLIG VIRKSOMHED EFTER 1848

1. Forelæsninger ved Københavns Universitet, det kgl. chirurgiske Academie og den polytechniske Læreanstalt, 1848-63.
2. Kultusministeriet. Forest. vedr. det højere undervisningsvæsen 1848, nr. 3076. Res. 29. juli 1848.
3. Kopibog for Universitetet 1848, nr. 797-98. Læseplanen godkendtes ved kgl. res. 2. november 1849. Se forest. vedr. det højere undervisningsvæsen 1849, nr. 3207. Efter at udarbejdelsen af denne bog var afsluttet, er udkommet Axel Nielsen: Det statsvidenskabelige Studium i Danmark før 1848, 1948.
4. M. Rubin: Statistisk Bureaus Historie, 1899, s. 10 ff.
5. Anf. skrift, s. 14 f.
6. Den følgende fremstilling bygger først og fremmest på M. Rubin: Statistisk Bureaus Historie, 1899, s. 22-41. Se desuden Axel Holck: Dansk Statistiks Historie 1800-50, 1901, s. 101-02.
7. Den følgende fremstilling bygger i det væsentlige på Axel Rubow: Nationalbankens Historie I, 1918, s. 341 ff (i det flg. citeret: Rubow).
8. Rubow I, 1918, s. 347.
9. Rubow I, 1918, s. 349.
10. Udførligt referat findes i Berlingske Tidende 27. juni 1847. Den nyeste fremstilling af jernbanernes grundlæggelse er De danske Statsbaner 1847-1947, 1947, s. 21-79.
11. Udførligt referat i Berlingske Tidende morgen og aften 9. juni 1864.
12. H. T., 8. rk., V, 1914, s. 81.
13. H. T., 8. rk., V, 1914, s. 82.
14. Berlingske Tidende 1. oktober 1870.

XX. PERSONLIGE FORHOLD — DØD — EFTERMÆLE

1. Georg Brandes: Levned I, 1905, s. 93.
2. Brev fra David til oberst Lehmann, dat. 11. november 1873 i R. A.
3. Berlingske Aftenavis 18. juni 1874. De faktiske oplysninger om Davids liv er taget fra Fr. Algreen-Ussings store artikel i Ill. Tidende 12. februar 1865.
4. »Fædrelandet« 18. juni 1874.
5. Dagbladet 19. juni 1874.
6. Dagens Nyheder 19. juni 1874.
7. Morgenbladet 20. juni 1874.
8. Socialdemokraten 20. juni 1874.
9. Parlamentariske Stjernebilleder, af Zodiacus, udg. af P. Hansen, 1875.

NAVNEREGISTER

- Ålborg, 460.
Århus, 82.
Abrahams, N. C. L., filolog, 51.
Adler, D. B., bankier, 403, 478.
Adler, J. G., kabinetssekretær, 12,
96 ff., 100, 102 ff., 133, 163, 511.
Admiralgade, 54.
Ahlefeldt-Lauvig, Fr., greve, 12.
Alberti, C. C., politiker, 429.
Alexandra, eng. dronning, 346.
Algreen-Ussing, Fr., forfatter, 488.
Algreen-Ussing, T., embedsmand, 107,
109, 113 f., 120, 135 f., 144, 147 f, 163,
185, 187, 189, 193 f., 204, 223, 225,
231, 233, 235, 238, 243, 245 f., 314,
323, 333, 353, 380, 383 ff., 410.
Ali Pasha, tyrkisk fyrste, 54.
Allen, C. F., historiker, 137.
Als, 82, 394 ff.
Alldorf, 26.
Alltona, 7.
Amaliegade, 51, 53, 97.
Amalienborg, 65, 145, 311.
Andersen, H. C., forfatter, 52, 56.
Andræ, C. G., politiker, 103, 253, 275,
311-14, 324 f., 330, 353, 356, 377 f.,
380 f., 384 f., 387, 390, 423, 437, 440,
450, 462, 465.
Antwerpen, 291.
Arras, 23.
Arup, Erik, historiker, 357, 359 f., 366,
370, 372, 374.
Augustenborg, 82.
Aulum, H. N., drejermester, 223.
Baden, 291.
Badstuestræde, 14 f.
Baggesen, Carl, filolog, 29.
Baggesen, Jens, forfatter, 54.
Balemann, G. L., advokat, 99.
Bang, P. G., jurist, politiker, 97, 104,
117, 135, 137 ff., 141, 163, 187, 190 f.,
195, 204, 216, 266, 310, 511.
Bardenfleth, C. E., embedsmand, 215,
217, 220 f., 231, 275, 277 ff.
Barrot, Odilon, fr. politiker, 101.
Bay, Rud., komponist, 13 f.
Bcgtrup, Gregers, landøkonom, 34, 37,
50.
Belgien, 23, 164, 238, 291, 373, 474.
Bentley, D. G. R., borgmester, 147.
Bentzen, H. G., kancellideputeret, 81,
167.
Benzon, Vilh., personalhistoriker, 16.
Benzon-Buchwald, J., national-
økonom, 472.
Berg, Christen, politiker, 452.
Bergsøe, A. F., statistiker, 134, 471 f.
Berlin, 154, 309, 376, 467, 474, 484.
Berling, brødrene, bladudgivere, 57.
Bernouilli, David Christoph, schwei-
zisk nationaløkonom, 45.
Bernstorff slot, 396.
Beutner, S. N., oliemøller, 13, 53.
Beyer, Elisa, forfatterinde, 54.
Bille, C. St. A., redaktør, 419, 469.
Bille, Torben, diplomat, 394.
Birkedal, Vilh., teolog, politiker, 429,
431.

- Birkerød, 480.
 Bissen, H. V., billedhugger, 347.
 Bjerre, A. H., stænderdeputeret, 136, 140, 228.
 Bjerregaarden, 12, 16.
 Blanqui, J. A., socialøkonom, 101 f.
 Blanqui, Louis, fr. revolutionsmand, 101.
 Blicher, St. St., præst og forfatter, 49, 52.
 Blixen-Finecke, C. F., politiker, 274.
 Blome, Adolf, politiker, 314.
 Bluhme, C. A., politiker, 271 ff., 309 f., 314, 318, 320, 323, 327, 333, 344, 353, 358, 361, 378 f., 380, 383 ff., 387-90, 392, 396 ff., 411, 413 ff., 419, 423, 426 f., 441-44, 446-49, 467, 484, 487 f., 491, 498, 522.
 Boesgaard, H., prokurator, 205.
 Boldhusgade, 54.
 Bolte, købmand, 7
 Bornemann, A. V. F., højesteretsjustitiarius, 92 f., 97.
 Bornholm, 445.
 Boye, C. J., præst, digter, 51.
 Bramsen, L., læge, 98.
 Bramsen, Ludvig Ernst, revisor, 97.
 Bramsen, Marie Cathrine, enkefrue, 97.
 Bredsdorff, J. H., botaniker, 29.
 Bremen, 23.
 Brinch, Hans, huslærer, 9.
 Broberg, C. A., grosserer, politiker, 344.
 Broglie, A. L., hertug af, fr. statsmand, 99 f.
 Brølæggerstræde, 14.
 Brun, Constantin, grosserer, 11.
 Brun, Friederike, gift med Constantin Brun, 13.
 Bruun, Fred., fængselsinspektør, 283, 288 f., 291, 303 ff., 307.
 Bruun, P. D., højesteretsassessor, 235, 238, 245.
 Brücksal, 291.
 Brügge, 291.
 Bryssel, 291, 483.
 Bræstrup, Cosmus, embedsmand, politiker, 437.
 Buchholtz, Friedrich, preussisk forfatter, 17.
 Buchwald, F. v., godsejer, 205.
 Bülow, Johan, hofmand, mæcen, 63.
 Bürens, J. H., assessor, 19.
 Bøgh, Nic., forfatter, 52.
 Börne, Ludwig, ty. forfatter, 490.
 Cambray, 23.
 Caroline, arveprinsesse, 20.
 Caroline Amalie, dronning, 102, 479.
 Carstensen, C., redaktør, 486.
 Casadaban, Alphonse, traktør, 16.
 Casino, 216 f.
 Caspersen, Hans, ankersmed, borgerrepræsentant, 144.
 Chalons, 99.
 Christensen, Balthazar, politiker, 107, 132 f., 135, 144, 184, 187 f., 205 f., 208, 245, 254 ff., 267, 274, 314, 429, 432, 452.
 Christensen, C. A., sadelmagemester, 250 f.
 Christian VI, dansk konge, 63.
 Christian VII, dansk konge, 62 f.
 Christian VIII, dansk konge, 17, 21, 31, 39, 102, 129 f., 133 f., 137, 145, 162 f., 169 f., 173, 179 f., 182 f., 187 f., 191 f., 213, 215, 226 f., 479 f., 500, 505, 511.
 Christian IX, dansk konge, 309 f., 357-71, 374-87, 389-99, 401, 410 f., 426 f., 437 ff., 440-43, 444-50, 480 f.
 Christian August, hertug af Augustenborg, 99, 184, 376.
 Christiansborg slot, 217, 230, 253, 313 f., 327, 351, 363 ff., 468.
 Christianshavn, 15, 161, 179, 280 ff., 288 f., 293-97, 299 ff., 500.
 Clausen, Ernst, 20.
 Clausen, H. N., teolog, politiker, 28,

- 74, 98, 109, 136, 181, 190, 216, 239, 271, 314, 349.
- Clausen, Jul., bibliotekar, 506.
- Cohen, Gitel, gift med Nathan David, 8 f, 11 f., 14.
- Colbjørnsen, Chr., dansk statsmand, 10, 17, 22.
- Collard, Royer, fr. statsmand, 490.
- Collin, Edv., embedsmand, 409.
- Collin, Jonas, embedsmand, 473.
- Coninck, Fr. de, grosserer, 11.
- Constant, Benjamin, fr. politiker, 44, 490.
- Cortsen, Fr., se Stoud, Fr.
- Cour, Vilh. la, historiker, 360.
- Crawford, Will., fængselskyndig, 160.
- Crone, Vilhelm, politidirektør, 290, 363, 365.
- Dagmar, datter af Chr. IX, 410 f, 480.
- Dahl, Chr., jurist, politiker, 235, 238.
- Dampe, J. J., politiker, 73.
- Dankwart, F. C., diplomat, 75.
- Danner, Louise, grevinde, 363.
- Dannevirke, 376, 395.
- Darmstadt, 99.
- David, Adelaide, gift med A. Pignatelli-Ruffo, 13 f.
- David, Adelaide Marie Antonie, datter af C. N. David, 97.
- David, Anna Josepha, datter af C. N. David, 98.
- David, Aron Anton, proprietær, 12 f., 53, 483.
- David, Augusta, gift med B. Homberg, 14.
- David, Benny, grosserer, 9, 11, 14 f., 51 f, 99, 103.
- David, C. L., højesteretsagfører, 503.
- David, Georgine Kamilla, datter af C. N. David, 98.
- David, Georgine Nicoline, gift med C. N. David, 97.
- David, Harriet, datter af C. N. David, 98.
- David, Johs., overingeniør, 98.
- David, Joseph Nathan, grosserer, 7-12, 14 ff, 26, 50 f, 503.
- David, Ludvig Ernst, søn af C. N. David, 98, 387.
- David, Nathan, købmand, 8.
- Degen, C. F., matematiker, 36.
- Delbanco, M., prokurator, 223.
- Dirckinck-Holmfeld, C., politisk forfatter, 49.
- Disraeli, Benjamin, eng. statsmand, 490.
- Dotézae, A. V. A., fr. diplomat, 359.
- Douay, 24.
- Drewsen, Henriette, gift med Aron David, 12 f., 53.
- Drewsen, Johanne Ophelia, gift med J. C. Drewsen, 13.
- Drewsen, J. C., industridrivende, 13, 103, 140, 205 f., 227 f.
- Drewsen, Ophelia, gift m. P. C. Pingel, 53.
- Dronningens Tværgade, 483.
- Dræby, Frants, embedsmand, 33.
- Dumont, belg. arkitekt, 291.
- Dunoyer, Charles, fr. nationaløkonom, 44 f.
- Duntzfeldt, W. F., grosserer, 98.
- Dupin, André, fr. politiker, 100.
- Eberlin, P., højesteretsassessor, 93.
- Eckernførde, 395.
- Edvard VII, eng. konge, 346.
- Eichhorn, Carl Friedrich, tysk retshistoriker, 29.
- Eilskou, Peter, fængselsinspektør, 283.
- Einarsson, B., forfatter, 67.
- Ejderfloden, 276, 394.
- Elba, 23.
- Elben, 23, 344, 404.
- Elsslar, Fanny, østrigsk danserinde, 103.
- Emdrupse, 9, 16.
- Engelhardt, N., højesteretsassessor, 93.

- Engelstoft, Laurits, historiker, 15 f., 33 ff., 37 ff., 86, 505.
- England, 14, 28, 34, 49, 64, 80, 100, 105, 127, 162, 160 f., 164, 180, 243, 326, 336, 346, 351, 364 f., 367 ff., 376 ff., 382, 391, 394, 457, 475, 478.
- Esbjerg, 457, 460.
- Estrup, J. B. S., godsejer, politiker, 451 f., 457 f.
- Fabricius, Knud, historiker, 360.
- Falck, Niels, jurist, 66, 99.
- Fallesen, L. S., forstmand, 33.
- Falster, 12.
- Fenger, C. E., politiker, 259, 275, 314, 344, 380, 385, 400, 405, 411, 463, 472.
- Fischer, C. C., fængselsinspektør, 291.
- Fischer, Josef, bibliotekar, 503.
- Fischi, fr. revolutionsmand, 99.
- Flakkehuset, 12.
- Flensborg, 347, 395.
- Florens, 474.
- Folehavegaard, 12.
- Fonnesbech, C. A., politiker, 380, 454, 456, 464.
- Frankfurt a. Main, 8, 14, 91, 99, 291, 483.
- Frankrig, 10, 12, 23 f., 44, 48, 99 ff., 108, 154, 159 f., 164, 180, 243 f., 289, 335, 351, 376, 436, 468, 472, 474 f., 482.
- Fredensborg, 480 f.
- Frederik IV, dansk konge, 62, 339.
- Frederik VI, dansk konge, 20, 22, 54, 63 ff., 70, 78, 81, 83, 85 f., 89, 94 f., 103 f., 114, 122, 128 ff., 133, 146, 180, 311, 404, 486, 495.
- Frederik VII, dansk konge, 31, 215, 217 f., 230 f., 247 f., 253, 277, 309, 313, 324, 326, 354, 357, 360 ff., 366, 398, 410, 468.
- Frederik VIII, dansk konge, 362, 378, 393, 426, 468, 480.
- Frederik, hertug af Augustenborg, 376.
- Frederik, prins af Hessen, 419.
- Frederiksborg, 145, 231.
- Frederiksen, H. P., finérskærer, 228.
- Frederiksstad, 395.
- Frederiksværk, 379.
- Friis, Aage, historiker, 358 ff., 367, 521.
- Friis, F. F., arkitekt, 162, 164, 170 ff., 290.
- Frijs, K. J. V., lensgreve, politiker, 439, 442, 445, 449, 465 f.
- Frue Plads, 60, 96, 221, 472.
- Fry, Elisabeth, eng. filantrop, 180.
- Frydendahl, J. P., skuespiller, 27.
- Frølund, Fred., skolemand, politiker, 429.
- Fyn, 48, 277, 395.
- Fürst, Moses, grosserer, 10.
- Færøerne, 201 f., 407, 445.
- Gl. Strand, 8.
- Gammeltorv, 15.
- Gamst, Henrik, G., stænderdeputeret, 140.
- Genève, 154.
- Georg I, gr. konge, 351.
- Georg II, eng. konge, 28.
- Gerson, George, handelsmand, 13.
- Giødwad, J. F., redaktør, 107, 115, 132.
- Gleerup, A., skolelærer, politiker, 227, 232, 270.
- Glyksborg, 360.
- Gotha, 376.
- Gothersgade, 228.
- Gråbrødretorv, 228.
- Grimm, Jac., ty. filolog, 29.
- Grimm, Wilh., ty. filolog, 29.
- Grisi, Giuditta, ital. sangerinde, 103.
- Grundtvig, N. F. S., præst, 16, 52, 210, 274.
- Grækenland, 54, 351.
- Grønland, 406 f.
- Gude, N. H., præst, 49.
- Guizot, Fr., fr. statsmand, 490.

- Guldberg, Ove Høegh, dansk statsmand, 7.
- Gyllenbourg, Thomasine, forfatterinde, 52 f.
- Göttingen, 28-31, 34, 37, 46.
- Haag, 474.
- Haagen, C. W., jurist, 82-86, 88, 90 f., 120, 135, 314, 333, 508.
- Hage, Alfred, grosserer, 227 f., 231, 321, 323, 344.
- Hage, Johs., overlærer, 77, 98 f., 108, 115, 130, 508.
- Hall, C. C., politiker, 254, 272, 311, 314, 316, 325, 327, 330-36, 346 f., 349-52, 356 f., 363, 369, 375, 377-90, 392, 395, 399, 415, 432, 497.
- Hamborg, 8, 12, 99, 127, 154, 198, 200, 476 f.
- Hannover, 28 ff.
- Hansen, A., grosserer, 214.
- Hansen, Constantin, maler, 231.
- Hansen, C. F., krigsminister, 271, 397 f., 410, 427, 437 f., 444.
- Hansen, C. F., arkitekt, 16, 230.
- Hansen, H. P., grosserer, 98, 136, 140, 144, 146, 148, 197, 201, 235, 238, 243.
- Hansen, I. A., rigsdagsmand, 204, 240, 340, 415, 417, 420, 431 f., 439.
- Hansen, Jules, journalist, diplomat, 436, 448 f., 467.
- Hansen, M., kancellideputeret, 81.
- Hansen, P., forfatter, 488 f.
- Hansen, Peder, husmand, 204.
- Harbou, W., toldforvalter, 17.
- Hauserplads, 97.
- Havnegade, 478.
- Havsgaarden, 16.
- Heeren, A., ty. historiker, 29.
- Hegel, V., boghandler, 223.
- Heiberg, J. L., forfatter, 51 f., 56 ff., 73, 103.
- Heidelberg, 99, 154.
- Heine, H., ty. forfatter, s. 490.
- Helsingør, 480 f.
- Heltzen, E., embedsmand, politiker, 314, 333, 397 f., 418, 427, 436 ff., 439, 443, 448 f.
- Herforth, H. H., stænderdeputeret, 140.
- Herholdt, I. D., arkitekt, 478.
- Hertz, Henrik, forfatter, 103, 259.
- Hessen, prinsen af, dansk officer, 23.
- Heyne, Chr. G., ty. filolog, 29.
- Hillerød, 480.
- Hippodromen, 221.
- Hjørring, 460.
- Hodde, 82.
- Hoffmeyer, A. B., Kaptajn, 226 f.
- Holberg, J. L., komedieforfatter, 52.
- Holland, 23, 141, 180.
- Hollenbech, 320.
- Holm, Chr. F., embedsmand, 409.
- Holm, L. J., kancellideputeret, 98, 162, 164, 167, 172, 177.
- Holmens kanal, 475, 478.
- Holst, Lauritz, nationaløkonom, 472.
- Holsteen, F. C. v., baron, assessor, 98.
- Holstein-Holsteinborg, A. F., greve, 67, 69.
- Holsten, 23, 28, 140-43, 184, 187, 189, 192, 216, 252, 272 f., 308 ff., 316, 322-40, 342, 346 ff., 350, 355, 361, 364, 376, 397, 496.
- Homberg, Benedict, ty. bankier, 14.
- Hornemann, Claus, teolog, 17.
- Hornemann, J. W., botaniker, 37.
- Horsens, 169-72, 287 ff., 291 f., 293 f., 296-99, 301 f., 307, 458, 483, 500.
- Howard, John, eng. fængselsreformator, 48, 152 f.
- Husum, 252.
- Hvidt, L. N., bankdirektør, 98, 123 f., 135 ff., 140, 144, 146, 182, 190, 200 f., 214, 216 f.
- Hyllested, C. A., kasserer, 15.
- Høegh-Guldberg, O. E., højesteretsadvokat, 82, 91 f., 98.
- Høgsbro, Sophus, politiker, 452.
- Højbro Plads, 217.

- Höpp, J. P., overpræsident, 162.
 Høst, J. K., litterat, 22.
- Ingemann, B. S., forfatter, 53.
 Irgens-Bergh, M. F. v., diplomat, 11.
 Island, 407, 453.
 Iversen, snedkervend, 253.
 Italien, 44, 242, 332.
 Itzehoc, 332.
- Jacobsen, P. V., forfatter, 58, 74.
 Jakob, L. H. v., ty. nationaløkonom, 46.
 Jespersen, C. M., jurist, politiker, 235 f., 238, 245, 288.
 Jessen, C., borgmester, politiker, 458.
 Johannsen, W., embedsmand, politiker, 397.
 Johansen, J. C., præst, 97.
 Julius, N. H., ty. fængselskyndig, 48. 102, 151, 154, 160.
 Jylland, 221.
 Jürgensen, Fr., 51.
- Kaalund, H. V., digter, 306.
 Kampmann, H., birkedommer, 271 f.
 Karlsbad, 54.
 Kattesundet, 144.
 Kayser, C. J., statistiker, 471 f.
 Kayser, Harald, tømmermester, 222 f., 227, 229, 305.
 Keller, C. N., fængselsinspektør, 283.
 Kiel, 64, 66 f., 142, 336, 355.
 Kierulff, A. C., overpræsident, 98, 146, 161.
 Kirchhoff, I. N. A., borgmester, politiker, 328 f.
 Kirck, N. P., skibsklarerer, 195, 197.
 Kjellerup, E., frk., 98.
 Klampenborg, 480.
 Klareboderne, 14, 93.
 Klaumann, G. N., fængselsdirektør, 283.
 Knuth, Fred., godsejer, politiker, 208, 211, 216.
- Koch, J. H., hofbygmester, 161 f., 173.
 Koefoed, H. J., højesteretsassessor, 93.
 Kolding, 339.
 Koldinghus, 170.
 Kongeåen, 399, 404.
 Kongens Nytorv, 15, 91, 98, 231.
 Kornerup, W., kontorchef, 92 f., 508.
 Korsør, 255, 478, 480.
 Kranold, R., politiker, 381.
 Krarup, N. B., skolemand, 29.
 Krarup, arkitekt, 227.
 Krebs, Fred. Chr., redaktør, 443.
 Krieger, A. F., politiker, 254, 325, 349, 353, 360 f., 378, 380 ff., 383 ff., 387-90, 394, 396, 428, 437, 445, 450, 455, 466, 521.
 Krieger, generaladjutant, 15.
 Kronborg, 287.
 Kronprinsessegade, 9, 11, 14 f, 25, 51.
 Krüger, H., politiker, 314, 467 f.
 Kuhlau, F., komponist, 13.
 København, 7-16, 18, 25, 27, 30, 48, 58, 73, 77 f., 82, 94, 96, 100, 103, 117 ff., 128, 134 ff., 144-50, 157 f., 161, 169, 174, 181, 184, 200 ff., 209, 212 ff., 217, 221 ff., 247, 250 f., 253, 279, 288 f., 291, 300, 327, 347, 354, 360, 377, 391, 445, 450, 454, 468, 470 f., 476 f., 478, 480, 484, 494, 496, 499.
 Købmagergade, 54, 98, 135, 228, 483.
 Køge, 459, 482.
 Königsberg, 362.
- Lablache, Luigi, ital. sanger, 103.
 Laffite, Jacque, fr. politiker, 101.
 Lange, M., overpræsident, 81, 146, 162, 164, 167, 172, 177 f., 217.
 Larsen, J. E., jurist, 190 f., 233, 235, 238, 245, 275, 314.
 Larsen, N. I., redaktør, 487.
 Lassen, C. F., højesteretsassessor, 93.
 Lassen, C. L., kancellideputeret, 81.
 Lassen, I., smedemester, 223.
 Lauenborg, 187, 252, 308 f., 320, 330-33, 496.

- Lawaetz, overkrigskommissær, 24.
 Le Havre, 12.
 Lehmann, Chr., botaniker, 28.
 Lehmann, Orla, politiker, 67, 77, 98 f.,
 106 f., 109, 120, 132 f., 135, 142 f.,
 144, 147, 184, 186 ff., 190-93, 204,
 206, 208, 214, 216, 254, 272, 314 f.,
 316, 323, 334, 336, 349, 385, 388, 392,
 412, 428, 465, 495, 497, 508.
 Lehmann, Willh., oberst, 483.
 Levanten, 100.
 Levy, Bendix Moses, købmand, 8.
 Levy, Carl, læge, 103.
 Levy, Debora, gift med Joseph Na-
 than David, 8 ff., 11 f., 14, 96, 99.
 Levy, M., nationalbankdirektør, 476,
 478.
 Liebe, Carl, højesteretsadvokat, poli-
 tiker, 451.
 Liebenberg, C., nationalbankdirektør,
 448.
 Liège, 291.
 Lilienchrone, Fred., kancellideputeret,
 163 f., 178.
 Lille, 23.
 Lillebælt, 395.
 Lind, N. C., farver, 223.
 Lissabon, 13.
 Liunge, A. P., redaktør, 54, 56, 73.
 London, 100, 309 f., 366 f., 369 f., 394,
 403.
 Lorenzen, P. Hiort, politiker, 142, 184.
 Lornsen, Uwe Jens, embedsmand,
 64 f.
 Louise, gift med Christian IX, 309,
 410, 480.
 Louise, gift med Frederik VIII, 468.
 Louise Augusta, hertuginde, 86.
 Lucas, Charles, fr. fængselskyndig,
 102.
 Ludvig Philip, fr. konge, 99 ff. 492.
 Lund, J. C., assessor, 90.
 Lunde, P. F., jernstøber, 144, 187,
 218 ff., 250.
 Luno, Bianco, bogtrykker, 132.
 Luxembourg, 141.
 Lyngby, 16, 480.
 Lütken, Frederik, nationaløkonom,
 32.
 Lütken, Otto, nationaløkonom, 32.
 Lütken, O. H., marineminister, 397,
 408, 427.
 Læderstræde, 9.
 Madvig, J. N., filolog, 265, 313 f., 334,
 353, 380, 383-87, 389, 428.
 Malling, Ove, embedsmand, 39.
 Malthus, F. R., eng. nationaløkonom,
 32, 44, 46.
 Mars, Anne, fr. skuespillerinde, 103.
 Martfelt, Chr., nationaløkonom, 32.
 Martineau, Harriet, eng. samfundsre-
 formator, 64.
 Masnedsund, 482.
 Masnedø, 459.
 Meinert, N. J., grosserer, politiker,
 146, 197.
 Merle, J. T., fr. skuespilforfatter, 27.
 Metternich, Kl. v., østrigsk statsmand,
 216.
 Meyer, Carl, skomagermester, 223.
 Meyer, D. A., grosserer, 10.
 Michelsen, O. W., udenrigsminister,
 325.
 Millet, fr. forstanderinde, 102.
 Mittermaier, Karl, ty. jurist, 99, 154.
 Mollerup, H. A., borgmester, 149.
 Moltke, A. W., lensgreve, politiker,
 217, 231, 271, 273, 312, 314.
 Moltke, Carl, minister, 215, 271, 273,
 396 f., 437.
 Moltke, Fred. Georg, lensgreve, poli-
 tiker, 459.
 Moltke, H., højesteretsassessor, 93.
 Moltzen, C., grosserer, 437.
 Monrad, D. G., politiker, 132, 137, 210,
 216 f., 220 f., 243, 254, 267 f., 273,
 275, 278, 309, 314, 316 f, 349, 380,
 383 ff., 388 ff., 392-97, 399, 419, 435,
 444, 470 f., 481.

- Mourier, C. F. L., jurist, politiker, 90, 275, 314, 316, 414.
- Mundt, J. H., borgmester, 147.
- Müller, Otto, overretsassessor, 150.
- Müller, P. E., teolog, 19.
- Mynster, J. P., biskop, 181, 231.
- Møen, 279 f., 283, 294.
- Møhl, N. C., læge, 50 ff.
- Møller, Jens, teolog, 63, 65 f.
- Møller, Malthc, redaktør, 57.
- Møller, Poul M., forfatter, 51.
- Møsting, J. S., statsmand, 26.
- Napoleon I, fr. kejser, 8, 20 23.
- Napoleon III, fr. kejser, 326, 467.
- Nathanson, M. L., grosserer, redaktør, 9 f., 62 ff., 122, 443.
- Nebelong, N. S., arkitekt, 290 f.
- Neergaard, C., godsejer, 195, 235, 238, 245.
- Neergaard, V., generalkrigskommissær, 158 f.
- New York, 153 f.
- Ney, M., fr. marskal, 101.
- Niels Hemmingsensgade, 15.
- Nielsen, I., præst, 223.
- Nielsen, J., højesteretsassessor, 93.
- Nielsen, Rasmus, professor, 223, 226.
- Nikolai I, russ. kejser, 308, 310.
- Nikolai, russ. storfyrsttronfølger, 411.
- Norge, 17, 21, 32, 64, 77, 95, 121, 130, 145, 244, 310, 335 f, 346, 351, 376.
- Normann, C. F., assessor, 90.
- Nyborg, 287.
- Nyegaard, M. B., stænderdeputeret, 78.
- Nyerup, Rasmus, biblioteksmand, 26.
- Nyholm, C. V., højesteretsjustitiarius, 354.
- Nytorv, 82, 144, 217.
- Næstved, 482.
- Nørregade, 98, 221.
- Nørrevold, 51.
- Odense, 280 f., 283, 288, 294 ff., 299, 301, 483.
- Oehlenschläger, Adam, digter, 36, 52 ff., 57.
- Olshausen, Th., politiker, 142.
- Olufsen, Chr., nationaløkonom, 32-38, 47, 50 f.
- Osten, J. D., fængselsdirektør, 176, 179, 280, 303.
- Otterstrøm, C. R., jurist, politiker, 274.
- Oxholm, V. T., overhofmarskal, 386, 410.
- Paget, A., eng. diplomat, 357, 359 f., 364-75.
- Paludan-Müller, F., digter, 259.
- Pargos, græsk by, 54.
- Paris, 12, 14, 23, 25, 91, 95 f. 99-104, 159, 216, 219, 378, 382, 436, 467.
- Paulsen, Chr., jurist, 67.
- Pensylvanien, 153.
- Petersen, F. C., filolog, 48, 53, 97.
- Petersson, P. M., fængselsdirektør, 171, 179.
- Philadelphia, 153.
- Philipp, Rasmus, eskadronskirurg, 158 f.
- Phister, Ludvig, skuespiller, 52, 57.
- Pignatelli-Ruffo, Antonio, ital. diplomat, 13 f.
- Pignatelli-Ruffo, Nini, datter af Antonio Pignatelli-Ruffo, 14.
- Pilestræde, 20, 52.
- Pingel, P. C., geolog, 13, 53.
- Plesner, U. A., provst, 67, 69 f., 187, 204.
- Ploug, Carl, redaktør, 469, 487.
- Pløn, 347.
- Polen, 100 f., 351.
- Preussen, 65 f., 69, 149, 154, 180, 189, 324, 326, 335, 346, 351, 362, 368, 467.
- Prætorius, H., grosserer, 144.
- Pätges, Johanne Luise, skuespillerinde, 52 f., 57.
- Quaadc, George, diplomat, 393 f., 397, 399, 427.

- Raffard, J. A., præst, 210.
 Rahbek, K. L., professor, 17, 35, 53 ff.
 Ramus, F. E., embedsmand, 409.
 Raphael, R., eng. bankier, 403.
 Rasmussen, J. L., filolog, 36.
 Rathgen, J. B. H., koncellideputeret, 162, 164.
 Rau, K. H., tysk nationaløkonom, 46.
 Reedtz, Holger, diplomat, 271.
 Regenburg, Aug., embedsmand, 398.
 Reimann, A. E., nationalbankdirektør, 478.
 Reinhardt, J., naturhistoriker, 36.
 Reitzel, C. A., boghandler, 76.
 Retzel, sv. generalauditor, 161.
 Reussfloden, 26.
 Reventlow-Jersbeck, E. C., greve, politiker, 314 f.
 Ricardo, David, eng. nationaløkonom, 25 f., 33, 42, 44, 123.
 Riegels, N. D., historiker, 63.
 Ring, L., overretsprokurator, 50.
 Ringkøbing, 460.
 Ringsted, 459.
 Rom, 13.
 Rosenborg, 408.
 Rosenfalck, A. W., fængselsinspektør, 291 f.
 Rosenkilde, C. N., skuespiller, 52.
 Rosenkilde, J., højesteretsassessor, 93.
 Rosenørn, E. E., politiker, 267, 306.
 Rosenørn, M. H., politiker, 473.
 Rosenørn-Teilmann, Th., godsejer, politiker, 466.
 Rosing, Michael, skuespiller, 13.
 Roskilde, 77, 82, 107, 111 f., 114, 117, 122, 128, 136 f., 140, 159, 170, 181-212, 217, 240, 255, 289, 323, 459, 478 ff., 494 f.
 Rothe, A. B., kancellideputeret, 38 f.
 Rothe, Chr., højesteretsassessor, 93.
 Rothe, Viggo, embedsmand, 471.
 Rottbøll, C. M., højesteretsjustitarius, 16, 92 f.
 Rotwitt, C. E., politiker, 361.
 Rungsted, 483.
 Rungstedgaard, 12.
 Rungstedlund, 12.
 Rusland, 100, 108, 270, 308 f., 324, 326, 335 f., 351, 376, 397, 410.
 Russell, John, eng. statsmand, 242, 335, 346, 359, 364, 366, 368 ff.
 Ræder, Ditlev, borgmester, 171, 288.
 Sachsen, 11.
 Sager, H. C., fattigdirektør, 77, 136, 199, 210, 212, 508.
 Saint-Anbrain, A. de, forfatter, 515.
 Samwer, K., ty. historiker, 184.
 St. Gothard, 26.
 St. Petersborg, 309, 474.
 St. Petrikirke, 97 f.
 Sartorius, Georg, ty. nationaløkonom, 29 ff., 46.
 Say, J. B., fr. nationaløkonom, 25 f., 33, 44, 46, 101.
 Scavenius, P. B., godsejer, 210.
 Schack, H. E., forfatter, politiker, 227 f.
 Schaldmose, H. B., urtekræmmer, 223.
 Scheel, A. W., jurist, politiker, 279.
 Scheel-Plessen, C., overpræsident, 314-17, 320, 332, 485.
 Scheele, L. N., politiker, 310, 316, 325, 340.
 Schick, J. B., se Wollheim, A. E.
 Schiern, E. T. I., embedsmand, 409.
 Schimmelmann, Ernst, statsmand, 26.
 Schimmelmann, H. C., dansk finansmand, 63.
 Schiødt, W., urtekræmmer, 223.
 Schiønning, C. C., højesteretsassessor, 93.
 Schlegel, J. F. W., jurist, 49, 81.
 Schlegel, W. A., kammerråd, 223.
 Schouboe, F. C., skolebestyrer, 12, 15-17.
 Schou, H. H., købmand, 203.

- Schouw, J. F., botaniker, 28, 36 f., 74, 98, 190, 210, 231, 248.
- Schouw, N. I., filolog, 36.
- Schovelin, J. T., embedsmand, 407 f.
- Schurmann, I., sognepræst, 235.
- Schweiz, 25-28, 44 f., 47, 164.
- Schæffer, F. C., borgmester, 147.
- Scribe, Eugène, fr. forfatter, 56.
- Shakespeare, W., eng. forfatter, 52.
- Sibbern, F. C., filosof, 36, 67, 69 f.
- Siboni, G., komponist, 13.
- Sicilien, 13.
- Sidenius, J., stænderdeputeret, 184.
- Siebenbürgen, 28.
- Silkeborg, 460.
- Simon, Saint, fr. forfatter, 47, 101.
- Simony, Carl, jurist, politiker, 279, 304.
- Sismondi, J. C. de, schweizisk nationaløkonom, 45, 47.
- Skanderborg, 460.
- Skau, Laurids, politiker, 314.
- Skodsborg, 103.
- Skotland, 160.
- Slagelse, 203.
- Slagslunde, 50.
- Slesvig (by), 398.
- Slesvig-Holsten, 64, 184 f., 216 f., 252, 308, 312, 314-20, 324, 332, 334 f., 338 f.
- Slien, 252, 395.
- Slotsholmsgade, 475, 478.
- Smith, Adam, eng. nationaløkonom, 26, 29, 32, 40.
- Sodeman, L. K. F., statistiker, 474.
- Soden, Julius v., ty. nationaløkonom, 46.
- Sophienholm, 13.
- Sorø, 63, 132, 268.
- Sponneck, W. C. E., embedsmand, politiker, 216, 232, 256 f., 260, 262 f., 482.
- Sporon, Fr., højesteretsadvokat, 82, 91 f.
- Springforbi, 13, 50, 53.
- Stellwagen, J. H. C., højesteretsassessor, 93.
- Stemann, P. C., kancellipræsident, 81, 91, 94 f., 167, 220.
- Stemard, isenkræmmer, 16.
- Stenfeldt, J. A., borgmester, 49, 98, 137, 159, 210.
- Stockholm, 13.
- Store Helliggejststræde, 15.
- Store Kongensgade, 483.
- Store Købmagergade, 14.
- Stormgade, 15.
- Stoud, Fr., embedsmand, 33.
- Strandmøllen, 13.
- Sverige, 200, 310, 324, 335 f., 346, 351, 376, 436.
- Søholm, 9, 16.
- Sømandshvile, 12.
- Sønderjylland, 28, 140-43, 184, 187 f., 190-93, 216 f., 227, 251 f., 270 ff., 277, 308, 316, 322, 332, 334-43, 346, 348 ff., 376, 381 f., 394 f., 398-401, 412, 414, 416, 419 f., 436, 467 ff., 480, 492, 497.
- Sørensen, Rasmus, skolelærer, 204.
- Tell, Wilh., schweiz. frihedshelt, 26 f.
- Tetens, P. J., assessor, 90.
- Thaarup, Fredrik, nationaløkonom, 25 f., 33, 74.
- Thaarup, Thomas, digter, 17 f.
- Thiers, Adolf, fr. statsmand, 490.
- Thomsen, A. P., justitiarius, 90.
- Thomsen, Jac., bankdirektør, 104.
- Thomsen-Oldensworth, A. T., politiker, 334.
- Thorlacius, B., filolog, 17, 36.
- Thøgersen, R., fabrikant, 223.
- Tietgen, C. F., handelsmand, 476, 521.
- Tillisch, F. F., politiker, embedsmand, 274, 333, 353, 397 f., 406 f., 427, 438 f., 442 f., 444.
- Tocqueville, Alexis, fr. forfatter, 102.
- Tranekjær, 12.
- Trap, J. P., kabinetssekretær, 396.

- Treschow, F. W., generalfiskal, 82 ff., 89 ff.
- Trier, S. S., grosserer, 9.
- Troels-Lund, historiker, 360.
- Tscherning, A. F., politiker, 24 f., 27, 66, 89, 99, 103, 233, 242, 245, 254, 256, 263, 270, 274, 303, 314, 317, 320, 323, 337, 353, 380 f., 384 f., 398, 413, 415, 419, 421.
- Tutein, P. A., godsejer, 109, 122, 189, 191, 197.
- Tyrkiel, 100.
- Tyskland, 23 f., 28-30, 44, 66, 111, 154, 161, 164, 198, 200, 216, 242, 270, 272, 274, 308 f., 311, 324-26, 330 ff., 335 f., 339, 343, 346 f., 351, 355, 368, 376 ff., 388, 394 f., 397, 399, 401, 417, 424, 477, 482, 508.
- Tønder, 395.
- Undall, L. C., fængselsdirektør, 283, 295.
- Ungarn, 28.
- Ursin, G. F., astronom, 29.
- U. S. A., 28, 49, 77, 102, 153 f., 159 ff.
- Usserød, 259, 518.
- Wad, G., mineralog, 36.
- Valenciennes, 23.
- Valkendorfsøgade, 15.
- Wallich, W. L., grosserer, 10.
- Wanscher, W., papirhandler, 223.
- Varde, 83.
- Wartburg, 30.
- Vedel, P., embedsmand, 380.
- Wellington, hertug af, eng. hærfører, 23.
- Werlauff, Chr., biblioteksmand, 37.
- Wessely, A., redaktør, 132.
- Vesterbrogade, 480.
- Vesterport, 479.
- Vestindien, 9, 255.
- Wexschall, Anna, skuespillerinde, 52, 56.
- Weyse, C. E. F., komponist, 13.
- Viborg, 159, 162, 170, 217, 280 ff., 285, 288, 291, 294 f., 297 ff., 301, 483, 512.
- Wien, 14, 309, 358, 364, 376, 390, 399 ff., 419, 474, 483 f.
- Vilhelm af Hessen, landgreve, 362 f.
- Wilse, C. F., højesteretsassessor, 93, 475.
- Winsløw, Carl, skuespiller, 52.
- Winther, Chr., forfatter, 51 f., 259.
- Visby, C. H., præst, 49, 234.
- With, J. P., herredsfoged, 159.
- Wodehouse, P. G., eng. diplomat, 377 f., 382.
- Wolf, Jacob, matematiker, 17.
- Wollheim, A. E., 83.
- Vordingborg, 459.
- Vridsløselille, 279, 289, 293 f., 298, 300, 302, 304-07, 466, 500.
- Zeise, W. Chr., kemiker, 36.
- Zinck, L., komponist, 20.
- Ægypten, 100.
- Ærø, 394.
- Ørsted, A. S., statsmand, 41, 49, 81, 91, 94 f., 112, 114, 117 f., 167 f., 181, 183, 197, 204, 223, 225, 240, 245, 279, 310, 470, 495.
- Ørsted, H. C., fysiker, 36, 97.
- Østersøen, 200 f., 342.
- Østrig, 216, 308, 324, 326, 335, 373, 467, 483.

INDHOLD

I

Forord	5
I. Barndomshjemmet. — Ungdomsår	7
II. Vandre- og studieår	23
III. Nationaløkonomisk forfatter og skønånd	32
IV. Universitetsprofessor. — Begyndende politisk virksomhed	61
V. Trykkefrihedssagen imod David	82
VI. Personlige forhold. — Den store udenlandsrejse ..	97
VII. Politisk virksomhed 1836-39. — Redaktør af »Fædrelandet«	105
VIII. Omkring tronskiftet i 1839	129
IX. Kommunal virksomhed 1840-48	144
X. Fængselsreformen. — Nedsættelse af den store fængselskommission i 1840	151
XI. Stænderdeputeret i Roskilde 1842-46	181
XII. Den grundlovgivende rigsforsamling	215

II

XIII. Folketingsmand 1850-52	249
XIV. Overinspektør for fængselsvæsenet 1849-58	277
XV. Kampen for helstaten 1854-63	308
XVI. Kongens rådgiver	357
XVII. Finansminister	394
XVIII. Politisk virksomhed efter 1866	450
XIX. Forskellig offentlig virksomhed efter 1848	470
XX. Personlige forhold. — Død. — Eftermæle	483
Noter	503
Navneregister	525